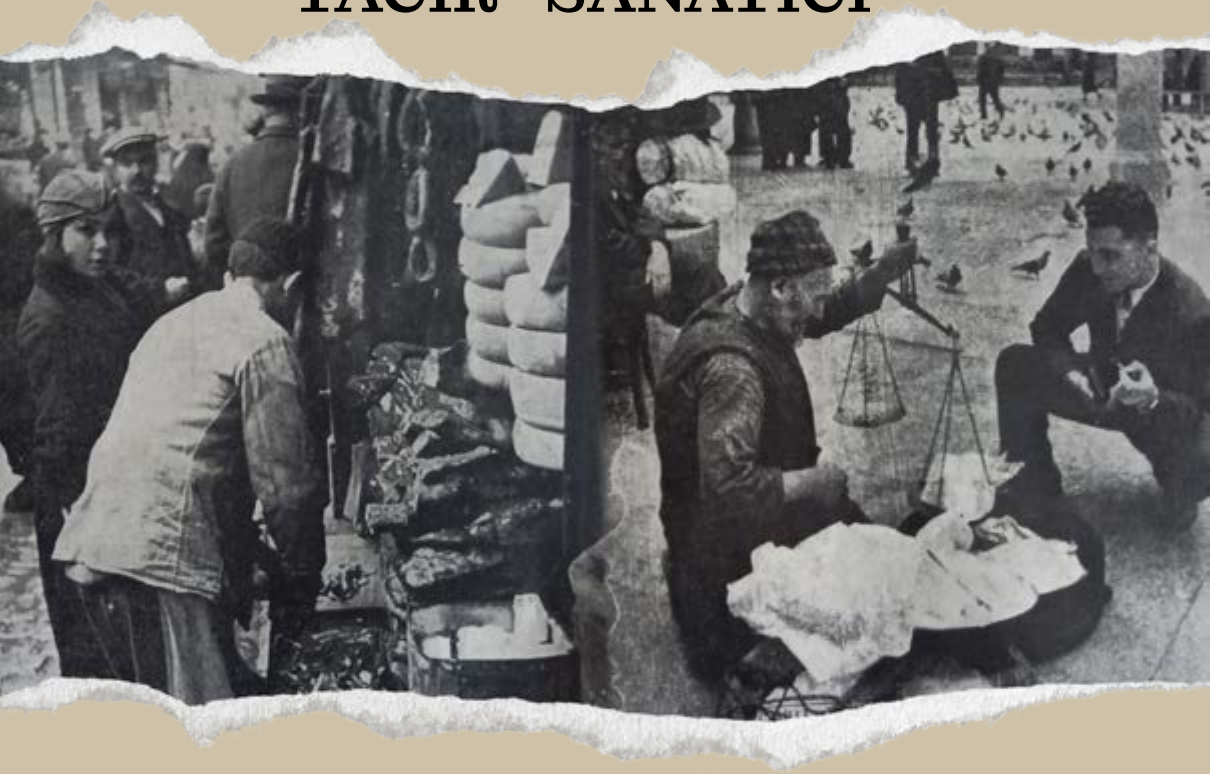

LONCALARDAN ODALARA TÜRKİYE'DE ESNAF-ZANAATKÂR TACİR- SANAYİCİ

Meltem Tekerek

LONCALARDAN ODALARA
TÜRKİYE'DE
ESNAF-ZANAATKÂR
TACİR- SANAYİCİ

Meltem Tekerek

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

Ankara ◆ 2023

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI - 570

Loncalardan Odalara
Türkiye’de Esnaf-Zanaatkâr Tacir-Sanayici

Yazar

Meltem Tekerek

İnceleyiciler

Okan Ceylan

Selim Hilmi Özkan

1. Sürüm: Ankara 2023

ISBN 978-975-17-5780-7

Kapak ve Sayfa Tasarımı

M. Sami Önal

Kapak Fotoğrafı

Kapaktaki fotoğraflar “Esnaf Meslek Mecmuası” dergisinin 1934 yılına ait Nisan-Mayıs sayılarının kapaklarından alınmıştır.

Atatürk Araştırma Merkezi

Genel Ağ: <https://www.atam.gov.tr/>

E-Mağaza Genel Ağ: <https://emagaza-atam.ayk.gov.tr/>

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu’na göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları Atatürk Araştırma Merkezine aittir.

Cumhuriyetin 100. Yelina Armağandır.

ÖN SÖZ

Esnaf ve zanaatkârlar eski çağlardan bu yana toplumların ekonomik ve sosyal yapılarının etkin bir kesimini oluşturur. Bu sınıf aynı zamanda en eski örgütlü topluluklardan biridir. Gücünü ise büyük veya küçük bir sermaye ile üretici olmasından ve örgütlü olmasından alır. Türk toplumunda da esnaf ve zanaatkâr kesimi özellikle Osmanlı'da önemli bir toplumsal sınıf olarak varlığını sürdürmüştür. Tüm dünyada olduğu gibi sanayinin gelişmeye başlamasıyla birlikte bir değişim süreci başlamış, bu süreçte esnaf-zanaatkâr kesiminin ekonomik ve sosyal yapıdaki rolü de değişmeye başlamıştır. Esnaf ve zanaatkâr grupları içinden işçi grupları ile sanayici-tüccar gruplarının ayrışması için sermayenin büyümesini beklemek gerekmiştir. Bu süreci gözlemleyebilmek için öncelikle cumhuriyetin ilanından önceki dönemlerde esnaf ve zanaatkârların ekonomik ve siyasi yapıdaki rollerine değinmek gerekmektedir. Literatürde esnaf ve zanaatkâr gruplarını çeşitli yönleriyle ele alan birtakım çalışmalar bulunmaktadır. Ancak bu çalışma uzun bir zaman aralığını kapsayan süreçte ayrışan toplumsal sınıfların dönüşüm hikâyesinin bir bütün olarak gözlemlenebilmesine imkân vermektedir.

Bilindiği üzere feodal toplumlardan kapitalist toplumlara geçişle birlikte ekonominin lokomotifleri olan esnaf ve zanaatkâr yerini tüccara ve sanayiciye bırakmıştır. Tüccar ve sanayici erbabının ortaya çıkışı esnaf ve zanaatkâr kesimde bir çözülmeye yol açmış, tamamen ortadan kalkmamakla beraber eski niteliklerini kaybetmeye başlamıştır. Bu çözülmenden sonra esnaf ve zanaatkâr teşkilatları içinden tacir ve sanayici grupları keskinleştiği gibi; özellikle sanayi erbabının ihtiyaç duyduğu beşerî sermayeye kaynak sağlayacak olan amele/rençper/işçi olarak bilinen farklı bir zümrenin sınırları da belirmiştir. Bu durum Türkiye için de ana hatlarıyla böyledir.

Türkiye'de sermaye kaynaklı işveren örgütlenmeleri cumhuriyetin ilanı sonrası daha modern anlamda ve daha nitelikli bir şekilde örgütlenmiş olarak görülmeye başlasa da her konuda olduğu gibi özellikle oda ve dernek örgütlenmeleri konusunda Osmanlı'dan devralınmış bir tecrübe vardır. Osmanlı'da esnaf ve zanaat erbabının Ahi teşkilatlarında ve loncalarda örgütlenmesi uzun yıllar boyunca sermaye sahiplerinin haklarını ve çıkarlarını koruma konusunda ihtiyaçlarını karşılamıştır. Sermaye sahipleri XIX. yüzyıldan itibaren odalar bünyesinde örgütlenmeye başlamıştır. Adeta bir olgunlaşma süreci geçiren odalar, cumhuriyetin ilanı ile beraber ülke ekonomisini güçlendirmeleri için elzem görüldüğünden hızla ele alınan konulardan biridir. Ticaret ve sanayi odaları aynı zamanda devletin ekonomiyi ve ekonomik güç sahibi zümreleri kontrol etme araçlarından biri olmuştur.

Çalışmada esnaf ve zanaatkâr teşkilatlanmasının geçmişinden başlanarak; ticaret ve sanayi erbabının teşkilatlanması cumhuriyetin ilanından XXI. yüzyıla değin devletle ilişkiler bağlamında ele alınmıştır. Çalışma genel olarak esnaf ve zanaatkârlar ile tacir ve sanayicileri ilgilendiren mevzuat esas alınmak suretiyle dönemlere ayrılarak incelenmiştir. Bu dönemler içerisinde yaşanan önemli ekonomik ve siyasal gelişmeler mevzuatın oluşmasını doğrudan etkilediği için dönemsel olarak bu gelişmelerle birlikte değerlendirilmeye çalışılmıştır. Cumhuriyetin ilanından itibaren yaklaşık yüzyılda esnaf ve zanaatkâr ile tacir ve sanayicinin aynı mevzuata dâhil edildiği de olmuştur ayrı mevzuatla örgütlendiği ve faaliyet gösterdiği de. Bu iki kitleye yönelik kanuni düzenlemelerden 1950 yılında üst birlik kurulmasını öngören hüküm ile TOBB, 1964 yılında konfederasyon kurulmasını öngören hüküm ile TESK kurulmuş, böylece esnaf-zanaatkâr ile tacir-sanayiciler daha geniş çatılar altında örgütlenip faaliyet göstererek günümüze kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Son olarak belirtmek isteriz ki; Türkiye’de sermaye, sermayedar, işveren, burjuva, patron, iş adamı sözcükleri literatürde ideolojik yaklaşımlara, dönemsel kullanımlara, akademik ve teknik konulara göre tercih edilen çeşitli formlarda kullanılmış olmakla beraber aynı toplumsal sınıf kastedilmektedir. Bu nedenle çalışmada biz de hepsini aynı anlamda kullandık. Bunun yanında özellikle son zamanlarda kadın-erkek eşitliğine dikkati çekmek üzere alışılmış yaygın bir kullanım olan “iş adamı” sözcüğü yerine “iş insanı” sözcüğünün tercih edildiği olmuştur. Ancak çalışmada genel olarak tarihsel bir metin olması nedeniyle “iş adamı” ifadesinde olduğu gibi diğer bazı sözcüklerin eski kullanımları tercih edilmiştir.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	VII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

I. Esnaf ve Zanaatkâr.....	13
I.1. Osmanlı Öncesi Türklerde Esnaf-Zanaatkâr.....	15
I.2. Osmanlı'da Esnaf-Zanaatkâr.....	28
I.2.1. Osmanlı'nın Kuruluş Yılları ve Ahi Teşkilatlanması.....	28
I.2.2. Osmanlı Loncalarında Esnaf- Zanaatkâr.....	36
I.2.3. Osmanlı'da Esnaf-Zanaatkâr ve Devlet.....	42
I.2.4. Osmanlı Esnaf-Zanaatkâr Teşkilatında Çözülme.....	53
I.3. Cumhuriyet Döneminde Esnaf-Zanaatkâr.....	60
I.3.1. 655 Sayılı Kanun'la Getirilen Düzende Esnaf-Zanaatkâr.....	60
I.3.2. 4355 ve 5373 Sayılı Kanunlar.....	69
I.3.3. 507 Sayılı Kanun Dönemi.....	82
I.3.4. 2000'li Yıllarda 5362 Sayılı Kanun.....	90
I.3.5. TESK ve Siyaset.....	97

İKİNCİ BÖLÜM

II. Odalarda Tüccar-Sanayici ve TOBB.....	105
II.1. Sermayeyi Örgütleyen Odalara Dair.....	105
II.2. Osmanlı'da Ticaret ve Sanayi Odaları.....	112
II.3. Osmanlı'da Odaların Nitelikleri ve Faaliyetleri.....	122
II.4. Cumhuriyetin İlanı Sonrası Ticaret ve Sanayi Odaları.....	130
II.4.1. 655 Sayılı Kanun ve İlk Gelişmeler.....	131
II.4.2. 655 Sayılı Kanun Üzerine Düşünceler.....	153
II.4.3. 4355 Sayılı Kanun'un Getirdikleri.....	165
II.4.4. Esas Dönem: 5590 Sayılı Kanun.....	181
II.4.4.1. 5590 Sayılı Kanun'un Kabulü.....	181
II.4.4.2. 5590 Sayılı Kanun Üzerine Düşünceler.....	192
II.4.4.3. 1950'li Yıllar ve TOBB'un Kuruluşu.....	196
II.4.4.4. 27 Mayıs ve 1960'lı Yıllar.....	206
II.4.4.5. Askerlerden Muhtıra ve 1970'li Yıllar.....	227

II.4.4.6. 12 Eylül ve 1980'li Yıllar	234
II.4.4.7. 1990'lar ve 28 Şubat.	254
II.4.5. Yeni Yüzyılın İlk Kanunu ve 2000'ler	269
SONUÇ	283
KAYNAKÇA	289

GİRİŞ

Günümüzde farklı amaçlarla örgütlenmiş, çok çeşitli alanlarda faaliyetler gösteren gruplar vardır. Bu gruplar sadece amaçları ve faaliyet alanları açısından değil; örgütlenme biçimleri, hukuksal durumları gibi pek çok bakımdan birbirlerinden farklı bir yapıya sahiptir. Literatürde baskı gruplarının tanımlanmasında ve sınıflandırılmasında üzerinde uzlaşılmış bir terminoloji olmamakla beraber bazı kriterler belirlenebilmiştir¹.

Sürekli bir değişim gösterdikleri için baskı gruplarını belli kategorilere ayırmanın kolay bir iş olmadığını söyleyen Abadan siyasi olarak gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan belli başlı baskı gruplarının 12 ayrı kategoride sınıflandırılabileceğini belirtmiştir. Bunlar arasında ticaret ve sanayi odaları (işverenler; yani tüccar, büyük sanayi kuruluşlarının sahipleri ve idarecileri), çiftçi kooperatifleri ve birlikleri (çiftçiler), sendikalar (işçiler), barolar, tıp odaları (serbest meslek mensupları) gibi kategoriler örnek verilebilir. Bu ayrıntılı ayrıma karşılık üç büyükler diye vasıflandırılan çiftçiler, işçiler ile ticaret ve sanayi çevresi etrafında toplanmış olan baskı grupları diğer gruplar arasında en büyük etkiye sahiptir².

Baskı gruplarıyla ilgilenen araştırmacılar tarafından öne sürülen bir başka ayrıma göre baskı gruplarının dört genel türden oluştuğu söylenebilir: anomik gruplar, dernekleşmemiş (örgütlenmemiş) gruplar, dernekleşmiş (örgütlenmiş) gruplar, kurumsal gruplar³. Bunlar arasında dernekleşmiş bir grubun en belirgin özelliği, üyelerinin çıkarlarını gerçekleştirmek ve üyelerinin yararına faaliyet göstermek üzere kurulmuş bir örgütün varlığıdır. Sendikalar, işveren kuruluşları, meslek kuruluşları, bu türün yakından bilinen örnekleridir. Dernekleşmiş grupların tek amacı siyasal değildir. Örgüt, üyelerinin farklı ihtiyaçlarına cevap verir, bu arada onların siyasal sistemde temsil edilmesini, çıkarlarının gözetilmesini de sağlamaya çalışır. La Palombara, bu türün

1 Mustafa Şener, “Baskı Grupları”, **Siyaset Bilimi; Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinlerarası İlişkiler**, Haz. Gökhan Atılğan, Attila AYTEKİN, Yordam Kitap,, İstanbul 2013, s.256.

2 Nermin Abadan, “Devlet İdaresinde Menfaat Gruplarının Rolü”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C 14, S 1, 1959, s.237.

3 İltar Turan, **Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış**, Der Yayınları, İstanbul 1986, s.134.

iki alt gruptan oluştuğuna işaret etmiştir. Birinci grup üst örgütlerdir. İşçi sendikalarının, işverenlerin kurduğu birlikler, ticaret odaları, sanayi odaları, meslek kuruluşlarının ulusal merkezlerini örnek olarak verebileceğimiz üst kuruluşlar, siyasal amaçlara bağlı olmadan var olabilirler. Tutum tanıtan veya tutum yayan ikinci alt grup genellikle daha esnek bir örgütlenme tarzı göstermektedir. Örgütler, üyeleri için hizmet sağlamaktan çok, kamu siyasetini etkilemeye dönük hareket ederler. Türkiye Aile Planlaması Derneği, Ülkü Ocakları, Mustafa Kemalçiler Derneği, Sosyalist Kültür Derneği örnek gösterilebilir⁴.

Bir başka bakış açısıyla baskı gruplarını iki ana kategoriye ayırmak mümkündür. Birincisi; ortak menfaatler etrafında toplanan gruplar, ikincisi; ortak tutumlar (fikirlere, amaçlar) etrafında toplanan gruplar. M. Kapani'ye göre ortak menfaatler etrafında toplanan baskı grupları kategorisinin ayırım kriteri ekonomik çıkarıdır. Burada gruplar, üyelerinin ekonomik çıkarlarını, maddi menfaatlerini gözetmek ve geliştirmek amacıyla faaliyet gösterirler. Bu ana kategorinin içinde başlıca üç büyük alt-kategori vardır. Bunlar;

-İşveren birlikleri (ticaret odaları, sanayi odaları, işveren sendikaları, büyük şirketler, holdingler)

-İşçi kuruluşları (sendikalar, sendika konfederasyonları)

-Tarım sektörü (çiftçi birlikleri, tarım kooperatifleri)⁵.

Baskı gruplarının yapıları ve türleri, bir yandan üyelerinin toplumsal konumlarıyla, öte yandan da içinde buldukları siyasal rejimin özellikleriyle bağlantılıdır. İşlevleri ve siyasal iktidarı etkilemek için kullandıkları yöntemler de bazen birbirlerine benzerken çoğunlukla yapısal özelliklerinden yani türlerinden kaynaklanan farklılıklar kazanır. Baskı gruplarının yapıları ile üyelerinin toplumsal konumları arasında sıkı bir bağlantı vardır. Ekonomik bakımdan güçsüz toplum kesimlerinin oluşturdukları baskı grupları, güçlerini üyelerinin sayısal çokluğundan ve örgütlenme düzeylerinden alır. Üye sayısının çokluğu, disiplinli bir örgütlenmeyi ve belirli bir bürokratik yapıyı

4 Turan, **a.g.e.**, s.134, 137.

5 Münci Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1996, s.198-199.

zorunlu hâle getirir. Kitle baskı gruplarının en güzel örneğini işçi sendikaları oluşturur. Esnaf ve çiftçi örgütleri başta olmak üzere toplumsal tabanı geniş olan çeşitli meslek kuruluşları da genellikle işçi sendikalarına benzer biçimde örgütlenirler. Gücünü üyelerinin sayısından ya da örgütlenme düzeyinden çok üyelerinin niteliklerinden alan baskı grupları, kadro baskı grupları olarak adlandırılabilir. Üyelerinin ekonomik güçleri veya ekonomik etkenlerden bağımsız olarak toplumda sahip oldukları etki düzeyi, kadro baskı gruplarının ortak özelliğidir. Bu tür baskı gruplarının başında işveren örgütleri gelir. Siyasal yaşamda en büyük önemi taşıyan baskı gruplarının genellikle sınıfsal kökenli olanlar olduklarına şüphe yoktur. Siyasal amaçla örgütlenediklerini hemen hiç birisi açıkça belirtmese de meslek kuruluşlarının çıkar ve eğilimlerini savunmak için oluşturulmuşlardır. Sınıfsal baskı grupları içinde yalnızca işveren ve büyük toprak sahiplerinin –ki onlar da işveren sayılır- oluşturdukları baskı grupları, kadro baskı grubu yapısındadır. İşveren baskı grupları, üyelerinden çok yüksek düzeyde aidat toplayabildikleri için ekonomik bakımdan güçlüdürler⁶.

Genel olarak baskı gruplarının varoluş sebeplerine ve amaçlarına göre ayrıldığı söylenebilir. Üyelerinin sınırlı maddi (ekonomik) çıkarlarını korumak ve geliştirmek için kurulmuş örgütlerle, üyelerinin somut çıkarlarının ötesinde tüm toplumu ilgilendiren bir ideal veya amaç için çalışan örgütleri farklı kategorilerde ele almak gerekmektedir. Gerçek yaşamda çıkarlarla idealleri (ya da ideolojileri) birbirinden ayırmak her zaman mümkün olmadığı için; teorik açıdan doğru olmakla beraber uygulamada her zaman doğru sonuçlar vermeyebilir. Literatürde sıkça rastlanan bir sınıflandırma olmasına rağmen bu iki grup türünü adlandırma konusunda bir karışıklık vardır. Ancak basit bir şekilde şöyle sınıflandırılabilir:

-Ortak fikirler, ortak idealler etrafında toplanan gruplar: Bu gruplara ortak tutum grupları, dava grupları, ideolojik gruplar gibi adlar da verilmektedir.

-Ortak çıkarlar etrafında toplanan gruplar: Toplumdaki sınıfsal ve mesleki bölünmeyi temsil eden örgütlerin çoğu bu gruba girer. Bunlar da genellikle işveren birlikleri (işveren sendikaları, ticaret ve sanayi odaları, esnaf birlikle-

6 Ahmet Taner Kışlalı, **Siyaset Bilimi**, Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yükseköğretim Kurulu Yayınları, No: 9, Ankara 1987, s.253-261.

ri vs.), işçi kuruluşları (işçi ve memur sendikaları başta olmak üzere emekçi sınıfların çeşitli örgütleri), tarım sektörü (çiftçi birlikleri, tarım kooperatifleri, ziraat odaları vs.), meslek kuruluşları (barolar, tabip odaları, mimar ve mühendis odaları vs.), gibi alt kategorilere ayrılırlar. Bu kategorideki gruplar toplumdaki en etkili ve güçlü baskı gruplarıdır. Sermaye kesiminin örgütleri gücünü parasından ve üretim araçları üzerindeki mülk sahipliğinden, işçi ve emekçi örgütleri ise üyelerinin çokluğundan ve üretimi durdurabilecek grev gibi bir silaha sahip olmasından alır. Bazı meslek kuruluşlarının gücü ise daha çok sahip oldukları entelektüel bilgiden kaynaklanmaktadır⁷.

Baskı grupları ayrıca özel grup ya da kamu grubu olmalarına göre de bir ayrıma tabi tutulmaktadır. Aslında baskı grubu denilince akla doğal olarak özel, yani devlet veya kamu örgütlenmesinin dışındaki gruplar gelmektedir. Çünkü baskı grubu kavramı aslında devlet organlarını ve kamu yönetimini dışardan etkilemek isteyen grupları tarif etmek üzere ortaya atılmış bir kavramdır. Fakat parlamenter demokrasilerde yasama organına ve hükûmete içeriden de baskıların geldiği uzun zamandır gözlenen bir gerçekliktir. Siyaset bilimciler devletin içinden gelen bu tür baskıların sivil bürokrasi ve ordu olmak üzere başlıca iki kaynağını saptamaktadır⁸.

Esnaf ve zanaatkâr ile tacir ve sanayicilerin de içinde yer aldıkları meslek kuruluşları ile ilgili baskı/çıkar grubu veya sivil toplum örgütü tartışmalarını bir kenara bırakırsak; niteliklerine göre iki kategoride ele alınmaktadır. Bunlardan birincisi; meslek mensuplarını devlete karşı temsil eden “yarı sivil”, ikincisi; devlet adına meslek mensuplarını kontrol eden “yarı resmî” kuruluşlardır. Meslek kuruluşları, meslek üyelerinin haklarını ve çıkarlarını kamu otoritesine karşı korumaya çalışırlar. Bunun için meslek mensuplarını örgütleyerek, aralarında sosyal dayanışma ağları kurarak bir sosyal güç oluşturmak isterler. Bu kuruluşlar ayrıca kuruluş yasalarında belirtilen ilkelere, çalışma prensiplerini, ahlaki değerleri belirleyip geliştirirler. Bu yönüyle meslek kuruluşları mesleğin toplum nezdindeki güvenini ve itibarını korumaktadırlar⁹.

7 Şener, **a.g.e.**, s.256-257.

8 Şener, **a.g.e.**, s.258.

9 Ömer Çaha, “Türkiye’de Meslek Odaları, Oligarşinin Meslek Üsleri”, **Liberal Düşünce**, S 63, 2011, s.215-216.

Meslek kuruluşlarının meslek mensuplarıyla toplum arasındaki ilişkileri düzenleme rolleri de vardır. Özellikle eczacılar, avukatlar, doktorlar gibi halka doğrudan hizmet veren meslek gruplarının belli disiplinler içinde çalışmalarını sağlarlar. Bu yönüyle ele alındığında meslek kuruluşlarının, sivil toplum örgütlerinin gerçekleştirdikleri bazı yükümlülükleri yerine getiren “yarı sivil” kuruluşlar olduğu değerlendirilmesi de yapılmıştır. Meslek kuruluşları aynı zamanda meslek alanını ve meslek üyelerini devlet adına denetleyen ve kontrol eden kuruluşlardır. Meslek üyelerinin kayıtlarını, sicillerini, mesleki ilkelere uyumlarını sağladıkları gibi, onları devlet adına denetlerler ve discipline ederler. Bu yönüyle mesleki kuruluşların, devlet adına kamu otoritesini kullanan kuruluşlar olduğu değerlendirilmiştir. Ö. Çaha, devlet adına hareket eden kamu kurumları olmaları ve devletin vesayetine tabi olmaları dikkate alındığında; meslek kuruluşlarının “bağımsızlık” prensibine göre çalışan sivil toplum kuruluşundan çok resmî kuruluş kimliğine sahip olduğunu belirtmektedir¹⁰. Toplumda belli roller üstlenmiş olan avukat, doktor, mimar, mühendis gibi meslek mensupları kanunla zorunlu üyelik esasına göre örgütlenmişlerdir. Bunlar, toplumsal yaşama etkileri nedeniyle özel denetim isteyen mesleklerdir. T.C. Anayasası bu gibi kuruluşları “kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşu” olarak nitelemektedir¹¹.

Türkiye’de kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları hizmet yerinden yönetim kuruluşları arasında sayılmıştır. Bunlar, meslek mensuplarının oluşturduğu, tüzel kişilikleri olan, bazı kamu görevlerini yerine getiren, üyeleri üzerinde kamu hukukundan doğan bazı yetkilere sahip olan kişi topluluklarıdır. Yapısı ve görevleri yönünden diğer kamu kurumlarından ayrılmakla beraber kamu tüzel kişileridir. Ticaret ve sanayi odaları, ticaret borsaları, tabip odaları, mimar ve mühendis odaları, eczacı odaları, ziraat odaları, noter odaları, barolar gibi kuruluşlar ve bunların birlikleri kamu meslek odaları olarak sayılabilir¹². Türkiye Esnaf ve Sanatkârları Konfederasyonu, Türkiye Ziraat Odaları Birliği, Türk Mühendis ve Mimarlar Odaları Birliği, Türk Tabipler Birliği, Türk Dış Hekimleri Birliği, Türk Veteriner Hekimler Birliği, Türk Eczacılar Birliği, Türkiye Barolar Birliği, Türkiye Serbest Muhasebeci Mali

10 Çaha, a.g.m., s.216.

11 Şeref Gözübüyük, **Türkiye'nin Yönetim Yapısı**, 10. Baskı, Ankara 2008, s.23.

12 Gözübüyük, a.g.e., s.288-289.

Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği, Türkiye Noterler Birliği devletin ilgili birimleri tarafından denetlenen kamu kurumu niteliğinde mesleki üst kuruluşlardır¹³.

Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve üst kuruluşları; belli bir mesleğe mensup olanların ortak ihtiyaçlarını karşılamak, mesleki faaliyetlerini kolaylaştırmak, mesleğin genel menfaatlere uygun olarak gelişmesini sağlamak, meslek mensuplarının birbirleri ile olan ilişkilerinde ve halk ile olan ilişkilerinde dürüstlüğü ve güveni hâkim kılmak üzere meslek disiplini ve ahlakını korumak amacıyla kanunla kurulan kamu tüzel kişisidir. Bu kuruluşların organları kendi üyeleri tarafından kanunda gösterilen usullere göre yargı gözetimi altında, gizli oyla seçilerek oluşturulur. Meslek kuruluşları kuruluş amaçları dışında faaliyette bulunamazlar. Siyasi partiler meslek kuruluşları ve üst kuruluşları organlarının seçimlerinde aday gösteremezler. Meslek kuruluşları üzerinde devletin idari ve mali denetimine ilişkin kurallar kanunla düzenlenir¹⁴.

Mesleklerin türlerine göre kurulan bu kuruluşlar, kendi mensuplarına yönelik tabi oldukları kanun hükümlerinde yer alan amaçlar çerçevesinde hizmet vermek ve faaliyet sürdürmek amacıyla kurulmuşlardır. Dolayısıyla mesleki kuruluşların sunduğu hizmetlerin öznesi öncelikle kendi üyeleridir. Başka bir deyişle mesleki kuruluşlar, kendi üyelerine doğrudan, topluma ise dolaylı bir hizmet sunmaktadırlar. Mesleki kuruluşların kuruluş kanunu, yapısı, işleyişi göz önünde bulundurulduğunda; belli bir meslek erbabına yönelik hizmet verdiği ve söz konusu kişileri bir araya getirmeyi hedeflediği anlaşılmaktadır¹⁵.

Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının kanunla kurulmaları, belli bir mesleğin mensuplarını içine almaları, üyeliğin zorunlu olması, organlarının kendi üyeleri tarafından ve kendi üyeleri arasından seçilmeleri

13 Zeki Vural, **Ticaret ve Sanayi Odaları İle Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Üzerinde İdari Vesayet Denetiminin Etkinliği**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2019, s.20.

14 Zehra Odyakmaz vd. **Anayasa Hukuku- İdare Hukuku**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2011, s.230.

15 Vural, **a.g.t.**, s.17.

ve seçimlerin yargı gözetimine tabi olması, siyasi partilerin meslek kuruluşlarının seçimlerinde aday gösterememeleri, kuruluş amaçları dışında faaliyette bulunamamaları başlıca nitelikleri arasında sayılmaktadır. Devlet bu kuruluşlara faaliyet alanlarına ilişkin bazı kamu hizmetlerini yerine getirmek görevi verebilir. Meslek kuruluşları kamu hizmeti ile görevlendirildikleri ölçüde kamusal yetkiler kullanabilirler. Aslında kamu tüzel kişisi olmaları nedeniyle mevzuat hazırlayabilmekte, kamulaştırma kararı verebilmektedirler. Bunun yanında düzenledikleri belgeler karşılığında ücret alabilmekte, meslek kurallarına uymayanlara para cezası ve diğer yaptırımlar uygulayabilmektedirler. Meslek kuruluşlarının kamusal yetkiler kullanmak suretiyle yapmış oldukları işlemler de yönetsel işlem sayılıp bunlara karşı açılan davaların yönetsel yargının görevine girdiği de kabul edilmektedir. Millî güvenliğin, kamu düzeninin suç işlenmesini veya suçun devamını önlemenin yahut yakalamanın gerektirdiği hâllerde gecikmesinde sakınca bulunan hâllerde yetkili merci meslek kuruluşlarını faaliyetten men edebilir. Bu karar 24 saat içinde yargıcın onayına sunulur. Yargıç kararını 48 saat içinde açıklar. Aksi hâlde yönetsel karar kendiliğinden yürürlükten kalkar. Meslek kuruluşlarının önemli bir niteliği de özel bütçelerinin olmasıdır. Gelirleri üye ödentileri, yaptıkları hizmet karşılığı aldıkları ücretler ve para cezalarından oluşmaktadır. Belirtilmesi gereken bir nitelik de kanunda öngörülen yönetsel ve mali denetime tabi olmalarıdır. Kanunun öngördüğü durumlarda meslek kuruluşlarının işlemleri üzerinde merkezden yönetim tarafından yerine getirilen bir vesayet denetimi söz konusudur¹⁶.

Mesleki kuruluşların genel özelliklerine bakıldığında, kurulmaları ve kaldırılmalarının kanun ile mümkün olması; alacaklarını 6183 sayılı Amme Alacakları Tahsili Usulü Hakkında Kanunu'na göre tahsil etmeleri; istihdam edilen personelin cezai açıdan kamu görevlisi sayılmaları; idari ve mali özerkliklerinin bulunması; kamu hizmeti yürütmeleri; görev, yetki ve sorumluluklarının yasalarla belirlenmesi; devlet tarafından denetlenmeleri; mal edinme ve gelirlerinin toplanma usulünün özel yasa hükümleri ile belirlenmesi; iflas işlemine tabi olmamaları; vergi istisnalarından yararlanmaları kamu tüzel kişiliğine sahip bir kuruluşun sahip olduğu özellikleri taşıdığını

16 Gözübüyük, **a.g.e.**, s.288-289.

göstermektedir. Ancak mesleki kuruluşların kamu kurumu niteliği ile ilgili doktrinde bir fikir birliği olmayıp farklı görüşler vardır¹⁷.

Kanun koyucu, mesleki kuruluşlara kaydı üyelerin iradesine bırakmayıp zorunlu tutmuştur. Ancak bu durumun demokratik bir kural olmadığı; üye kayıt zorunluluğunun çalışma ve sözleşme hürriyetinin sınırlandırılması anlamına geldiği ve bu yönüyle de sendika ve derneklerden ayrıldığı değerlendirilmiştir. Öte yandan üyeliğin zorunlu olması ile ilgili iki önemli hususun da belirtilmesi gerekmektedir. Bunlardan birincisi, ticari faaliyet yürüten tacirlerin kayıt dışı kalmasını engellemektir. Bu durum devletin kayıt dışılığı önlemesi açısından önemli olduğu gibi, ticari hayatın sağlıklı gelişmesi açısından da önemlidir. İkincisi ise mesleki kuruluşların zorunlu üyelik kaydı sayesinde tahsil ettiği kayıt ücretleri ve aidatların kendileri açısından çok önemli bir gelir kaynağı olmasıdır. Mesleki kuruluşların organlarına kendi üyeleri arasından üyelerin seçilmesi aynı zamanda dışardan müdahaleyi önlemekte olup sadece kendi meslek mensuplarının tercihini göstermektedir. Mesleki kuruluşlarda organ üyelerinin seçimle göreve gelmeleri ve kamu tüzel kişiliğine sahip olmaları, kararlarını organ üyeleri aracılığıyla alarak uygulamaları, personel istihdamının kamu personeli rejimine dâhil olmaması bu kuruluşların merkezî idareye karşı idari yönden özerkliğini gösterebilir¹⁸.

Bu konuda Weber, ekonomik etkinliği düzenleyen ya da yalnızca resmî kuralları yürüten kuruluşların değişik ölçüde olsa da özerk olmalarını gerektirdiğini düşünmektedir. Bir başka deyişle ekonomik etkinliklerde bulunanların, yalnızca ekonomik etkinliğe yön vermek üzere değişik ölçülerde sınırlanan kullanım ve denetim özgürlükleri bulunmalıdır. Dolayısıyla bu durum etkinlikte bulunanların özerkçe kullanıp denetleyebilecekleri ekonomik imkânlar edinebilmelerini de hiç değilse görece bir ölçüde içermektedir. Weber, ekonomi alanında düzenleyici kuruluşlar olarak köy topluluklarını, loncaları, işçi birliklerini (sendikaları), işveren derneklerini, üretici birlikleri ve yönetimleri ile ekonomik etkinliğin hem amacını hem yöntemini düzenlemeye yönelik bir ekonomik politika yürüten diğer kuruluşları saymıştır. O

17 Vural, **a.g.t.**, s.15-16.

18 Vural, **a.g.t.**, s.17-19.

hâlde orta çağ köy ve kentleri gibi böyle bir politikayı izleyen modern devlet de bu kapsama girmektedir¹⁹.

Ancak devlet; toplum hayatında önemli bir yere sahip olan mesleki kuruluşlar arasında yer alan ticari alandaki mesleki kuruluşları ekonomiye katkıları nedeniyle sahip oldukları önemden dolayı idari ve mali yönden denetlemek eğilimindedir. Söz konusu denetimin amacı; kanuni ayrıcalıklardan yararlanan mesleki kuruluşların, kanunda belirlenen amaçlarına uygun hareket etmesini sağlamaktır. Mesleki kuruluşların amaç dışı faaliyetlerinin ortaya çıkması ve bunun sonucunda da bazı sakıncaların ve görevi veya yetkiyi kötüye kullanmaların doğması ihtimaline karşı devletin idari vesayet kapsamında yapacağı denetim ve gözetimin vazgeçilmez olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, özerk bir yapıya sahip olan mesleki kuruluşların idari vesayet kapsamında devlet denetimine tabi tutulması söz konusu kuruluşların tamamen bağımsız olmadığını da göstermektedir. Diğer yandan mesleki kuruluşların, merkezi bütçeden bağımsız, kendi icra organları tarafından hazırladıkları bütçelerin, yine kendi karar organları tarafından kabul edilmesi, gelir olarak; yıllık aidat, para cezaları, kayıt ücreti ve diğer hizmetlerden ücret tahsil etmeleri ve giderlerinin de yine kendi ihtiyaçları göz önünde bulundurularak belirlenmesi, merkezî idareye karşı mali yönden özerk bir yapıya sahip oldukları yönünde değerlendirilmiştir. Dolayısıyla, mesleki kuruluşların idari ve mali yönden özerk olması devletle olan ilişkisini ve devletin müdahalesini de bir anlamda sınırlandırmakta olup kendi amacı kapsamında faaliyette bulunmalarını kolaylaştırmaktadır²⁰.

Sermaye kaynaklı örgütlerin devletle ilişkilerinin anlaşılmasında bu tür örgütlerin devlete bakış açıları veya devletten beklentilerinin bilinmesinin de önem taşıdığı kanaatindeyiz. Mesleki kuruluşların veya iş adamı örgütlerinin devleti nasıl algıladıklarını belirlemek üzere Alkan tarafından yapılan araştırmanın sonucunda; Türkiye'de oda yöneticilerinin devletin işlevlerine ağırlık verdikleri görülmüştür. Yöneticiler devleti toplumun ihtiyaçlarını karşılamak üzere oluşturulmuş bir örgüt olarak tanımlayan seçeneği ilk sırada tercih etmiştir. Devleti tarihsel bir kimlik olarak algılayanlar ikinci sırada,

19 Max Weber, **Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı**, Çev. Özer Ozankaya, İstanbul 2014, s.121-122.

20 Vural, **a.g.t.**, s.19-21.

bütün karar alma süreçlerini kontrol eden merkezî yapı seçeneği üçüncü sırada tercih edilmiştir. Oda yöneticilerinin tercihleri devletin örgütsel ve toplumsal yapıya bağlı bir kurum olduğu algılamasının öne çıktığını göstermekle beraber, karar alma gücünü elinde bulundurma ve tarihsel kimlik algılamasının genel olarak baskın olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Özellikle ilk iki tercihin sonuçları göz önünde bulundurulduğunda odalar içinde merkezî ve tarihsel gelenek anlayışının güçlü olduğu belirtilmiştir²¹.

İş adamlarının karar alma süreçlerinde etkin gördükleri kurum veya gruplar da iş adamları ile devlet arasındaki ilişkilerin şekillenmesinde belirleyici rol oynayan faktörlerden birisidir. Oda yöneticileri arasında yapılan çalışmanın sonucunda karar alma süreçlerinde etkili olan grup ve kurumlar konusunda yürütmeye ilgili kurumlara daha çok vurgu yaptıkları değerlendirilmiştir. Oda hiyerarşisi daha çok teknik düzeyde ekonomik ve yerel talepleri öne çıkardığı için mevzuata ve uygulamaya ilişkin etkinliklerle daha fazla ilgillemelerine neden olmaktadır. Taleplerin yürütme fonksiyonlarına yakın olduğu durumlarda karar alma süreçlerinde yürütme birimlerinin öne çıkarılması doğal karşılanmaktadır²².

Oda yöneticilerine devletin ekonomideki rolü ile ilgili yöneltilen sorularda; devletin asli görevleri dışında diğer fonksiyonların özel sektöre bırakılması görüşünün ilk sırayı aldığı görülmüştür. Alınan sonuçlar odaların genel olarak devletin ekonomiden çekilmesini istemekle birlikte, özellikle sosyal hizmetlerde devletin ekonomik rolünün devam etmesinden yana bir eğilim içinde oldukları değerlendirilmiştir. Tamamen çekilmeyi ve altyapıda devletin rol oynamasını kabul edenler öne çıkmakla beraber, bunu bir teşvik sistemi ile destekleme ve sosyal hizmetlerin ekonomik maliyetini devletin üstlenmesi eğilimi yakın bir oranda bulunmuştur. Devletin ekonomide ağırlıklı bir rol oynamasını savunanlar ise genel dağılımda zayıf kalmıştır²³.

Türkiye’de iş adamı örgütlerinin taleplerini aktarmada hangi kanalları kullandığının belirlenmesi de sermaye kaynaklı örgütlerin devletle ilişkilerinin

21 Haluk Alkan, “Türkiye’de İşadamı Örgütleri ve Devlet”, **Birikim**, S 114, 1998, s.48.

22 Alkan, a.g.m., s.53-54.

23 Alkan, a.g.m., s.55.

düzeşinin belirlenmesinde son derece önemli bir faktördür. Bu durum bir yandan iş adamı örgütlerinin talep aktarma kapasitesini gösterirken, diğeryandan ulaşma ve nüfuz kurmada işlevselliğın tespit edilmesini mümkün hâle getirmektedir. Oda yöneticilerine karşılaştıkları sorunlarda çözüm için başvurdukları merciler sorulduğunda %25'e yakın bir oranda TOBB'u öne çıkardıkları görülmüştür. Odalardan küçük bir kısmı Birlik'i yok sayarak ilgili birimlerle etkili bir ilişkiye girebilecek düzeydedir. Odalar için parlamentoda yer alan milletvekilleri, parti il örgütleri de merkeze ulaşmada önemli kanalları oluşturmaktadır. Buna karşılık üst düzey bürokratlar ve hükümet birimleri ile doğrudan temasa geçmede, azınlıkta olan büyük ticaret ve sanayi odası yöneticileri daha etkilidir. Sorunların çözümünde Ankara'daki hemşehri derneğinin bile belirli bir yoğunlukta kullanıldığı görülmüştür²⁴.

24 Alkan, a.g.m., s.57-58.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. Esnaf ve Zanaatkâr

İlk insanlar vahşi doğadan bitki toplayarak ve hayvan avlayarak hayatta kalmaya çalışan avcı- toplayıcılarıdır. Avcılığın ve toplayıcılığın terk edilmesi, bitkilerin tarımsal birer ürüne dönüştürülmesi, hayvanların evcilleştirilmesi ve çiftçiliğe dayalı yerleşik yaşam tarzına geçilmesi, insanlığa modern dünyaya giden yolu açtı. Bu ilk çiftçiler tarihin ilk modern, “uygar” insanları olarak kabul edilmelidir. Bir dokumacı, marangoz ya da demirci ustasının yaptığı gibi çiftçi de doğanın doğrudan doğruya sağlamadığı faydalı ürünleri ortaya çıkarmaya başladı²⁵.

Bu ilk modern insanlardan sonra sakinlerinin hayatlarını tarımdan değil, alışveriş yaparak veya ticaret yaparak kazandıkları yerleşim yerleri olan şehirler oluşmaya başladı. Ticaret ve alışverişin hâkim olduğu her yerleşim birimini şehir saymak tamamen uygun değildir. Şehirde ticaretin yanı sıra başka alanlarda da çok yönlülük aramak gerekir. Ekonomik çok yönlülük en azından iki şekilde kazanılabilir. Bunlardan biri feodal bir toplumsal yapı, diğeri bir pazarın varlığıdır. Feodal ya da prensliğe dayalı bir yapının ekonomik ve politik ihtiyaçları, bir talep sağlaması ve bu talebi karşılamak için çalışılması ve malların takas edilmesi bakımından, ticari ürünlerde uzmanlaşmayı teşvik edebilir. Ekonomik çok yönlülüğü kurmanın diğer yöntemi şehir için daha genel anlamda önemlidir. Bu da yerleşim yerinde, geçici değil düzenli bir mal mübadelesinin varlığıdır. Pazar, sakinlerin hayatlarını kazanmalarında vazgeçilmez bir unsur hâline gelir²⁶.

Sonuçta şehirden söz ederken; yalnızca yerel nüfusun günlük ihtiyaçlarının ekonomik olarak önemli bir kısmını yerel pazardan ve önemli ölçüde de yerel nüfusun veya hinterlandın çok yakın kısımlarındaki halkın pazarda satmak üzere ürettikleri ya da başka yollarla elde ettikleri mallardan sağladıkları durumlar söz konusudur. Burada kullanılan anlamıyla şehir bir pazar yeridir. Yerel pazar, koloninin ekonomik merkezini oluşturur. İktisadi mallarda uzmanlaşma sayesinde, burada gerek şehirliler olmayan nüfus gerek şehirliler ticaret ve alım satım metaları gereksinimlerini giderirler. Kırsal böl-

25 Tom Standage, **İnsanlığın Yeme Tarihi**, Maya Kitap, İstanbul 2022, s.20, 32.

26 Max Weber, **Şehir**, Ed. Don Martindale, Gertrud Neuwirth, Çev. Musa Ceylan, Bakış Yayınları, İstanbul 2000, s.74-75.

geden farklı bir birleşimle ortaya çıktığı her yerde, şehrin hem hükümdarın yaşadığı bir yer hem de bir pazar yeri olması normaldi. Eş zamanlı olarak her iki türden de merkezlere (hane halkı ve pazara) sahipti ve düzenli pazara ek olarak şehir, sık sık gezgin tüccarların süreli bir şekilde yabancı pazarları olarak da işlev görüyordu. Çoğu kez bir pazarın varlığı bir hükümdarın vereceği tavizlere ve koruma garantisine bağlıydı. Onları da genellikle, yabancı ticaret mallarının düzenli olarak sağlanması, geçiş ücretleri, mihmandarlık paraları ve diğer koruma ücretleri, pazar vergileri ve adli davalardan gelen vergiler ilgilendiriyordu. Ancak hükümdar, vergilerini ve pazar civarında pazara dayalı yerleşim gerçekleşir gerçekleşmez bundan kaynaklanan toprak kiralalarını ödeyebilen esnaf ve tüccarların şehirde yerleşmesini de istiyor ve bundan kazançlı çıkabiliyordu. Böyle fırsatlar, hükümdarların mali gelirinde ve değerli paralar hazinesinde artış anlamına geldiği için önem taşıyordu²⁷.

Böylece şehirlerin kurulmasıyla eş zamanlı olarak esnaflık ortaya çıkmıştır. Buna göre bir köy veya kasaba önce birkaç köyün pazar yeri olacak kadar büyümüş, bu kasabada örneğin taştan çanak-çömlek yapan sanatçı ve köylüden av derilerini toplayıp satan elbiseci ilk esnaflar olmuştur. Fabrikalar kurulduktan ve deniz aşırı ticaret başladıktan sonra tüccarlar, fabrikacılar, mühendisler, doktorlar ve diğer meslek sahipleri esnaftan ayrılmaya başlamıştır²⁸.

Tarihsel süreçte değişiklikler geçiren esnaflık ne kadar eski ise esnaf cemiyetleri de o kadar eskidir. Mısır'da Firavunlar esnafların görev alanlarını belirleyen buyruklar çıkarmışlar, esnafılığı düzenleyen kuruluşlar oluşturmuşlardır. Roma'da şehir ameleleri kendisine babadan kalma bir iş veya sanat edinmeye mecbur tutulmuş, her sanat kolunun veya mesleğin ayrı dernekleri olmuştur. Bu derneklere birlik anlamına gelen "kollegya" denmiştir. Bu uygulama Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasından sonra da devam etmiştir²⁹.

Esnaf ve zanaatkârlar ile diğer meslekler ve meslek kuruluşları kamu yararı olduğu gerekçesiyle giderek merkezî idareye dâhil edilmek istenmiş, özellik-

27 Weber, **Şehir**, s.75.

28 Zeki Ehioloğlu, "Esnaflığın Tarihçesi 1", **Esnaf Meslek Mecmuası**, S 8, 1934, s.12.

29 Ehioloğlu, "Esnaflığın Tarihçesi 1", s.12-13.

le devletin geleceğini yakından ilgilendiren mesleklerin devlet kontrolüne alınmasına çalışılmıştır. Önce askerlik, çiftçilik gibi meslekler kamu yararı gözetilerek düzenlenmiştir. Asurilerde, Geldanilerde, Mısırlılarda ziraat erbabi birçok imtiyaza sahip olduğu gibi ziraatın teknik usullere uygun olarak yapılması için de adeta dinî nitelikte kurallar konulmuştur. Yunanlarda ve Romalılarda da Orta Çağ'dan itibaren ziraat devlet tarafından düzenlenmiştir. Barut imali, Hollanda'da gemi inşaatının resmî kuruluşlarla kontrolü, para basılması gibi kamu yararı olan bazı meslekler devletleştirilmiştir. Diğer taraftan bazı mesleklerin devlet kontrolüne alınmadığı hâlde, toplum hayatına olan etkileri nedeniyle kanunları olmuştur. Örneğin Orta Çağ'dan itibaren Fransız İhtilali'ne kadar devam eden esnaf loncalarının kanun hükmünde olan âdetleri, nizamları bu türden düzenlemelerdir. Bunların bağlı oldukları kural çoğunlukla bir hükümdar veya devlete ait bir makam tarafından verilen imtiyazların uygulanmasıdır³⁰.

I.1. Osmanlı Öncesi Türklerde Esnaf-Zanaatkâr

İslamiyet öncesinde kurulan Türk devletlerinde meslek sahibi kişiler, mesleki becerilerine ve mesleki ahlaklarına göre toplum nezdinde değer kazanmışlardır. Bu kişiler sanatlarını icra ederek kendi geçimlerini sağladıkları gibi ait oldukları toplumun ekonomik yaşamının gelişmesine de katkı sağlamışlardır. İslamiyet öncesi Türk devletlerinde ihtiyaç fazlası mal üretme ve satma, ihtiyaç duyulan ve üretilmeyen malları diğer ülkelerden alma, ticari mallara aracılık etme gibi çeşitli ticari faaliyetler görülmüştür³¹.

Bunun önemli nedenlerinden biri öncelikle İ. Kafesoğlu tarafından ifade edilen Bozkırlı Türklerin içinde buldukları zamana göre gelişmiş bir harp sanayisine sahip olmalarıdır. Bu gelişmişliği sağlayan araçlardan biri demirdir. Demir işleme madencilikte ileri bir aşama olarak değerlendirilmektedir. Afanasyevo kültür çevresine dâhil Minusinsk ve Altay bölgelerindeki bulundu yerlerinde M.Ö. 3000'lerden kalma bakırdan yapılmış bıçak, biz ve teller, küpe ve diğer süs eşyalarına rastlanmıştır. İlk Türk merkezlerinden olan Andronovo kültürü çağında ise bütün Orta ve Kuzey Asya'da ilk defa altın

30 Galip Bahtiyar, "Mesleki Teşekküller", **Esnaf Meslek Mecmuası**, S 6, 1934, s.17.

31 Erdal İnce, **Osmanlı Devleti'nde Esnaf Teşkilatı ve İkinci Meşrutiyet Döneminde Esnafa Yönelik Teşvik Politikaları**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2020, s.39.

ortaya çıkmıştır. Bu dönemde zengin bir sosyal hayatın görüldüğü Altaylar altın endüstrisi merkezi kabul edilmektedir. Buradaki madenciliğin etkileri güneyde Tanrı Dağları'na kadar görülmüştür. Başlıca meslekleri madencilik ve özellikle demircilik olan Bozkır Türk topluluğunda kılıç, kalkan, kargı, mızrak, temren imal edilmiştir. Kılıçların hayvan figürlü kabzaları altın levhalarla kaplanmış ve kıymetli taşlarla süslenmiştir. Kemer tokaları, kayış uçları, kav mahfazası, sadaklar, zırhlar, tolgalar, madeni tabaklar, maşrapalar, heykeller yapılmıştır. Kazanlar, ibrikler, kovalar, otağlar, arabalar, at teçhizatı; eyer ve koşum takımları Bozkır Türk topluluğunda kullanılan araç gereçlerdir. Bozkırlı Türkler arasında marangozlar, tahta oymacılar da vardır. Asya Hunları masa, sandalye, koltuk, dolap yapmışlar, karyola ve perde kullanmışlardır. Ütü de eski Türklerin kullandıkları ev eşyaları arasında sayılmıştır. Halıcular, kilimciler, debbağlar, çizmeciler, çorapçılar, börkçüler, dokumacılar, terziler de esnaf veya zanaatkâr olarak toplumda yerlerini almışlardır³².

Uygurlar demir ve çeliği işlemekte ustalaşan Türklerdendir. Orta Asya'daki en iyi çelik cevherleri, kuzeydeki Kırgız Türklerinin yaşadığı bölgeden çıkarılmıştır. Kırgız ülkelerinin güney batısında yaşayan Göktürkler, bu çelikleri işlemişler ve silah yaparak satmışlardır. Silah endüstrisini ellerinde tutan bu Türk boyları Göktürk Devleti'ni kurabilmiştir. İşlenen çelikler Çin'e Hindistan ile Hami şehirlerine gönderilmiştir. B. Ögel'in aktardığı bilgiye göre Cengiz Han zamanında Moğollara seyahat eden Çinli elçiler, Moğolların çelik işlemediklerini, kılıçlarını Uygurlara sipariş ettiklerini belirtmektedir. Çin'in batısındaki demir madenlerini de Uygurlarla Türk Tatarlar işletmişlerdir. Nişadır (Çinlilerin Uygur tuzu veya Tatar tuzu dedikleri) işletmeleri ile ticareti de Uygurların elindeydi. Uygurların elde ettikleri "boraks" da Çin'de aranan madenlerdendir. Çinlilerin "yeşil tuz" dediği bakır oksidin en iyileri de Uygur ülkesinde bulunuyordu. Uygurlar maden kömürü kullanmasını da biliyorlardı. Bunun yanında yine Ögel'in aktardığı bilgiye göre Uygurların doğusundaki sınır şehirlerinden biri olan Hami'den geçen bir Çin Büyükelçisi gördüklerini şöyle anlatmıştır: "Hami şehrinde ağaçlar üzerinde yaşayan ipekböcekleri vardı. İpek kozaları, ağaçlar üzerinden toplanır ve bunlardan da çok güzel kumaşlar yapılırdı. Özellikle

32 İbrahim Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1983, s.307-308.

büyük kuyruklu ve etleri lezzetli koyunları, çok iyi cins değirmen taşları ve bu taşlardan elde edilen çelik cevherleri, bu şehrin saymaya değer önemli ürünlerindendi³³.”

Türk devletleri komşu ülkelere başta at olmak üzere canlı hayvan, konserve et, deri, kösele, kürk, hayvansal gıdalar satarlar, karşılığında hububat ve giyim eşyası alırlardı. Asya Hunları, Göktürkler, Uygurlar Çin ile Batı Hunları da Bizans ile bu esaslarda ticaret anlaşmaları yapmışlardı. Türklere Çin'den pirinç, ipek, ipekli kumaş, hububat; Roma ve Bizans'tan da diğer ihtiyaç maddeleri gelir, Türkler de bu ülkelerin ihtiyaçları olan ürünleri onlara satarlardı. Kuzeyi güneye, doğuyu batıya bağlayan Avrupa-Hun İmparatorluğu dünya ticari faaliyetlerine canlılık kazandırmıştı. Margos ve Anatolios Antlaşmalarının bazı maddeleri Bizans-Hun ticari ilişkilerinin düzenlenmesi ile ilgili idi. Çin-Hun sınır kasabalarında yapılan ticari faaliyetler Çin için önemliydi. 734 yılındaki antlaşma ile Ling-çu'daki So-fang şehrinin ortak pazar yeri olmasına bile karar verilmişti. Ticaretle ilgili bu durum Orhun kitabelerine yansımış, burada devletin sağlamlığı ve halkın refahı için ticaretin önemi belirtilmiştir³⁴.

Tüm bunlar Bozkırlı Türklerin yaşadıkları coğrafyanın özelliklerine ve yaşanan dönemin ihtiyaçlarına göre şekillenmiş çok çeşitli meslek gruplarına sahip olduklarını göstermektedir. Hem esnaf hem zanaatkâr olarak varlık göstermişler, kendi ürettikleri ile ihtiyaçlarını karşılamış, ihtiyaçtan fazlasını da diğer ülkelere satmak suretiyle gelir elde etmişlerdir.

Hun, Göktürk ve Uygur devletlerinin mirası üzerine kurulmuş olan İslamiyet sonrası Türk devletlerinde İslamiyet öncesi Türk devletlerindeki meslek kültürünün devam ettiği görülmüştür. Karahanlı Devleti tarafından kurulan ribat isimli kervansaraylar, Türk-İslam medeniyetinin iktisadi yaşamının canlanması bakımından önemli görevler yerine getirmişlerdir. Esnafın mamul hâle getireceği ham maddesini veya satacağı ürünü taşıyanlar kervansaraylarda konaklamışlardır. Kervanın veya yolcuların geçeceği güzergâhlar üzerine kurulan kervansarayların; ürünün tüketiciye ulaşmasında

33 Bahaeddin Ögel, **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s.212-214.

34 Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, s.312.

ve Türk-İslam devletlerindeki esnafın ticari yaşamının canlanmasına büyük katkıları olmuştur. Anadolu'da, Orta Asya'da, Mısır'da kurulan devletler ve Hindistan'da kurulan Babür Devleti ile beraber bu devletlerdeki esnaf kavramı İslamiyet öncesi Türk Devletlerindeki esnaf yapılanması ile büyük oranda benzerdir³⁵.

İslamiyet sonrası esnaf ve zanaatkârlar Anadolu'da ilk olarak Ahi zaviyelerinde örgütlenmişlerdir. "Ahi" kelimesinin kaynağı hakkında iki farklı görüş vardır: Bunlardan biri, kelimenin Arapça "kardeşim" demek olan "ahi" kelimesinden, ikincisi ise ilk defa Divan-ı Lugatı't Türk'te geçen ve "eli açık, cömert" anlamlarına gelen Türkçe "akı" kelimesinden geldiği görüşüdür. Türkçe'de 'k' harfinin 'h' gibi teleffuz edildiği düşünülürse eli açık ve cömert anlamlarına gelen "akı" sözü de "ahi" şekline gelmiştir. Fütüvvete dâhil olanların şeyhlerine "Ahi" denilmektedir. Diğer tarikat erbabının şeyhleri gibi ahılar da birer zaviyenin reisidirler. Fütüvvet erbabının toplanma yeri olan Ahi zaviyesinde garipler de konakladığından aynı zamanda misafirhane niteliği de taşımıştır. Mesleğin iktisadi niteliği bakımından zaviye, lonca merkezi görevini de görmektedir. Fütüvvet erbabının seyfi (kılıçla veya askerlikle ilgili) kolu düşünülürse ahi zaviyesi, bir spor kulübü niteliği de taşımaktadır³⁶.

"Ahilik" XIII. yüzyıldan itibaren Anadolu'daki esnaf ve zanaatkâr topluluklarını bünyesinde toplayan esnaf ve sanatkâr birliklerine verilen addır. Terim olarak Ahilik; belli devrede esnaf ve sanatkâr birliğini ifade eder. Örgüt olarak Ahilik; XIII. yüzyılın ilk yarısından başlayarak XX. yüzyılın başlarına kadar Anadolu şehirleri, kasabaları ve hatta köylerindeki esnaf ve sanatkâr kuruluşlarının eleman yetiştirme, işleyiş ve kontrollerini düzenleyen bir kurum olarak tanımlanmaktadır³⁷. Kavram olarak ise Ahilik; İslam dünyasında Abbasi hâlifesi Nâsır Li-dînillâh tarafından kurumlaştırılan fütüvvetin Anadolu'da XIII. yüzyıldan itibaren millî ve yerli unsurlarla donanmış bir

35 İnce, **a.g.t.**, s.39-44.

36 Abdülbâki Gölpinarlı, **İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı**, İTO, Akademik Yayınlar, Yayın No: 2011/23, İstanbul 2011, s.17; M. Fatih Köksal, **Ahi Evran ve Ahilik**, Kırşehir Valiliği Yayın No:5, Kırşehir 2008, s.53.

37 Neşet Çağatay, **Bir Türk Kurumu Olan Ahilik**, TTK Yayınları, Ankara 1989, s.1.

şeklidir. F. Köksal kapsamlı bir şekilde Ahiliği şöyle tanımlamıştır: “Türk fütüvvet hareketi denilebilecek Ahilik kurumu, XIII. yüzyılda kurulup XX. yüzyıla kadar, köylere varıncaya dek Anadolu Türk toplumunda varlığını kesintisiz bir biçimde sürdüren; Anadolu Türk toplumunun birlik ve beraberliğini, refah ve düzenini sağlayacak ve halkın maddi ve manevi ihtiyaçlarına cevap verebilecek tarzda örgütleyen; amaç ve çalışma tarzı açısından topluma hizmet sevdası ve aşkıyla bir tür özel yönetmelik sayılabilecek Ahi şecere ve fütüvvetnameleri ile belirlenmiş iş –meslek- ahlak disiplini; şeyh, usta kalfa çırak, yamak hiyerarşisi doğrultusunda çalışmayı bir tür ibadet telakki eden; sınıai, ticari, askerî, ekonomik, toplumsal, eğitsel ve kültürel faaliyetlerde bulunan bir sivil toplum kuruluşudur³⁸.”

Ünver Günay’a göre Anadolu’da Müslüman Türkler arasında Özellikle XIII. yüzyıldan itibaren kendini gösteren Ahiliğin kökleri İslam’dan önceki dönemlere, Mezopotamya’nın eski sosyal teşkilatına uzanmaktadır. Müslümanlar arasında, başlangıçta yaş gruplarının bir türünü oluşturan, “ayyarûn, rûnûd, fityan ve civanmerd” birlikleri gibi terimlerle anılmakta, askerî ve sportif eğilimler göstermektedir. Ahilik bir yandan sufi terminolojisi ve ideolojisinin savunduğu fütüvvet idealiyle güçlendirilirken, diğer yandan IX. yüzyıldan itibaren mesleki eğilimler göstermeye başlamak suretiyle esnaf birlikleri olmaya başlamıştır. X.-XII. yüzyıllar arasında farklı dinî niteliklere sahip fütüvvet loncaları şeklini alarak, hâlife Mansur’un (1180-1225) reformuyla, bir yandan töresel yapıdan sıyrılarak sistemleşip sosyal dayanışmanın bir aracı hâline gelmiş, öte yandan da resmî bir kimlik kazanarak meşrulaşmış ve kurumlaşmış fütüvvet birliklerinden bir ölçüde etkilenmiştir³⁹.

Ahilik Türk esnafının yaşam anlayışına uygun olması nedeniyle daha çok esnaflar arasında yayılmış olmakla beraber esnaf dışından da çeşitli meslek mensuplarını bünyesinde barındıran Anadolu’da, Balkanlar’da, Orta Doğu’da ve Kafkaslarda rastlanan sivil bir yapılanmadır⁴⁰. Yine XII. yüzyılda İran’da “Ahi” lakabını taşıyan bazı şahıslara rastlandığına göre Anadolu’dan önce İran’da ortaya çıktığı kuvvetli bir ihtimal olan Ahiliğin, XIII. yüzyılda

38 Köksal, a.g.e., s.57-58.

39 Ünver Günay, “Dini Sosyal Bir Kurum Olarak Ahilik”, **Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C 16, S 10, s.70.

40 Köksal, a.g.e., s.57.

Ahi Evren tarafından Anadolu'da yeni bir teşkilatlanmaya tabi tutulduğuna kesin gözüyle bakılmaktadır⁴¹. Anadolu'da Ahi teşkilatının ortaya çıkmasından önce Azerbaycan'ın çeşitli şehir ve kasabalarında da Türkmenler arasında Ahiliğe mensup, kendilerine Ahi denilen esnaf ve sanatkârlar olmuştur. Fakat bunların bir örgüt hiyerarşisi içinde olmadıkları, bireysel olarak mesleki faaliyetleri yerine getiren kişiler oldukları görülmüştür. Özellikle Ahlatşahlar (Sökmenoğulları) Devleti döneminde, Ahilerin Sökmen ülkesinde yaygın oldukları bilinmektedir. Anadolu'daki ilk Ahilerin hemen hepsinin Azerbaycan'dan ve özellikle Sökmen ilinden geldiği şeklinde bir bilgi de vardır. Anadolu'daki Ahi teşkilatının baş mimarı sayılan debbağların (derici esnafının) piri olup, Ahi Evran olarak bilinen Hace Nasîrü'd-din Mahmud, Hoylu'dur. Urmiyeli, Ahlatlı, Nahcevanlı, Sürmarlı, Merendli, Tebrizli, Zencanlı, Merağalı Ahiler bulunmaktadır⁴².

Köksal'ın kanaati de Anadolu'da Ahilik Kurumu veya teşkilatında çok etkin yerli ve millî unsurların olduğudur⁴³. Ahiliğin, fütüvvetin Anadolu'daki bir uzantısı ve devamından ibaret olarak görüldüğü olmuş, eski Sasani yahut Bizans'ta görülen esnaf teşkilatına bağlanmaya çalışılmıştır. Anadolu'da Ahiliğin oluşumunda, İslam dünyasında görülen fütüvvetin yanı sıra, İslam tasavvufunun, Batınilığın, Melamiliğin, İslam'dan önceki eski Türk inançlarının, kültürünün ve ahlakının, Anadolu'nun o dönemdeki siyasi, tarihî, ekonomik, kültürel, sosyal ve dinî şartlarının etkileri olduğu belirtilmektedir. Bu bakımdan Anadolu'daki Ahiliği bütün bu etkileşimlerin sonucunda Anadolu'ya yerleşmiş olan Müslüman Türklerin Anadolu'da geçirdiği dinî, sosyal, siyasi, kültürel vs. değişim ve dönüşümlerin birleşimlerinin bir sonucu olarak görmek gerekmektedir. Dolayısıyla bütün bunlara rağmen, Anadolu'da Müslüman Türklerin arasında oluşan dinî-sosyal birlikler olarak Ahi cemaatleri ve dinî toplumsal bir kurum olarak Ahilik, kendine has

41 Ahmet Yaşar Ocak, "Din ve Düşünce", **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, Cilt 2, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul 1998, s.125.

42 Mikail Bayram, "Türkiye Selçukluları Döneminde Bilimsel Ortam ve Ahiliğin Doğuşuna Etkisi", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 10, s.2-3.

43 Köksal, **a.g.e.**, s.64.

özellikleri ile ötekilerden ayrılmakta; Anadolu'da Türklere özgü orijinal bir müessese olarak kendini göstermektedir⁴⁴.

Ahilik konusunda Batılı oryantalistler tarafından yapılan çalışmalar da Ahiliğin kökenlerinin, Doğu'da özellikle Araplar arasında gelişmiş olan fütüvvet teşkilatına bağlı olduğunu işaret etmektedir. Bu çalışmalar sonunda Ahiliğin fütüvvetten farklı olarak Anadolu Türkleri tarafından geliştirildikleri, yani Anadolu Türklerine özgü olduğu görülmüştür. Ahilikten önce ortaya çıkmış olan fütüvvetçilik daha çok kişisel erdemlere ve askerî niteliklere önem vermiştir. Ahilik ise; XIII. yüzyıl başında Osmanlıların askerî ve idari kurumlarını düzene koymasına kadar hem esnaf ve sanatkâr korporasyonu gibi hem de devletin askerî güçleri yanında, Abbasi yönetimindeki fütüvvetçiler gibi onlara destek olarak görev yapmış bir kuruluştur. Fütüvvetçilik zaman içinde Anadolu'da yeni bir nitelik kazanarak Ahilik adı ile anılmaya başlamışsa da temel kurallarını fütüvvetçilikten aldığından başlangıçta bir süre fütüvvet-ahi kuruluşu şeklinde faaliyet göstermiştir⁴⁵.

Temelde Kur'an'a ve Hz. Peygamber'in sünnetine dayandırılan prensiple-riyle İslami anlayışa doğrudan bağlı olan Ahiliğin tasavvufta önemli bir yeri olan "uhuvvet"i hatırlatmasından dolayı kolayca kabul görmesi ve yayılması mümkün olmuştur. İslam'ın ilk yüzyılından itibaren görülmeye başlayan fütüvvet teşekkülleri içinde Hicrî III. (IX.) yüzyıldan itibaren esnaf birlikleri ortaya çıkmıştır. Fütüvvet ülküsünün İslam'ın yayılmasına paralel olarak Suriye, Irak, İran, Türkistan, Semerkant, Endülüs, Kuzey Afrika ve Mısır'da esnaf ve sanatkârlar arasında yaygın olduğu bilinmektedir. Türkler İslamiyet'i kabul edip Anadolu'ya yerleşmelerinden itibaren fütüvvet ülküsünü benimseyip kendilerine has yiğitlik, cömertlik ve kahramanlık nitelikleriyle zenginleştirmişlerdir⁴⁶.

Adamlık ve erlik anlamına gelen "mürüvvet" kelimesiyle gençlik, yiğitlik ve cömertlik anlamlarına gelen "fütüvvet" kelimesi esas itibarıyla tasavvufa dayanan, aynı zamanda iktisadi kuruluşları da içermesi ve sanat erbabını teş-

44 Günay, a.g.m., s.70.

45 Çağatay, a.g.e., s.1-2.

46 Ziya Kazıcı, "Ahilik", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 1. Cilt., İstanbul 1988, islamansiklopedisi.org.tr; s.540.

kilatlandırması bakımından ekonomik bir nitelik de taşıyan “ehl-i fütüvvet” tarafından daha kapsamlı anlamlara gelen bir terim olmuştur. Mürüvvet; fütüvvetin esası, fütüvvet ise mürüvvetin sonudur. Arapçada fütüvvet ehline “fetâ, fityân” bunların şeyhlerine “abu-l-fityân, seyyid-al-futuva” denmiş, Farsça’da fütüvvet ehli “fütüvvet-dâr, cüvan-merd, fetâ” adlarıyla anılmış ve yollarına Arapça’da “al-futuva” Farsça’da “fütüvvet” denmiştir⁴⁷.

Fütüvvetin kurumsallaştırılması Abbasi hâlifesi Nâsır zamanında olmuştur. hâlife Nâsır Li-dînillâh, fütüvvet kurumunu resmîleştirdikten sonra, diğer hükümdarlara gönderdiği elçiler aracılığıyla onları da teşkilata dâhil etmek istemiştir. Bu amaçla Anadolu Selçuklu Devleti hükümdarı I. İzzettin Keykavus’a, Şihabüddin Sühreverdi başkanlığında bir heyet göndererek teşkilata dâhil etmiştir. Fütüvvet teşkilatına giren Anadolu Selçuklu Sultanları arasında I. İzzettin Keykavus, I. Alaaddin Keykubat ve I. Gıyaseddin Keyhüsrev vardır. hâlife Nasır’ın teşvikiyle gerçekleşen bu temaslar sonucunda fütüvvet anlayışını temsil eden muttasavvıfların Anadolu’ya gelmesiyle burada büyük bir irşat (doğru yolu gösterme, uyarma) faaliyeti başlamıştır. Başta Evhadüd-din el-Kirmani olmak üzere fütüvvet teşkilatına mensup pek çok şeyh ve dervişin Anadolu’da faaliyet göstermeleri ve Anadolu Selçuklu sultanlarının bu şeyhleri himaye etmeleri sonucu fütüvvet ülküsü Anadolu’da yayılmıştır. hâlife en-Nasır birçok defa Anadolu’ya elçiler göndererek Selçuklu sultanlarına fütüvvet üniforması olan şalvar ve şed göndermiştir. I. İzzüddin Keykavus ve Alaüddin Keykubat tahta geçişlerinde hâlifeye elçiler göndererek ona cüluslarını bildirmiş ve hediyeler yollamışlardır. hâlife en-Nasır, fütüvvet teşkilatından bir şeyhi Alaüddin Keykubat’a fütüvvet üniforması giydirmek üzere Anadolu’ya göndermişti. Bu elçi Malatya’dan itibaren karşılanmıştır. Ancak Anadolu’da Ahiliğin yaygınlaşması ve kurumlaşmasının sadece bu gelişmelere bağlı olmayıp, Moğol tehlikesi nedeniyle Orta Asya’dan Anadolu’ya sürmekte olan göçün de etkili olduğu eklenmelidir⁴⁸.

47 Gölpinarlı, **a.g.e.**, s.17.

48 Köksal, **a.g.e.**, s.59-60; Mikail Bayram, “Anadolu Ahiliğinin Teşekkülündeki Rolü Açısından Fütüvvet Hareketi ve Tarihi”, **Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi**, S 1, s.69-70.

M. Bayram’ın aktardığı bilgiye göre Aşıkpaşa-zâde, “Tarih-i âl-i Osman” adlı eserinde Türkiye Selçukluları zamanında Anadolu’da Türkmen çevrelerde kurulan sosyal, kültürel ve siyasi kuruluşlardan biri olarak Ahi teşkilatından (Ahiyân-ı Rum) söz etmektedir. Bu yazar Bacıyân-ı Rum (Anadolu Bacıları) diye Türkmen kadınlara özgü bir örgütten de söz etmiştir. Bu örgütün Ahi teşkilatının kadınlar kolu olduğu anlaşılmıştır. Aslında bu iki teşkilatın Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev’in ikinci saltanatı yıllarında Selçuklu Devleti’ni yeniden yapılandırma çalışmalarının bir parçası olarak devletin destek ve himayesinde kurulduğu belirtilmiştir. Bu Sultanın Ahi ve Bacılar için Kayseri’de bir sanayi sitesi kurduğunu da bilinmektedir. Araştırmalar, Türkiye Selçukları döneminde Ahi teşkilatının ilk olarak Orta Anadolu’da (Kayseri) XIII. yüzyılın başlarında ortaya çıktığını ve bu yüzyıl içinde bütün Anadolu’ya yayıldığını göstermektedir. Özellikle Türkmenlerin Uluğ Sultan diye andıkları I. Alaeddin Keykubad zamanında bütün Anadolu’ya yayılmış ve devlet yapısı içinde yer almıştır. O dönemde belediye ve emniyet hizmetleri bu iki kuruluş tarafından yerine getirilmiştir⁴⁹.

Anadolu Selçuklu sultanlarının fütüvvet ülküsünü savunmaları sonucu Anadolu’daki nerdeyse bütün büyük şehirlerde fütüvvet şeyhleri ve bu şeyhlere tahsis edilen tekke ve zaviyeler olmuştur. II. Gıyasüddin Keyhüsrev zamanında Abbasi hâlifeliği ile siyasi ilişkiler bozulmuş, fakat bu durum fazla uzun sürmemiştir. Celalüddin Karatay’ın iktidarı döneminde bu ilişkilerin de normale döndüğü görülmektedir. O hâlde denilebilir ki Anadolu Ahi teşkilatı, Anadolu Selçukluları zamanındaki bu siyasi ve kültürel ilişkiler veya faaliyetler sonucunda Anadolu’da oluşturulan ortamda kurulmuş olmaktadır. Bu dönemde Anadolu’daki sosyal, kültürel, siyasi, ticari, sınai ve hatta askerî koşulların da Ahi teşkilatının kurulmasında etken olduğu belirtilmelidir⁵⁰.

49 Bayram, “Türkiye Selçukluları Döneminde Bilimsel Ortam ve Ahiliğin Doğuşuna Etkisi”, s.1-2; Bayram, “Anadolu Ahiliğinin Teşekkülündeki Rolü Açısından Fütüvvet Hareketi ve Tarihi”, s.68-70.

50 Bayram, “Anadolu Ahiliğinin Teşekkülündeki Rolü Açısından Fütüvvet Hareketi ve Tarihi”, s.70-71.

Anadolu'da yayılan bu teşkilatın mensupları şehirlerde olduğu gibi köylerde ve uç bölgelerde de etkili olmuşlardır. Bağımsız siyasi bir güç olmayan Ahiler; merkezi otoritenin zayıfladığı, anarşi ve kargaşanın ortaya çıktığı zamanlarda siyasi ve askerî güçlerini ortaya koyarak önemli fonksiyonlar üstlenmişlerdir. XIII. yüzyılda özellikle Anadolu'daki Moğol istilası döneminde meydana gelen siyasi boşluk döneminde, Ankara ve Sivas gibi yerlerde Ahiler adı verilen meslek loncaları şehirlerin yönetiminde etkin olmuşlardır. Ahiliğe hizmet etmiş olan I. Alaeddin Keykubad'ın ölümü üzerine, Ahilerin II. Gıyaseddin'e karşı direndikleri ve onun Kösedag'da Moğollar'a yenik düşmesinden sonra Tokat ve Sivas'ı ele geçiren Moğollar'a karşı Kayseri'yi savunmada başarı oldukları belirtilmektedir⁵¹.

Esnafın teşkilatlanması ve bir güç olarak kendini hissettirmesinde, Mevlâna, Hacı Bektaş ve Ahi Evran gibi insanların önemli rolleri olmuştur. Kırşehirli Ahi Evran'ın, Anadolu esnafını bir ahlak ve sanat bileşimi hâlinde bir araya getirerek teşkilatlandırması Ahiliğin temeli olmuştur⁵². Ahiliğin kurucusu olarak bilinen ve İran'ın Hoy şehrinde doğan Şeyh Nasîrüddin Mahmud (ö. 1262) Ahi Evran ismiyle anılmıştır. Özellikle I. Alaeddin Keykubad'ın büyük destek ve yardımıyla, bir taraftan İslami tasavvufî düşünceye ve fütüvvet ilkelerine bağlı kalarak tekke ve zaviyelerde şeyh-mürîd ilişkilerini, diğer taraftan iş yerlerinde usta, kalfa ve çırak ilişkilerini ve buna bağlı olarak iktisadi hayatı düzenleyen Ahiliğin Anadolu'da teşkilatlanıp gelişmesinde Ahi Evran'ın büyük rolü olmuştur⁵³.

Ahi Evran Şeyh Nasireddin Mahmud "Letaif-i Hikmet" adlı eserinde Ahiliğin kuruluş felsefesine yer vermiştir. Buna göre "Allah insanı medeni tabiatlı yaratmıştır. Yani insanın yemek, içmek, giyinmek, evlenmek, mesken edinmek gibi pek çok şeye ihtiyacı vardır. Hiç kimse kendi başına bu ihtiyaçları karşılayamaz. Bu yüzden demircilik, marangozluk gibi birçok mesleği icra etmek için çok insan gereklidir. Demircilik ve marangozluk da bir takım alet ve edevatla yapılabildiği için bu alet ve edevatı sağlamak için de çok sayıda insana ihtiyaç vardır. Böylece toplumun ihtiyaç duyacağı bütün sanat kollarının yaşatılması gerekir. Bu hâlde toplumun bir kesiminin

51 Kazıcı, a.g.m., s.540-541; Yalçın, a.g.e., s.209.

52 Çabuk, a.g.e., s.28.

53 Kazıcı, a.g.m., s.540.

sanatlara yönelmesi ve her birinin belli bir sanatla meşgul olması gerekir ki toplumun bütün ihtiyaçları görülebilsin.” Ahi Evran sanatkârların iş ortamındaki çalışma düzenleri hakkında da şöyle bir fikir beyan etmektedir: “Birçok insanların bir arada çalışması sanatkârlar arasında rekabet ve münazaaya sebep olabilir. Çünkü bunların her biri kendi ihtiyacına yönelince menfaatler çatışması ortaya çıkar. Karşılıklı hoşgörü ve affetme olmadığı zaman münaza ve ihtilaf zuhur eder. O hâlde bu insanlar arasındaki ihtilafı halledecek kanunlar koymak gereklidir. Bu kanun şeriata uygun olmalı ki ona uyulsun ve insanlar arasındaki ihtilafın hâlline vesile olsun. İhtilafsız bir ortam yaratılınca herkes rahatça umduğunu elde eder. İhtilaf zuhurunda ise bu kanuna müracaat ederek ihtilafı ortadan kaldırılabılır. Peygamberlerin şeriat koymaları bundandır.” Ahi Evren bütün sanat erbabının belli bir yere toplanmalarını ve orada sanatlarını icra etmelerini de öğütlemektedir. Toplum çeşitli sanat kollarını yürüten insanlara muhtaç olduğuna göre bu sanatların her birini icra eden çok sayıda insanın belli bir yerde toplanmaları ve sanatkârların her birinin kendi sanatlarıyla meşgul olmaları sağlanmalıdır. Böylelikle toplumun bütün ihtiyaçları görülebilir⁵⁴.

Esnaf-zanaatkâr erbabının ve teşkilatının İslami inanç ve terbiyeye tabi olmaya mecbur tutulduğu nizam, “tarik-i fütüvvet”ten kaynaklanan fütüvvetname adlı eserlerde tespit edilmişti. Fütüvvetnameler toplum hayatında ilk İslami esnaf nizamnameleri olduğu gibi, Müslüman esnaf ve zanaat erbabına da nizam konusunda yol gösterici olmuştur. Fütüvvetnamelerde herhangi bir işin veya zanaatın önce kim tarafından yapıldığı ve Hz. Muhammed’in yaşadığı dönemde ilk İslam toplumu içinde işlerin ve zanaatların eshab-ı kiramdan kim tarafından yapıldığı yer almıştır. Eshab-ı kiramdan mesleği veya zanaatı icra edenler Türk-Müslüman esnaf tarafından kendilerine “pir” olarak kabul edilmiştir. Hz. Muhammed’in döneminde yapılmayan işler ve zanaatlar erbabına başka tanınmış meslek sahipleri pir olmuştur. Fütüvvetnamelerde bütün peygamberler bir iş ve zanaat sahibi olarak gösterilmiştir. Sonra görülen ihtiyaç üzerine esnaf nizamını yeniden tespit eden fermanlar çıkarılmıştır⁵⁵. Fütüvvetin etkinliği ile dinî karakteri ağır basan es-

54 Bayram, “Türkiye Selçukluları Döneminde Bilimsel Ortam ve Ahiliğin Doğuşuna Etkisi”, s.8-10.

55 Reşat Ekrem Koçu, “Esnaf, İstanbul Esnafı”, **İstanbul Ansiklopedisi**, C 10, 1958, s.5315.

naf birliklerindeki şeyh, nakib, duacı gibi kişiler dinî niteliğe sahiptir. Çeşitli sanat kollarındaki esnafın pirlarını peygamberlere ve eshab-ı kiramdan bazı kişilere dayandırmaları bu dinî nitelikten kaynaklanmaktadır⁵⁶. Her esnaf kolunun kendine mahsus gelenekleri ve her mesleğin bir piri vardır. Örneğin Hz. Âdem çiftçilerin, Hz. İdris terzilerin, Hz. Yusuf saatçilerin, Hz. Davud demirci ve zırhçılarının, Hz. Lokman hekimlerin, Hz. Muhammed tacirlerin, Selman-ı Farisi berberlerin, Ahi Evran ise debbağ esnafının piri sayılmıştır⁵⁷. Her esnaf zümresi kendi sanatının piri olarak kabul ettiği piri adına şed bağlamış, dükkân açmış, dualarda ve gülbanklerde pirinin adı anılmıştır⁵⁸.

Dayanışmacı bir ruh yapısına sahip olan Ahilikte başlıca amaç; toplumun bütün bireyleri ve kurumları arasında iyi ilişkiler kurarak herkesin huzur içinde yaşamasını sağlamaktır. Ahilik anlayışında toplumda çeşitli statülerin olması, bazı insanların zengin bazılarının fakir olması normal olarak kabul edilmiştir. Ancak, güçlünün zayıfı ezmesine veya birinin haksız kazanç sağlamasına şiddetle karşı çıkmıştır⁵⁹. Ahilikte özel teşebbüs ve mülkiyet de kabul görmüş, devletin rolü özel teşebbüsün yeterli olmadığı alanlarda kamu hizmetlerini yerine getirmek biçiminde ele alınmıştır. Belli sınırlar çerçevesinde sermaye birikimine karşı çıkmayan Ahilikte sermaye birikiminin ölçüsü; “sekiz günlük ömre, dokuz günlük rızık” şeklindeki Türk atasözünde ifadesini bulmuştur. Öte yandan Ahilikte sermayenin âtil bırakılmayıp aksine işletilmesine, ekonomik hayata canlılık kazandırmasına önem verilmiştir⁶⁰.

Ahilik teşkilatında esnaf ve sanatkârlara iş yerlerinde yamak, çırak, kalfa ve usta hiyerarşisine göre mesleğin incelikleri öğretilmiş, akşamları ise Ahi ko-

56 Salih Aynural, “19. Yüzyıla Giderken İstanbul Esnafının Hiyerarşik Yapısı”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S 37-38, 1992, s.127.

57 Ahmet Kal’a, “Esnaf”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C 11, İstanbul 1995, s.423.

58 Gölpinarlı, **a.g.e.**, s.76.

59 Yusuf Ekinci, **Ahilik ve Meslek Eğitimi**, MEB Yayınları, İstanbul 1990, s.22-23.

60 Adnan Gülerman-Sevda Taştekel, **Ahi Teşkilatının Türk Toplumunun Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerindeki Etkileri**, Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, Feryal Matbaası, Ankara 1993, s.7.

nuk ağırlama ve toplantı yerlerinde ahlaki ve terbiyevi (eğitimsel) bir eğitim uygulanmıştır. Böylece Türk esnaf ve sanatkârları arasında hem güçlü bir yardımlaşma ve dayanışma yaratılmış, hem de yerli Bizans sanatkârlarıyla rekabet edebilecek bir ortam oluşturulmuştur. Bu nedenle farklı amaçları olan Ahiliğin sosyo-ekonomik açıdan amaçları ise şöyle belirlenmiştir:

-Kişiyi eğitip, üretici ve faydalı bir hâle getirmek ve bu suretle onu toplumda layık olduğu en uygun yere ulaştırmak,

-Ahlaklı, verimli ve üretken bir çalışma ortamı meydana getirmek ve bu ortamın devamlılığını sağlamak,

-Karşılıklı anlayış ve güvene dayalı iş bölümü ve iş birliğini gerçekleştirerek, toplumda sosyo-ekonomik açıdan denge kurmak⁶¹.

Ahiliğin en dikkat çeken etkilerinin Federal Almanya'daki sendikal modelde görüldüğü ileri sürülmüştür. Bu görüşü ileri süren Alman Profesör Frans Taeschner, Türkiye'de Ahilik konusunda yaptığı araştırmalarda ahilik-sendikacılık ilişkisi üzerinde durmuş ve Alman sendikacılık felsefesi ve yönetim şeklinde Ahiliğin büyük ölçüde etkisinin olduğunu ifade etmiştir⁶².

Ahilik teşkilatına sadece esnaf, sanatkâr ve meslek sahibi kişilerin kabul edilmesi, bu kurumun temel ilkelerinden biri olmuştur. Ancak Ahi fütüvvetnamelerinin bazılarında esnaf, sanatkâr ve meslek sahiplerinin yanında, müderrislerin, kadıların, hatiplerin, hükümdar ile emirlerin de üye olarak bu teşkilata girdikleri belirtilmişti. Başlangıçta debbağ, saraç ve kunduracıları kapsayan bir teşkilat olarak ortaya çıkan ahi birlikleri, gelişerek bütün esnafı ve üye olmak isteyen diğer grupları bünyesinde toplayan çok yönlü bir sosyal kuruluş hâline gelmiştir. Anadolu'da köylere kadar yayılan Ahilik pek çok devlet adamını, asker sınıfını, kadı ve müderrisleri, tarikat şeyhlerini bünyesinde toplamıştır. Bu durum XIV. yüzyıla kadar sürmüştü; bundan sonra ise organize esnaf birlikleri şeklini almış ve iktisadi faaliyet ön plana çıkmaya başlamıştır. Büyük şehirlerde çeşitli gruplar hâlinde teşkilatlanan Ahilerin her birinin ayrı bir zaviyesi olmuştur. Küçük şehirlerde ise çeşitli meslek grupları tek bir birlik oluşturabilirdi. Anadolu Selçuklu Devleti

61 Gülerman, Taştekil, **a.g.e.**, s.4-5.

62 Gülerman, Taştekil, **a.g.e.**, s.8-9.

zamanında bu birlikler mesleklere ait problemleri çözüme kavuşturmuş ve devlet ile olan ilişkileri düzenlemişlerdir⁶³.

I.2. Osmanlı'da Esnaf-Zanaatkar

I.2.1. Osmanlı'nın Kuruluş Yılları ve Ahi Teşkilatlanması

Osmanlı Devleti sınırları içinde esnaf; “herhangi bir ticari malı işleyen veya imal eden ve bunun satış ve dağıtımını yapan kişilerin bir araya gelerek oluşturdukları topluluk” olarak tanımlanmıştır⁶⁴. Oldukça benzer bir tanımda “Osmanlılarda el sanatları ile uğraşanlar ile geçimlerini mal ve hizmet üretimi, alımı ve satımı ile sağlayanların genel adı” denmiştir⁶⁵.

M.Genç'in tanımında ise “esnaf; şehir ve kasabalarda, mal ve hizmet üretimi ile ilgili herhangi bir iş kolunun belirli bir alanında uzmanlaşmış olarak çalışanların meydana getirdiği mesleki örgütlenmeler” şeklindedir. Genç bu tanımdaki “iş kolu” ifadesinin “her mal ve hizmet” olarak belirtilmesi gerektiğini belirtmiştir. Çünkü esnaf örgütlenmeleri, belirli bir iş kolunun bütünü, hatta birkaç mal veya hizmeti içine alan örgütlenmeler değildir. Özelleşmiş ve sınırlı zümreler hâlinde; her bir malın ham maddeden başlayarak nihai tüketime hazır hâle gelinceye kadar geçirdiği üretim aşamalarının her biri ayrı bir esnaf birimi olarak örgütlenmekle kalmamış, ayrıca her aşamada farklı mal türleri varsa onlar da ayrı şekilde örgütlenmişlerdir. Örneğin dericilik mesleğinde; hayvancılıktan başlayıp, nihai tüketim malı olarak ayakkabı hâline gelinceye kadar geçen her aşamada birbirinden bağımsız birer esnaf örgütlenmesi oluşturulmuştur⁶⁶.

63 Kazıcı, a.g.m.,s.540-541. Çağatay, a.g.e., s.139; Gülerman, Taştekil, a.g.e., s.5; Ekinci, a.g.e., s.23.

64 Vahid Çabuk, **Osmanlı Teşkilat ve Siyaset Kültürü**, Emre Yayınları, İstanbul 1996, s.26.

65 Ahmet Kal'a, “Esnaf”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C 11, İstanbul 1995, s.423.

66 Canlı hayvan ticaretini yapan celepler, kesimi yapan kasaplar, ham deriyi işleyen debbağlar, işlenmiş deriyi satan tacirler, nihai mamul olarak ayakkabı yapanlar birbirinden bağımsız birimler hâlinde örgütlenmekle kalmamış, ayrıca her aşamadaki farklı mallar da ayrı örgütlenmeye sahne olmuştur. Sığır ve koyun kasapları birbirinden ayrıldığı gibi, nihai tüketim malı olarak ayakkabı imalatında çizme, pabuç, mest, terlik vb. yapanlar da farklı örgütler içinde birbirinden ayrılmakla kalmamış, ayrıca bu ayakkabıların çeşitli dinî zümrelere göre değişen renk veya şekillerini imal

Osmanlı'da hem ekonomik açıdan hem askerî açıdan önemli bir kesim olan “esnaf”, sözcük anlamı itibarıyla sınıf kelimesinin çoğuludur. “Sınıf” kelimesi Avrupa dillerindeki (İngilizce) “class” kelimesinin karşılığı olarak kullanılmakta olup, genel olarak hem Arapçada hem Türkçede bu anlama gelmektedir. Ancak Berkes'in belirttiğine göre bu sözcüğün Osmanlılarda bir de teknik anlamı vardır. Bu anlamda sınıf “class” değil, lonca demektir. “Sınıf” esnaf zümresi demek değil, toplumda bir sınıf olarak kullanılmaktadır. Ayrı ayrı teşkilatlanmış zanaatçıların hepsine birden “esnaf sınıfı” denmiştir⁶⁷.

Osmanlı'da “esnaf” kelimesinden başka, “hırfet” kelimesi de bu meslek grubunu ifade etmek için kullanılmıştır. “Hırfet” en yaygın kullanış olup, “esna-ı hırfet, erbab-ı hırfet, ehl-i hırfet ve eshab-ı hırfet” kelimelerinin de değişik zamanlarda ve aynı anlamda kullanıldığı olmuştur. “Hıref” kelimesi “iş işlemek ve işleyicilik” anlamına gelmektedir⁶⁸. “Hırfet”, genel olarak “iş” anlamına geldiğinden, “harif”, sanatkâr yahut tacir yahut da herhangi bir işle meşgul olan anlamlarına gelir. Bu bakımdan anlamı kapsamlı olan “hırfet” ve “harif” kelimelerinde sanat ve sanatkâr anlamları da dâhildir. Sanat ise güzel işlemek, maharetle bir şey meydana getirmek anlamına gelir. Bu tanım da uzmanlığı ifade etmektedir. “Esnaf” tabiri, “esnaf-ı bezzaâan”, “esnaf-ı necâran” gibi çoğunlukla tamlama hâlinde kullanılmış ve bir sanat erbabının çeşitli sınıflarını gösterirken sonradan halk tarafından tamlamalar kaldırılarak herhangi bir iş gücü veya herhangi bir sanatla uğraşanların, yani

edenler de birbirinden ayrı birimler hâlinde örgütlenmişlerdir. Gıda, metal, inşaat, dokuma imalatı alanlarında da durum pek farklı değildir. Mesela boyacılar, kullandıkları boya hammaddesine ve boyadıkları renklere göre ayrı ayrı örgütlendikleri gibi boya işini, toptancı tüccar için veya nihai tüketici için yapmalarına göre de farklı örgütlere sahip olmuşlardır. Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014, s.289-290.

67 Niyazi Berkes, **100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi**, Birinci Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1969, s.57.

68 Çabuk, **Osmanlı Teşkilat ve Siyaset Kültürü**, s.26-27.

“ehl-i hırfet” ve “ahl-i sanat” olanların hepsi için “esnaf” sözcüğü kullanılmıştır⁶⁹. Esnaf birlikleri ise genel olarak “ehl-i hiref” olarak anılmıştır⁷⁰.

Osmanlı'nın kuruluşuna Ahilerin ve özel olarak Şeyh Edebali'nin katkısı konusuna da burada kısaca değinmek gerekecektir. X. yüzyıldan itibaren kendi iradeleriyle kitleler hâlinde Müslüman olmaya başlayan Türkler, Oğuz boylarının Selçuklular idaresinde kurduğu devletin Bizanslıları yenmesi üzerine Anadolu'ya göç etmeye başlamışlardı. Selçuklu iskân politikasının uygulanmasıyla Anadolu'ya yerleştirilen Türkler yerleşik hayat unsurlarıyla karşılaşmışlardır. Asya'dan gelen Türkler arasındaki sanatkâr ve tüccarların Anadolu'daki tüccar ve sanatkârlar karşısında varlıklarını sürdürebilmeleri, onlarla rekabet edebilmeleri için aralarında bir teşkilat kurarak dayanışma sağlamaları gerekiyordu. Bu koşulların doğal sonucu olarak ortaya çıktığı düşünülen Ahi birlikleri oldukça köklü kültür değişimlerinin olduğu bir dönemde; birbirlerine karşı çatışmacı bir hâl alan grupları uzlaştırmak, parçalanmış aşiret bağlarının yerine yerleşik hayat tarzına uygun yeni değerler oluşturmak, Bizanslılara karşı Müslüman-Türk çıkarlarını korumak ve toplum huzurunun sağlanmasına yardımcı olmak amaçlarına hizmet edecekti. Bu nedenle teşkilatın iktisadi olduğu kadar toplumsal, kültürel ve siyasi yönleri vardır⁷¹.

Nitekim Aşıkpaşazade Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sırasında aktif rolü olan dört zümre arasında Ahileri de anmıştır. İlk Osmanlı padişahlarının ve vezirlerinin çoğu Ahi teşkilatına mensuptur. Osman Gazi'nin kayın pederi olan Şeyh Edebali'ni, Ahi şeyhlerinden biri olup Osman Gazi ile sıkı ilişkiler kurduğu ve kızını onunla evlendirdiği bilinegelmiştir. Orhan Gazi ise Ahiliğe ait “ihtiyarü'd din” unvanını almıştır. XIV. yüzyıl ortalarında Orhan Gazi döneminde Anadolu'yu gezen seyyah İbni Batuta Ahi birliklerinin şehir ve köylerde teşkilatlanmış zanaat ve ziraat ehli zümreler olduğunu belirtmiş ve tasavvufî hayatla olan yakınlıklarına değinmiş, misafir olduğu Ahi zaviyelerinin isimlerini vermiştir. Ahilik, Sultan I. Murad zamanında toplumsal hayatta görülmeye başlanmıştır. I. Murad şed kuşanmış ve bu teş-

69 Abdülbâki Gölpınarlı, İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı, İTO Akademik Yayınlar, Yayın No: 2011/23, İstanbul 2011, s.74.

70 Kal'a, “Esnaf”, s.423.

71 Ekinci, **a.g.e.**, s.15-21.

kilattan fetihlerde askerî bir güç olarak faydalanmıştır. Candarlı Kara hâilil de kuruluş yıllarında aynı tarikata mensup bir sadrazamdır⁷².

Öte yandan A. Yaşar Ocak, Osman Gazi'nin kayın pederi olan Şeyh Edebalı'nın, Ahi şeyhlerinden olduğu görüşüne karşı çıkmaktadır. Ocak'a göre Ahiler Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sırasında mevcut sınırlar içinde varlığı tespit edilebilen büyük sufî çevrelerden biridir. XVI. yüzyıldaki durumuna bakılarak sırf bir meslek kurumu olarak değerlendirilmesi doğru olmayan Ahiliğin XIII. yüzyıldan itibaren bütün Anadolu'da, Osmanlı Devleti'nde etkili bir sufî çevre olduğu ilk Osmanlı kaynaklarından anlaşılmıştır. Ancak yeni incelenebilen bazı kaynaklar ve yeni araştırmalar, Edebalı'nın bir Ahi şeyhi olmaktan çok, Vefaiyye tarikatına bağlı bir Rum Abdalı olduğunu ortaya koymaktadır. Şeyh Edebalı'nın Ahi olmadığı gibi, Osman Gazi'nin kayınpederi ve hukuk danışmanı olduğu, Ahilerin reisi sıfatıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşuna büyük destek verdiği konusu ilk Osmanlı tarihçilerinin birer kurgusu olarak görülmüştür. Ancak Edebalı'nın ileri gelen, nüfuzlu bir Vefaiyye şeyhi olarak önemli bir rolünün bulunduğu kabul edilmek zorundadır. Üstelik Edebalı'nın bu kimliğiyle Osmanlı Devleti'nin arazisi içindeki nüfuzunun, Abdalan-ı Rum' a mensup çok mühim bir şahsiyet olarak Ahilerinkinden daha az önemli olduğu da söylenemez⁷³.

Selçuklu dönemi esnaf birliklerinin devamı olan ve genellikle şehir ve kasabalarda bulunan Osmanlı serbest esnaf kuruluşları, rekabet prensibi yerine karşılıklı kontrol ve yardımlaşma esasına göre teşkilatlanmışlardır. Aynı meslek ve sanat erbabı bir arada çalışmış ve birbirlerini denetlemişlerdir. Hiyerarşik yapıda teşkilatlanmış olan esnaf sisteminde esnaf şeyhi, esnaf ket-hüdası, yiğitbaşı, usta, kalfa ve çırak yer alır. Bunların görev, yetki, sorumluluk ve hakları geleneklere ve nizamnamelere göre düzenlenmiştir. Her esnaf birliğinin idare heyeti ayrıdır. Birlikler arasında değişken olmakla beraber

72 Kazıcı, a.g.m., s.541; Yalçın, a.g.e., s.209; Çabuk, a.g.e., 28.

73 Ahmet Yaşar Ocak, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Ahilik ve Şeyh Edebalı: Problematik Açından Bir Sorgulama", **II. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri, 13-15 Ekim 1999**, Kırşehir, Kültür Bakanlığı Yayınları 2350, Hagem Yayınları 288, s.243-247; Ahmet Yaşar Ocak, "Ahilik ve Şeyh Edebalı: Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Tarihi Açısından Bir Sorgulama", **İslami Araştırmalar Dergisi**, C 12, S 3-4, 1999, s.225- 229; Ocak, "Din ve Düşünce", s.125-126.

şeyh, kethüda, yiğitbaşı, nakib, duacı ve ihtiyar ustalarından oluşan heyetin başı “şeyh” olarak anılmıştır. Çoğunlukla tören işlerini yürüten esnaf şeyhi esnaf teşkilatının üst yöneticisidir ve esnafın genel meseleleriyle ilgilenmektedir. Şeyhlerin yerini XVIII. yüzyıldan itibaren kethüda almaya başlamıştır. Okuryazar yaşlı esnaf arasından seçilen şeyhin görevi bağlı olduğu kadının hükümete sunması üzerine tasdik edilmiştir. Esnaf kethüdası da ilgili iş veya sanat kolunun mensupları tarafından seçilmiş ve görevi yine hükümet tarafından onaylanmıştır⁷⁴.

Ahilerin kendi teşkilatlarına mensup olan sanat erbabına tezgâhları başında sanat, zaviyelerinde ise edep ve erkân terbiyesini İslami esaslar çerçevesinde öğretmesi XVII. yüzyıla kadar devam etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde ülkenin ekonomisi ile özellikle Müslüman halkın hayatında çok önemli bir rol oynayan bu esnaf teşkilatı Ahiliğin hemen bütün düstur ve prensiplerini esas almış, İmparatorluğun gayrimüslimler üzerinde etki alanı genişledikçe sanat ve sanatkârlar artmış, dolayısıyla yeni bazı tedbirler almak gereği ortaya çıkmıştır. Bu suretle her iki kesimdeki artış, birbirine karışma ve birbirini etkileme hâline geldiği için, Osmanlı ekonomik düzeninde esnaf arasındaki din farkı kaldırılarak gedik sistemine geçilmiştir. Türkçe bir kelime olan, tekel ve imtiyaz anlamına gelen gedik; “bu tür teşkilatlara tanınan bir işi yapma hakkının bir başkası tarafından yapılamaması” durumudur. Osmanlı İmparatorluğu’nda tekelci karakteri ile gedik sistemi 1860’lı yıllara kadar devam etmiş, Tanzimat’tan sonra gedikler ile sanat ve ticaret üzerindeki tekelci uygulama kaldırılarak yeni düzenlemelere gidilmiştir⁷⁵.

Gedik usulünde dükkân, atölye veya imalathane gibi serbest iş yerinin sayısı sınırlı tutulmuştur. Örneğin İstanbul’da 200 terlikçi dükkânının bulunduğu XVII. yüzyıl ortasında ne yeni bir terlikçi dükkânı açılabilmiş, ne de bu dükkânlardan biri kapanabilmiştir. Hatta dükkânların bir yerden bir yere nakli için devlet izni şarttır. XVII. yüzyılın sonlarına kadar gedik denilen bu sınırlamaya tabi olan bütün esnaf ve sanat erbabı “Tarik-i Fütüvvet” (merdlik, yiğitlik tarikatı) yahut “Tariki Hırfet” (esnaflık, zanaat tarikatı) denilen topluluklar kurmuşlar, XVIII. yüzyıl başında bunların yerine esnaf loncaları kurulmaya başlamıştır. Her esnaf zümresinin “tariki fütüvvet” veya “tari-

74 Kal’a, “Esnaf”, s.424.

75 Çabuk, a.g.e., 28-30.

ki hırfet” lerini daha sonra da esnaf loncalarını kuranlar o zümrenin gedik sahibi ustalarıdır⁷⁶.

Osmanlılarda kuruluştan itibaren ahi teşkilatı ile esnaf teşkilatı arasında bir ilişki var olmuştur. Ahi teşkilatı içinde yer alan ahi baba ve şeyh gibi görevliler, XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar bazı esnaf birliklerinin yöneticileri olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Ancak bu amirlerin görevleri, önceki yüzyıllarda olduğu gibi birlikler üstü bir nitelik taşımayıp, sadece ait oldukları esnaf birliği ile sınırlı olmuştur. Bununla birlikte ahi baba denilen kişi, belirli bir mekânda teşkilatlanmış bütün esnaf birliklerinin üstünde yer almıştır. Özellikle Ahi Evran Zaviyesinin esnaf teşkilatı üzerinde nüfuzu olmuş ve bu nüfuz devlet tarafından hukuki bir hak olarak tanınmıştır. Buna göre Ahi Evran Zaviyesi evlatlık vakıf statüsünde kurulmuş olup şeyhlik makamı Ahi Evran ailesi içinde babadan oğula geçmiştir. Kadı tarafından hükûmete sunulan şeyhe berat verilerek şeyhliği onaylanmıştır. Ahi Evran Zaviyesi şeyhi bütün esnafın şeyhidir. Bu nedenle ahi baba, kethüda, yiğitbaşı, duacı esnafın idari görevlilerini tayin etmek, meslekte yetişenlere ustalık ve kalfalık icazeti onayı vermek hakkına sahip olmuşlardır. Bu hususlar, Ahi teşkilatıyla esnaf birlikleri arasında esnaf kuralları ve nizamlarının belirlenmesinde doğrudan bir ilişki olduğunu, bu ilişkinin Ahi Evran Zaviyesi tarafından birlikler üstü bir teşkilat olarak devam ettirildiğini, devletin bu tekkenin şeyhleriyle esnaf birlikleri arasındaki ilişkileri desteklediğini ve bu ilişkinin başlangıçtan XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar devam ettiğini göstermektedir. Bunun yanında esnaf birliklerinin yoğunlaştığı İstanbul’da ise farklı bir üst teşkilatlanma vardır. Buna göre ayrı mekânda teşkilatlanan fakat aynı nitelikte mal veya hizmet üreten birden fazla esnaf birliği kendine bir üst amir tayin etmiştir. Ancak bu tür bir teşkilatlanma bütün esnaf birliklerine ait olmayıp yalnız belirli bir bölge içinde aynı nitelikte mal veya hizmet üreten esnaf birlikleri için geçerlidir⁷⁷.

Bunun yanında B. Nazır’ın aktardığı bilgiye göre Evliya Çelebi Ahilerin, pirleri Ahi Evran gibi debbağlıkla uğraştıklarını, buna göre İstanbul’un dört ayrı bölgesinde 12 yerde debbağ iş yeri olduğunu belirtmiştir. Buralarda debbağ iş yeri sayısı 700, nefer sayısı ise 3000’dir. Fakat bu konuda değişik

76 Koçu, a.g.m., s.5314.

77 Kal’a, “Esnaf”, s.424-425.

sayılar verildiği de olmuştur. Debbağların yerleştiği asıl alan Yedikule civarıdır. İstanbul Yedikule’de “üç yüz adet Ahi Evran iş yeri yani debbağ dükkânı olduğu” söylenmiştir. Fetih’ten sonra Fatih Sultan Mehmet bütün debbağları, mezbahaları buraya yerleştirmiştir. Burada üç yüz adet Ahi Evran iş yeri bulunmaktadır. Sağrıcılar esnafı tanıtırken bunların da aynı meslek grubunun üyeleri olduğu, fakat debbağlarla aralarında çekişmeler olduğu belirtilmiş ve sağrıcıların sayısı 105, sağrıcı dükkânı adeti 50 olarak verilmiştir⁷⁸.

Osmanlı’da kadı; bulunduğu yerin esnaf teşkilatının en üst makamıdır. Esnafın seçtiği şeyh başkanlığındaki heyet üyelerini tayin etmek ve azletmek, esnafı denetlemek başlıca görevleri arasındadır. Esnaf ve esnaf birlikleri arasındaki anlaşmazlıkları karara bağlamak, kanun ve nizamlara aykırı hareket edenleri cezalandırmak kadının görevidir. Şehirdeki esnaf sayısının belirlenmesi, şehre gelen zirai ürünlerin sicile kaydedilmesi, kalanın orduya veya merkeze sevk edilmesi gibi işler de kadı tarafından yürütülmüştür. Muhtesip; ihtisap denilen piyasa denetim işleriyle görevli olan kişilerdir. Muhtesip esnaf birliklerinde hükümetin temsilcisidir. Osmanlılarda bu görevin emanetle yürütülmesinden itibaren ihtisap emini ismini almışlardır. Şeyh; esnaf zümresinin başkanı ve dışa karşı temsilcisi olup esnaf arasından seçilmiştir. Esnaf arasında çıkabilecek anlaşmazlıklar önce şeyh tarafından giderilmeye çalışılmıştır. Nakip; şeyhin esnaf yanındaki temsilcisidir. Kethüda (kâhya); bazı esnafta nakibin vazifelerini üzerine almış, esnafın işlerini takip etmiş ve toplantıları idare etmiştir. Yiğitbaşı; kethüdanın yardımcısıdır. Esnaf arasındaki anlaşmazlıklarda ilk mercidir. Bir kalfa veya ustanın bağımsız iş sahibi olabilmesi yiğitbaşının uygun bulmasıyla olmuştur. Esnafa ham madde paylaşılması ve disiplin işlerine bakmıştır. Ehl-i vukuf (ehl-i hibre); bazı esnafta bulunan bu kişiler fiyat tespitinde görev almış, madeni eşya ve tartı aletlerini damgalamış, kadıya esnafla ilgili işlerde yardım etmiştir⁷⁹.

Kazıcı’nın açıklamasına göre ise; Ahilik teşkilatı özellikle Fatih devrinden itibaren siyasi bir güç olmaktan çıkarak esnaf birliklerinin idari işlerini düzenleyen bir teşkilat hâlini almıştır. XVIII. yüzyıldan XX. yüzyıl başlarına

78 Bayram Nazır, **İstanbul Esnafı**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2019, s.84.

79 Ahmet Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, İkinci Baskı, Dergâh Yayınları 122, İstanbul 1994, s.280.

kadar teşkilatın gedik (lonca) adını aldığı söyleniyorsa da 1824 tarihli Selanik ile ilgili bir arşiv belgesinde ve Ahi Evran Zaviyesinden söz eden bir takrirda ahi baba, ahilik, yığıtbaşı, üstatlık, kethüdalık gibi Ahiliğe ait terimlerin kullanılması bu ismin uzun süre devam ettiğini göstermektedir⁸⁰.

Ancak M. Genç’in Ahilik teşkilatından lonca teşkilatına geçiş konusundaki tatmin edici açıklamasında; mesleki uzmanlıkla bağlantı derecesi oldukça belirsiz görünen Ahi teşkilatı ile mesleki niteliği açık olan Osmanlı esnaf örgütleri arasındaki ilişki konusunda bilinmeyenler çoktur. Genç’in belirttiğine göre Ahiliğin hem şehirleri hem köyleri hem esnaflık yapanları hem esnaflık yapmayanları içine alan kapsayıcılığı Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluşundan sonra yoktur. Ahilikle kıyaslandığı zaman çok daha sınırlı uzmanlık alanlarına karşılık gelen ve sadece kurulmuş olan Osmanlı esnaf örgütlerinin ilk örneklerine ait belgelere XVI. yüzyılda rastlanmıştır. Bu belgeler arasında Ahiliğe ait izler pek fazla olmayıp, en belirgin iz esnaf örgütlerinin bir kısmında Ahi Baba adı verilen bir görevlinin bulunmasıdır. Genç, esnaf örgütleri üzerindeki etkisinin sınırlı olduğunu belirttiği Şeyh-i Seb’a veya Ahi Baba denilen görevlinin bulunmasının Ahiliğin devamı olarak değerlendirilebileceğini kaydetmiştir. Ayrıca XIX. yüzyılın ortalarına kadar İmparatorlukta debbağ esnafı Kırşehir’deki Ahi Evran Zaviyesi şeyhlerine manevi olarak bağlı kalmışlardır. Esnaf örgütlerinin tören ve gelenekleri içinde Ahilikten esinlendiği düşünülen bazı unsurlar da görülmüştür. “Lonca” terimi ile XVIII. yüzyıldan itibaren karşılaşmıştır. Osmanlı esnaf örgütlerinin XVI. yüzyıldan itibaren devam eden gelişme sürecinde herhangi bir yabancı etkisinden söz edilemeyeceği belirtilmektedir. O hâlde Osmanlı esnafının örgüt yapısı XVII-XVIII. yüzyıllarda yavaş yavaş oluşmuş yerli bir yapıdır. Sonuç olarak Ahilikten loncaya dönüşmek yerine, mesleklerle bağlantısı belirsiz geniş bir kitleyi içine alan Ahi teşkilatından; daha dar kapsamlı uzmanlık alanlarına göre şekillenen esnaf örgütlerine XVIII. yüzyıldan önce, tahminen XV-XVI. yüzyıllarda geçişin olduğu Genç’in tespiti⁸¹.

80 Kazıcı, a.g.m., s.541.

81 Genç, a.g.e., s.302.

I.2.2. Osmanlı Loncalarında Esnaf- Zanaatkâr

“Lonca” terimi kısaca “esnaf örgütünün genel kurulu ve bu kurulun toplandığı yer” olarak tanımlanmıştır⁸². Başka bir tanıma göre “lonca” teşkilatlanmış esnaf birliğiyle ilgili çeşitli fonksiyonların yerine getirildiği özel yerin adı olup, teşkilatlanmış esnaf gruplarını ifade eden bir anlam da kazanmıştır. Kelime İtalyanca “loggia”dan gelmektedir. Kelimenin Fransızcası olan loge Türkçede “loca” anlamındadır ve “hücre, oda, özel tahsis edilmiş mekân” anlamına gelir⁸³.

Loncaların kökeni Roma-Germen kuruluşlarına bağlanmak istenmişse de bu kuruluşlara Çin, Hindistan ve Balkan ülkeleri gibi çeşitli bölgelerde de rastlanması bu tezin doğru olmadığı yönünde yorumlara neden olmuştur⁸⁴. Durgun bir ekonomi, sınırlı bir piyasa gibi özel şartlarda oluşmuş, çeşitli bölgelerde ortaya çıkan ortak koşulların ortak bir ürünü olarak değerlendirilen loncaların birbirine benzer yönleri vardır. Avrupa’daki loncaların kuralları Osmanlı loncalarındaki “fütüvve” esaslarını andırmaktadır. Mesleki aşamalar, örgütsel törenler hemen hemen aynıdır. Ustalarla çıraklar ve kalfalar arasındaki ilişkiler, birinden ötekine geçebilme süreleri ve kuralları birbirine çok benzemektedir. Her bir loncanın bir pirinin veya azizinin olması, dinî bayramlarda hanedanla ilgili günlerde loncaların geçit resimleri ve verdikleri temsiller de birbirine benzetilmiştir. Eski Roma’da 150, Orta Çağda Kahire’de ise 210 lonca bulunduğu söylenmektedir. 1313 yılında Paris’te 157 tür zanaat loncasının bulunduğu o zamanın vergi kayıtlarından anlaşılmıştır. İslam dünyasında da loncaların tarihi eskidir. İslam loncaları bir meslek dalında kurulmuş ve üyelerini tekelci duruma getirmiş, onlar arasında sosyal dayanışma ve ahlaki kurallara saygı geleneğini yerleştirmiştir. Siyasi makamlarla ilişkilerde onların kontrolleri altında olmakla beraber, özgür kimliklerini yine de koruyabilmiş, şehir yönetiminde etkili olmuş kuruluşlar

82 Genç, **a.g.e.**, s.302.

83 Ahmet Kal’a, “Lonca”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 27. Cilt, s.211; Koçu, **a.g.m.**,s.5318.

84 Aydın Yalçın, **Türkiye İktisat Tarihi**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1979, s.206-207.

olmaları nedeniyle Müslüman loncalarının, Akdeniz ve Avrupa ülkelerindeki loncalara benzer birçok yönünden söz edilmektedir⁸⁵.

Orta Çağ toplumlarının daha durağan koşulları içinde loncalar üyelerine öncelikle istikrar ve güvence sağlayan, bu amaçla da piyasa ve üretim koşullarını düzenlemeye ve denetlemeye çalışan meslek örgütleri olarak değerlendirilmektedir⁸⁶. Orta Çağın küçük sanayi kuruluşları (meslek kuruluşları, esnaf kuruluşları) olan loncalarda kullanılan üretim faktörleri mal sahibinin olmakla beraber mal sahibi de işinin başında bulunmakta ve çalışmaktadır. Loncaların bir özelliği de üreticilerle tüketiciler arasında aracı bir sınıfa yer verilmemesidir. Loncalarda üretim ve bu üretimin pazarlanması çok sert kurallara bağlanmış, üretim miktarı ve kalite de sınırlandırılmıştır⁸⁷.

Orta Çağ Avrupası kentlerinde loncaların önemli bir yeri vardır. Hem üretime ve ticarete olan katkıları hem ödedikleri vergiler hem de sağladıkları siyasal destek nedeniyle kent yönetimleri loncaların varlıklarını sürdürmelerinden yana olmuşlardır. Yerel yönetimler loncaları ve onların tekelci konumlarını mümkün olduğu kadar desteklemişler, loncaların koydukları kural ve sınırlamaları sürdürmeye ve loncalar dışında ortaya çıkabilecek üretim faaliyetlerini engellemeye çalışmışlardır. Loncalar, yerel yönetimler üzerindeki siyasal güçleri sayesinde herhangi bir üretim alanı ya da ticaret dalında kendileri dışında faaliyet gösterilmesinin yasaklanmasını sağlamışlar, bir anlamda tekel sahibi olmuşlardır. Bir kentteki her üretim alanı ve ticaret dalı ayrı bir lonca çevresinde örgütlenmiştir. Elde edilen tekel konumu, lonca üyelerini lonca dışından gelebilecek rekabete karşı korumuştur. Ayrıca loncalara üye olmak, bir ustanın yanına girerek uzun yıllar çıraklık yapmak, meslekteki becerilerini kanıtlamak gibi çok sıkı kurallara bağlanmıştır. Böylece üreticilerin sayısı sınırlı tutulmuş, talebin sınırlı kaldığı kapitalizm öncesi koşullarda fazla üretimin yaratacağı sorunlar engellenmiştir. Loncaların tek iktisadi amacı tekelci konumlarını sürdürmek, üyelerini lonca dışından gelecek rekabete

85 Aydın Yalçın, **Türkiye İktisat Tarihi**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1979, s.206-208.

86 Şevket Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s.56.

87 Ali Özgüven, **İktisadi Düşünceler-Doktrinler ve Teoriler**, Filiz Kitabevi, İstanbul 1992, s.30.

karşı korumak değildir. Loncalar aynı zamanda üyelerini lonca içi rekabete karşı korumayı da amaçlamıştır⁸⁸.

Fiyatların düşük, karların sınırlı olması sebebiyle korporasyonlarda (lonca) üreticilerle tüketicilerin çıkarları arasında bir uyum sağlanmıştır. Tüketicilere ihtiyaçlarına göre ve en iyi kalitede üretim yapılmaktadır. Ancak zamanla satıcılara bir tekel zihniyeti sağlayan korporasyonlarda, teknik yenilikler ve yeni üretim yöntemlerinin uygulanması rekabet olmadığından gecikmiştir. Toplumun ihtiyaçları, tercihleri ve davranışlarının istikrarlı olması, yenilik ihtiyacının duyulmaması, üretimin sipariş üzerine yapılması ve rekabetin olmaması tekniğin gelişmesini önleyen faktörlerdir. Ancak XV. ve XVI. yüzyıllarda ekonomik koşulların değişmesi üzerine daha fazla üretim için daha fazla sermayeye ihtiyaç duyulmuştur. Ayrıca Amerika'dan Avrupa'ya aktarılan yüklü miktardaki altın paraların sebep olduğu fiyat yükselişleri de dikkate alınırsa, korporasyonların dar bir alanda artık varlıklarını koruyamayacağı görülmüştür⁸⁹.

Aktay'ın verdiği bilgiye göre 1453'te İstanbul'un fethinden sonra Osmanlı'da Ahilik anlayışı yavaş yavaş yerini loncalara bırakmaya başlamıştır. Bunun en önemli sebeplerinden biri Osmanlı Devleti'nin sınırlarının çok genişlemesi ve topraklarının büyümesiyle birlikte çok farklı kültürlerle Türk Ahi kültürünün çatışması ve Batılı insanlarla bir arada yaşama mecburiyetidir⁹⁰. Koçu da bu paralelde Osmanlı'daki tariki-fütüvvet-hırfetler yerine esnaf loncalarının kurulmasının başlıca sebebinin esnaf zümreleri içinde bulunan ve büyük çoğunluk oluşturan gayrimüslim esnaf ve zanaat erbabının durumu ile ilişkilendirmiştir. Bir esnaf zümresinin Müslim ve gayrimüslim bütün mensuplarını ilgilendiren meseleleri tam bir serbestlik içinde müzakere edebilmek için toplanma yerinin dinî nitelikte bir kuruluş olmaması gerekmektedir. Bu nedenle loncalar her esnaf zümresinin toplu olarak bulunduğu ve aynı zanaatı yapan kişilerin çalıştığı bir çarşı boyunda, bir han içinde açılmış ve idarelerinin başına “şeyh ile nakip” yerine “kethüda ile yiğitbaşı” geçmiştir. Esnaf loncaları bir süre sonra aynı kethüdanın reisliği altında Müslüman ve

88 Pamuk, **a.g.e.**, s.56-57.

89 Özgüven, **a.g.e.**, s.31.

90 Nizamettin Aktay, **Sendika Hakkı**, Kamu İşletmeleri İşverenleri Sendikası, Ankara 1993, s.15- 17.

gayrimüslim loncalar olarak bölünmüştür. Bu loncalar kendilerine ayrı ayrı Müslim ve gayrimüslim birer yiğitbaşı seçmişlerdir⁹¹. Bu konuda M. Genç, Müslüman olan ve olmayan ustaların aynı örgüt içinde yer alabilmelerinin eskiden beri söz konusu olduğunu ve bunun Osmanlı esnafının belirgin niteliklerinden biri olduğunu söylemiştir⁹². Berkes'in "lonca" sözcüğünün ilk önce XVIII. yüzyılda Müslüman olmayan zanaatkârlar arasında kullanılmaya başlandığını söylemesi de bu yönde bir bilgidir. O zamana kadar Müslim veya gayrimüslim zanaatkârlar aynı sınıf içinde yer aldıkları hâlde bu yüzyılda birbirleriyle çatışmaya başladıklarından Hristiyan zanaatkârlar toplantı yeri olan "oda"larına farklı bir isim vererek "lonca" demişlerdir⁹³. Bu durumda Müslim ve gayrimüslim esnaf ve zanaatkarın aynı örgüt içinde daha etkili faaliyet yürütebilme ihtiyacının XV. yüzyıldan itibaren artan bir ihtiyaç olabileceğinden yola çıkarak dönüşümün başladığını söyleyebiliriz.

Öte yandan Osmanlı'da lonca kelimesinin arşiv belgelerinde iki farklı anlamda kullanıldığı belirtilmiştir. Birinci olarak; teşkilatlanmış esnafın çeşitli faaliyetlerini yerine getirdiği belirli bir yer anlamında kullanılmıştır. Teşkilattaki esnaf amirlerinin (kethüdâ, yiğitbaşı, nizam ustaları vb.) gerekli ham maddeyi sağlayıp esnafa dağıttığı, gerektiğinde ham maddeyi depoladığı, mamul hâle gelen malın kalite kontrolünü yaptığı yeri ifade etmektedir. Ayrıca esnaf amirlerinin ileri gelenlerinin ve kalfalarının, kendi teşkilat nizamını uygulamak, yeniden düzenlemek, değiştirmek, diğer esnafa ait nizamnamelere ve devletin koyduğu kanunlara uymak için disiplini sağlamak, kendi esnaf teşkilatlarıyla ilgili hususları görüşmek, karara bağlamak ve uygulamak amacıyla toplandıkları özel yeri ifade etmiştir. Bir başka deyişle teşkilatlanmış esnafın ortak odasının veya meclisinin adıdır. İkinci olarak "teşkilatlanmış esnaf" anlamında kullanılmıştır. Bu anlam ilk kullanılışındaki anlamının boyutlarını hayli genişletmiştir. Nitekim doğramacı esnafına ait bir belgede teşkilatlı faaliyette bulunmak ve birliği sürdürebilmek için gerekli fonksiyonların tamamı lonca kelimesiyle açıklanmaktadır. Bu anlamda lonca teriminden hareketle belirtilen faaliyetleri yerine getirmeyi üstlenenler

91 Koçu, a.g.m., s.5317-5318.

92 Genç, a.g.e., s.302.

93 Niyazi Berkes, **100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi**, Cilt II, Birinci Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1970, s.284.

de lonca ustası olarak tanımlanmıştır. Böylece lonca terimi hem esnaf birliğini hem de teşkilatlanmış esnafı ifade eden bir anlam genişliği kazanmıştır. Bazı araştırmacılar lonca terimiyle gedikli esnafı kastemiş ve bunlar için “loncalanmış esnaf” veya “lonca” ifadesini kullanmışlardır. Ancak belgelerde lonca ve gedik terimleri hiçbir zaman birbirinin yerine kullanılmamıştır. Esnaf birliği hem gediği olmayan hem de gedikli esnaf gruplarının tamamını ifade etmektedir. Bu karışıklık esnaf birliği, lonca ve gedik terimlerinin birbirleriyle iç içe girmiş olmasından kaynaklanmaktadır⁹⁴.

Osmanlı esnaf teşkilatında lonca kelimesinin kullanılmaya başlaması ile ilgili olarak ise; İtalyan şehir devletlerinin, özellikle Venedik, Ceneviz ve Raguzalıların Osmanlı Devleti ile olan ticari ilişkilerinin bu tabirin ortaya çıkışında etkili olduğu söylenmektedir. Özellikle Galata ve civarında yerleşen yabancı ticari temsilcilerin bulunduğu oda ve hanlar için bu kelimeyi kullandıkları ve bunun zamanla yaygınlık kazandığı anlaşılmaktadır. Kal’a’nın verdiği bilgiye göre XVIII. yüzyıla ait bir esnaf sayımında Galata, Kasımpaşa civarındaki hanlarda ve odalarda Müslüman tüccarın ve yabancı tüccarın bir arada bulunduğu, 27 hanın 406 odasında 698 kişinin kaldığı ve 71 odadaki 123 kişinin çoğunun yabancı tüccar olduğu tespit edilmiştir⁹⁵.

Yalçın’ın verdiği bilgiye göre İstanbul’da XVII. yüzyılda 150 önemli lonca olduğu, Bursa’da 60, Manisa’da 50 loncaya rastlandığı bildirilmektedir. Berkes 1638’de İstanbul’da 57 fasla ayrılmış 1100 sınıf olduğunu Evliya Çelebi’yi kaynak göstererek belirtmektedir. 1769’da ise İstanbul’da 46 kısma ayrılmış 544 lonca olduğunu bildiren bir kaynaktan söz etmiştir. Ancak loncaların çalışan herkesi içine alan örgütler olduğu hatırlandığında, bunların hepsinin gerçekte endüstriyel üretim loncaları olarak örgütlenmiş iş bölümü zümreleri olduğunu kabul etmek güçtür⁹⁶. Toprak’ın Osman Nuri’den aktardığı bilgilere göre; XX. yüzyılın ilk yıllarında “esami-i esnaf” başlığı altında, ket-

94 Kal’a, “Lonca”, s.211-212.

95 Kal’a, “Lonca”, s.211.

96 Yalçın, **a.g.e.**, s.208; Berkes, **100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi**, Cilt II, s.282-283.

hüdaları olan 285 esnaf gurubu sayılmıştır. 1294 Salnamesi ise XIX. yüzyıl sonu için bu sayıyı 239 olarak vermiştir⁹⁷.

İstanbul'daki esnaf teşkilatları içinde marangozlar, dalgıçlar, cevahirçiler, kürkçüler, hekimler, saraçlar, tüccarlar, cerrahlar, gülsucular, kalafatçılar, çiftçiler, yelpazeciler, kurabiyeciler, dolmacılar, gömlekçiler, afyoncular, ressamlar gibi çok çeşitli esnaf örgütlerine rastlanmıştır. Aynı dönemde ilk mektep hocası bile esnaftan sayılmış ve mevcut 1993 mektebin 1993 hocası esnaf teşkilatına bağlanmıştır. Hatta teşkilatçılık o kadar geniş tutulmuştur ki falcılar, remmaller gibi münecimler ve hatta şairlerin dayanışma görevini yerine getirmek için aralarında sıkı bir bağ olmuş ve gerektiğinde toplu olarak törene katılmışlardır⁹⁸. Yalnız zanaatkârların değil, her meslek grubunun örgütlendiği kuruluşlar olan loncalarda öğrenciler, kâtipler, hizmetçiler, sakalar, dilenciler, hırsızlar ve hatta fahişeler bile örgütlenmişlerdir. Fakat loncaların en güçlü ve önemlileri zanaatkâr ve tüccar loncalarıdır⁹⁹.

Osmanlı'da bir lonca kurabilmek için belirli sayıda esnaf veya zanaat erbabı zümresinin bir araya gelmesi gerekmiştir. Bağımsız bir tarik-lonca kuramayan esnaf, iş/zanaat bakımından en yakın kalabalık esnafa “yamak esnaf” olmuştur. Bazı büyük işlerde de esnaf tarik-loncacı patronlar tarafından kurulmuş, o patronlar sayesinde yaşayan esnaf, aynı yolda bağımsız çalışan zayıf durumdaki esnaf onlara yamak olmuştur. Aynı tarik-loncaya bağlı yamak esnafın gedikleri ayrı olmuştur¹⁰⁰.

Loncaların gelişmesi, yaygınlaşması ve çeşitlenmesi, kentlerdeki üretim faaliyetlerinin, iş bölümünün ve teknolojinin gelişmesinde geline aşamanın bir yansımasıdır. Ancak yüzyıllar geçtikçe Orta Çağ'ın durağan koşullarında biçimlenen ve rekabeti sınırlamaya çalışan bu tekeli yapıların engelleyici özellikleri öne çıkmaya başlamıştır. Bu nedenle Batı Avrupa'daki feodalizmden kapitalizme geçiş süreci ancak loncaların siyasal ve iktisadi güçlerinin

97 Zafer Toprak, “Zanaattan Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelere Lonca'dan Kobi'ye – Esnaf ve Sanatkârın Dünü”, Osmanlı Bankası Müzesi, İstanbul 2004, s.4.

98 Zeki Ehiloglu, “Esnafın Tarihçesi 2”, **Esnaf Meslek Mecmuası**, S 7, 1934, s.10-11.

99 Yalçın, **a.g.e.**, s.208.

100 Koçu, a.g.m., s.5315.

sınırlandığı, loncaların devreden çıkarıldığı yerlerde ilerleme göstermiştir. Yerel yönetimlerin loncaları yeterince desteklemediği veya destekleyemediği durumlarda, önce ticaret sermayesi, daha sonra da sanayi sermayesi, kentlerdeki loncaların katı kurallarından kaçarak tarım dışı üretim faaliyetlerini kırsal alanda yeniden örgütlenme yoluna gitmişlerdir. Böylece loncaların ücret düzeylerine ve üretimin nasıl gerçekleşeceğine ilişkin kuralları bir kenara bırakılmış ve sermaye sahipleri kırsal alanlardaki emeği, parça başına ücret gibi esnek yöntemleri uygulamak suretiyle örgütleyerek Sanayi Devrimi'ne giden yolu açmışlardır¹⁰¹.

1.2.3. Osmanlı'da Esnaf-Zanaatkâr ve Devlet

Loncalar şehir içinde kendiliğinden oluşan bir birliği temsil eden örgütler olmasalar bile birçok ülkede çeşitli tarihlerde, siyasi olayları etkileyen önemli roller oynamışlardır. Zaman içinde siyasi otoriteye karşı başkaldırarak; haksızlıklar, yolsuzluklar ve adaletsizlikler karşısında tepki göstermişlerdir. Zaman zaman da siyasi otorite boşluğunun meydana geldiği dönemlerde şehir yönetimini ellerine geçirecek, toplumsal hayatın devamını sağlamışlardır. Osmanlı toplum ve iktisat düzeninde ve hatta siyasi hayatında da önemli roller oynamış olan loncalar, çeşitli fonksiyonları yerine getiren köklü kuruluşlardan biri olmuştur. Osmanlı şehirleri, belediye ve komün teşkilatı gibi şehrin bütünlüğünü simgeleyen kuruluşlardan yoksun oldukları için loncaların varlığı son derece önem arz etmiştir. Osmanlı şehirleri sancak beyi, subaşı gibi otoriteyi temsil eden yöneticilerin idareleri altında bulunmakla birlikte bu topluluklar organik bir birlik oluşturamayan, birbirinden ayrı küçük toplumların bir araya gelmesiyle oluşmuş kalabalık merkezlerdir. İnsanlar aynı meslekte çalışmak, aynı iş yerinde veya mahallinde bulunmak, ayrıca aynı mahallede oturmaktan ileri gelen komşuluk bağlarıyla birbirleriyle irtibat hâlinindedirler. Esnaf kuruluşları ve loncaları hem meslek teşekkülleri olarak hem de dinî yönleri kuvvetli sosyal ve kültürel dernekler olarak Osmanlı şehirlerine damgasını vuran kuruluşlar olmuşlardır¹⁰².

101 Şevket Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s.57.

102 Yalçın, **a.g.e.**, s.207-209.

Genel olarak Osmanlı'da merkezi yönetimle loncalar arasındaki dengelerin, devletin gücüne ve yerel unsurların özerklik derecesine bağlı olarak zaman içinde ve bölgelere göre farklılıklar gösterdiğini söylemek mümkündür. Moğol istilalarından sonra XIII. ve XIV. yüzyıllarda toplumsal dayanışma esaslı fütüvvet ahlakının ve fütüvvet derneklerinin Ahilik adı altında Anadolu'da etkili olduğu, bu kuruluşların fütüvvet ilkelerine göre ve aralarından seçtikleri bir Ahi önderliğinde örgütlendiği bildirilmektedir. Bu erken dönemde Anadolu'da güçlü bir merkezi otorite olmadığından, Ahiler şehirlerde önemli bir siyasal merkez oluşturmuş, merkezi yönetimlere karşı yerel muhalefeti temsil etmişlerdir. Devletin gücünün sınırlı olduğu XIV. ve XV. yüzyıllarda loncalar daha özgür ve daha güçlü olmuşlardır. Merkezi devletin güçlenmesiyle birlikte Ahilik siyasal gücünü kaybetmeye başlamıştır. Yine de Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı toplumunda da birer meslek örgütü olarak loncaların ideolojisi, dinî ve ahlaki temellere dayanmayı sürdürmüştür. Merkezîyetçilik eğilimlerinin güçlendiği XVI. yüzyılda ise devlet; bir yandan loncalar dışından gelebilecek tehdiye ve rekabete karşı loncaları desteklemeye, loncaların kurallarının uygulanmasına, geleneksel lonca hiyerarşisinin korunmasına büyük önem vermiş, diğer yandan loncaları daha yakından denetlemeye başlamıştır. Başkent İstanbul'dan uzaklaştıkça loncalara sağlanan devlet desteği ve loncalar üzerindeki devlet denetimi azalmıştır. Taşradaki kentlerin esnaf loncaları üzerindeki devlet denetimi İstanbul'a göre sınırlıdır¹⁰³.

Orta Çağ ekonomilerinde zanaat örgütleri meslek zümrelerinin sabitlenmesi ve tekelleşmesi eğiliminin bir yansıması olduğu gibi, Osmanlı'da zanaat örgütleri endüstri üretiminde olan kişilerin askerî ve mali kontrolünü sağlama aracı olan kuruluşlar olmuşlardır. Bu yüzden Osmanlı tarihinde loncalar, Avrupa'daki zanaatkâr ve özellikle tüccar loncaları gibi siyasal otoritelerin kontrolünden bağımsız kalamamışlardır. Osmanlı tarihinin zanaat sınıfları yani loncaları, "mal üretimi" ekonomisinin gerçek temelidir. Osmanlı'nın bir siyasal güç olarak ortaya çıkmasında, bir beylikten imparatorluk hâline gelmesinde esnafın yani zanaat loncalarının veya özel olarak askerî loncaların önemli bir rolü olduğu bilinmektedir. XVI. yüzyılda askerlikle esnaf arasındaki ilişki hemen kendini göstermiş, XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyılda-

103 Pamuk, **a.g.e.**, s.58-62.

ki tam bozuluş aşamasına gelinceye kadar yeniçerilik ile esnaf işleri arasında bir ilişki var olmuştur. Osmanlı'daki lonca örgütlenişi ile Avrupa'daki lonca örgütlenişi arasındaki başlıca fark; askerî loncalarla veya lonçalaşmış askerlik ile devlet arasındaki farktan doğmaktadır. Berkes, bu durumun Osmanlı düzeninde tam askerleşmiş yeniçerilik ile Batı'da tam tarikatlaşmış veya dinleşmiş "şövalye ocakları" arasında bir kıyaslama yapmak suretiyle benzerliklerinin ve ayrılıklarının görülebileceğini belirtmiştir¹⁰⁴.

Osmanlı Devleti'nin kurulmasından sonra sağlam bir teşkilatlanma ile düzenin sağlanması esnafa denetleme görevi yüklemiştir. Bu durumla ilgili olarak Sultan Süleyman'ın ayaklanma ihtimali olduğu düşünülen bazı askerleri, esnafa tehdit edip ayaklanmayı önlediği hatırlanmıştır. Esnaf gereğinde haklarını silahla alan bir teşkilat hâline gelmiştir. Örneğin Yıldırım Beyazıt zamanında (1389-1402) Ankara Ahileri ellerine silah alarak dükkânlarını kapatmışlardır. Bu grev eyleminden yirmi gün kadar sonra haklarını elde ettiklerini belirtenler vardır. Özellikle XVII. yüzyıldan sonra esnafın sık sık ayaklandığı bildirilmektedir. Bunlardan biri İstanbul'da meydana gelen ve sadrazam, yeniçeri ağası, defterdar gibi önde gelen birçok devlet görevlisinin azledilmesine veya öldürülmesine yol açan 1730 yılındaki Patrona İsyanı'dır. Ayarı bozuk para tedavülü ve hükümetin bazı malları zorla satmak istemesi esnafın ayaklanmasına yol açmıştır. Sonunda hükümet esnafın arzularını kabul etmek zorunda kalmıştır¹⁰⁵.

Gölpınarlı bununla ilgili olarak; temel ilkelerinden biri dayanışma ile yapıcı bir unsur olan fütüvvet ehlinin, bu dayanışma ve inanıştaki özellik nedeniyle devlet nüfuzundan uzak kaldığını, bu nüfuza baş eğmemeye çalıştığını, ihvanın resmî mahkemelere müracaatını bile uygun bulmadığını, kendileri ait teşkilatları içinde daima devlet içinde bir devlet hâlinde yaşadıklarını, hatta bazen devletten bile etkili olabildiklerini belirtmiştir. Yıldırım Beyazıt zamanındaki esnaf greviyle IV. Mehmet zamanındaki esnaf ayaklanması bu durumun belirgin örnekleri olarak gösterilmiştir. Esnaf her ikisinde de başarılı olmuş, hele ikincisinde Vezir Melek Ahmet Paşa bile azledilmiştir. Hatta

104 Berkes, **100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi**, Cilt II, s.279-281.

105 Tabakoğlu, **a.g.e.**, s.296-297.

Köse Sultan'ın boğulmasıyla, Bektaş Ağa'nın öldürülmesi de bu ayaklanmayla ilgilidir¹⁰⁶.

Berkes, Osmanlı'da esnaf ve zanaatkâr kesiminin konumunu ve devletle olan ilişkilerini savaştan bir toplumun ihtiyacı olan mamul maddelerin üretimi ile ilişkilendirerek açıklamıştır. Osmanlı'da zanaat sınıfı makinelerin ve fabrikaların olmadığı, bütün endüstrinin zanaat endüstrisinden ibaret olduğu bir toplumda; zanaat hayati öneme sahiptir. Osmanlı'ya benzer toplumlarda bu zanaatların en önemlileri dokuma, deri, maden, silah, mücevherat gibi alanlarla ilgilidir. Devlet için gerekli sipahinin atının, askerinin hazırlanması için üzengi, eğer takımı, kılıç, kalkan, ok, yay, tolga, zırh vb. gerektiği için zanaatkârlara ihtiyaç duyulmaktadır. Zanaatçılar köylülerden farklı olarak daha geniş bir iş bölümüne sahip olup, aynı zamanda daha yüksek bir bilgi ve teknik düzeye de sahiptirler. Bu nedenle daha örgütlü gruplardır. Fabrika endüstrisinin henüz başlamamış olduğu diğer bütün toplumlarda olduğu gibi, Osmanlı'da da zanaatçılar kentlerde sınıflar hâlinde örgütlenmişlerdir. Berkes'e göre bir toplumda insanlar üretimin kaçınılmaz bir alanında örgütlenmiş ise bu örgütlenme devleti tedirgin edecek bir durumdur. Bu nedenle devletin birinci önceliği çiftçiyi düzene sokmak, ikinci önceliği ise endüstriyi kontrol altına almaktır. Esnaflığın dokuma, tabak ve deri gibi bazı alanlarında faaliyette bulunanlar daha güçlüdürler. Osmanlı'da esnaf arasında kuvvetli bir dayanışma olduğu için eskiden beri devlet düzenine aykırı, devlet baskısı ve şeriat baskısı istemeyen fikir ve akımlar esnaf içinde var olabilmektedir. Devletin ekonomi üzerine olan baskısının kendilerini sömürdüğünü düşünen esnaf arasında özellikle dokuma zanaatındaki ustalar arasında bu tutumların daha görünür hâle geldiği olmuştur. Bu nedenle zanaatçılar arasında devlet otoritesine boyun eğmek istemeyen bazı tasavvuf akımları, mezhepler görülmüştür. Esnafın çoğu tasavvuf tarikatlarının fütüvvet denen ahlakıyatı (töre bilimi) ile beslenmiş ve tarikatlarla ilişkili olmuşlardır. Bu tasavvuf tarikatlarının bir kısmı kapalı veya açık şekilde devlet dinî olan İslam'a ve İslam hukukuna olumlu bakmamıştır. Bu nedenle Osmanlı devlet düzeninde özellikle savaşçılıkla ilgili zanaat kollarının tamamen devletin

106 Gölpinarlı, a.g.e., s.74-75.

kontrolü altında olması gerekmiştir. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin ikinci önemli askerî teşkilatı olan yeniçeriliğin, esnafla sıkı ilişkileri olmuştur¹⁰⁷.

Osmanlılarda esnaf, devlete ait işlerde ve işyerlerinde çalışanlar ile serbest çalışanlar olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Devlete ait iş yerlerinde maaş karşılığı çalışanlara “ehl-i hiref-i hassa” adı verilmiştir. Devletin bu esnaf üzerinde doğrudan, esnaf kuruluşlarına veya loncalara bağlı özel kuruluşlar üzerinde dolaylı olarak bir kontrol sistemi vardır. Böylece bütün esnaf kuruluşları ham madde sağlama, imalat, fiyat belirleme, pazarlama gibi üretim ve satış aşamalarında devletin kontrolü altında bulunur ve ihtiyaç duyulduğunda serbest meslek sahipleri de devlet hizmetine alınabilir. Buna genellikle savaş zamanlarında ihtiyaç duyulmuş, gıda tedariki, elbise ve savaş malzemesi yapımı ve onarımı gibi ihtiyaçların karşılanması amacıyla başvurulmuştur. İhtiyaç sebebiyle orduya katılan ve devlete ait olan atölye ve iş yerlerinde istihdam edilen esnafa “orducu esnaf” denmiştir¹⁰⁸.

Savaşa çıkacak ordunun çeşitli ihtiyaçlarının karşılanmasında orducu olarak adlandırılan bu esnafa büyük görev düşmüştür. Orducu esnafı ihtiyaca bağlı olarak ülkenin çeşitli yerlerinden temin edilmiş, bu konuda ilgili yerlerin kadıları sorumlu tutulmuştur. Genellikle İstanbul Edirne ve Bursa'nın orducu çıkarması kanuni zorunluluk olmakla birlikte, ihtiyaç duyulduğunda başka yerlerden de temin edilmiştir. Orducu çıkan esnaf, orducubaşının maiyetinde orduya katılmış ve icra ettikleri meslekleri gereği ihtiyaç duydukları malzemeleri de beraberinde götürmüşlerdir. Bu meslek grupları arasında ekmekçi (habbazan) esnafı çok önemlidir¹⁰⁹.

Osmanlı'da ordudaki askerlerin çeşitli ihtiyaçlarını gidermek üzere, ordu ile birlikte saraç, demirci, arabacı, nalbant, aşçı gibi bazı esnaf grupları nöbet usulüyle silahlı olarak sefere katılmışlar, padişahın huzurunda harbe çıkış, bayramlar düğünler gibi birtakım vesilelerle yapılmış olan geçit törenlerinde birçok esnaf grubunun silahlı olarak geçtiği belirtilmektedir. Bu halleriyle onların bazen asi askerî zümrelere karşı kullanılması bile düşünülmüş olan önemli birer kuvvet temsil ettikleri de hatırlanacak olursa; İstanbul Halep,

107 Berkes, **Türkiye İktisat Tarihi**, s.58-61.

108 Kal'a, “Esnaf”, s.423-424.

109 Bayram Nazır, **İstanbul Esnafı**, s.205.

Kahire gibi büyük şehirlerdeki esnaf gruplarının Osmanlı tarihinde büyük bir ihtilal kuvveti hâlinde kendilerini hissettirerek siyasi bir rol oynamış oldukları Barkan tarafından belirtilmiştir. Özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıllarda İstanbul'da meydana gelen ve birçok kez vezirlerin azli ve katli ve hatta padişahın tahttan indirilmesiyle sonuçlanan ve çoğunlukla askerî denilen kıyam ve karışıklıklarda esnaf gruplarının payının büyük olduğu düşüncesi vardır. Bu hususta 1650 yılında İstanbul'da meydana gelen ve büyük vezir, yeniçeri ağası ve defterdar gibi birçok ileri gelen devlet görevlisinin azledilmesi ve bazılarının katil edilmesine sebep olan isyan hareketinin, piyasaya ayarı bozuk para sürmek ve bazı malları zorla satmak isteyen hükûmet riciline karşı esnafın bir ayaklanması olduğu açıklanmıştır. Gerçekten o gün ilk defa olarak Saraçhane'den Ahiler bayrak ve davul çıkarmışlar ve Ümmet-i Muhammed'i sancak altına çağırılmışlardır. Bu suretle o gün bütün dükânlar kapanıp on binlerce kişilik halkın tekbir sesleri arasında saraya doğru yürüyerek ortalığı dehşet içinde bırakmaları sonucu, padişah ve vezirler bu kalabalığın taleplerini kabulden başka çare bulamamışlardır. Bununla beraber, Osmanlı İmparatorluğu'nda esnaf cemiyetlerinin her zaman böyle teşkilatlı bir kuvvet belirtisi göstermeye kudretleri olmadıkları, zamanın ve imparatorluk teşkilatının onların siyasi haklar kazanmalarına müsait bulunmadığı da muhakkaktır. Barkan, Türkiye'deki esnaf cemiyetlerinin en azından incelemek için belge bulunabilen dönemlerde sahip oldukları nüfuz ve imtiyazlarını, daha çok kendi aralarında mesleki menfaat sağlamak, terbiye vermek ve devletin kendilerinden beklediği ağır hizmetleri yerine getirmek hususlarında kullandıklarını ifade etmiştir¹¹⁰.

Esnaf örgütlerinin en önemli fonksiyonu iktisadi hayatın gündelik faaliyetlerinin, mümkün olduğu kadar az ihtilaf doğuracak şekilde, sosyal dayanışma ve ahenk içerisinde gerçekleşmesini sağlamaktır. Başka bir deyişle devlet toplumu ve ekonomiyi düzen içinde tutmaya yönelik görevlerinin bir bölümünü, topluluk içinde küçük örgütlere devretmekle güvenlik ve düzeni sağlamak üzere hem pahalı hem daha az etkili olabilecek oldukça güçlü bir bürokratik külfetten kurtulmuş olmaktadır. Esnaf örgütleri ayrıca iktisadi faaliyetlerin normal seyri içinde servetin belli ellerde toplanarak, sosyal ve ekonomik düzeni sarsacak dengesizliklerin ortaya çıkmasını önlemenin ba-

110 Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Esnaf Cemiyetleri", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, 1985, s.43-44.

şarılı kabul edilebilecek mekanizmalarından biri olmuştur¹¹¹. Bu bakımdan loncalar yönetici sınıf açısından birçok avantaj ortaya çıkarmıştır. Meslek mensupları ve şehirde yaşayan halk arasında barış, düzen ve uyum sağlanmış; şeyh, kâhya veya kethüda aracılığıyla devletle birçok meslek üyesi esnaf arasındaki iktisadi, mali ilişkiler düzgün bir şekilde yürütülmüştür¹¹².

Osmanlı esnafının kendi içerisinde teşkilatlanması, nizamlarını oluşturmaması, esnaf yöneticilerinin birçok problemi yerinde çözümleyerek resmî makamlara aksettirmemesi, esnaf ile devlet ilişkilerini kolaylaştırmıştır. Bu nedenle devletin esnafa müdahalesi daha çok fiyat ve kalite konularında olmuştur. Devlet adına esnafa doğrudan ilgili merci kadı ve muhtesiptir. Divandan gelen emirleri uygulama yetkisi kadı ve muhtesibe aittir. Bununla birlikte Osmanlı esnafı sorunlarını veya şikâyetlerini sadrazam ve padişaha kadar iletme imkânına sahip olmuşlardır¹¹³.

Devlet kendisi için gerekli olan hizmet ve vergileri kolayca sağlamak ve bu teşkilat aracılığıyla iktisadi hayatın düzenini sağlamak düşüncesiyle esnaf cemiyetlerini onlara bazı haklar ve imtiyazlar sunarak, güçlü hâlde bulundurmakta fayda görmekte idi. Fiyatların ve malın kalitesinin kontrolü, ham maddelerin sağlanması ve dağıtılması, vergilerin toplanması, devlet adına yapılan siparişlerin sağlanması gibi işler esnaf cemiyetlerinin aralarında şeyh, kâhya, yiğit başının da bulunduğu idare heyetlerinin görevleri arasındadır. Bu üyelerden çoğu seçimle tayin edilmekle beraber vazifeleri devlet tarafından da onaylanmıştır. Esnaf cemiyetlerinin idaresinde önemli görevleri olan kâhyalarla yiğitbaşların çarşı ve pazarlarda uyguladıkları yaptırımların etkili olmasını sağlamak için aralarında verdikleri kararları kadının mahkemesindeki defterlere tescil ettirmişler ve kadından genellikle “nazm-ı umuru cumhur” için istekleri kabul edildi şeklinde bir karar almışlardır. Esnaf çarşılarındaki düzenin böyle imtiyazlı ve ayrı bir hukuk alanı hâlinde kendi aralarında seçilen heyetler tarafından sağlanması, esnaf arasındaki anlaşmazlıkların çözümünde şeyhlerinin yetkili olması, cemiyetlerin vakıf ve bağış kabul etmek, sancağa ve davula sahip olmak, aralarında vergi toplamak gibi yetkilerinin olması, Batı Avrupa ülkelerinin Orta Çağ'da sahip oldukları idari ve

111 Genç, **a.g.e.**, s.297-298.

112 Yalçın, **a.g.e.**, s.209.

113 Aynural, **a.g.m.**, s.130.

mali özerkliklere yaklaşmış olduklarını göstermektedir. Ancak Barkan'a göre Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlü merkezîyetçi devlet idaresi ve özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıllarda bu teşkilatın kısmen değiştirilmiş olması nedeniyle, bu tarihlerdeki esnaf cemiyetlerinin şehirlerin yönetiminde idari, adli ve mali imtiyazlara sahip olma veya Orta Çağ'da Batı Avrupa'da görüldüğü gibi aktif bir siyasi rol oynamak hususlarında yeterli derecede gelişmiş oldukları görülmüştür¹¹⁴.

Kadılar, esnaf arasında meydana gelen ve kadılığa yansıyan anlaşmazlıkların çözümlenmesinde, nizamları ihlal edenlerin cezalandırılmasında, esnafın kethüda ve yiğitbaşı seçiminin onaylanmasında, gedik alım ve satım izninin verilmesinde esnaf için birinci derecede öneme sahip resmî mercidir. Bunların yanında özellikle narh tespitinde de büyük bir rolü olan kadılar, tespit edilen bu narhların yürürlükte olup olmadığını da yakından kontrol etmişlerdir. Kadıların birinci derecede yardımcıları muhtesiplerdir. Osmanlı esnafının tüketicisiyle olan ilişkilerinin düzenlenmesinde büyük bir etkinliğe sahip olan muhtesip, kadıdan sonra devlet-esnaf ilişkilerinde en yetkili kişidir. Muhtesibin esnaf birliklerini kontrol etmek, mahalli pazarların organizasyonu ile meşgul olmak, esnaf için gerekli olan ham maddelerin dağıtımında yardımcı olmak gibi görevleri vardır. Muhtesibin esnaf nezdindeki rolü ve onlar üzerindeki denetim yetkisi, mali görevlerinin önemi sebebiyle onun hem devletle hem de esnafla ilişkilerinin düzenli ve uyumlu olmasını gerektirmiştir. Fiyat ve kalite denetimi sadece kadı ve muhtesip tarafından gerçekleştirilmemiştir¹¹⁵.

Kethüdalar esnafla hükümet arasında aracı olduğundan, merkezi otorite nezdinde büyük bir öneme sahiptir. Hükümet ile esnaf arasında teması sağlayan kethüdanın seçimi genellikle esnafın ustaları tarafından gerçekleştirilmiş, kadı tarafından onaylanmış ve sicile kaydedilmiştir. Daha sonra bu görev için hükümetten "berat-ı şerif" alınmaya başlanmıştır. Kethüdanın kadı tarafından onaylanması ve esnaf grubuna berat verilmesiyle faaliyet meşruiyet kazanmış olmaktadır. Beratlı kethüda tayininin esnaf grubu için önemi, esnaf birliğinin devlet güvencesi altına alınmış olmasıdır. Resmî olmayan esnaf nizamı artık yarı resmî esnaf nizamına dönüşmüş olmaktadır. Bazen

114 Barkan, a.g.m.,s.41-43.

115 Aynural, a.g.m., s.131.

de esnafın isteği üzerine hükûmet tarafından doğrudan tayin edildiği de olmuştur. Nitekim bürüncükcü esnafının kethüdalığına Hazine-i Hümayun ağalarından Hüseyin tayin olunmuştur. Yine XVII. yüzyılda büyük musikişinas Mustafa İtri Çelebi Esirciler Kethüdalığına hükûmet tarafından uygun görülerek tayin edilmiştir. Devletin tayin ettiği kethüdalar, devletten aldıkları maaşı hazineye bırakmışlar, geçimlerini esnaf kethüdalığından sağladıkları gelire devam ettirmişlerdir. Böylece devlet memurlarının kethüda tayin edilmesi devlet için yeni bir gelir kaynağı olmuştur. Kethüdadan sonra gelen yiğitbaşını ise esnaf seçmiş, esnafın dilekleri yiğitbaşı tarafından kethüdaya, kethüda aracılığı ile de hükûmete iletilmiştir¹¹⁶. Esnaf yönetim kadrolarının başı mevkiindeki kethüdaların devlet görevlilerinden oluşmaya başlaması XVII. yüzyıldan itibaren başlayan ve XVIII. yüzyıl boyunca, özellikle İstanbul’ daki esnaf örgütlerinde giderek belirginleşen bir eğilimdir. Bu değişim esnafa alınan vergilerin biraz daha artırılmış olması ve karşılığında esnafın daha etkili olacak ikinci bir temsilciye kavuşması şeklinde özetlenmektedir¹¹⁷.

Esnaf teşkilatları anılan bu sebeplerle merkezi yönetim açısından organize olmuş yapıları sayesinde ülkeye katkı sağlamakla beraber; merkezi iktidara karşı istikrarsızlık unsuru olma potansiyeline sahiptir. Tekel niteliğine sahip olan yapıları itibarıyla birliklerin dışında kalan üreticiler için zararlı olabilirler. Üstelik halkın genel anlamda merkezi yönetime karşı muhalif eylemleri loncalar tarafından desteklenebilir. Bu nedenle yönetim çelişkili gibi görünse de loncalara önemli tekel hakları tanımış ve karşılığında kendi kontrolü altında, toplumda yer alan diğer gruplara karşı zararlı olmayacak veya onları etkilemeyecek faaliyetlerde bulunmalarını istemiştir¹¹⁸.

Bu konuda Berkes de Osmanlı lonca düzeninde birbirine zıt görünen iki olgu değerlendirildiğini söylemiştir: Bir yandan despot devletin üstünlüğüne karşı, hatta zaman zaman ortodoks din çizgisinden ayrılan kuvvetli bir

116 Aynural, a.g.m., s.128-129; Hatemi, a.g.m., s.199; Kal’a, “Esnaf”, s.424-427; Koçu, a.g.m., s.5316-5317.

117 Genç, a.g.e., s.296-297.

118 Selcen Korkmaz, **Tarihsel Süreç İçerisinde Osmanlı Esnaf Loncaları**, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2005, s.68-69.

tarikat geleneği ile ilişki söz konusu iken, öte yandan devletin askerî gücü ile bir bağılılığı olmamıştır. Kapitalizm öncesi mal ekonomisinde esnaf (loncalar) endüstrisi hem toplum hem devlet için son derecede önemli bir üretim konusu olduğu için Osmanlı Devleti bu iki zıt görünen olgunun herhangi birinden vazgeçmemiş, her iki olgudan birini tamamıyla gerçekleştirememiş olması sebebiyle ikisinin arasında bir politika izlemek zorunda kalmıştır. Loncalar devletin kontrolü altına girebilecek şekilde örgütlenmiş; fakat bu örgütlenme ekonomide birinci derecede önemli zanaat kollarında devlet kontrolünden kaçmaya uygun bir durumun süregelmesi önlenememiştir¹¹⁹.

Ş. Pamuk Osmanlı yönetiminin loncaları bir taraftan desteklerken diğer yandan denetlemek istemesini başlıca dört nedene bağlamıştır. Öncelikle kent nüfusunun temel tüketim ihtiyaçlarının sağlanması, kentlerdeki iktisadi yaşamın canlı tutulması merkezi devlet için yalnızca iktisadi açıdan değil, siyasal açıdan da büyük önem taşımaktadır. İkinci olarak loncalar; sarayın, ordunun ve donanmanın temel ihtiyaçlarının düzenli bir şekilde sağlanması konusunda da önemli işlevlere sahip kuruluşlardır. Üçüncü olarak; kentlerdeki üretim faaliyetleri ve ticari faaliyetlerin vergilendirilmesinde esnaf loncaları çok önemli bir rol oynamaktadır. Devletin loncalardan topladığı vergi miktarı önemlidir. Son olarak; loncalar, devletin kent nüfusunu ve kent ekonomisini denetleyebilmesi için elverişli bir durumdadır. Bütün bunların sonucu olarak loncalar, devletin korumaya ve sürdürmeye çalıştığı geleneksel düzenin vazgeçilmez bir parçasıdır. Merkezi devletin tarım kesiminde tımar düzenini ve küçük köylü işletmelerini ekonomik ve siyasal nedenlerle desteklemesi gibi, kentlerdeki loncaları da benzer nedenlerle ve aynı ölçüde desteklemesi söz konusudur¹²⁰.

Avrupa'daki loncaların korporatif niteliği olup, “beledi hükmi şahsiyetler” olarak betimlenmiştir. İslam hukukunda hükmi şahsiyet kavramı yoktur. Osmanlı hukukunda devlet katında olmayan sınıfların (loncaların) hükmi bir şahsiyet sayıldığına dair bir bilgi yoktur. Bunlar genel Osmanlı tekelciliği altında devlete bağlı kurullar hâline getirildikten sonra, tarikat yolu ile kendilerine hiç değilse dinî bir otonomi sağlamaya çalışmışlardır. Esnafın bazı

119 Berkes, **100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi**, Cilt II, s.284.

120 Pamuk, **a.g.e.**, s.62.

vergilerden muaf ve imtiyazlı tutulması, devlet katına yakınlığını gösteren bir ölçek olarak da değerlendirilmektedir¹²¹.

Osmanlı'da esnaf teşkilatı devletin yarı resmî bir kurumu olmakla beraber özerk bir yapıya sahiptir. Esnaf içerisinde ortaya çıkabilecek anlaşmazlıklar teşkilat içerisinde halledilmiş, nadir olarak mahkemeye başvurulmuştur. Klasik dönemde Osmanlı esnaf teşkilatı birçok mesleki kuruluştan oluşmuş ve üst yönetici olarak kadının idaresi altında bulunmuştur. Bu olgu devlet denetiminin derecesini göstermektedir. Üretilen ve piyasaya arz edilen ürünler kadının bilgisi dâhilindedir. Osmanlı Devleti'nde esnaf sistemi, kalite kontrol ve standardizasyon ile fiyat istikrarını sağlayıcı, haksız rekabeti, aşırı üretimi ve işsizliği önleyici bir anlayışa sahip olmuştur. Sistem yarı-özerk yapısıyla devletin uyguladığı narh politikasının en önemli yürütme ve denetim aracı olmuştur¹²².

Osmanlı'da devletin önemli bir unsuru olan loncaların, devlet tarafından belirlenen koşulların değiştirilmesi konusundaki tutumuna etki etme olasılıkları zayıftır. Loncalar yönetici sınıfların onayı olmadan; üretim tekniklerini, ürün çeşitliliğini veya karar alma mekanizmalarını değiştirmede genel olarak zorunluluklarla karşı karşıya kalmışlardır. Bu durum Osmanlı loncalarının özerkliğinin olmadığı konusunda bir çağrışım yapsa da dönemin diğer devletleri ile veya dönemin koşulları ile modern devletler koşullarının karşılaştırılmasına bağlı olarak farklı değerlendirmelere ulaşmak mümkün olabilir¹²³.

Esnaf örgütlerine tanınan ve XVIII. yüzyıl boyunca giderek belirginleşmiş bulunan tekel haklarını da aynı tedbirler sisteminin bir parçası gibi anlamak doğru olur. Tekellerin, esnaf zümrelerinde ustalığın ekseriya babadan oğula irsen intikal edecek boyutlara kadar genişlemesine izin verilmiş olmasını, mesleki eğitimin geliştirilmesi ve günümüzün deyimi ile beşerî sermaye formasyonunun desteklenmesi unsuruna bağlayabiliriz. Nitekim herhangi bir

121 Berkes, **100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi**, Cilt II, s.283.

122 Tabakoğlu, **a.g.e.**, s.293, 294, 295.

123 Korkmaz, **a.g.t.**, s.68-79.

mesleki formasyon gerektirmeyen alanlarda, tekel hakkı bir yana, örgütlenmeye bile izin verilmediğini görüyoruz¹²⁴.

Lonca üyeleri belirli konularda devletin desteğini aramakla birlikte, genel olarak devlet müdahalelerini olumlu karşılamamışlar, zaman zaman direnmişler, özerkliklerini korumaya çalışmışlardır. Loncalar içinde Sünnilik dışında Alevilik, Bektaşilik gibi akımların yaygın olması, devletle loncalar arasındaki gerginliği artırmıştır. Devlet bir yandan loncaları desteklemek üzere loncaların kendi koydukları kurallara geçerlilik kazandırmaya çalışırken öte yandan “ihtisab veya hisba” adı verilen bir dizi kural ve düzenlemeyle loncaları ve böylece kent ekonomisini denetlemeye çalışmıştır¹²⁵.

1.2.4. Osmanlı Esnaf-Zanaatkâr Teşkilatında Çözülme

Osmanlı toplumsal düzeninin temel kurumlarından biri olan esnaf örgütleri XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren çeşitli faktörlerin etkisi ile daralma ve çözülme sürecine girmiştir. Dış ticaretin büyümesi ile birlikte şehir ekonomisi üzerindeki hâkimiyetlerini kaybetmeye başlamış, ekonomik ve sosyal yapıdaki yerlerini dış ticareti ellerinde tutan yabancı tüccarlarla, onların temsilcileri olarak faaliyet gösteren dellal ve simsarlara bırakmak zorunda kalmışlardır. Önce perakende sektöründe gerilemeye başlayan esnaf örgütlerini devlet de tüketicileri korumak amacıyla örgütlerin bu kesimine ait tekel haklarını sınırlandırarak yardımcı olmuştur. Bununla birlikte esnaf örgütleri, sınai üretimle ilgili alanlarda devlet tarafından desteklenmeye devam edildiği gibi, perakende ticarete de tekel hakları 1790'dan itibaren sınırlandırıldığı hâlde, örgütlü bir zümre olarak kaldığı için kendini korumaya devam edebilmiş, artan vergi ve yükümlülüklerle rağmen Tanzimat yıllarına kadar varlığını koruyabilmiştir¹²⁶.

124 Genç, **a.g.e.**, s.299.

125 Pamuk, **a.g.e.**, s.62; İhtisab; İslâm devletlerinde genel ahlâkı, kamu düzenini korumak ve denetlemekle görevli teşkilat. Hisbe;emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker prensibi uyarınca (Âl-i İmrân 3/104, 110, 114; et-Tevbe 9/71, 112; el-Hac 22/41) gerçekleştirilen genel ahlâkı ve kamu düzenini koruma faaliyetlerini ve özellikle bununla görevli kuruluş. Bu işle görevli memura muhtesip, vâli'l-hisbe, veliyyü'l-hisbe, mütevellî'l-hisbe, nâzirü'l-hisbe denir. islamansiklopedisi.org.tr; 04/07/2021.

126 Genç, **a.g.e.**, s.299-300.

Tanzimat'ın liberal politikalarının etkisiyle esnaf örgütlerinin varlıklarını korumaları güç hâle gelmiştir. Özellikle sınai üretimde faaliyet gösterenler, artan ithalat ile rekabet edebilecek şekilde maliyetlerini düşüremedikleri için ve yeni tüketim alışkanlıklarına cevap verecek malları üretmekte zorluk çektikleri zayıflamaya başlamıştır. 1838 yılındaki Baltalimanı Ticaret Antlaşması'nın ardından Osmanlı şehirlerinde yabancıların da perakende ticarete girmeleri ile esnaf örgütleri daha zorlu bir döneme girmiştir. Avrupa kökenli fabrika üretimi ürünlerin rekabetine karşılık veremeyen, daha çok iç pazara ve yakın çevreye yönelik faaliyette bulunabilen esnaf örgütleri dağılmaya başlamıştır. Ancak yabancıların ticaret antlaşmasını kendilerine göre yorumlayarak oluşturdukları bu yeni durum karşısında, devlet de bu dağılmanın ülkenin iktisadi ve sosyal hayatını sarsacak boyutlara geldiği zamanlarda esnaf örgütlerine destek vermiştir. Örneğin 1860'lı yıllarda "İslah-ı Sanayi Komisyonu" adı ile bir komisyon oluşturularak, özellikle sınai üretim alanında çözülmekte olan esnaf örgütlerini kooperatif hâlinde tekrar örgütleyip yaşatmaya çalışmıştır. Esnafın teşkilatlanması için İstanbul Ticaret Odasının açılması da devletin Tanzimat'tan sonraki bu tür çabaları arasında sayılmıştır. Ancak bütün bu gayretler, Osmanlı sisteminin büyüme ve genişleme dönemlerinde ortaya koyduğu şehir medeniyetinin oluşturulmasında vakıflar ve zaviyelerle birlikte birinci derecede rol oynamış olan esnaf örgütlerinin işlevsel bir parçası olduğu sistemin kendisiyle birlikte yok olup gidecektir¹²⁷.

Osmanlı'da Tanzimat Fermanı'ndan hemen sonra millî sermaye zararına da olsa yabancı sermayeyi ürkütmemek ve güven vermek için İstanbul'da ve özellikle Galata ve Beyoğlu'nda bir polis örgütü kurulmuştu. 1909 yılında Cemiyetler Kanunu çıkarılmadan önce, "Tatil-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat", ve "İçtimaat-ı Umumiye Kanunu" gibi birtakım kanunlar çıkarılmıştır¹²⁸.

Cemiyetler Kanunu'ndan hemen sonra 1910 yılında "Esnaf Cemiyetleri Hakkında Talimat", tarikatlardan farklı olarak, bu geleneksel kuruluşları

127 Genç, **a.g.e.**, s.300; Kal'a, "Esnaf", s.430.

128 Hüseyin Hatemi, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Derneklerin Gelişimi", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, 1. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.202

Batı hukukundan alınan yeni kurallara da uydurmak, İttihat ve Terakki'nin vesayetine almak amacını gütmektedir. Bu talimatın ilk maddesine göre “alelumum esnaf kethüdâlıkları mülğadır.” Esnaf artık lonca yerine cemiyet kurabilecektir. Buna göre esnaf cemiyetlerinin şehremanetince kayıtlı ve belirli bir toplantı yeri olacaktır. “Cemiyet” adı verilmesine rağmen bu örgütlerin bilinen dernek anlamında değil, bir tür oda niteliğinde olduğu belirtilmiştir. Esnaf cemiyetleri belediyenin (şehremaneti) denetimi altındadır. Ancak 1910 tarihli talimat yalnız İstanbul için geçerlidir¹²⁹. 1910'dan sonra kurulan esnaf cemiyetleri iktisadi-mesleki dernekler kategorisinde yer alır. İstihlâk-ı Millî Cemiyeti, İstiklâl ve İktisad-ı Millî Cemiyeti, Ticaret ve Ziraat ve Sanayi Cemiyet-i Milliyesi, Çiftçiler Derneği, Cemiyet-i Matbuat-ı Osmaniye, Osmanlı Matbuat Cemiyeti, Cemiyet-i Mütешеbbise, Osmanlı Sanatkârân Cemiyeti, İktisad Derneği ve Millî Fabrikacılar Cemiyeti iktisadi-mesleki derneklerin diğer örnekleridir¹³⁰.

1910 yılında sadece İstanbul için geçerli olan kararın tüm ülkeye uygulanması 1912 yılında aynı adı taşıyan “Esnaf Cemiyetleri Hakkında Talimat” ile gerçekleşmiştir. Bundan böyle kısıtlayıcı, sınırlayıcı, denetleyici, geleneksel lonca yapıları yerine küçük meta üretimine açılan pazarla bütünleşmesi sağlanmış zanaat birimleri ortaya çıkmıştır. Bu cemiyetler belediyelerin yakın denetimine tabidir. Gerekliğinde devlet bazı esnaf kollarını doğrudan doğruya hizmetine alabilmektedir. Esnaf cemiyetleri ile ilgili mevzuat bütün çalışanları kapsamaktadır¹³¹.

Bu talimat da yerini 1915 yılında yayınlanan yeni bir talimata bırakmıştır. Yeni talimata göre her esnaf cemiyetine şehremaneti tarafından bir sorumlu atanmıştır. “Katib-i mesul” denilen bu görevliler cemiyetin belediyelerle olan ilişkilerinden ve cemiyetin her türlü işleyişinden sorumlu tutulmuştur. 1915 yılındaki bu değişiklikte Müslüman yerli esnaf, tüccar ve küçük işletmelerin yabancı sermayeye karşı rekabet etme güçleri artırılmak istenmiş-

129 Hatemi, a.g.m., s.202; Zafer Toprak, **Türkiye’de İşçi Sınıfı**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016, s.259-260.

130 Toprak, “1909 Cemiyetler Kanunu”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, 1. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.207-208.

131 Toprak, **Türkiye’de İşçi Sınıfı**, s.259-260.

tir¹³². Koçu İttihat ve Terakki Fırkasının siyasi mücadelesinde ve özellikle mebus seçimlerinde esnaf servetinden ve esnaf nüfusunun oylarından faydalanmak için esnaf kuruluşlarının başına “katib-i mes’ul” tayin edildiğini düşünmektedir¹³³.

Meşrutiyet yıllarında İttihat ve Terakki, esnaf örgütlerini, benimsediği uluslaşma süreciyle uyumlu hâle getirmeye çalışmıştır. Mebusan Meclisine verilen önergelerden birinde esnaf yaşamına fütüvvet ilkelerinin günün koşullarıyla bağdaşacak şekilde uyarlanması önerilmiştir. Merkez-i Umumî üyesi Ziya Gökalp, esnaf örgütlerinin tarihsel gelişimiyle ilgilenmiş, Baha Sait Ankara’ya gönderilerek esnaf örgütlerinin evrimi, Ahi kurumları ve ahi babalarını incelemesi istenmiştir. Ancak bir üre sonra esnafın evrimi konusunda İttihat ve Terakki içinde görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Meşrutiyet yıllarında İstanbul esnafını fiilen denetleyen cemiyetin İstanbul delegesi Kemal Bey (Kara Kemal); millî iktisada küçük üreticilikle çözüm getirilemeyeceğini, Osmanlı’nın geleceğinin sermaye birikiminde ve teşkilatlanmada olduğunu öne sürerek, esnaf kuruluşlarının gücünden yararlanarak anonim şirketler kurulmasını önermiştir. Kemal Bey, II. Meşrutiyet’in ilk yıllarında hamal esnafı kâhyalığı yapmıştır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında önce esnaf cemiyetleri aracılığıyla Heyet-i Mahsusa-i Ticariye’yi yönetmiş, sonra İstanbul Mıntıkası İaşe Müdürlüğü yapmış ve savaşın son yılında İaşe Nâzırlığına getirilmiştir. Savaş döneminde millî anonim şirketlerin kurulmasına önayak olan Kemal Bey, esnaf üzerindeki etkinliğini Cumhuriyet’in ilk yıllarında da sürdürecektir. Kemal Bey esnaf için faydacı çözümler önermiş, küçük üreticiyi daha büyük ölçeklerde örgütleyerek ülke ekonomisinde etkin kılmayı amaçlamıştır. Ziya Gökalp’in başını çektiği meslekçi görüş ise toplumun tüm kesimlerini kapsayan ve kuramsal yönü ağır basan yeni bir bakış açısıdır. Meslekçilik, öncelikle küçük üreticiliğin korunmasına dayanır. Ahlâk sosyolojisinden esinlenir ve dönemin “içtimâî iktisat” beklentileriyle Osmanlı loncalarına özgü mesleki dayanışmayı birleştirir. Bu anlayışa göre Osmanlı’yı dağılmaya götüren ahlâk bunalımıdır. Savaşın neden olduğu ekonomik çöküntü, spekülâtif girişimler sonucu oluşan aşırı kârlar, top-

132 Toprak, **Türkiye’de İşçi Sınıfı**, s.254; Toprak, “Zanaattan Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelere Lonca’dan Kobi’ye – Esnaf ve Sanatkârın Dünü”, s.4; İnce, **a.g.t.**, s.172.

133 Koçu, a.g.m., s.5317.

lumsal sefalet, harp zenginlerinin ortaya çıkışı gibi olaylar ve olguların sebebi Ziya Gökalp ve çevresine göre ahlâk yetersizliğidir¹³⁴.

1910 yılında Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi'nin yayınlanmasından itibaren 1915 yılına kadar geçen beş yıl boyunca İstanbul'da meclisi emanet kararı ile tescili yapılan 50 cemiyet kurulmuştur. Esnaflar Cemiyeti tüm bu cemiyetleri bir üst düzeyde bünyesinde toplamıştır. Selanik'in kaybedilmesi üzerine Merkez-i Umumi'nin İstanbul'a nakledilmesi, İttihat ve Terakki'nin karar organlarında Müslüman-Türk esnafın etkinliğinin artmasına sebep olmuştur. İstanbul tüccarının “kozmpolit” niteliği İttihat ve Terakki'nin benimsediği millî iktisat anlayışıyla uyumlu değildir. İttihat ve Terakki uzun yıllar özellikle İstanbul'da esnaf cemiyetlerinden destek almıştır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında kentin iâşe sorununa esnaf örgütleri aracılığıyla çözüm bulunmuştur. İttihat ve Terakki'nin bağlantı kurduğu esnaf cemiyetlerinin başına İttihatçı kâhyalar atanmış, Toprak'ın ifadesiyle İttihat ve Terakki için gereken fedailer esnaf arasından seçilmiştir¹³⁵. Savaş yıllarında İstanbul'un iâşesi meselesini İstanbul Murahhası Kemal Bey üstlenmiştir. Esnafın desteğini arkasına alan Kemal Bey, kurulan şirketlerin başına ya da kritik görevlere esnafları getirmiştir. Bir yandan savaş ekonomisi yönetilirken, diğer yandan sermaye birikim sürecine Müslüman-Türk esnafı dahil edilmiştir. Savaş ortamında temel tüketim maddelerinin sevki sayesinde varlıklı bir esnaf-tüccar kesimi doğmuştur. Böylece İttihat ve Terakki'nin güdümünde olan esnaf cemiyetleri, “millî iktisat” düşüncesinin hayata geçirilmesinde önemli unsurlardan biri olmuştur¹³⁶.

Türk esnaf ve zanaatkâr zümresinin uzun süre mesleki ve ahlaki değer taşıması olmasında, çarşı ve pazar işlerinin ve imtiyazların büyük etkisi olmuştur. Devlet; meslek terbiyesi vermek, ölçüleri ve fiyatları kontrol etmek, düzeni

134 Zafer Toprak, “Osmanlı Devleti'nde Korporatif Dünya Görüşü: Meslekçilik”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, 2. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.371.

135 “İstanbul Esnaf Odaları Birliği”, İktisadi Yürüyüş, Ticaret ve Sanayi Odaları Ticaret ve Zahire Borsaları Fevkalade Sayısı, 1943, s.23; Toprak, “Osmanlı Devleti'nde Korporatif Dünya Görüşü: Meslekçilik”, s.371.

136 Ali Tomalı, “İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İktisat Politikalarında Aksiyoner Bir Grup: Esnaf ve Esnaf Cemiyetleri (1908-1918)”, **Belgi**, S 23, 2022, s.346-347.

sağlamak ve iktisadi zümreler arasında denge sağlamak, vergi ve hizmetlerin dağıtılması gibi kendisine ait olan hak ve görevlerin bir kısmının yerine getirilmesi ve denetlenmesi işlevlerinin bu kuruluşlar tarafından yerine getirilmesini sağlamıştır. Bununla birlikte zaman zaman bu cemiyetlerin özerlerinden uzaklaştığı, geçmişte sahip oldukları imtiyazlarını ve inhisarlarını korumak için beyhude bir mücadeleye girdikleri, zihniyet itibarıyla geri kalmış ve yeniliklere karşı direnç gösteren muhafazakâr zümreler hâline geldikleri söylenmektedir. Birçok sanatın şehir otoritelerinin söz geçiremediği imtiyazlı bir zümre olan askerî zümrelerin eline geçtiği, idare heyetlerindeki ileri mevkilerin devlet memurları ve saray mensupları tarafından ele geçirildiği ve devletin maliye idaresi tarafından adeta satılığa çıkarıldığı iddia edilmektedir. Bu suretle devletin elinde bir araç gibi kullanılabilir hâle geldiklerinden ve mesleki dayanışma, mesleki düzen ile demokratik ve kısmen özerk durumlarını kaybettiklerinden bu cemiyetlerin mensupları üzerinde nüfuz ve itibarları azalmıştır. Ülkede genel olarak hissedilen iktisadi çöküş ve mali buhranlardan özellikle etkilenen esnaf cemiyetleri; varlıklarını korumak ve iş bulmak imkânları azaldıkça eski imtiyazlarına tutunmaya çalışmışlardır¹³⁷.

Tüm dünyayı etkileyen buharlı makinelerin icadıyla sanayi hayatında meydana gelen değişiklikler meslek ve sanat hayatında da büyük değişiklikler meydana getirmiştir. Buharlı makinelerle üreten fabrikalar, buharla çalışan şimendifer ve vapurlar, sanayide ve ticarete “temerküz” denilen durumu ortaya çıkarmıştır. Buharlı makinelerle işleyen fabrikalar el tezgâhlarını, küçük sanat atölyelerini yok etmiş ve bunların işçilerini makine başına yönlendirdiği gibi, kırsal kesimden toprakla uğraşan rençberi de kendisine çekmiştir. Diğer taraftan sanayi mamulâtı ticareti fabrikaların üretimi oranında büyük sermaye kullanan büyük mağazaları ortaya çıkarmış ve anonim şirketlerin çoğalması sonucunda artık küçük dükkânlar kaybolmaya başlamıştır. Yiyecek-içecek ticareti de XIX. yüzyılın ortalarından itibaren aynı gelişmeleri takip ederek borsalar, antrepolar gibi kuruluşlar aracılığıyla idare edilmiştir. Bu durumun sonucu olarak toplum hayatında eski sanatlar veya esnaflık yok olmuş gibi görünse de aslında iki zümre olarak ayrılmıştır. Birincisi fab-

137 Barkan, a.g.m., s.44-45.

rikalarda çalışan amele zümresidir ki bunlar eski sanatların kalfa ve çırakları niteliğindedir¹³⁸.

Loncalardaki çözülme sürecinin sonucunda esnaf ve zanaatkâr zümresindeki kademelerin dönüşümü ile işçi ve işveren arasındaki fark da kısmen daha belirgin olmaya başlamıştır. Loncalardaki usta-çırak modern dönemdeki kapitalist-işçi ayrımından farklıdır. Öncelikle çıraklar geleceğin ustaları olacaktır. İkinci olarak ustalarla çıraklar arasındaki ilişkiler ekonomik faktörlerden çok, dinî ve manevî faktörlere dayanmaktadır. Oysa modern dönemde işçilerle işverenler arasındaki ilişkilerde daha çok ekonomik faktörler göz önünde tutulur. Belirli bir mesleğe girebilmek için korporasyonlara girmek zorunludur. Çıraklık ve kalfalık aşamalarından sonra sınavla usta olunmaktadır. Çıraklar ve kalfalar ustanın otoritesi altındadır. İki sınıf arasında dayanışma olduğundan grev söz konusu değildir¹³⁹.

XIX. yüzyıldan itibaren sanayileşme süreci yaşayan diğer ülkelerdeki gibi Osmanlı ekonomik ve toplumsal yapısı da dönüşüme uğramaya başlamıştır. Osmanlı ekonomisinin Batı ile bütünleşme sürecine girişi, pazar göstergelerini belirginleştirmiş, ülkeyi parasallaştırmıştır. Loncalar ve loncalarda uygulanan gedik usulü gibi sınırlayıcı nitelikteki geleneksel örgüt yapıları artık işlevlerini kaybetmiştir. Sanayi Devrimi Osmanlı'yı da kısa sürede etkisi altına almış, Osmanlı ekonomisi dünya ekonomisi ile bütünleşme sürecine girmiştir. Usta-kalfa-çıraktan oluşan dikey üretim ve hizmet birimleri giderek dönüşmüş, geleneksel yapıların uzantılarını da içine alan bazen sendikal nitelikteki geçiş örgütlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu nedenle korporatif dikey örgüt yapısıyla sendikal yatay örgüt yapısı varlıklarını bir süre birlikte sürdürmüştür. Usta-kalfa-çırak birlikteliği işçi-işveren ayrışmasının netleşmesini engellemektedir. Bu arada “yed-i vahid” diye bilinen tekel anlayışı kalkmış, ticaret ve zanaat giderek serbestleşmiştir. Loncaların dikey örgütlenme ya da usta-kalfa-çırak ilişkisi etkinliğini kaybetmiş ve emek kesimi içinde oluşan yatay örgütlenme, geçmiş örgütsel yapının birçok değerini yeni yapıya yansıtmıştır. Bu nedenle ilk kurulan işçi örgütlerinde fütüvvet ilkelere esinlenen değerler yer almıştır. Türkiye’de işçi kesiminin örgüt-

138 Galip Bahtiyar, “Mesleki Teşekküller”, **Esnaf Meslek Mecmuası**, S 6, 1934, s.17-18.

139 Özgüven, **a.g.e.**, s.31.

lenişi Batı normlarından farklı unsurlar taşımıştır. Batı'da da zanaatkâr-işçi örtüşmesi sanayileşmenin ilk evrelerinde gözlemlenmiştir. Ancak hızlı sanayileşme süreci bu kesimleri kısa sürede ayırtmıştır. Bu süreç Osmanlı'da sanayileşme sürecinin yaşanmaması nedeniyle daha çok zaman almıştır. Çoğu kez esnaf örgütü bünyesinde her türlü çalışana yer verilmiştir. Bir başka deyişle Türkiye'de esnaf örgütleri sendikal gelişmeleri de bünyesinde yaşatmıştır. Sanayileşme sürecine girilmeden Batı ile bütünleşme, özellikle ulaşım ve hizmet sektörlerinde yoğunlaşan işgücü birikimine neden olmuştur¹⁴⁰.

Türkiye sanayileşinceye kadar esnaf ile işçi ya da amele arasında ayırım yapmak kolay olmamıştır. Esnaf cemiyetleri mevzuatı tüm çalışanları kapsamış, çalışanların önemli bir kısmı esnaf cemiyetlerinde yer almıştır. Birçok işçi örgütü Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesine göre kurulmuş, kayıtlara esnaf cemiyeti olarak geçmiştir. Bu mevzuat aynı zamanda sendika kurmayı yasaklamaktadır. Bu nedenle Türkiye'nin yakın tarihinde tarım dışı sektörlerde esnaf-işçi geçişliliklerine sıkça rastlanmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında gedik anlayışının kaldırılışı için yoğun çaba sarf edilmiştir. Ancak bu çaba ticaret ve meslek serbestliğini sağlamayı amaçlamışsa da aynı zamanda çalışan kesimin kısmi örgütsel yapısını da olumsuz etkilemiş, emekçi kesim örgütlenmemiş bir şekilde kalmıştır¹⁴¹.

I.3. Cumhuriyet Döneminde Esnaf-Zanaatkâr

I.3.1. 655 Sayılı Kanun'la Getirilen Düzendeki Esnaf-Zanaatkâr

Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki kargaşa ve belirsizlik ortamının etkisi Mütareke yıllarında da devam ediyordu. Bu durum her alanda olduğu gibi iktisadi düşünce alanında da etkiliydi. 23 Nisan 1920'de açılacak olan Mecliste temsil sorunu tartışılan konuların başında geliyordu. Cihan Harbi'nin son yıllarında meslek ahlakı sorunu siyasi alana yansımıştı. Tartışmalar “meslek zümrelerinden oluşacak bir meclis” ile “halkın seçtiği bir meclis” konusunda karar verilemediği için sürüyordu. Bu tartışmalar sonunda Atatürk'le

140 Toprak, **Türkiye'de İşçi Sınıfı**, s.254-256; Toprak, “Zanaattan Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelere Lonca'dan Kobi'ye – Esnaf ve Sanatkârın Dünü”, s.4-5.

141 Toprak, **Türkiye'de İşçi Sınıfı**, s.256-261.

İttihatçılar arasında bir mücadeleye dönüştü. İttihatçı gelenekten gelen grup Ankara’da Meclise hâkim olma çabası içindeydi. Meslek zümrelerinden oluşacak korporatif bir siyasal düzen isteniyordu. Meşrutiyet yıllarında loncaların kaldırılıp esnaf cemiyetlerinin kurulduğu aşamadan beri İttihatçılar bu derneklere hâkimdi ve iktidarlarını pekiştiren bu esnaf örgütlerinden destek almışlardır. Mecliste korporatif bir düzen kurulursa İttihatçılar bir kez daha iktidara geçme şansı bulacaklardı. Böylece dayanışmacı anlayışın ürünü olan mesleki temsil genel seçimlerle oluşacak meclis için bir alternatifti. Toprak, tartışmanın arka planında ise bir tür “ahlak sosyolojisi” olduğunu savunuyor. Savaşın neden olduğu ahlaki çöküntünün üstesinden gelecek yapının yeni bir dayanışma şekliyle aşılabileceği kanısı hakimdi. 1919’da Meclis için mesleki temsil programını hazırlayanlar Türk Karl Marx’ı olarak adı duyulan Kör Ali İhsan ile İttihatçı Memduh Şevket (Esendal) idi¹⁴².

Kör Ali İhsan’a göre Türkiye’de Batı benzeri toplumsal sınıflar yoktur. Batı’da emperyalizm, kapitalizm ve istibdat; asilzadelere, ruhanîlere, büyük sanayiye ve bankerlere dayanmakta ve ülkeler bu sınıfların çıkarlarına göre yönetilmektedir. Türkiye’de ise sınırları net bir şekilde belirginleşmiş sınıfların olmaması sınıf sorununun çözümünü kolaylaştırmaktadır. Mesleki temsilciler, toplumsal sınıfların varlığını söz konusu etmeseler de mesleki temsili zaman zaman sosyalizme benzetmişler ve kuzeydeki Sovyet modeliyle benzerlikler kurmuşlardır. Muhittin (Birgen)’e göre mesleki temsil “Rusya’da uygulanan usulün aynısıdır”. Tek fark, mesleki temsilde sınıf mücadelesi yoktur, meslek dayanışması vardır. Türkiye’de sınıf savaşı yoktur ve sınıf savaşı niteliği itibarıyla da doğaya aykırıdır. Mesleki temsil, Batı’daki demokratik seçim sistemine alternatif olarak geliştirilmiştir. Mesleki temsilciler göre demokratik seçim sistemi oligarşik egemenliği gideremez. Mesleki örgütlenme gerçekleşmedikçe egemenlik belirli çevrelerin denetiminde kalacaktır. Halk mesleklere göre sınıflandırılmadıkça ve demokratik seçim sistemi yerine mesleki temsil sistemi konmadıkça, egemenlik gerçekten halkın olmayacaktır¹⁴³.

142 Zafer Toprak, **Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2022, s.204.

143 Toprak, “Osmanlı Devleti’nde Korporatif Dünya Görüşü: Meslekçilik”, s.374-375.

Mesleki temsilin hayli taraftarı olmasına rağmen, siyasal bir sistem olarak kabul görmesi zordu. Atatürk'ün millî egemenlik anlayışı mesleki temsil ilkesiyle bağdaşmıyordu. Millî irade bir bütündü, parçalanamazdı ve meslek zümrelerinin tahakkümüne bırakılamazdı. Diğer taraftan meslekciliğin Sovyet modeliyle yakınlığı da söz konusuydu. Ayrıca mesleki temsil faşist İtalya'da oluşmakta olan korporatif yapıyı da andırıyordu. Bütün bunların ötesinde esnaf örgütlerinin bu kadar siyasetin içinde olmaları demokrasi anlayışına ters düşüyordu. Bu nedenle Atatürk iki dereceli seçimle de gelmiş olsa halkın temsilcisini Mecliste görmeyi tercih etmişti. Sonunda Mecliste çoğunluk mesleki temsilden yana oldu. Ancak Atatürk'ün telkinleriyle Meclis “mesleki temsili” bir kenara bıraktı. “Temsili mesleki” yerine “temsili mahalli”yi kabul etti. Ancak Millet Meclisinde kabul görmese de 20'li ve 30'lu yıllarda meslekçilik gündemden düşmedi. Toplumsal sınıf kavramını göz ardı edecek meslek zümreleri görüşü Tek Parti dönemi boyunca ağırlığını korumuştur¹⁴⁴.

Nitekim Atatürk de Türkiye İktisat Kongresi (İzmir İktisat Kongresi)'ni açış konuşmasında “Türk halkının yararlarının birbirinden ayrı sınıflar hâlinde değil, aksine varlıkları ve çalışma sonucu birbirine lazım olan sınıflardan ibaret olduğunu” belirterek, “çiftçinin sanatkâra, sanatkârın çiftçiye ve çiftçinin tüccara ve bunların hepsine, birbirine ve işçiye muhtaç olduğunun inkâr edilemez” olduğunu eklemiştir. Yine İzmir'de toplanan kongrede konuşan Mustafa Kemal, “ülkenin ziraat ülkesi olduğunu, ülkenin çoğunluğu çiftçi olduğu için bu alanda kudret gösterilebileceğini, ancak aynı zamanda sanatı (zanaatı) artırmak zorunluluğu üzerinde durmuştur. Çünkü eğer sanat (zanaat) konusunda yine hoşgörülü olunursa o hâlde sanayi eserlerinde yine dışarıya haraç verir hâlde olunacaktır. Ürünlerin ve eşyaların değiş tokuşu ve servete dönüşmesi için ticarete ihtiyaç vardır. Ticaretin yabancılar elinde kalması, ülkenin servetinden gereği kadar yararlanılmasını önler. Bu konuda başarılı olabilmek için ülkenin ihtiyaçlarına uygun ana bir program üzerinde bütün milletin birlikte ve denk olarak çalışması gerekmektedir. Bu nedenle yeni devletin bütün ilkeleri, bütün programları iktisat programından çıkmalıdır. Çünkü her şey bunun içinde yerleşmiştir¹⁴⁵.”

144 Toprak, **Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi**, s.207-208.

145 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006, s.477-478.

Atatürk Kongre'nin ardından Adana Türk Ocağında henüz bir yıllık bir geçmişi olan Esnaf Cemiyetinin çayında yaptığı konuşmada ise sanatkârların sahip oldukları küçük dükkânlar yerine muhteşem fabrikalar yapıldığını gördüğü gün duyacağı memnuniyeti ifade ederken, Kongre'de belirttiği hedefe yönelik beklentisinin esnaf üzerinden olacağına dikkat çekmiştir¹⁴⁶.

Burada henüz sanayileşmemiş olan ülkede esnafın ve zanaatkârın yarınların tüccarı ve sanayicisi olması umudu sezilmektedir. 1925 yılında çıkarılan 655 sayılı kanunla tüccar ve sanayiciler ile esnaf ve sanatkârın örgütlenmesi aynı kanuna dâhil edilmiştir. Kanunun dördüncü maddesine göre ticaret ve sanayi odaları buldukları mahallerin birer ticaret sicilini tutacaklardır. Bu sicille Kanun gereğince odaya kaydı mecburi olanlarla bunların dışında kalan bütün esnaf ve dükkânı bulunan sanatkârlar ve küçük tacirler kayıt olunacaktır. Ticaret ve sanayi odası bulunmayan mahallerde bu tescil işlemini belediyeler yerine getirecektir. Kanun'un onuncu maddesi ile bütün esnaf cemiyetleri Ticaret Vekâletine bağlanmış olup, bu cemiyetler hakkında daha önce 24 Mart 1922 (24 Mart 1338) tarihli talimatname ile belediyelere verilmiş olan görev ve yetkiler Ticaret Vekâleti ve ticaret odaları tarafından yerine getirilecektir¹⁴⁷.

Söz konusu Kanun'un dördüncü ve onuncu maddelerinde yer verilen hususlardan esnaf ve küçük sanatkârların teşkilatlanma ve maddi hukuk yönünden serbest dernekler rejimine bağlı kaldıkları anlaşılmıştır. Bu durum onların teşkilatlanması, yönetimi, işleyişi, aralarındaki ilişkileri, hak ve borçları tayin ve tespit açısından tamamen serbest olmalarını gerektirmektedir. Ancak Kanun'un onuncu maddesinde bu cemiyetlerin Ticaret Bakanlığına bağlı kuruluşlar olduğu hükmü de yer almıştır. Böylece özel hukuk rejimi yanında kamu hukuku kuralları da uygulanmak istenmiştir. Adeta kendine özgü (sui generis) bir hukuk oluşturulmak istenmiş, hiyerarşik dayanan ve içerden gelen bir denetime tabi tutulmuştur. Böylece geleneksel loncalar sistemi, dernekler aracılığıyla modern üretim kuruluşları olan odalar ile birlikte yaşatılmaya çalışılmıştır¹⁴⁸.

146 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, s.521-522.

147 **Resmî Gazete**, 2 Mayıs 1925, S 99.

148 Ekici, **a.g.e.**, s.74.

Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi'nin 135. maddesi de bütün esnaf cemiyetlerinin ticaret odalarına bağlanmasını hüküm altına almıştır. Ticaret ve iktisat müdürlükleri (birlikleri) kurulmuş olan yerlerde bu işlerle meşgul olan memurlar veya büro doğrudan doğruya ticaret ve iktisat müdürleri dairelerinde, doğrudan doğruya müdürlerin emri altında hizmet edecekler ve Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi'ndeki haklar ve görevler de doğrudan doğruya bu müdürler tarafından kullanılacak ve yerine getirilecektir. Ticaret ve iktisat müdürleri bulunan yerlerde Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi'ndeki görev ve yetkileri ticaret odaları, ticaret ve sanayi odası bulunmayan yerlerde belediyeler yerine getirecektir. Ticaret odaları esnaf cemiyetleri ile ilgili işleri yürütmek üzere gereği kadar memur istihdam edecektir. Ticaret ve iktisat müdürleri olan yerlerde bu memurların sayısı ve maaşı teşkilatı Ticaret Vekâleti tarafından emir olunur. Şehremaneti veya belediyeler bu Nizamname'nin yayınlandığı tarihten itibaren bir ay gibi kısa bir süre içinde esnaf cemiyetlerine ait kayıtları, araçları ve bilgileri odalara devir ve teslim etmeye mecbur tutulmuştur¹⁴⁹.

Hemen ardından “Ticaret ve Sanayii Odaları Kanununun Onuncu ve Nizamnamesinin 135'nci Maddeleri Mucibince Tadilen Tanzim Olunan Esnaf Cemiyetleri Hakkında Talimatname” İcra Vekilleri Heyetinin 27 Eylül 1925 (27 Eylül 1341) tarihli toplantısında kabul edilerek yayınlanmıştır. Buna göre bütün esnaf kethüdalıkları mülğadır. Esnafın her biri ayrı ayrı cemiyet kurabilir. Esnaf cemiyetlerinin ticaret ve sanayi odası bulunan yerlerde odalar tarafından, ticaret ve sanayi odası bulunmayan yerlerde belediyeler tarafından kayıtlı ve belirli bir toplanma yeri olacaktır. Esnaf cemiyeti esnafın sayısına göre altıdan on ikiye kadar fahri üyeden meydana gelir. Cemiyetlerin üyeleri esnaf tarafından iki sene için seçilip her sene yarısı değiştirilir. Cemiyet üyeleri içlerinden birini reisliğe seçecek ve ortak bir mazbata ile ticaret ve sanayi odası bulunan yerlerde odalara, ticaret ve sanayi odası bulunmayan yerlerde belediye dairelerine ihbar edeceklerdir. Reis ve azanın isimleri ticaret ve sanayi odası bulunan yerlerde odalar tarafından, ticaret ve sanayi odası bulunmayan yerlerde belediye daireleri tarafından bir “defter-i mahsus” kayıt edilecek ve sahasında bulunan mıntıkaya bildirile-

149 **Resmî Gazete**, 17 Teşrinisani, 1925, S 221.

cektir. Cemiyetin yazı ve hesap işlerini ve gelecekte bildirilen görevi yerine getirmesi için bir kâtibi olacaktır¹⁵⁰.

Böylece esnaf ve dükkânı bulunan sanatkâr ile küçük tacirin ticaret ve sanayi odaları tarafından ticaret siciline kaydını zorunlu hâle getiren Kanun; esnafı, dükkânı bulunan sanatkâr ve küçük tacir olmak üzere ayrıma tabi tutmuştur. Bu arada daha önce şehremanetine veya belediyelere verilmiş olan görev ve yetkilerin Ticaret Vekâletine ve ticaret odalarına verilmesiyle bütün esnaf cemiyetleri ticaret odalarına bağlanmıştır. Ticaret Vekâleti teftiş ve denetimine bağlı olan odalar ise işlerini Vekâlet ile Mıntika Ticaret ve İktisat Müdürlüklerinden alınan emir ve talimatlara göre yürütmek durumundadır. Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi'nde dükkânı bulunan sanatkâr deyimi küçük sanatkâr olarak belirlenmiştir. 1926 yılında çıkarılan Türk Ticaret Kanunu ile tacir niteliğinin gerektirdiği bazı yükümlülüklerden küçük erbabi hariç tutmak için tacir ve küçük tacir ayrımı yapılmıştır. 865 sayılı Ticaret Kanunu'nun 14. maddesindeki "küçük tacir" düzenlemesinde "küçük tacirler unvanı ticari ittihaz etmeğe, defatir-i tüccariye tutmağa ve iş bu Kanun ile tayin olunan hususatı sicil ticarete kaydettirmeğe mecbur olmadıkları gibi iflasa da tabi tutulamazlar" denilmektedir. Yapılan düzenlemeye bakıldığında, küçük tacir kavramıyla esnaf kastedilmiştir. Çünkü tacirler; ticaret unvanı kullanmak, ticari defter tutmak ve ticaret siciline tescil olmak zorundadır ve iflasa da tabidirler. 1927 yılındaki Teşvik-i Sanayi Kanunu ile de küçük sanayi tabiri kullanılarak küçük sanatkâr sanayi erbabından farklı bir bağlamda ele alınmıştır. Böylece 1925 mevzuatında kullanılan esnaf tabiri küçük tacir ile küçük sanatkârı da kapsamıştır¹⁵¹.

Esnaf cemiyetleri; üyeleri tarafından yürütülen mesleki faaliyetlerin geliştirilmesi, esnaf arasında yardımlaşma, esnaf ve icra ettikleri meslekler hakkında bilgi edinilmesi, kayıt tutulması, iletişim sağlanması gibi iş ve işlemler başta olmak üzere birtakım görevleri yerine getirmekle yükümlüdürler. Esnaf cemiyetleri ticaret ve sanayi odası bulunan yerlerde odalardan, ticaret ve sanayi odası bulunmayan yerlerde belediyeden verilecek örneğe göre

150 **Resmî Gazete**, 21 Teşrinisani 1925, S 224; **Ticaret ve Sanayi Odası Kanunu ve Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi ve Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi, 1929**, s.70-77.

151 Toprak, **Türkiye'de İşçi Sınıfı**, s.257-258; Gölçek-Köktaş, a.g.m., s.87.

esnafın kimlik bilgilerini, mesleki bilgilerini ve iş yeri bilgilerini içeren bir defter tutmak ve bu defterde esnafa ilgili tüm olup biteni kaydetmek zorundadır. Devlet ayrıca “suret-i aharla istimali ve sendika teşkilini yani ihtikar suretiyle ittifak akdini” yasaklamıştır¹⁵².

Tek Partili dönemde ilk olarak 1925 yılındaki 655 sayılı Kanun’a istinaden 1926 yılında hazırlanan nizamnameden sonra; esnaf kesiminin gelişimine yönelik katkısı itibarıyla uzun süre geçerliliğini koruyacak olan bir girişim de 1933 yılında esnafın içinde bulunduğu güç duruma çözüm olmak üzere Meclise getirilen kanun tasarısıdır. 2284 sayılı Kanun’un hükümet tarafından sunulan gerekçesinde; bir ülkede mevcut kredi şartlarının o ülke ekonomisinin gelişmesine etkisinden söz edilerek, cumhuriyet yönetimi kurulduğundan beri kredi konusunda yetkinleşmesi politikası izlendiği belirtilmiştir. Son yıllarda kurulan mali kredi kuruluşları Türk ekonomisini güçlendirecek unsurlardan olmaya çalışmaktadırlar. Buna rağmen kredi teşkilatlanmasında ziraat, sanayi ve ticaretin büyük ilerlemeler kaydetmesine engel olan daha birçok boşluklar vardır. Yapılan gözlemler ve İktisat Vekâletine zaman zaman yansıyan olaylardan İstanbul Ankara ve İzmir gibi büyük birkaç şehir dışında ülkenin büyük küçük diğer şehirlerinde bankaların faiz oranı %38’e çıkmaktadır. Asıl dikkat edilmesi gereken husus bu %38’lik faiz oranının fiilen normal kabul edilerek bunun üstündeki miktarın vurgunculuk sayılmasıdır. Ülkenin ekonomik faaliyetlerini felce uğratan, sosyal bünyesini sarsan bu durum karşısında tedbir almak zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Millî üretim henüz ağır bir faiz altındadır. Fakat en ağır kredi şartları içinde ezilenler küçük krediye ihtiyacı olanlardır. Çeşitli sebeplerle büyük bir çoğunluğu bankaların faaliyet alanları dışında kalan tacir, küçük sanatkâr, küçük çiftçi, memur ve diğer halk tabakaları için sınırlı sayıdaki küçük kredi kuruluşları hariç tutulacak olursa; hemen hemen tefecilerden başka başvurulacak yer yoktur. Bunların aldıkları faiz ayda en aşağı %5’ten başlayarak yine ayda %10’a varmıştır. Bu ağır faizleri ödeyecek doğal kazanç aracı olmayacağından bu durumla karşılaşan vatandaşların iflâs ile karşılaşacakları muhakkaktır. Edinilen tecrübelerden anlaşıldığına göre ne malûm murabaha (tefecilik) nizamnamesi ne de mevcut küçük mevzuat bu afetin

152 **Resmî Gazete**, 21 Teşrinisani 1925, S 224; **Ticaret ve Sanayi Odası Kanunu ve Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi ve Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi**, 1929, s.70-77.

hızını hafifletebilmiştir. Tefecilerle mücadele edebilmek için bir taraftan tefeciliği ve tefecileri çerçevelemek, diğer taraftan yeni kredi kuruluşları oluşturmak suretiyle fiilen ihtiyacı karşılamak gerekmektedir. Bu nedenle büyük krediye ihtiyacı olan küçük esnaf ve çeşitli küçük sanatkârların krediye ihtiyaçlarının büyük olması ve düşük faizle çalışabilen kredi kuruluşları olmadığı için sıkıntı içinde olduklarından, bunlar da diğer krediye ihtiyacı olan halk kitleleri gibi Halk Bankasının idaresine verilmiştir. Çeşitli sanat dallarına mensup kişilerin bir araya gelerek oluşturacakları kredi kuruluşlarını da Halk Bankası himaye edecektir¹⁵³.

Bu suretle 8/8/1933 tarihinde kabul edilen 2284 sayılı “Halk Bankası ve Halk Sandıkları Kanunu” ile merkezi Ankara’da olmak üzere 3.000.000 liraya kadar sermayeli Halk Bankası adıyla bir anonim şirket teşkiline İktisat Vekâleti mezu edilmiştir. Gerektiğinde bu sermaye artırılabilir. Maliye Vekâleti bu bankaya 1.000.000 lira sermaye ile katılır. Bu sermayeye ait oylar İktisat Vekâleti tarafından kullanılır. Halk Bankası gereken yerlerde Halk Sandıkları adı altında ve anonim şirket hâlinde küçük kredi kuruluşları kuracak ve bunlara yardım edecektir. Banka halk sandıklarının ilerlemesini ve gelişmesini sağlamak için gereken işlemleri yerine getirecek ve tedbirleri alacaktır. Mevduatı Koruma Kanunu’na göre Halk Bankası ile Halk Sandıklarının sermayeleri ve ihtiyatları toplamı esas tutularak ve her birinin sermayesi ne olursa olsun mevduat kabul edeceklerdir. Halk Bankası şube açamayacak, sadece halk sandıklarına kredi açabilecektir. Halk Bankasının Müdürü banka meclisi idaresiyle istişare edilerek İktisat Vekilinin arzı üzerine İcra Vekilleri Heyeti kararıyla tayin edilecektir¹⁵⁴.

Halk Bankasının tayin edeceği yerlerde ise İktisat Vekâletinin izniyle halk sandıkları kurulacaktır. Halk sandıklarının yapacağı ikraz ve istikraz işleri ve diğer işlemleri, İktisat Vekâleti tarafından tasdik edilecek esas sözleşmeleri ve Halk Bankası tarafından tasdik olunan dâhili nizamnamelerine göre yapılacaktır. Halk sandıkları mevduat kabul edebilir. Halk sandıklarının gerek kendi hesabına ve gerek müşterileri hesabına her türlü borsa işlemlerini yapmaları yasaklanmıştır. Halk sandıklarının sermayesi hisse senetlerine ayrılmıştır. Bu hisse senetleri nama yazılıdır. Millî kuruluşlar ve İktisat

153 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 4, C 16, İçtima: 2, İnikat: 67, 8/6/1933.

154 **Resmî Gazete**, 18 Haziran 1933, S 2430.

Vekâletinin kabul edeceği gerçek ve tüzel kişiler bu sandıkların sermayesine hissedar olarak katılabilir. Resmî dairelerin hisse senetleri devir ve ferağ edilemez. Halk sandıklarının müdürleri doğrudan doğruya Halk Bankası İdare Meclisi tarafından tayin edilecektir. Esnaf kuruluşları tarafından kurulacak kredi kuruluşları da Halk Bankası teşkilatından faydalanmak isterlerse Halk Sandıkları hakkındaki hükümlere tâbidirler¹⁵⁵. Ancak bu kuruluşlar 1938 yılına kadar herhangi bir faaliyette bulunmamışlardır¹⁵⁶. 1938 yılında 3331 sayılı Halk Bankası ve Halk Sandıklarının Sermayeleri Hakkında Kanun ile bazı değişiklikler yapılmıştır¹⁵⁷.

Bu ilk Kanun döneminde esnafın en yoğun olduğu İstanbul dönemin esnaf örgütlenmesi hakkında bir fikir vermektedir. 1926 Ocak ayında Esnaf Cemiyetleri Murakıplığının derlediği bilgilere göre İstanbul Esnaf Teşkilatı toplam 57 cemiyetten oluşmaktadır. Cumhuriyet yıllarında dikey ve yatay geçişliliğin hangi boyutta olduğu bu cemiyetlerin adlarından anlaşılmaktadır. İstanbul'da Esnaf Teşekkülleri Murakabe Heyetinin girişimleriyle Ticaret Odasına 30.000'in üzerinde esnaf kaydedilmiştir. İstanbul Esnaf Teşkilatı işçi, amele, çırak, kalfa, usta, esnaf, sanatkâr, imalatçı, fabrikacı gibi son derece çeşitli toplumsal sınıfları ve meslekleri bünyesinde toplamaktadır. Böylece geleneksel korporatif yapının Cumhuriyet'in ilk yıllarında da varlığını sürdürdüğü, maddi üretim alanlarının genel olarak esnaf çatısı altında örgütlendiği belirtilmiştir¹⁵⁸. Yine bu dönemde İstanbul'da esnaf cemiyetle-

155 **Resmî Gazete**, 18 Haziran 1933, S 2430.

156 Ekici, **a.g.e.**, s.76.

157 Madde 1. Halk Bankası tesisi hakkındaki 2284 numaralı Kanun'un 2'nci maddesinde zikredilen Hazine iştiraki, Hazineye mevcut tahvillerin satışı ile temin edilir. Madde 2. Halk sandıklarının ilk tesislerinde sermayelerine iştirak üzere Hazinece birinci maddede gösterilen şekilde temin edilecek 200 000 lira, İktisat Vekâleti emrine bir bankaya tevdi olunur. Bu para ile alınacak Halk Sandıkları hisse senetleri Halk Bankasına mal edilir.

Madde 3. 2284 sayılı Kanun'un tesisini derpiş ettiği Halk sandıklarına resmî menabiden alınacak iştirak hisseleri, vilâyet idare-i hususiyeleriyle belediyelerin her sene bütçelerinde meclisi umumî ve belediye meclisleri tarafından tespit olunacak miktarla karşılanır. **Resmî Gazete**, 27 Kanunusani 1938, S 3819.

158 Toprak, **Türkiye'de İşçi Sınıfı**, s.257-259; Cemiyetlerin adları için Bknz. Toprak, "Zanaattan Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelere Lonca'dan Kobi'ye-Esnaf ve Sanatkârın Dünyü", s.7-8.

rinin kâtibi-i umumi, kâtip, muhasip, veznedar, hademe gibi çalışanlarının ücreti yanında, kira, aydınlatma, telefon gibi masraflardan tasarruf etmek üzere, özel bir daire (Dördüncü Vakıf Han'ın ikinci katında) “müşterek büro” hâlinde kullanılmaya başlanmıştır. Ocak 1933'te ilk aşamada 15 esnaf cemiyeti dört ayrı masa oluşturmuştur¹⁵⁹.

1.3.2. 4355 ve 5373 Sayılı Kanunlar

1925 mevzuatına göre kurulan esnaf cemiyetlerinin sayısı zamanla 191'e yükselmiştir. İstanbul'daki esnaf cemiyetlerinin verdiği bilgilere göre 1940 yılı itibarıyla esnaf cemiyetlerine kayıtlı üye sayısı 54.739'dur. Eski mevzuatla bir yandan odalar kanalıyla Vekâlet tarafından idari, diğer yandan iç denetime tabi tutulan esnaf cemiyetlerine hem özel hukuk hem de kamu hukuku kuralları uygulanmıştır. Bu uygulama birçok karışıklığın çıkmasına neden olmuştur¹⁶⁰.

1943 yılında kaleme alınan bir yazıda da belirtildiği üzere Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi genellikle dağınık ve birbirlerine zıt hükümleri içermesi bakımından ihtiyaçlara cevap veremez durumdadır. Esnaf cemiyetlerinin iktisadi hayatta aktif rol yerine getirmelerini sağlamak için mevzuatın ıslah edilerek ihtiyaçları karşılayacak değişiklikler yapılması gerekmiştir. Uzun tetkiklerden sonra bu değişikliğin esnaf odalarında toplanması uygun bulunmuştur.

159 Birinci Masa; Lokantacılar Cemiyeti, Garsonlar Cemiyeti, Sütçüler Cemiyeti, Müskirat Amilleri Cemiyeti. İkinci Masa; Dokumacılar Cemiyeti, Terziler Cemiyeti, Manifaturacılar Cemiyeti, Yorgancılar Cemiyeti. Üçüncü Masa; Kahveciler Cemiyeti, Şekerciler Cemiyeti, Bakkallar Cemiyeti, Sucular Cemiyeti. Dördüncü Masa; Kapıcılar Cemiyeti, Otelciler Cemiyeti, Berberler Cemiyeti. Müşterek Büro'da yer alan cemiyetlerin dışında kalan esnaf cemiyetleri ise şunlardır: Arabacılar Cemiyeti, Ayakkabıcılar Cemiyeti, Bahçıvanlar Cemiyeti, Balıkçılar Cemiyeti, Cepler Cemiyeti, Türk Deri Selecileri Cemiyeti, Ekmek Yapıcılar Cemiyeti, Fırıncılar Cemiyeti, Hamallar Cemiyeti, Hamamcılar Cemiyeti, İnşaatçılar Cemiyeti, Kabzımallar Cemiyeti, Kaldırımcılar Cemiyeti, Kayıkçılar Cemiyeti, Leblebiciler Cemiyeti, Marangozlar Cemiyeti, Mavnacılar Cemiyeti, Musiki Cemiyeti, Otomobilciler Cemiyeti, Perukârlar Cemiyeti, Saraçlar Cemiyeti, Sıvacılar Cemiyeti, Sütçüler Cemiyeti, Tahmil ve Tahliye Cemiyeti. Toprak, “Zanaattan Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelere Lonca'dan Kobi'ye- Esnaf ve Sanatkârın Dünü”, s.9-10.

160 Toprak, **Türkiye'de İşçi Sınıfı**, s.263-264.

Esnaf odaları hazırlanırken göz önünde tutulan en mühim mesele meslek ahlak ve disiplinini bu mesleklerin de faaliyet sahası içine almaktır¹⁶¹.

11 Ocak 1943 tarihinde kabul edilen 4355 sayılı Kanun'un birinci maddesinde; "ticaret ve sanayi odaları, esnaf odaları ve ticaret borsalarının, Kanunda yazılı esaslar çerçevesinde olmak üzere meslek hizmetlerini görmek ve hükmi şahsiyeti haiz olmak üzere iktisadi ihtiyaçların lüzumlu kıldığı yerlerde Ticaret Vekilliği tarafından kurulacağı" belirtilmiştir. Odaların faaliyet sınırları Ticaret Vekâleti tarafından tespit edilecek ve uygulamaya ait hükümler nizamname ile belirlenecektir. Kanun'da "teşekkül" kelimesiyle ticaret ve sanayi odaları ile ticaret borsaları gibi esnaf odaları kastedilmiştir. "Esnaf" sözcüğü ile ise ister seyyar olsunlar ister bir dükkânda veya bir sokağın belirli yerlerinde sabit olsunlar, ticareti nakdî sermayesinden çok bedeni mesaisine dayanan ve kazancı geçimini sağlamaya yeterli olacak derecede az olan sanat ve ticaret sahipleri" kastedilmiştir. Esnaf buldukları yerin esnaf odalarına kaydolmaya mecburdurlar¹⁶².

Kanun'da esnaf odalarının, meslek heyetleri, oda meclisleri ve idare heyetleri olmak üzere üç organı bulunmaktadır. Kanun'da sözü edilen odalardan biri olan esnaf odalarının idare heyetlerinin reisleri heyetler azası arasından Ticaret Vekâleti tarafından seçilecektir. Diğer odalar gibi esnaf odalarının da Ticaret Vekilliği tarafından tayin edilen bir umumî kâtip ve ihtiyaç duyulması hâlinde bir umumî kâtip muavini bulunur. Umumî kâtip mensup olduğu kuruluşun idare heyeti ve meclisi nezdinde hazır bulunur ve Ticaret Vekilliğini temsil eder. Umumî kâtip ve muavinlerinin ücretlerinin Ticaret Vekilliği tarafından tespit edilip, mensup oldukları teşekkül bütçesinden ödenmesi uygun görülmüştür. Bu durumu Osmanlı'da devlet tarafından tayin edilen kethüdanın maaşlarının ait olduğu meslek kuruluşu tarafından ödenmesi uygulamasıyla özdeşleştirebiliriz. Kanun'da mesleki ahlâkı ve dayanışmayı halkın ihtiyaç ve menfaatleriyle uyumlu olacak şekilde muhafaza etmek ve geliştirmek amacıyla kurulmuş olan ticaret ve sanayi odalarıyla esnaf odalarının görevleri de sıralanmıştır. Bu görevler esnaf odalarının ticaret ve sanayi odaları gibi devlet organları ile birlikte çalışmasını gerektirecek gö-

161 İzzet Kolay, "Esnaf Cemiyetlerinin İstikbali -Esnaf Odaları", **İktisadi Yürüyüş**, S 77, 1943, s.21.

162 **Resmî Gazete**, 18 Kanunisanı 1943, S 5307.

revlerdendir. Ticaret Vekilliği iktisadi ihtiyaçların gereklerine göre odaların bölge hudutlarını değiştirmek veya lüzumsuzluğu anlaşıldığı takdirde lağv ve tasfiye etmek salâhiyetini haizdir. Ticaret Vekilliği lüzum gördüğü takdirde ticaret ve sanayi odalarıyla esnaf odalarına bölgeleri dahilinde ajanlıklar açmalarını emredebilir. Tacir, küçük tacir veya sanayicilerden biri ajan olarak tayin edilebileceği gibi bu görev ilgili oda tarafından tayin edilen bir memura yaptırılabilir¹⁶³.

Böylece yeni Odalar ve Borsalar Kanunu; iktisat alanında herhangi bir teşebbüsün sahibi olan hakiki veya hükmi şahısları; ticaret ve sanayi odaları, esnaf odaları, borsalar olmak üzere üçlü bir teşekkül hâlinde toplamıştır. Avukatlar, doktorlar gibi ayrı meslek teşekkülleri olanlarla işçiler bu sınıflamanın dışında kalmıştır. Kanun'un iktisadi teşebbüs sahiplerini üç kısımda toplaması bundan önceki düzenlemeye göre büyük bir yenilik olarak algılanmıştır. Esnaf bundan önce yeni Kanun'daki kuvvet ve mahiyette bağımsız bir teşekkülün sahibi değildir. Esnafın da ticaret ve sanayi odalarına kaydolmaları, esnaf için sadece bir külfettir. Çünkü dağınık ve birçok küçük zümreye bölünmüş olan esnafın, sanayici ve tüccar topluluğu karşısında bir seçim birliği ve kuvveti yoktur. Maddi ve manevi zayıflıkları nedeniyle hakları konusunda mücadelede zorlanmaktadırlar. Bazı talimatnamelerle esnaf cemiyetleri kurulmuş ve bunlar millî teşekküller tarafından korunmuş olsa da bu cemiyetler basit bir sosyal yardım kuruluşu olmaktan öteye gidememiştir. Mesleki faaliyetleri koruyacak ve geliştirecek bir kadro oluşturulamamıştır. Çünkü bu cemiyetler meslek düzenini sağlayacak kanuni kuvvetten mahrumdur. Söz konusu edilen bu sebepler nedeniyle yeni Odalar ve Borsalar Kanunu; esnafı tüccar ve sanayiciden ayırmıştır. Artık esnafın da ayrıca meslek heyetleri ve ayrı bir meclisi ile bir idare heyeti olacak, bunlar Kanun'un verdiği yetkilerle mesleklerinin gelişmesine yönelik kararlar alacaklar ve meslek ahlakını, disiplinini bozanlar için cezalar verebileceklerdir. Böylece esnaflık, herhangi bir sıfat veya ad altında üstesinden gelemeyeceği bir işe atılmak veya başarmaktan başka şeyler düşünerek iyi niyetler suistimal edilmeyecektir. Esnafın arasına katılmak ve onun şerefini taşıyarak çalışmak, yalnız ciddi emek ve haysiyet sahiplerinin hakkıdır¹⁶⁴.

163 **Resmî Gazete**, 18 Kanunisasi 1943, S 5307.

164 Kemal Turan, "Yeni Odalar Kanununun Ana Hatları", **İktisadi Yürüyüş**, Ticaret ve Sanayi Odaları Ticaret ve Zahire Borsaları Fevkalade Sayısı, 1943, s.5.

Bu kanunda serbest rejimle idari vesayetin bir arada yürütüldüğü sistemden vazgeçilerek onun yerine esnaf odaları rejimi getirilmiş olmaktadır. Odaların iktisadi ihtiyaçların lüzumlu kıldığı hâllerde Ticaret Vekilliği tarafından kurulacağı belirtilmesi, odaların kamu hukuku statüsüne bağlı tüzel kişiliği haiz kamu kuruluşları olarak düzenlendiğini işaret etmektedir. Küçük tacir ve sanatkârın, ekonomik ihtiyaçların gerektirdiği yerlerde Ticaret Bakanlığı tarafından kurulması öngörülen esnaf odalarına kaydolmaları esas getirilmiştir. Böylece, o zamana kadar her meslek kolu için birbirinden ayrı faaliyet gösteren esnaf cemiyetleri kaldırılarak, esnaf odalarının kurulması yoluna gidilmiştir. Toprak'ın değerlendirmesiyle mesleki örgütlenme yolundaki sendikalist görüş terk edilmiştir. Bütün meslekleri bir araya toplayan bölgesel (idari) bir sistem belirlenmiştir¹⁶⁵.

4355 sayılı Kanun odalar hâlinde kurulan meslek zümrelerinin danışma, dayanışma, paylaşım gelişim gibi amaçlara hizmet edebilecek toplanmalarla ilgili; Ticaret Vekilliğinin gerek gördüğü takdirde her zaman ve en az üç senede bir bölge kongreleri veya umumi kongre hâlinde toplanabilmesini öngörmüştür. Kanun'da söz konusu olan kuruluşlara ait seçimler üç senede bir kere yapılacaktır. Seçim zamanı, usulü ve seçilebilme ve seçme şartları nizamname ile tespit edilir. İkinci Dünya Savaşı devam ederken çıkan bu kanuna eklenen geçici hüküm ile "Ticaret Vekilliği ticaret ve sanayi odaları, ticaret borsaları ve esnaf odalarını Millî Korunma Kanunu'nun uygulandığı olağanüstü zamanlarda halkın ihtiyaç ve menfaatlerinin gereklerine göre kendi işgal mevzularıyla alakalı hizmetlerle vazifelendirmeyi de ihmal etmemiştir. Bu suretle vazifelendirilen meslek mensuplarından kendilerine verilen işleri yapmayanlar hakkında Ticaret Vekilliğinin talebiyle Cumhuriyet Müddeiumumilikleri tarafından asliye ceza mahkemelerinde amme dâvası açılabilir, on günden üç aya kadar hapis ve 200 liradan 5.000 liraya kadar ağır para cezasıyla cezalandırılabilir. Ayrıca odaların da bazı disiplin cezaları verme yetkileri Kanun'da belirlenmiştir¹⁶⁶.

4355 sayılı Kanun'u esnaf odaları açısından değerlendiren Kolay, esnaf odalarının kuruluşu ile ilgili Kanun hazırlanırken Türk esnafının özellikleri ve iktisadi yapının göz önünde bulundurulduğunu düşünmektedir. Ülkenin

165 Toprak, **Türkiye'de İşçi Sınıfı**, s.263-264; Ekici, **a.g.e.**, s.74-75.

166 **Resmî Gazete**, 18 Kanunisanı 1943, S 5307.

iş şartlarına göre hazırlanan Kanun, diğer ülkelerin teşkilatlarından esinlenmemiştir. Küçük sermaye ve sanatı aynı teşkilat kadrosuna alan Türkiye'den başka ülke yoktur. Yeni Kanun, küçük sanat sahiplerine geniş bir çalışma ufku açacaktır. Esnaf, meslek hayatıyla millî menfaatleri arasında daima sıkı ilişkiler bulunduğunu hiçbir zaman unutmuyarak çalışacak, sağlayacakları menfaatlerin aynı zamanda ammenin menfaati olduğunu akıldan çıkarmayacaktır. Ticaret Vekâleti yeni kanunla mesleki ahlak ve disiplini, ticaret ve sanayi erbabının faaliyet sahasında da günün ihtiyaçlarına uygun bir şekilde düzenlemiştir. Esnafa meslek ahlak ve disiplinini telkin edebilmek amacıyla sağlam bir meslek teşkilatına duyulan ihtiyaç üzerine hazırlandığı belirtilen esnaf odaları teşkilatı mevcut sorunları çözümlmek için yeterli bir tedbir olarak görülmüştür. Belirli bir kadro ve teşkilat içinde meslek mensupları devletin karşısında bir fert gibi yer alacağından sıkı ve etkili bir şekilde kontrol edilebileceklerdir. Kanun esnaf birliklerini teşkilatlandırmak amacıyla gerekli bütün esasları ve yaptırımları içermektedir¹⁶⁷.

1949 yılına kadar bu Kanun hükümlerine göre faaliyet gösteren odaların başarılı olamamalarının nedenleri şöyle özetlenmiştir:

-Ticaret ve sanayi odalarıyla esnaf odalarının, birbirlerini tamamlayıcı değil, karşı iki kuruluş gibi çalışmış olmaları,

-Esnaf odalarının kurulmadığı yörelerde önceki rejime tabi esnaf derneklerinin faaliyetlerine devam etmeleri ve bu sebeple idari bütünlüğün sağlanmamış olması,

-Bahsedilen kanunun esnaf arasında dayanışmayı sağlayacak hükümleri içermemesi,

-Oda umumi kâtiplerinin Ticaret Bakanlığı tarafından atanması ve bunların kötüye kullanmaya elverişli üstün yetki ve görevlerle donatılmış olmaları,

-Bu kuruluşların idari ve mali yönden yeterince desteklenmemiş olmaları.

Bu sebeplerle istenilen yapıya kavuşturulamayan odaları yeniden düzenlemek amacıyla, 5373 sayılı “Esnaf Dernekleri ve Esnaf Birlikleri Kanunu”

167 İzzet Kolay, “Esnaf Cemiyetlerinin İstikbali-Esnaf Odaları”, **İktisadi Yürüyüş**, S 77, 1943, s.21.

çıkarılmıştır. Genel nitelikleri itibarıyla bu kanunla odalar sistemi terk edilerek, birlikler ve dernekler sistemine geçilmiştir¹⁶⁸. Esnaf kavramı yeniden yorumlanmış, esnaf üç gruba ayrılmıştır. Ayrıca esnafın kuracağı örgüte statü bakımından da bir değişiklik getirilerek, tekrar dernek sistemi benimsenmiştir. Yeni mevzuatla esnaf ve sanatkârların özel hukuk kuralları uyarınca dernek kurmaları ve dernekleri bir araya getirerek birlikler oluşturmaları öngörülmüştür¹⁶⁹.

25 Nisan 1949'da kabul edilen 5373 sayılı Esnaf Dernekleri ve Esnaf Dernekleri Birlikleri Hakkında Kanun'un birinci maddesi; "esnaf ile esnafların yanlarında çalışanların mesleki, içtimai ve iktisadi ihtiyaçlarını gidermek, mesleklerinde ilerlemelerini sağlamak, mesleki ahlâk ve tesanüdü korumak, müşterek, verimli ve ahenkli çalışmayı sağlamak amaçlarıyla kendi aralarında birlikte veya ayrı ayrı kurabilecekleri dernekleri" hükümlere bağlamıştır. Bu kanunda açıklık olmayan durumlarda Kanunu Medeni'nin derneklerle ilgili hükümleriyle Dernekler Kanunu hükümleri uygulanacaktır¹⁷⁰. Ekici'ye göre 5373 sayılı Kanun'un birinci maddesinde sözü edilen amaçlara ulaştırarak imkân ve fonksiyonların neler olacağını yeterince düşünüldüğü savunulamaz. Hatta daha ileriye de giderek mevcut yetki ve görevlerle derneklerin bu amaçları gerçekleştirebilme yeteneğinden çok uzaklarda olduğu değerlendirilmiştir¹⁷¹.

Söz konusu kanun aşağıda yazılı sanat, meslek ve hizmet erbabını bu kanunun uygulanmasında "esnaf" kabul etmiştir.

A) Sabit ve seyyar olarak el emeğini ve sanatını kullanmak ve bizzat çalışmak suretiyle veya muharrik kuvvet kullananlarda üçü, kullanmayanlarda sekizi geçmemek üzere kendisinden başka çalıştırdığı kimselerle elde ettiği mamul veya hizmeti kâr ve zararı kendine ait olmak şartıyla satışa arz eden "sanat erbabı" (şekerci, tatlıcı, lokantacı, aşçı, lekeci, kunduracı, berber, terzi ve fırıncılarla benzerlerinde çalıştırılan başka kimselerin sayısına bakılmaz. Ancak tacir vasfı baskın tüccar terzilerle hazır elbiseçiler ve konfeksiyoncu-

168 Ekici, **a.g.e.**, s.75.

169 Toprak, **Türkiye'de İşçi Sınıfı**, s.264.

170 **Resmî Gazete**, 3 Mayıs 1949, S 7197.

171 Ekici, **a.g.e.**, s.45.

lar, ekmek fabrikaları ve toplu imal ve istihsalde bulunan benzerleri, esnaf sayılmaz).

B) Tacir vasfını haiz olmayan “meslek erbabı” (küçük tacirler dâhil).

C) Şoför, arabacı, kayıkçı, mavnacı ve hamal gibi alet veya vasıtalarla iş gören “hizmet erbabı”¹⁷².

Böylece daha önce yapılan genel esnaf tanımı daha da somutlaştırılmış ve sanat, meslek ve hizmet erbabı olarak kategorize edilmiştir. Ayrıca daha önce sözü edilen küçük tacir kavramına da burada yer verilmiştir¹⁷³.

Bir ana sözleşme ile kurulacak olan esnaf dernekleri ana sözleşmelerini Dernekler Kanunu'nun 4. maddesine istinaden mahallin en büyük mülkiye amirine vermekle tüzel kişiliğe sahip olurlar. Esnaf derneklerinin organları; genel kurul, yönetim kurulu, denetçiler ve haysiyet divanıdır. Genel kurul derneğe üye olanlardan oluşur. Genel kurul yılda bir defa ana sözleşmede gösterilen tarihte olağan toplanır. Üyelerin %20' sinin istekleri veya yönetim kurulunun veyahut denetçilerin gösterecekleri lüzum üzerine her zaman olağanüstü toplanabilir. Toplantılarda Ekonomi ve Ticaret Bakanlığının bir temsilcisi şahit olarak bulunur¹⁷⁴.

Esnaf dernekleri birleşerek bu Kanun hükümleri çerçevesinde “esnaf birlikleri” kurabilirler. Esnaf dernekleri mesleki dernekler hâlinde veya çeşitli meslek dernekleri birbirleriyle birleşerek birlik kurabilirler. Esnaf dernekleri birlikleri de esnaf dernekleri gibi bir ana sözleşme ile kurulur. Esnaf dernekleri birliklerinin organları şunlardır: genel kurul, yönetim kurulu, denetçiler. Birlik genel kurulu, üyeliğe dâhil derneklerin genel kurulları tarafından bir yıl süre için gizli oy ile seçilecek yedişer kişiden oluşur. Birlik genel kurulu, yılda bir defa ve ana sözleşmesinde gösterilen tarihte ve belirlenen yer ve saatte olağan olarak toplanır ve birlik üyelerinin %20' sinin istekleri veya yönetim kurulunun veya denetçilerin gösterecekleri lüzum üzerine her zaman olağanüstü toplanabilir. Yine toplantılarda Ekonomi ve Ticaret Bakanlığının bir temsilcisi şahit olarak bulunur. Esnaf dernekleri ile birlikleri Ekonomi

172 **Resmî Gazete**, 3 Mayıs 1949, S 7197.

173 Gölçek, Köktaş, a.g.m., s.88.

174 **Resmî Gazete**, 3 Mayıs 1949, S 7197.

ve Ticaret Bakanlığının teftiş ve murakabesine tabidir. Bu kanunun yayımı tarihinde mevcut olan esnaf cemiyetlerine bu Kanun hükümlerine intibak etmeleri için bir yıla kadar süre tanınmıştır¹⁷⁵.

Toprak'ın verdiği bilgiye göre Kanun'un yürürlükte bulunduğu 1949-1964 döneminde Türkiye'de kurulan dernek adedi 4.115'e, birlik adedi ise 113'e ulaşmıştır. Bu dönemde, yasada yer almamasına rağmen, 14 esnaf federasyonu ve bütün bu mesleki kuruluşların en üst kuruluşu olarak "Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Teşkilatı Konfederasyonu" faaliyete geçmiştir¹⁷⁶. Taşçı da eserinde İstanbul ve Ankara'da işçi- işveren ilişkileri konusunda uğraşan, fırın, otel ve dokumacılık gibi iş kollarında ancak beş işveren kuruluşu görüldüğünü söylemiştir. Buna karşılık ticaret ve sanayi odalarında belirgin bir gelişme gözlemlenmiştir. Böylece Türkiye'de 1952 yılı Ağustos ayı itibarıyla 94 ticaret ve sanayi odası ile 220 esnaf kuruluşu olduğu bilgisi paylaşılmıştır¹⁷⁷.

5373 sayılı Kanun'un yürürlüğe girmesinin ardından esnaf kesimi ile ilgili önemli bir gelişme de Halk Bankası ve Halk Sandıkları ile ilgili Kanun'un uygulanmasının elverişsizliğinin giderilmesine yöneliktir. 1950 yılında Meclise getirilen kanun tasarısının gerekçesinde Türk millî bankacılığının genel olarak büyük insaflar göstermiş olduğu hâlde, tekelciliğin verdiği zararı büyük ölçüde önleyebilmek için küçük kredi dağıtmak üzere 2284 sayılı Kanun'la kurulmuş olan Halk Bankası ve Halk Sandıklarının sınırlı sermayeleri nedeniyle ihtiyacı karşılayacak gerekli kuvveti edinememiş olduğu öne sürülmüştür. Özellikle esnaf ve küçük sanat erbabının küçük kredi sorununu sağlıklı bir şekilde çözebilmek için bankacılık alanında da tedbirler alınmasının iktisadi ve sosyal faydaları göz önünde tutularak yürürlükteki kanunda bazı ilke değişiklikleri yapmak suretiyle güçlendirilmesi zorunluluğu ortaya çıkmış ve tadil tasarısı bu amaçla hazırlanmıştır¹⁷⁸.

175 **Resmî Gazete**, 3 Mayıs 1949, S 7197.

176 Toprak, **Türkiye'de İşçi Sınıfı**, s.264.

177 **Özellikle Gelişmekte Olan Ülkelerde Sendika Hürriyeti ve İşçi-İşveren İlişkileri**, Der. ve Çev. Muharrem Taşçıoğlu, TİSA Matbaacılık, Ankara 1977, s.26-27.

178 **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: 8, C 25, Toplantı: 4, Birleşim: 72, 24/03/1950 s.269.

Bu gerekçeyle 24 Mart 1950'de kabul edilen 5652 sayılı Halk Bankası ve Halk Sandıkları Hakkındaki Kanun'un bazı maddelerini değiştiren ve bu kanuna bir madde eklenmesine dair kanun kabul edilmiştir. 1933 yılındaki kanunun birinci maddesi değiştirilerek bankanın 10.000.000 liraya kadar sermayeli bir anonim şirket kurulması konusunda Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı yetkilendirilmiştir. Gerekirse bu sermaye bir katına kadar artırılabilir. Bankanın sermaye unsurları ile ilgili maddesi de değiştirilerek daha esaslı bir hâle getirilmesi sağlanmıştır. Bu Kanun değişikliği ile Halk Bankasının ülke içinde şube ve ajans açabilmesine imkân verilmiştir. Halk Bankasının amacı ve görevi; esnafın ve esnaf dernekleri ve küçük sanat kooperatifleri gibi esnaf kuruluşlarının kredi ihtiyaçlarını karşılamak ve halk sandıklarına kredi açmaktır. Halk Bankası sermayesi unsurlarından 1950 yılındaki düzenlemeye göre Halk Bankasına yapılan mahallî iştirakler toplamı 500.000 lirayı bulan yerlerde ilgili il genel meclisi veya belediye meclisi talebi üzerine o yerde banka tarafından anonim ortaklık hâlinde bir halk sandığı kurulması uygun görülmüştür. Ayrıca Halk Bankası genel müdürü ve yardımcılarının, banka idare meclisiyle istişare ederek Ekonomi ve Ticaret Bakanlığının teklifi üzerine Bakanlar Kurulu kararıyla tayin olunması usulü getirilmiştir¹⁷⁹. 1956 yılında Halk Bankası Kanunu'nda değişiklik yapılarak esnafa işletme kredisi yanında teçhizat kredisi verilmesine de imkân sağlanmıştır. 1963 yılında yapılan başka bir değişiklik ile de Halk Sandıkları kaldırılmıştır¹⁸⁰.

Esnaf ve sanatkârlara dönük finansman kurumu olan Halk Bankasının açtığı kooperatif kredilerini kullanırmak üzere oluşturulan Esnaf ve Sanatkârlar Kefalet Kooperatifleri ise TESK'e paralel bir örgütlenme olarak nitelenmiştir¹⁸¹. Bu yıllarda kefalet kooperatifçiliğinin ülkeye fayda sağlayabileceği düşüncesiyle ilk kefalet kooperatifi 1951 yılında Ankara'da, ikincisi Eskişehir'de, üçüncüsü Bursa'da kurulmuştur. Halk Bankası da ilk olarak 1951 yılında Ankara Kefalet Kooperatifine 97.000'lik plasman tahsis etmiştir. Esnaf kefalet kooperatifleri; esnafın birbirlerine karşılıklı kefaleti sure-

179 **Resmî Gazete**, 31 Mart 1950, S 7471.

180 Ekici, **a.g.e.**, s.77.

181 İsmet Oran, "Türkiye Esnaf ve Sanatkârlar Konfederasyonu", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, 14. Cilt (Yüzyıl Biterken), İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s.964.

tiyle, mesleki faaliyetlerini devam ettirebilmeleri için nispeten düşük faizli kredi sağlamıştır¹⁸².

5373 sayılı Kanun'un yürürlükte olduğu dönemde 1956 yılındaki 6762 sayılı Türk Ticaret Kanunu da bir esnaf tanımına yer vermiştir. Bu tanıma göre "ister gezici olsunlar ister bir dükkânda veya bir sokağın muayyen yerlerinde sabit bulunsunlar, iktisadi faaliyeti nakdî sermayesinden ziyade bedenî çalışmasına dayanan ve kazancı ancak geçimini sağlamaya yetecek derecede az olan sanat ve ticaret sahipleri tacir değildirlere. Tacirlere mahsus hükümlerden bu kanunun 22. ve 55. maddeleriyle Medeni Kanun'un 864. maddesinin ikinci fıkrası hükümleri bunlar hakkında da uygulanır. Bu kanundan başka ticari hükümlerde geçen küçük tacir veya (esnaf) sözü, bu kanunda tarif edilen esnafı ifade etmektedir. Yalnız 5373 sayılı Esnaf Dernekleri ve Esnaf Dernekleri Birlikleri Hakkındaki Kanun hükümleri ile küçük tacir veya esnafın tarifine ait diğer hususi hükümler saklı tutulmuştur. Yıllık gayrisâfi geliri kararnamede gösterilecek miktardan az olan sanat ve ticaret erbabının iktisadi faaliyeti nakdî sermayesinden çok bedenî çalışmasına dayanan ve kazancı ancak geçimini sağlamaya yetecek derecede az olan sanat ve ticaret erbabı sayılması için kararname çıkarmaya İcra Vekilleri Heyeti yetkili kılınmıştır. Böyle kararnamelerin çıkarılması hâlinde onlarda gösterilen miktardan az gayrisâfi geliri bulunan sanat ve ticaret erbabından başka hiç kimse kanunda tarif edilen esnaftan sayılamayacaktır¹⁸³.

Genel olarak 1925, 1943 ve 1949 yıllarında çıkarılan kanunlara ve nizamnamelere bakarak devletin esnafın sorunlarını çözerek iktisadi hayata katkısını sağlamak üzere mesai harcadığını görüyoruz. Ancak bunu yaparken amaç sadece esnafın sorununu çözüp, mesleki gelişimini sağlayarak kendi hâline bırakmak değildir. Öncelik esnafın iktisadi hayata katkısını sağlamak olmakla beraber, toplumun huzuru ve asayiş ve ahenk de bu örgütler aracılığıyla sağlanmak istenmiştir. Nitekim bu dönemde iktidarda olan Cumhuriyet Halk Partisinin birtakım uygulamalarında esnaf; çalışma hayatının diğer unsurlarıyla birlikte denetim altında bulundurmak istediği zümreler arasındadır.

182 Ekici, **a.g.e.**, s.77.

183 Madde 17 ve Madde 1463. **Resmî Gazete**, 9 Temmuz 1956, S 9353.

Bununla ilgili olarak 1931 yılında İstanbul Esnaf Cemiyetleri temsilcileri Osmanlı'daki uygulamalara benzer şekilde Cumhuriyet Bayramı'nda yapılacak geçit resmine esnaf teşekküllerinin katılmaları meselesini görüşmek üzere Ticaret Odasında toplanmışlardır¹⁸⁴. Bu örnek olaydan yola çıkılarak esnaf teşkilatının devlet bünyesinde düşünüldüğü ve Ticaret Odasında toplanan esnafın tacir kapsamında ele alındığı düşünülebilir. Ancak bu tür sınıfsal ayrımların henüz kesin olarak belirlenmediği bu yıllarda esnafın işçi ile birlikte ele alındığı görülmektedir. Öyle ki 1935 yılındaki Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Programında işçilerin örgütlenmesi Parti güdümüne alınmış, "Türk işçilerini ve esnafımızı, ulusun ana varlığı içinde, o varlık için kuvvet ve fayda verici yolda ve parti programının çerçevesi içinde örgütlenmeyi iş edineceğiz" denmiştir¹⁸⁵. Parti; Deniz Amelesi Cemiyeti, Memur ve Müstahdemin Birliği, Sanayi İşçileri Birliği gibi örgütler kurdukmak suretiyle çalışanları örgütlemiştir. İşçileri ve esnafı rejime bağlı ve faydalı hâle getirmek için 1935 yılında "İşçi ve Esnaf Birliği" faaliyete geçmiştir¹⁸⁶.

Örgütlü hâle getirilen bu grupların Partiye bağlanması için sistematik bir çalışma yürütülmüştür. Bunun için CHP Genel Sekreterliği tarafından "CHP'ne Bağlanacak Hükmi Şahsiyetlerin Partiye Bağlanmalarını Gösteren Öğrenek" hazırlanmıştır. 31/05/1936 tarihli öğrenewte şu ifadelere yer verilmiştir. "...Parti Tüzüğü, teşekkül maksatları ve işstıgal mevzuları itibarıyla hangi cemiyetlerin Partiye bağlanabileceğini veya bir cemiyetin Partiye bağlanması için ne gibi şartlara tabi tutulması hakkında bir hükmü ihtiva etmemektedir. Partiye bağlılığı kabul edilen hükmi şahsiyetler büyük kurtaya delege göndermekle Partinin en büyük müessesesinde söz ve rey sahibi olmak ve kendi varlıklarını Partinin yüksek şerefine bağlamak suretiyle Partinin müzaheret ve himayesini kazanmış olacaklardır. Bundan başka (memlekete türlü ergelerle kurulmuş olan faydalı ve hayırlı girişimlere ve bütün örgütlere) karşı sevgi ve ilgi taşımayı nizamnamesiyle taahhüt eden Partimizin kendisine bağlanmış olan bu nevi teşekküllere karşı sevgi ve ilgisini de genişleteceği tabidir. Bunun için bu kurumların da karşılıklı ola-

184 **Hakimiyet-i Milliye**, 25 Teşrinievvel 1931.

185 Mesut Gülmez, **Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)**, TODAİE Yayınları No: 236, DİE Matbaası, Ankara 1991, s.187-188.

186 Kemal Sülker, **Türkiye'de Sendikacılık Dünyada ve Bizde Sendikacılık**, Varlık Yayınevi, İstanbul 1966, s.151-152.

rak Partiye karşı bazı yükener altına girmeleri gerekli görülmüştür...” Parti tüzüğü’nün 31. maddesinde yazılı tüzel kişiliklerin partiye bağlanmasını kabul etmek için Genyönkur tarafından bu esasların kabul edilmesi üzerine 13/08/1938 tarihli CHP buyruğuna karşılık olarak gönderilen yazılardan ülkede başta esnaf-zanaatkâr teşkilatları olmak üzere çeşitli teşkilatların partiye bağlanma talepleri Türkiye’nin dört bir yanından gelmiştir. Konya, Adana, Afyon, Balıkesir, Trabzon, Samsun, Eskişehir, Giresun, Zonguldak, Edirne illerinde varsa kurulmuş olan tüm esnaf kuruluşları ile barolar, etibba odaları, amele birlikleri, ihtiyat teavün sandıkları gibi kuruluşlar partiye bağlılık kararı aldıklarını bildirmişlerdir. Ulusal Ekonomi ve Artırma Kurumu ile Ziraat Mektepleri Mezunları Cemiyeti de partiye bağlılık kararı alan kuruluşlar arasındadır¹⁸⁷.

Bu kapsamda İstanbul Ticaret ve Sanayi Odasınının 21/9/1938 tarihli yazısına göre İstanbul’daki esnaf cemiyetleri de Partiye bağlılık kararlarını bildirmişlerdir. Bu yazıda “Büyük Önder Kemal Atatürk’e sönmez bir aşk ve inanla bağlı olan, Kemalizm’in nurlu izinde ilerleyerek daima fedakârlıkla çalışmayı en büyük ve en şerefli ödev bilen İstanbul esnafı kurmuş oldukları mesleki cemiyetlerinin manevi şahsiyetlerini de yüksek partiye bağlamak arzusunu izhar ve bu maksatla umumi heyetlerini fevkalade olarak toplayarak alınan kararı mevcut 34 esnaf cemiyetimiz ayrı ayrı alakadar makamlara arz etmişlerdir...” denilmektedir¹⁸⁸.

Bugünlerde 1939 yılında CHP Genel Sekreterliğine gönderilen bir yazıda ki ifadelere bakılırsa; küçük esnafın kalkınması ve bir teşkilata bağlanarak gözetilmeleri hakkında TBMM Genel Kurulunda gözden geçirilmekte olan kanun projesi ilgililer üzerinde olumlu etki yapmıştır. Bu sırada Partiye bağlı küçük esnaftan alınan görüşler ve tespit edilen ihtiyaçlar 1930’lu yılların sonuna gelindiğinde ülkedeki esnaf zümresinin durumu hakkında fikir vermektedir. Buna göre zorunlu eğitim çağında olup henüz hiç eğitim almamış 8-10 yaşlarında çocuklar çırak olarak çalıştırılmakta ve buna engel olunamamaktadır. Sabahları saat 7’de ve daha erken işe başlayıp geceleri 12’ye kadar

187 **BCA**, 490 1 0 0 207 820 1; 06/12/1938 Tarihli CHP Konya İl İdare Kurulu Tarafından Esnaf Cemiyetleri Mazbatalarının Genel Sekreterliğe Sunulduğu Hakkında Yazı.

188 **BCA**, 490 1 0 0 207 820 1.

çalışanlar vardır. Esnafın sıhhatine uygun olmayan yerlerde, sağlığa zararlı şekilde çalışmaktadır. Esnafın sağlık, ekonomi, vatani ve tabii bilgilerden mahrumdur. Çırak, kalfa ve usta yetiştirme kursları yoktur. Esnafın ticaret usulüne uygun kayıtları yoktur. Ehliyeti olan ve olmayanların çalışmalarına izin verilmektedir. Çürük mal çıkaran esnaf kontrolsüzdür ve cezasız kalmaktadır. Rekabet yüzünden maliyet fiyatına mallarını elden çıkaranlar az değildir. Sermayesi sınırlı olan esnaf %50 fazlasıyla mal satın almakta olduğu için güç geçinebilmektedir. Ne işverenin ve ne de iş yapanın felaket, işsizlik, hastalık ve ölüme karşı sigortaları yoktur. Esnafa ait üretim ve tüketim kooperatifleri yoktur¹⁸⁹.

Ülkenin esnaf-zanaatkâr kesimi ile ilgili buna benzer pek çok olumsuz durum mevcut uygulamaların beklentileri karşılamadığını göstermiş ve arayışa devam edilmiştir. 1945 yılına gelindiğinde CHP tarafından esnaf odaları kurulmasına başlandıktan sonra cemiyetlerin aldıkları durum hakkında hazırlanan bir rapor üzerine görüşülmüş ve Parti programının Türk işçisinin ve esnafının teşkilatlandırılması hakkındaki maddesi göz önünde bulundularak işin tekrar etüt edilmesi ihtiyacı duyulmuştur. Çünkü CHP'ye göre 4355 sayılı Kanun'a göre esnaf odaları kurulmasına başlandıktan sonra esnaf cemiyetlerinin yavaş yavaş çözülmeye başladığı Parti müfettişleri tarafından bildirilmiştir. Esnaf cemiyetlerinin çözülmesinin sebepleri ise şöyle sıralanmıştır: 1-Esnaf odalarının kurulmasından sonra esnaf cemiyetlerine gerek kalmayacağı kanaatinin esnaf arasında yayılması 2- Esnafın hem odaya hem cemiyete aidat vermek istememesi 3-Esnaf odaları kurulurken cemiyetlerin başlarında olan umumi kâtip ve kâtip gibi tecrübeli kişilerin oda kadrolarına alınmalarıyla bunların cemiyetlerin çözülmesine çalışmaları 4- 4355 sayılı Kanun'un tamamen veya kısmen uygulandığı yerlerde esnaf cemiyetleri talimatnamesinin yürürlükten kalkması¹⁹⁰.

4355 sayılı Kanun'un uygulandığı dönemde esnaf örgütlenmesiyle ilgili mevcut düzenlemeden duyulan rahatsızlık Partiyle yapılan yazışmalara yansımıştır. Bunlardan birinde belirtildiğine göre "4355 sayılı Kanun'la 1943

189 **BCA**, 490 1 0 0 1447 29 2; 16/05/1945 Tarihli Küçük Esnafın Teşkilatlanması ile İlgili Raporlar.

190 **BCA**, 490 1 0 0 1447 27 1, 05/07/1945; 4355 sayılı Ticaret ve Sanayi Odaları Kanununa Göre Esnaf Odalarının teşkili hakkında yazışmalar.

yılında kurulan esnaf odaları altmış küsur vilayetin ancak üç veya dördünde faaliyette bulunabilmiştir. İstanbul Esnaf Odaları da bunlardan biridir. Odanın icraatından İstanbul'da bulunan 60-70 bin esnaf memnun değildir. Bu nedenle esnaf partiyeye ve hükümete küskündür. Bu hoşnutsuzluk yalnız cemiyetler topluluğunda değil Parti ocak toplantılarında da ortaya çıkmıştır¹⁹¹.” 1949 yılında 5373 sayılı Kanun’un yayınlanmasının ardından CHP Genel Sekreterliğine gelen bir yazı da aynı gündemin devam ettiğini göstermektedir. Burada esnaf odalarının lağvı üzerine teşkilatsız kalan küçük sanat ve ticaret erbabının kendi aralarında ayrı ayrı teşkilatlanmaları zarureti hissedildiğinden söz edilmektedir. Esnaf odasının seçimlerinde teşkilatın bütün kademelerine partililerin seçilmeleri sağlanmıştır. Yeniden kurulacak esnaf derneklerinde partililerin iş başına geçirilmeleri gerekmektedir. Ancak yazıda esnaf odaları lağvedildikten sonra kendi başına dernekler kuracak olan esnafın tabi olacakları kuralları ve hükümleri tayin edecek örnek bir statü olup olmadığı sorulmakta, Partinin bu konuda öncülük yapıp esnafı teşkilatlanmaya sevk edebilmek için gereken yönergeleri vermesi istenmektedir¹⁹². Bu örnekler bize Tek Parti iktidarı döneminde esnaf ve zanaatkarın özellikle örgütlenme konusunda partiyeye ne denli bağlı ve bağımlı olduğu hakkında fikir vermektedir.

I.3.3. 507 Sayılı Kanun Dönemi

27 Mayıs İhtilali’nden sonra kurulan İnönü hükümetlerinin ilkinden itibaren esnaf ve küçük sanatkârların mesleki davaları ve ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulacağı belirtilmiş, esnaf ve sanatkâr için yeni ve sağlam bir düzen getiren kanuni düzenleme ile ilgili söylemler dile getirilmişti. Esnaf ve küçük sanayicinin mevcut şartlarda yetersiz olan kredi ihtiyaçlarının karşılanması için de esnaf kanununun çıkarılması gerekmektedir¹⁹³.

Asıl önemli olan İnönü’nün Başbakan olduğu bu dönemde Türkiye’nin çalışma hayatında keskin bir dönüşümü somutlaştıran yasal düzenlemelerin

191 **BCA**, 490 1 0 0 600 77 5; 10/07/1950 Tarihli İstanbul Esnaf Cemiyeti’nin Kurulduğu Hakkında Yazı.

192 **BCA**, 490 1 0 0 1447 29 2; 16/05/1945 Tarihli Küçük Esnafın Teşkilatlanması İle İlgili Raporlar.

193 İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, **Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri**, Cilt 3, TBMM Yayınları, 2013, s.1330, 1649, 1737, 1769.

yapılmasıdır. Gerçekten de başta 1961 Anayasası'nın ekonomik ve sosyal haklar alanında getirmiş olduğu yenilikler, 27 Mayıs sonrası kurulan hükümetlerin ekonomik ve sosyal yapıyı değiştirmeye yönelik çabaları ve 3. Çalışma Meclisi'nde ortaya çıkan görüş ve öneriler çalışma hayatına yönelik kanunlar üzerinde çalışılmasını zorunlu hâle getirmiştir. Bunlar; öncelikle Sendikalar Kanunu ile Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu olmak üzere, İş Kanunu ve Sosyal Sigortalar Kanunlarıdır¹⁹⁴.

Yaklaşmakta olan bu toplu sözleşme düzeni içinde millî sendikalara gitme zorunluluğunu benimseyen işveren sendikaları statülerini değiştirmek suretiyle İstanbul seviyesinden, hukuken Türkiye seviyesinde kuruluşlar hâline gelmişlerdir. 15 Ekim 1961 tarihinde kurulan ve Türkiye'nin ilk işveren sendikaları birliği olan İstanbul İşveren Sendikaları Birliği de Türkiye çapında sendikaların meydana getirdikleri bir örgüt hâline gelmiş ve 20 Aralık 1962 tarihinde ana tüzüğünü değiştirmek suretiyle "Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu" (TİSK) olmuştur¹⁹⁵.

Nihayet 1961 Anayasasınının 46. maddesi sendika kurma hakkını, 47. maddesi toplu sözleşme ve grev hakkını ilk kez düzenlemiş, bu maddelere istinaden 15 Temmuz 1963 tarihinde kabul edilen 274 sayılı Sendikalar Kanunu ile 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu Resmî Gazetede yayınlanmıştır¹⁹⁶.

Böylece çalışma hayatının önemli unsurlarından olan esnafın örgütlenmesi için yapılacak olan hukuki düzenlemeye sıra gelmiştir. 1925, 1943, 1949 yıllarında yapılan düzenlemelerden sonraki dördüncü düzenleme 1964 yılında yapılmıştır. 17/07/1964 tarihinde kabul edilen 507 sayılı Esnaf ve Küçük Sanatkârlar Kanunu'nun 1. maddesi Esnaf ve Küçük Sanatkârlar Derneği'ni şöyle tanımlamıştır: "Esnaf ve küçük sanat sahipleriyle, yanında çalışanların mesleki, sosyal, ekonomik ihtiyaçlarını gidermek, sanat

194 Meltem Tekerek, **Sanayi Burjuvazisinin Üst Örgütü: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2017, s.156.

195 Tekerek, **a.g.t.**, s.186.

196 Suna Kili, Şeref Gözübüyük, **Sened-i İttifaktan Günümüze Türk Anayasa Metinleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006, s.29; **Resmî Gazete**, 24 Temmuz 1963, S 11462.

ve ticaretlerinin mesleki ahlâk ve kamu yararına uygun, ahenkli ve verimli bir tarzda gelişmesini sağlamak, müşterileri ile aralarındaki münasebetleri düzenlemek amaçları ile kuracakları tüzel kişiliği haiz, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarına Esnaf ve Küçük Sanatkârlar Derneği” denir. Kanun ister gezici olsun ister bir dükkân veya bir sokağın belli yerinde sabit bulunan, ticari sermayesi ile birlikte vücut çalışmalarına dayanan ve geliri; bulunulan yerin gelenek ve teamülüne göre tacir niteliğini kazanmasını gerektirmeyecek miktarda sınırlı olan ve bu bakımdan ticaret siciline ve dolayısıyla ticaret ve sanayi odasına kayıtları gerekmeyenleri kapsamaktadır. Aynı niteliğe (sermaye unsuru olsun veya olmasın) sahip olmakla beraber; ayrıca çalıştığı sanat, meslek ve hizmet kolunda bilgi, görgü ve ihtisasını değerlendiren hizmet, meslek ve küçük sanat sahipleriyle bunların yanlarında çalışanlar ve geçimini sınırlı olarak kamyunculuk, otomobilitik ve şoförlükle sağlayanların Kanun’un birinci maddesinde belirtilen amaçlarla kuracakları dernekler bu Kanun hükümlerine tabi tutulmuştur¹⁹⁷.

1964 yılındaki düzenlemeye göre esnaf ve küçük sanatkârlar dernekleri, dernek kurulması istenen yerde çalışmakta olan sanat, hizmet, meslek sahipleri ile esnaftan en az 50 kişinin isteği ve bakanlığın izni ile kurulabilecektir. Esnaf ve küçük sanatkârlar derneklerinin çalışma bölgesi, buldukları yerin belediye sınırlarıdır. Aynı bölgede ve aynı konuda birden fazla dernek kurulması yasaktır¹⁹⁸.

Kanun esnafın derneklere üyelik zorunluluğunu tekrarlamıştır. Kanun’da sözü edilen esnaf ile hizmet, meslek, küçük sanat sahipleri ve aynı niteliği taşıyan, yanlarında çalışanların meslekleri ile en yakın alanda kurulmuş olan esnaf ve küçük sanatkârlar derneklerine kayıt zorunluluğu vardır. Dernek olmayan yerlerde bu zorunluluk birlik ajanlığına kayıtlı yerine getirilecektir. Kayıt zorunluluğu yönünden odalarla dernekler arasında çıkacak anlaşmazlıkların çözümünde başvurulacak yöntem Kanun’da ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Kanun esnaf ve sanatkâr derneklerinin kurulmadığı ilçe, bucak ve köylerde birlik tarafından ajanlık kurulmasını sağlamıştır. Böylece örgüt kapsamı dışında faaliyet gösterilen alan neredeyse tamamen ortadan kalkabilir. Ajan, bulunulan yerin esnaf ve sanatkârlarının mütalâası da alınmak su-

197 **Resmî Gazete**, S 1 Ağustos 1964, S 11769.

198 **Resmî Gazete**, S 1 Ağustos 1964, S 11769.

retiyile birlik tarafından mahallin esnaf ve sanat sahiplerinden atanır. Bunlar arasında gerekli nitelikte biri olmadığı takdirde aynı şekilde diğer kişilerden atanması mümkündür¹⁹⁹.

Esnaf ve küçük sanatkârların üye olabilmesi ile ilgili getirilen koşullardan biri Türkiye Cumhuriyeti uyruğunda olmak veya yabancı devlet uyruğunda olursa bile Türkiye'de sanat ve ticaret yürütmeye izinli olmaktır²⁰⁰. Bu koşul Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren ekonominin Türkleştirilmesi olgusunun esnaf ve zanaatkâr boyutundaki yansıması olarak düşünülebilir.

Esnaf ve küçük sanatkârlar derneklerinin organları; genel kurul, yönetim kurulu, denetçiler, haysiyet divanıdır. Genel kurul klasik olarak derneğe kayıtlı üyelerden kurulur. Genel kurul yılda bir defa dernek statüsünde belirtilen zamanlarda belli yer ve saatte olağan toplanır. Genel kurul bakanlık tarafından her zaman olağanüstü olarak toplantıya çağırılabilir. Kanun'da ilk defa görülen uygulamalardan biri genel kurul toplantılarına "komiser" görevlendirilmesi ile ilgilidir. Genel kurul toplantılarının geçerli olabilmesi için Ticaret Bakanlığını temsilen bir komiserin, toplantı süresince bulunması zorunludur. Komiser, bakanlık veya verilen yetki ile idare amiri tarafından görevlendirilir. Komiserin imzasını taşımayan toplantıya katılanlar listesi ile tutanaklar ve dolayısıyla toplantı belgeleri hüküm ifade etmeyecektir. Toplantıdan en az on gün önce idare amirliğine başvuru yapılarak toplantı yeri, günü, saati ve gündemi bildirilmek suretiyle Bakanlık komiseri tayini talep edilmesi, ayrıca derneklerin birliğe bilgi vermesi gerekmektedir. Toplantı başlamadan önce çağrının usule uygun olarak yapıldığı, toplantıya katılanlar listesinin istenen biçimde düzenlendiği ve çoğunluğun tamam olduğu komiser tarafından incelenip tespit edilerek görüşmelere başlanmasına izin verilir. Komiser toplantının mevzuat, statü ve gündem esasları içinde yürümesini denetlemek ve sağlamakla görevlidir. Bu suretle görevlendirilecek komiserlerin sayıları ve görevlendirme esasları Bakanlık tarafından tespit edilecek zorunlu masrafları dernek tarafından ödenir. Toplantının geçerli olabilmesi için devlet tarafından gönderilen görevlinin masrafları

199 **Resmî Gazete**, S 1 Ağustos 1964, S 11769; **Resmî Gazete**, 3 Ağustos 1964, S 11770.

200 **Resmî Gazete**, 3 Ağustos 1964, S 11770.

Osmanlı'daki kethüda görevlendirmesi usulüne benzer şekilde dernek tarafından ödenecektir²⁰¹.

Esnaf ve küçük sanat sahiplerinin meslek ve sanatlarını yapmalarını ilgilendiren hususlarda resmî makamlar tarafından alınacak kararlarla diğer tasarruflarda ilgili derneğin mütalâasından faydalanılması ve bu konuda kurulacak komisyonlara dernek temsilcilerinin katılmasının sağlanması uygun görülmüştür. Resmî ve özel kuruluşlar tarafından, tüccar ve sanayicilerden istenilen belgeler esnaf ve küçük sanatkârlar tarafından mensup oldukları derneklerden sağlanarak verilir²⁰².

Esnaf ve Küçük Sanatkârlar Dernekleri Birliklerini de düzenleyen bu kanuna göre Esnaf ve Küçük Sanatkârlar Dernekleri Birliği; kurulan dernekler tarafından aralarında birlik ve dayanışma kurma ve kuruluşun gelişmesini sağlamak amacıyla kuracakları tüzel kişiliğe sahip kuruluşlardır. Her il merkezinde bir Esnaf ve Küçük Sanatkârlar Derneği Birliği kurulur. Birliğin kurulması için birliğin kurulacağı yerin idare amirliğinin onayı gerekmektedir. Birliklerin kuruluş yeri il merkezleridir. Çalışma bölgesi, kuruldukları ilin idari kuruluş sınırlarıdır. Birlik bulunmayan illerde mevcut dernekler Ticaret Bakanlığı tarafından uygun görülecek en yakın bir birlik içine alınır. Herhangi bir mahalde birden fazla birlik kurulamaz. Esnaf ve küçük sanatkârlar dernekleri, bölgeleri içinde buldukları birliğe, bölgesinin katılmasını veya birliğin kuruluşunu takip eden bir ay içinde katılmaya zorunludur²⁰³.

Esnaf ve Küçük Sanatkârlar Dernekleri Birliğinin organları; genel kurul, başkanlar meclisi, yönetim kurulu, denetçilerdir. Birlik Genel Kurulu, derneklerin temsil yetkisi üzerinde bulunan üyelerin katılmaları ile yılda bir defa statüde belirtilen zamanlarda belli yer ve saatte olağan toplanır. Gerektiğinde bakanlık tarafından veya ilgili yerin idare amirliği tarafından yapılacak davetle her zaman olağanüstü toplanabilir. Birlik genel kurul toplantılarında da yer alan komiser genel kurul başkanlık divanı oluşturulmasında da yetkilidir. Komiser tarafından verilecek izin üzerine hazır bulunan dernek temsilcileri veya konfederasyon tarafından görevlendirilmiş temsilci-

201 **Resmî Gazete**, 3 Ağustos 1964, S 11770.

202 **Resmî Gazete**, 3 Ağustos 1964, S 11770.

203 **Resmî Gazete**, 3 Ağustos 1964, S 11770.

ler arasından bir başkan, bir başkanvekili ve yeteri kadar tutanak kâtibi işari oyla seçilir²⁰⁴.

Esnaf ve Küçük Sanatkârlar Federasyonu; esnaf ve küçük sanatkârlar derneklerinin sadece mesleki yönden mensuplarının ihtiyaçlarını karşılamak, gelişmelerini sağlamak ve çalışmalarını yurt ölçüsünde iş birliği ve ahenk içerisinde yapabilmelerini sağlamak amacıyla kuracakları tüzel kişiliğe sahip kuruluşlar olarak tanımlanmıştır. Federasyon kurulabilmesi için bu kanuna göre bütün illerde aynı konuda kurulmuş derneklerin en az %60' ın istekli olması ve kurucu dernek adedinin 50' den aşağı olmaması şarttır. Kuruluş yeri hükûmet merkezi olup aynı konuda birden fazla federasyon kurulamaz. Kurucular tarafından hazırlanmış olan federasyonun kuruluş amacını ve çalışmalarında gerekli görülecek yürürlükle ilgili usul ve esaslarını içine alan statünün bakanlıkça onanma ve ilgililere yazılı olarak bildirilmesini müteakip kurulmuş olur. Federasyon kurulduktan sonra kendi konularında çalışan derneklerin bu kuruluşlara girmeleri zorunludur. Üyeleri belli bir konuda çalışmayıp çeşitli sanat ve mesleklerle iştigal eden çeşitli mahiyetteki dernekler, federasyonların kararlarına uymak zorunluğundadırlar²⁰⁵.

Federasyon organları; genel kurul, yönetim kurulu, denetçilerdir. Federasyon genel kurulu yılda bir defa statüde belirlenen zamanda olağan, yönetim kurulu ve denetçilerin veya üyesi olan derneklerin dörtte birinin, gerektiğinde bakanlığın veya konfederasyonun çağrısı üzerine her zaman olağanüstü olarak toplanabilir. Toplantıya katılanlar listesi genel kurul başkanı ve başkanvekilleri ile tutanak kâtipleri ve 16. maddeye göre hazır bulunan komiser tarafından imzalanır ve temsilciler tarafından verilecek derneği temsile yetkili olduklarını gösterir belgelerle birlikte dosyasında saklanır. Federasyon başkanlık divanı için komiser tarafından verilecek izin üzerine hazır bulunan dernek temsilcileri veya konfederasyon tarafından görevlendirilen temsilciler arasından bir başkan bir başkanvekili ve yeteri kadar tutanak kâtibi işari oyla seçilir²⁰⁶.

204 **Resmî Gazete**, 3 Ağustos 1964, S 11770.

205 **Resmî Gazete**, 3 Ağustos 1964, S 11770.

206 **Resmî Gazete**, 3 Ağustos 1964, S 11770.

Konfederasyon kuruluşuna ilk defa bu kanunda yer verilmiştir. Bu kanuna tabi esnaf ve küçük sanatkârlar dernekleri, birlikleri ve federasyonlar arasında birliği, gelişmeyi ve ilerlemeyi sağlamak için ve genel olarak esnaf ve küçük sanatkârların çalışmalarının meslek icabı ve ülke yararına uygun bir şekilde yürütülmesini düzenlemek ve bu hususta gerekli görülecek her türlü tedbiri almak ve teşebbüslerde bulunmak, Ticaret ve Sanayi Bakanlıkları tarafından verilecek görevleri yapmakla görevli olarak “Türkiye Esnaf ve Küçük Sanatkârları Konfederasyonu” kurulması uygun görülmüştür. Konfederasyon tüzel kişiliğe sahip bir kuruluş olup statüsünün Ticaret Bakanlığı tarafından onanması gerekmektedir. Konfederasyonun Kanun’da öngörülen hükümlere göre çalışma usul ve esaslarını gösteren bir yönetmelik Ticaret ve Sanayi Bakanlıkları tarafından düzenlenir. Bu kanuna bağlı birlikler ve federasyonların konfederasyona kaydolmak zorunluluğu vardır²⁰⁷.

Konfederasyonun organları; genel kurul, başkanlar meclisi, yönetim meclisi, denetçilerdir. Konfederasyon genel kurulu, birlik ve federasyonların genel kurulları tarafından kayıtlı üyeleri arasından seçilecek 7 delege ile konfederasyon organlarına dâhil kişilerden kurulur. Konfederasyon genel kurulu üç yılda bir mayıs ayında toplanır. Genel kurul başkanlık divanı toplantısı komiser tarafından verilecek izin üzerine açılır. Temsilciler arasından bir başkan, bir başkanvekili ve gereği kadar tutanak kâtibi seçilir. Konfederasyon başkanlar meclisi birlik ve federasyon başkanlarından kurulur. Konfederasyon genel kurulunun toplanmadığı yıllarda mayıs ayında ve ayrıca yönetim meclisinin gerekli göreceği zamanlarda çağrısı üzerine toplanır²⁰⁸.

Esnaf ve sanatkâr kesimine yönelik pek çok yenilik görülen bu kanunda “Esnaf Kredilerini Düzenleme Komitesi” adı altında bir komite oluşturulması da uygun görülmüştür. Komite bu kanuna bağlı derneklere üye esnaf ve küçük sanat sahiplerine verilecek olan kredilerin tespiti, düzenlenmesi ve dağıtılması şekil ve esaslarını tespit etmek üzere kurulacaktır. Esnaf Kredi Komitesi Ticaret Bakanlığında, Sanayi Bakanı, Maliye Bakanı ve bu bakanlıkların birer temsilcisi ile Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Genel Müdürü, Türkiye Halk Bankası Genel Müdürü, Esnaf Kefalet Kooperatifleri Birliği Başkanı ve Konfederasyon Başkanının katılmaları ile

207 **Resmî Gazete**, 4 Ağustos 1964, S 11771.

208 **Resmî Gazete**, 4 Ağustos 1964, S 11771.

daimî olarak kurulur. Komitenin çalışma şekli Ticaret ve Sanayi Bakanlıkları tarafından düzenlenecek bir yönetmelikle tespit edilir²⁰⁹.

1964 yılındaki Kanun'un küçük sanat sicili ile ilgili maddesinde bu Kanun hükümlerine bağlı olanlardan Kanun'un ilgili maddesinde gösterilen sanat kolları mensuplarının küçük sanat siciline kayıtlı olmaları gerekli olup, bu kişiler Kanun'un diğer bölümlerindeki hükümlerinden başka ayrıca bu bölüme tabidirler. Esnaf ve küçük sanatkârlar dernekleri, mensupları arasında mevcut sanatkârlar için Kanun'da belirtilen sanat kollarına ait bir küçük sanat sicili tutmakla yükümlü tutulmuştur. Sanat sicilleri dernek olmayan yerlerde kurulacak ajanlıklar tarafından tutulur. Kanun'un ilgili maddesinde sayılan sanat kollarında iş yeri açacaklarla söz konusu sanatlarda çalışacak usta, kalfa, çırağların iş görebilmesi için küçük sanat siciline kayıtlı olmaları şarttır. Herhangi bir sanat kolunda yeniden iş yeri açmak için o sanatta ustalık niteliğini alan bir kişinin, sorumlu sanatkâr sıfatı ile iş yerinde yürütülecek hizmetlerin sorumluluğunu üzerine alması şarttır²¹⁰.

Bu kanunla ayrıca esnaf ve sanatkârlar ve genellikle küçük sanat kollarında çalışanlar çırağ, kalfa ve usta olarak üç gruba ayrılmıştır. Bunların tanımları, hak ve görevleri, sınav hususları, sınav kurullarının çalışma şekli, ücret tarifelerinin tespiti, iş sahipleri ile sanatkârlar arasındaki ilişkiler, ehliyetin devamlı veya geçici olarak alınması hususları çırağ, kalfa ve ustalar hakkında çıkarılacak ayrı bir Kanun'la düzenlenecektir²¹¹.

Kanun'un yürürlüğe girdiği tarihten itibaren halen mevcut esnaf derneklerinin bir yıl içinde, esnaf dernekleri birliklerinin iki yıl içinde, federasyonlar ve Türkiye Esnaf ve Sanatkârları Teşkilatı Konfederasyonunun üçüncü yıl içinde yeni kuruluşlara geçmeleri geçici madde ile hüküm altına alınmıştır²¹².

Nihayet esnaf ve sanatkârı koruyucu ve destekleyici tedbirler alınması hükmü 1982 Anayasasında yer almıştır²¹³. 507 sayılı Kanun'da 1982 yılından

209 **Resmî Gazete**, 4 Ağustos 1964, S 11771.

210 **Resmî Gazete**, 4 Ağustos 1964, S 11771.

211 **Resmî Gazete**, 4 Ağustos 1964, S 11771.

212 **Resmî Gazete**, 4 Ağustos 1964, S 11771.

213 Suna Kili-Şeref Gözübüyük, **Sened-i İttifaktan Günümüze Türk Anayasa Metinleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006, s.365.

sonraki ilk düzenleme 1983 yılında yapılmıştır. Buna göre esnaf ve sanat-kârlar odası şu şekilde tanımlanmıştır: “Esnaf ve sanat sahipleriyle bunların yanlarında çalışanların ortak ihtiyaçlarını karşılamak, mesleki faaliyetlerini kolaylaştırmak, mesleğin genel menfaatlerine uygun olarak gelişmesini sağlamak, meslek mensuplarının birbirleriyle ve halk ile olan ilişkilerinde dürüstlüğü ve güveni hâkim kılmak üzere meslek disiplini ve ahlakını korumak maksadıyla kurulan kamu kurumu niteliğinde tüzel kişiliğe sahip meslek kuruluşudur.” Böylece esnaf ve sanatkârlar odası bir önceki Kanun’daki şekliyle dernek statüsünden çıkarılarak kamu kurumu niteliğinde bir meslek kuruluşuna dönüştürülmüştür²¹⁴.

1.3.4. 2000’li Yıllarda 5362 Sayılı Kanun

2000’li yılların başında değişen koşullar doğal olarak artık başlı başına yeni bir kanun yapılmasını kaçınılmaz hâle getirmiştir. 507 sayılı Kanun değişen koşullara göre değişiklikler yapılmak suretiyle 2000’li yıllara kadar yürürlükte kalmıştı. 7/6/2005 tarihinde kabul edilen 5362 sayılı Esnaf ve Sanatkârlar Meslek Kuruluşları Kanunu’nun amacı; esnaf ve sanatkârlar ile onların yanlarında çalışanların mesleki ve teknik ihtiyaçlarını karşılamak, mesleki faaliyetlerini kolaylaştırmak, mesleğin genel menfaatlerine uygun olarak gelişmelerini ve mesleki eğitimlerini sağlamak, meslek mensuplarının birbirleriyle ve halk ile olan ilişkilerinde dürüstlüğü ve güveni hâkim kılmak, meslek disiplini ve ahlakını korumak ve bu amaçla kurulan esnaf ve sanatkârlar odaları ile bu odaların üst kuruluşu olan birlik, federasyon ve konfederasyonun çalışma usul ve esaslarını düzenlemektir. Esnaf ve sanatkâr odaları ile bu odaların üst kuruluşu olan birlik, federasyon ve konfederasyon tüzel kişiliğe sahip kamu kurumu niteliğinde mesleki üst kuruluş olarak yapılandırılmıştır. Kanun, esnaf ve sanatkârlar ile bunların yanlarında çalışanlar ve esnaf ve sanatkârlar tarafından kurulan esnaf ve sanatkârlar odaları ile bu odaların üst kuruluşları hakkında uygulanacaktır²¹⁵.

Kanun’un, esnaf ve sanatkârı odalar temelinde, oda, birlik, federasyon ve konfederasyon olarak örgütlemeye devam etmekle beraber yeni bir yapılanmaya gittiği; ihtisas odası, karma oda, şube, irtibat bürosu, sicil gibi birimler

214 Gölçek-Köktaş, a.g.m., s.88.

215 **Resmî Gazete**, 21 Haziran 2005, S 25852.

öngördüğü görülmektedir. Esnaf ve sanatkâr ile tacir ve sanayiciyi ayırt etme gereği, ayırt etmek için geçerli temel ölçüt olan sermaye ve bedenî çalışma göz önünde tutularak 5362 sayılı Kanun esnaf ve sanatkârı uzun uzun tarif etmiştir. Buna göre esnaf ve sanatkâr; “ister gezici ister sabit bir mekânda bulunsun, Esnaf ve Sanatkâr ile Tacir ve Sanayiciyi Belirleme Koordinasyon Kurulunca belirlenen esnaf ve sanatkâr meslek kollarına dâhil olup, ekonomik faaliyetini sermayesi ile birlikte bedenî çalışmasına dayandıran ve kazancı tacir veya sanayici niteliğini kazandırmayacak miktarda olan, basit usulde vergilendirilenler ve işletme hesabı esasına göre deftere tabi olanlar ile vergiden muaf olan meslek ve sanat sahibi kimseler” olarak belirlemiştir²¹⁶.

Esnafın yalnızca Esnaf Belirleme Koordinasyon Kurulu (EBKK) kararına göre belirlenen iş kollarında faaliyet gösterebilirler. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nca yayınlanan EBKK kararına göre belirlenen 68 iş kolundan bazıları; berber, kasap, bakkal, fırıncı, pazarcı, demirci, oto kaportacısı vb.dir. Esnaf Belirleme Koordinasyon Kurulu tarafından belirlenen 68 iş kolu dışında esnaf olunamazken, söz konusu iş kollarında dâhil olmak üzere ekonominin her alanında tacir olunabilir. Örneğin kasaplık, fırıncılık, emlakçılık, turistik eşya satıcılığı... Sonuç itibariyle aynı iş kolunda faaliyet gösteren hem tacir hem de esnafın olması mümkündür²¹⁷.

Odalar, oda kurulmak istenen yerde çalışmakta olan sanat, hizmet ve meslek sahipleri ile esnaftan en az beş yüz kişinin isteği ve bakanlık izni ile kurulur. Oda unvanında esnaf, sanatkâr veya esnaf ve sanatkâr ibaresi yer almalıdır. Teknolojik gelişmelerin yansımalarının görüldüğü odaların kuruluş işlemleri ciddi esaslara bağlanmış olup, yine mülki amir ve bakanlık onamasına bağlıdır. Odaların çalışma bölgesi, buldukları ilçenin idari sınırlarıdır. Birden fazla ilçe bulunan büyükşehir il merkezlerinde kurulan odaların çalışma bölgesi büyük şehre dâhil ilçelerin idari sınırlarıdır. Aynı çalışma bölgesinde, faaliyet konusu aynı olan birden fazla oda kurulamaz. Kanun'da çalışma bölgesinin odaların faaliyet sınırlarını belirlediği belirtilmişken, esnaf ve sanatkârların mesleki faaliyetlerinin çalışma bölgesi ile sınırlandırılmayacağı esası getirilmiştir²¹⁸.

216 **Resmî Gazete**, 21 Haziran 2005, S 25852.

217 İstanbul Ticaret Odası Broşürü/Kitapçık, Tacir- Esnaf Ayrımı, Nisan 2002.

218 **Resmî Gazete**, 21 Haziran 2005, S 25852.

Odaya kayıt konusunda zorunluluk devam etmektedir. Hiçbir esnaf ve sanatkârın kayıt dışı kalmamasına özen gösterilmiş, esnaf ve sanatkâr odalarına kayıtlı olanların ticaret ve sanayi odalarına; ticaret ve sanayi odalarına kaydı olanların esnaf ve sanatkâr odalarına kaydının yapılmayacağı hüküm altına alınmıştır. Sermaye şirketlerinin ortakları, başka esnaf ve sanatkârlık faaliyeti olmadıkça, sadece şirket ortaklığı sebebiyle hiçbir şekilde esnaf ve sanatkârlar odalarına üye kaydedilemezler. Odaların organları genel kurul, yönetim kurulu, denetim kuruludur²¹⁹.

Kanun'da resmî kuruluşlarla ilişkilerin ayrı bir madde hâlinde düzenlenmesi dikkati çekmiştir. Resmî ve özel kuruluşlar tarafından tacir ve sanayiciden mesleki faaliyetleri ile ilgili olarak istenilen ve 18/5/2004 tarihli ve 5174 sayılı Kanun'un 26'ncı maddesinde öngörülen belgeler, esnaf ve sanatkârlar için ait oldukları oda tarafından düzenlenerek verilecektir. Resmî makamlar tarafından esnaf ve sanatkârların mesleki faaliyetlerini ilgilendiren hususlarda alınacak kararlarda, ilgili odanın mütalaasından faydalanılacaktır. Kurulacak komisyonlara oda temsilcisinin katılması zorunludur. Belediyeler; ruhsat verebilmek için iş yeri açmak veya mesleki faaliyette bulunmak isteyen esnaf ve sanatkârlardan sicil tasdiknamesi ile üye olduklarına dair ilgili oda belgesini istemek zorundadırlar. Kamu kurum ve kuruluşları, belediyeler, kamu iktsadi teşebbüsleri, esnaf ve sanatkâr kredi ve kefalet kooperatifleri ve bankalar oda üyeleri ile ilgili ruhsat, ihale ve kredi işlemlerinde üye olduklarına dair ilgili oda belgesini istemek zorundadırlar²²⁰.

Esnaf ve Sanatkâr Odaları Birlikleri her il merkezinde kurulacaktır. Valiliğe verilecek birlik ana sözleşmesinin bakanlık tarafından onaylanmasını müteakip kurulmuş olur. Birlik çalışma bölgesi kurulduğu ilin idari sınırlarıdır. Çalışma bölgesindeki odalar yaptıkları faaliyetlerden birliğe karşı sorumludurlar. Odalar, çalışma bölgesi içinde buldukları birliğe, birliğin kuruluşunu takip eden bir ay içinde, yeni kurulan odalar da kuruldukları tarihten itibaren aynı süre içinde kayıt olmak zorundadırlar. Birlik organları genel kurul, başkanlar kurulu, yönetim kurulu, denetim kurulu, disiplin kuruludur²²¹.

219 **Resmî Gazete**, 21 Haziran 2005, S 25852.

220 **Resmî Gazete**, 21 Haziran 2005, S 25852.

221 **Resmî Gazete**, 21 Haziran 2005, S 25852.

Federasyon kurulabilmesi için ülke genelinde aynı meslek dalında kurulmuş olan odaların %60'ının genel kurullarının federasyon kurulması yönünde karar almaları ve kurucu oda sayısının 40'tan az olmaması şarttır. Kurucular, federasyon ana sözleşmesini bir dilekçe ile birlikte bakanlığa verirler. Federasyon; ana sözleşmesinin bakanlık tarafından onanmasından sonra kurulmuş olur. Aynı faaliyet konusunda birden fazla federasyon kurulamaz. Federasyonların merkezi Ankara'dadır. Federasyon organları genel kurul, yönetim kurulu, denetim kuruludur²²².

Konfederasyon, bakanlıkça hazırlanmış örneğine uygun konfederasyon ana sözleşmesinin bakanlık tarafından onanmasından sonra kurulmuş olur. Kuruluş merkezi Ankara'dadır. Konfederasyonun kısa adı TESK'tir. Bu kanuna göre kurulmuş veya kurulacak olan birlik ve federasyonlar kuruluş tarihinden itibaren bir ay içinde Konfederasyona kayıt olmak zorundadırlar. Konfederasyon organları; genel kurul, başkanlar kurulu, yönetim kurulu, denetim kuruludur²²³.

Sistemik bir biçimde ve titizlikle hazırlanmış bu kanunda ortak hükümler ayrı bir bölümde ele alınmıştır. Esnaf ve sanatkâr meslek kuruluşlarının olağan genel kurul toplantıları yönetim kurulu tarafından yapılacak çağrı üzerine, dört yılda bir olmak üzere; oda genel kurulları ocak, şubat ve mart aylarında, birlik genel kurulları mayıs ayında, federasyon genel kurulları haziran ayında, konfederasyon genel kurulu eylül ayında kuruluşun merkezinin bulunduğu yerde yapılacaktır. Genel kurul toplantılarında hiyerarşik bir sistem üzerinden hareket edilerek; Sanayi ve Ticaret Bakanlığının Konfederasyonu koordine ettiği görülmektedir. Bu durum Konfederasyonla ilgili tüm iş ve işlemlerde göz önünde bulundurulmuştur. Konfederasyon genel kurul toplantısını zamanında yapmaz ise bakanlık tarafından görevlendirilecek üç kişilik kurul tarafından yürütülecek ve görevlendirmeden sonraki iki ay içinde genel kurul yapılacaktır. Olağan genel kurul gündeminde yer almayan, ancak bakanlık tarafından görüşülmesi istenen hususlar varsa doğrudan gündeme alınacaktır. Haklı ve geçerli sebeplerin varlığı hâlinde genel kurul bakanlık tarafından olağanüstü olarak toplantıya çağrılabilir²²⁴.

222 **Resmî Gazete**, 21 Haziran 2005, S 25852.

223 **Resmî Gazete**, 21 Haziran 2005, S 25852.

224 **Resmî Gazete**, 21 Haziran 2005, S 25852.

Oda, birlik, federasyon, konfederasyon olmak üzere esnaf ve sanatkârlar meslek kuruluşlarının genel kurul toplantılarının geçerli olabilmesi için bakanlık temsilcisinin veya hükûmet komiserinin toplantı süresince bulunması ve kapanışa kadar toplantıya nezareti zorunludur. Bakanlık temsilcisi veya hükûmet komiseri, toplantının mevzuat, ana sözleşmeleri ve gündem esasları içinde yapılmasını sağlamak ve denetlemekle görevlidir. Görevlendirilen bakanlık temsilcisinin veya hükûmet komiserlerinin imzasını taşımayan genel kurul toplantısına katılacaklar listesi ile tutanaklar ve dolayısıyla toplantı belgeleri hüküm ifade etmez. Bakanlık temsilcisi veya hükûmet komiseri, bakanlık veya bu konuda yetkilendirilen mülki idare amiri tarafından görevlendirilir. Toplantıdan en az on beş gün önce bakanlık veya yetkilendirilen mülki idare amirliğine müracaatla toplantı yeri, günü, saati ve gündemi bildirilmek suretiyle bakanlık temsilcisi veya hükûmet komiseri görevlendirilmesinin talep edilmesi gerekmektedir. Toplantı başlamadan önce çağrının usulüne uygun olarak yapıldığı, genel kurul toplantısına katılacaklar listesinin bakanlık e-esnaf ve sanatkâr veri tabanından alındığı ve çoğunluğun tamam olduğu bakanlık temsilcisi veya hükûmet komiseri tarafından incelenip tespit edilerek görüşmelere başlanmasına izin verilir. Ancak, usulüne uygun olarak yapılan müracaat üzerine görevlendirme yapıldığı hâlde, bakanlık temsilcisi veya hükûmet komiseri toplantıya katılmaz ise mülki idare amirine durum bildirilir. Bakanlık temsilcisi veya hükûmet komiseri yine gelmezse bir saat sonra toplantıya başlanır. Yine usul değişmemiş; genel kurul toplantılarında görevlendirilecek bakanlık temsilcileri veya hükûmet komiserlerinin bakanlık tarafından belirlenecek zaruri masraf ve ücretlerinin, genel kurulu düzenleyen esnaf ve sanatkârlar meslek kuruluşu tarafından ödenmesi hususu Kanun'da yer almıştır²²⁵.

Esnaf ve sanatkârlar meslek kuruluşları ile sicil işlemleri bakanlık gözetim ve denetimine tabidir. Odaların sadece üye kayıtları ve belgeleri, sigortalılık yönünden gerektiğinde Esnaf ve Sanatkârlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu denetim elemanları tarafından denetlenebilir. Tüzel kişiliğe sahip olduğu belirlenen esnaf ve sanatkârlar meslek kuruluşlarının birtakım muafiyetleri vardır²²⁶.

225 **Resmî Gazete**, 21 Haziran 2005, S 25852.

226 **Resmî Gazete**, 21 Haziran 2005, S 25852.

2000'li yılların başında hazırlanmış olan bu kanunda farklı olarak; Esnaf ve Sanatkâr ile Tacir ve Sanayiciyi Belirleme Koordinasyon Kurulu, Mutabakat Komiteleri, Sicil Teşkilatı gibi birimler oluşturulmuş, Türkiye Esnaf ve Sanatkârlar Sicil Gazetesinin hayata geçirilmesi, mesleki eğitimin kapsamı, denetimi, organizasyonu, bu eğitimin finansmanı gibi hususlara da yer verilmiştir²²⁷.

Esnaf ile tacir arasındaki sınırın belirlenmesi konusuna netlik kazandırma çabaları da devam etmektedir. Bu kanundan farklı olarak 2011 yılında yayınlanan 6102 sayılı Ticaret Kanunu'na göre ticari işletme; esnaf işletmesi için öngörülen sınırı aşan düzeyde gelir sağlamayı hedef tutan faaliyetlerin devamlı ve bağımsız şekilde yürütüldüğü işletmedir. Ticari işletme ile esnaf işletmesi arasındaki sınır, Bakanlar Kurulunca çıkarılacak kararnamede gösterilir. İster gezici olsun ister bir dükkânda veya bir sokağın belirli yerlerinde sabit bulunsun, ekonomik faaliyeti sermayesinden fazla bedenî çalışmasına dayanan ve geliri Kanun'daki ilgili hüküm uyarınca çıkarılacak kararnamede gösterilen sınırı aşmayan (geliri Bakanlar Kurulunun çıkaracağı kararnamede gösterilen sınırı aşmayan) ve sanat veya ticaretle uğraşan kişi esnaftır²²⁸. Benzer bir tanım 5362 sayılı Kanun'un 3. maddesinde yapılmıştır. Fakat Ticaret Kanunu'ndan farklı olarak, bir yandan bedenî çalışmanın baskın olması şartı aranmamış; diğer yandan da gelir seviyesinde ölçü olarak tacir veya sanayici sıfatının kazanılmasını gerektirmeyecek miktarla sınırlı olması esası benimsenmiştir²²⁹.

1982 Anayasası'nın 135. maddesine göre kanunla kurulmuş ve kamu kurumu niteliğinde bir meslek kuruluşu olarak varlığını sürdüren TESK bugünkü yapısına 507 sayılı Kanun'la kavuşmuştur. TESK'in amaçları:

A) Esnaf ve sanatkârlar odaları, birlikleri ve federasyonları arasında birliği temin, gelişme ve ilerlemeyi sağlamak,

B) Genel olarak esnaf ve sanatkârların çalışmalarını mesleki yönden ve kamu yararına uygun olacak şekilde düzenlemek ve bu hususta gerekli görülecek her türlü tedbiri almak ve teşebbüste bulunmak,

227 **Resmî Gazete**, 21 Haziran 2005, S 25852.

228 Madde 11 ve Madde 15. **Resmî Gazete**, 14 Şubat 2011, S 27846.

229 Gölçek-Köktaş, a.g.m.,s.89.

C) Mesleki eğitimlerini geliştirmek, esnaf ve sanatkârları yurt çapında ve uluslararası düzeyde temsil etmek,

D) Sorunlarının çözümü için ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlar nezdinde gerekli girişimlerde bulunmak,

E) Ulusal ekonomideki gelişmelere paralel olarak lüzumlu görülecek mesleki tedbirleri almak,

F) Bakanlık tarafından esnaf ve sanatkârlarla ilgili verilecek görevleri yapmak üzere kurulmuştur²³⁰.

Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu 2015 yılında verilen bilgiye göre; 491 meslek dalında 1.586.507 esnaf ve sanatkâr üyesi olan, bu esnafın illerde ve ilçelerde bir araya gelerek oluşturdukları 3.059 esnaf ve sanatkâr odası, il merkezlerinde örgütlenen 82 esnaf ve sanatkârlar odaları birliği, Ankara'da bulunan 13 mesleki federasyonu ile Türkiye'nin en yaygın örgütlenme ağına sahip bir kuruluştur²³¹.

TESK'in ilk genel başkanlığını Abdullah Caner (1953-1960) yapmış; daha sonra Hasan Tez (1960-1967), Adalet Partisi'nden 4. ve 5. dönem milletvekilliği de yapan Hüsamettin Tiyenşan (1967-1990) genel başkan olmuşlardır. 1991'de hayatını kaybeden Kâmil Kabakçı'nın üç aylık genel başkanlığının ardından 4 Aralık 1991'de Derviş Günday bu göreve getirilmiştir. Günday 1994'te genel başkanlığa yeniden seçilmiştir²³². 1996 yılında TESK yönetim kurulu üyeliğine seçilen Bendevi Palandöken 1999 yılında seçildiği Başkanvekilliği görevinin ardından, 2007 yılında Konfederasyon Genel Başkanlığına seçilmiştir. 2014 yılında yapılan genel kurul ile tekrar Konfederasyon Genel Başkanlığına Palandöken seçilmiştir²³³.

230 www.tesk.gov.tr, 12/12/2020.

231 T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Genel Müdürlüğü, **11. Çalışma Meclisi**, Ankara 23 Aralık 2015, s.81.

232 Oran, **a.g.e.**, s.964.

233 tesk.gov.tr; 10/07/2021.

I.3.5. TESK ve Siyaset

Türkiye’de büyük sermaye sahibi çıkar grupları gibi, daha az sermaye ile faaliyet gösteren esnaf ve zanaatkârların üst örgütlenmesi olan TESK de 1980 öncesi yıllarda genel itibarıyla merkez sağdaki partilere yakın bir örgüt izlenimi vermektedir.

TESK ilk siyasi çıkışını 1970’li yıllarda dâhil olduğu “Türk Hür Teşebbüs Konseyi” aracılığıyla gerçekleştirmiştir. 1975 yılı Nisan ayında bir ön toplantı yapan “Türk Hür Teşebbüs Konseyi”, aynı ay içinde Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Türkiye Ziraat Odaları Birliği, Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu, Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği) temsilcilerinin katılımıyla bir toplantı daha gerçekleştirmiştir. TİSK Yönetim Kurulu Başkanı hâlit Narin’in açılış konuşmasını yaptığı 28 Nisan 1975 tarihindeki toplantıdan sonra 1975 ve 1976 yıllarında yayınlanan işçi eylemleri ve TÜRK-İŞ ve DİSK etrafında gelişen bazı olaylar toplantıya katılan kuruluşlar arasındaki ilişkilerin daha da kurumsallaştırılmasına neden olmuştur. 27 Kasım 1976 tarihinde bu beş ulusal kuruluş tarafından “Türk Hür Teşebbüs Konseyi” bir danışma ve dayanışma organı olarak kurulmuştur. Konseyin 12 Eylül 1980 tarihine kadar sermaye yanlısı ve işçi ya da sınıf sendikacılığı karşıtı açıklamalar yapmanın ötesinde bir girişimde bulunmadığı söylenmektedir. TİSK Başkanı Refik Baydur’a göre de Konsey ölü doğmuş bir teşkilattır. Çünkü hedefleri yoktur ve ilkeleri belli değildir. Farklı bir bakış açısıyla Hür Teşebbüs Konseyi çok önemli bir girişim olarak görülmektedir. Sermayenin sınıf bilincinin en açık göstergesi olarak değerlendirilen bu girişimle çok kaba çizgilerle de olsa Türkiye’deki yeni oluşumda her sosyal sınıf ve tabakanın yerini aldığı söylenmektedir²³⁴.

Oran’a göre bu dönemde Ziraat Odaları ve Odalar Birliği ile birlikte Hür Teşebbüs Konseyi girişiminde yer alan TESK, esnaf ve sanatkârlara “girişimci” ve “sermayedar” kimliği atfetmeyi hedeflemiştir. Böylece, gelişen işçi hareketinden tedirgin olan esnaf ve zanaatkâr kitlesinin anti-komünist tepkisine tercüman olmuştur. Ancak bu siyasal tercih, sanayileşme ve tekelleşme sürecinin ayıkladığı esnaf ve zanaatkâr kesimlerinin huzursuzluğunu yansıtmakta yetersiz kalmıştır. Konfederasyon, 1979’da Ecevit hükümetinin

234 Tekerek, **a.g.t.**, s.307-308.

ekonomi politikasını protesto etmek için “kontakt kapama-kepenk indirme” kararı alarak ilk kez nispeten keskin bir siyasal çıkış yapmıştır. Ancak bu çıkış da kitlesel eylem boyutuna ulaşamamıştır²³⁵.

TESK kasaba ve kent ağırlıklı bir toplumsal tabana ve yaygın örgütlenme potansiyeline sahiptir. Bu nedenle 1980 sonrasında varlığını ve etkisini sürdürmüştür. B. Tanık’a göre esnaf ve sanatkârlar sermayesiz-mülksüz kent çalışanlarının yanı sıra sistemin dengeleyici ve koruyucu toplumsal tabanı olarak; üretim sürecindeki tekelleşme ve mekanik gelişmeye paralel toplumsal-siyasal ekonomik koruyucu programların gözettiği bir kesim olma özelliğini korumuş ve iyi değerlendirmiştir²³⁶. TESK 1980 sonrasında daha örgütlü bir merkezî yapı görünümü kazanmış görünmektedir. Yaygın ekonomik destekleme programlarının yanı sıra, teknisyenlere mühendis diploması alma hakkı gibi kazanımlar sağlama ve uluslararası örgütlerle ilişkiler kurmak suretiyle etkili olmayı sürdürmeye çalışmıştır²³⁷.

12 Eylül 1980 darbesinden sonra bir ara faaliyetleri durdurulan TESK gerek askerî yönetimle gerekse ANAP hükümetleriyle uyumlu bir politika izlemiştir. 80’lerdeki ekonomik gelişme sonucunda esnaf ve sanatkârların uzmanlaşma düzeyi artmış, daha sermaye yoğun ve bilgi-yoğun faaliyet zorunluluğu kendini göstermeye başlamıştır. Bu ihtiyaç, TESK’i daha profesyonel bir uzmanlık kuruluşu olmak yönünde yapılanmaya itmiştir. 1986’da Konfederasyon tarafından kurulan, meslek mensuplarının ekonomik ihtiyaçlarını sağlamaya yönelik Samtaş Şirketi; 1985’te mesleki eğitimin etkin yönlendirilmesi ve yaygınlaştırılması amacıyla kurulan Mesleki Eğitim ve Küçük Sanayii Destekleme Vakfı bu arayışın yansımalarıdır. Özellikle Derviş Günday’ın genel başkanlığı döneminde uzmanlaşma yönelimi belirginleşmiştir. Bütün esnaf odalarının gelirlerinin %20’lik kısmı mesleki eğitime ayrılmaya başlanmıştır. Konfederasyon yönetimi, Ahilik geleneğiyle yapılan usta-çırak eğitim düzeninin yerine çağdaş meslek içi eğitim sistemini yerleştirme çabasına girmiştir. Bu amaçla Ankara Marmaris, Bayburt, Konya ve Kırşehir’de “işletmeler üstü eğitim merkezleri” kurulmuştur. 1991 yılında

235 Oran, a.g.m., s.964.

236 Bülent Tanık, “1980 Sonrası Meslek Kuruluşları ve Etkinlik”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, 14. Cilt (Yüzyıl Biterken), s.959.

237 Tanık, a.g.m., 959.

küçük ve orta ölçekli işletmelerin kredi teminatı bulmakta karşılaştıkları güçlükleri aşmaya yönelik olarak “Kredi Garanti Fonu İşletme ve Araştırma Ticaret A.Ş.” adıyla bir finans şirketi kurulmuştur. TESK ayrıca iç ve dış fuarcılık ve girişimcilik eğitimine dönük “Forum Fuarcılık ve Geliştirme A.Ş.” nin oluşumuna öncülük etmiştir²³⁸.

Genel olarak hükümetlerle çatışmacı bir tutum içinde olmayan TESK, “Hür Teşebbüs Konseyi” ne katılımından sonraki görece daha keskin siyasal duruşunu 28 Şubat sürecinde sergilemiştir. 1997 yılında TÜRK-İŞ, DİSK, TOBB ve TİSK ile beşli sivil insiyatife dâhil olan TESK, 1999 yılında TÜRK-İŞ, DİSK, TOBB, TİSK, HAK-İŞ, TZOB ve TESK Başkanlarının TİSK’te bir araya gelmesiyle “7’li Sivil İnsiyatif” oluşumunu kurumlaştırma kararı almışlardır²³⁹.

Türkiye’de 1980’li yıllarda uygulanmaya başlanan neoliberal ekonomi politikalarını uygulayan ülkelerin birçoğunda gelir dağılımında adaletin bozulması, yoksulluğun artması gibi sebeplerle ekonomik kriz temelli birtakım bireysel ve kitlesel gösteriler ve şiddet hareketleri görülmeye başlamıştır. Özellikle Latin Amerika ülkelerinde yoğunlukla gözlenen bu hareketler, Kuzey Afrika ülkeleri ile ekonomileri geçiş süreci yaşayan eski sosyalist ülkeler ve bazı Asya ülkelerinde de görülmüştür. 80’li yılların sonlarından itibaren görülmeye başlayan hareketler 90’larda da devam ederek 2000’lere ulaşmıştır²⁴⁰.

Latin Amerika ülkelerinde işçiler tarafından gerçekleştirilen bu eylemlerin bir benzeri 2000’li yıllarda Türkiye’de yaşanmıştır. Kasım 2000 ve Şubat 2001’de yaşanan ekonomik krizler nedeniyle birçok kişi ve örgüt ekonomik krizi protesto etmek için sokaklara dökülmüştür. Emek platformu, sendikalar, mesleki örgütler, işçiler gibi toplumun birçok kesimi ekonomik krize tepki göstermek amacıyla toplumsal hareketler içerisinde yer almıştır. E. Ezici’nin 2001 yılı Olağan Başkanlar Kurulu toplantısında dönemin TESK

238 Oran, a.g.m., s.964.

239 Tekerek, **a.g.t.**, s.366-367.

240 Erhan Ezici, **Toplumsal Hareketler ve Ekonomik Krizler: Türkiye’de 2001 Esnaf Protestoları Örneği**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2012, s.60-64.

Başkanı Derviş Günday'ın yaptığı konuşmadan naklettiğine göre “1999 yılında yaşanan Marmara depremi ve 2000 yılında enflasyonla mücadele amacıyla uygulamaya konulan ekonomik istikrar programı sonucunda oluşan ekonomik ortam, esnafın iş yapma ve üretme kapasitesini etkilemiş, ekonomik olarak gelirlerinin azalmasına yol açmıştır. Bu faktörlere ek olarak, Kasım 2000 ve Şubat 2001’de yaşanan siyasal kökenli parasal krizler ekonomik dengeleri değiştirerek, esnafa ilave ekonomik külfet getirmiştir. Özellikle Şubat 2001’de yaşanan ekonomik kriz sonucunda kamu ve özel bankaların yapısal sorunları nedeniyle kredi faizlerinde yaşanan yükseliş, enflasyon oranında meydana gelen artış, ekonomide yaşanan negatif büyüme ve faizlerin hızla yükselmesi ticaret ve sanayi yaşamı üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. Bu dönemde özellikle esnaf ve sanatkâr işletmelerinin ekonomik olarak devamlılıkları çok zor bir hâl almıştır. Buna paralel olarak, 2001 yılında TESK tarafından hazırlanan çalışma raporunda da esnafın kriz nedeniyle içinde bulunduğu kötü durum değerlendirilerek; esnafın sosyal, ekonomik, siyasal, yasal, rekabet, teknolojik gelişim, bölgesel farklılıklar gibi kendi kontrolü altında olmayan şartlardan fazlasıyla etkilendiği belirtilmiştir. Derviş Günday, 08/02/2001 tarihli basın açıklamasında “esnafın içerisinde bulunduğu durumun, toplumun diğer kesimlerine nazaran çok daha kötü olduğunu, 1994 ekonomik krizi ile başlayan süreci, 1998 krizinin ve 1999 Marmara Depremi’nin takip ettiğini ve bu süreç sonunda esnafın yok olma noktasına geldiğini ifade etmiştir. Esnafın geçimini sağlayabilecek kadar kazanç elde ettiğini belirten Günday, şartların daha da ağırlaşması ile faaliyetlerini sürdüremez duruma geldiklerini söylemiştir²⁴¹.”

Esnaf, 2001 krizi sonrasında içinde bulunduğu ekonomik zorlukları atlatabilmek için TESK aracılığı ile hükümetten bazı taleplerde bulunmuştur. Esnaf eylemlerinin başladığı süreçte, dönemin hükümeti bu talepler hakkında iyileştirmeler yaparak, esnafın tepkisini azaltmaya çalışmıştır. Alınan bir karar ile Türkiye Halk Bankası kredilerinin faiz oranı tekrar %55’e indirilmiş, vergi borçlarının taksitlendirme süresi uzatılmış, SSK ve Bağ-Kur prim borçları için kolaylık getirilmiş ve büyük marketlerin şehir dışına çıkarılması kararı alınmıştır. Doğrudan esnaf ile ilgili olmasa da memur maaşına yapılacak zamlar hakkında da söz konusu toplantıda karar alınmıştır. Hükümetin

241 Ezici, **a.g.t.**, s.63-64, 79-80.

esnafın tepkisini azaltmak için 9 Nisan 2001’de alınan bu kararlara rağmen eylemler 15 Nisan 2001 tarihine kadar devam etmiştir²⁴².

2001 ekonomik krizi sonrasında ortaya çıkan kitlesel eylemler dışında, birtakım bireysel eylemler de düzenlenmiştir. Bireysel olarak gerçekleştirilen bu eylemlerden birisi Nisan 2001’de Ahmet Çakmak isimli vatandaş tarafından dönemin Başbakanı Bülent Ecevit’e yazar kasa fırlatılmasıdır. Esnaf eylemlerinin simgesi hâline gelen bu olayda Ahmet Çakmak, beraberinde getirdiği yazar kasayı “Sayın Başbakanım... bir esnafım ben” diye bağırıdıktan sonra, dönemin Başbakanı Ecevit’e doğru fırlatmıştır²⁴³.

Çaha, 28 Şubat sürecinin en önemli sonuçlarından birinin büyük yolsuzluklar sonucunda ekonominin çökmesi ve bunun sonucunda bu tür olaylara sahne olan 2001 ekonomik krizinin yaşandığını düşünmektedir. Toplumunu derinden etkileyen bu krizin sonucunda Cumhuriyet Tarihinde ilk defa küçük esnaf ve sanatkârlar örgütlü biçimde sokaklara dökülerek “hükümet istifa” çağrısında bulunmuştur. Esnafın 2001 yılının Mart ve Nisan aylarında

242 Esnafın hükümetten başlıca dört talebi söz konusudur. Bu dönemde şikâyetçi olduğu vergi borçlarının hükümet tarafından taksitle bağlamasını olumlu bulan esnaf, bu kararın SSK ve Bağ-Kur borçlarını da kapsayacak şekilde genişletilmesini istemiştir. İkinci talep, esnafın borçlarını ödeyebilmesi için hayat standardı uygulamasının bir yıl süreyle ertelenmesi ve sonraki süreçte tamamen ortadan kaldırılmasıdır. Üçüncü talep, hiper ve gros marketlerin şehir dışına çıkartılarak küçük esnafın korunmasıdır. Son talebi ise Türkiye Halk Bankası’nın üç yıllık yapılanma ve özelleştirme sürecinde esnafa kredi sağlamaya devam etmesidir. Benzer talepler İstanbul’da düzenlenen “Esnaf Zirvesi”nde de dile getirilmiştir. Zirve’de açıklama yapan dönemin Esnaf Kefalet Kooperatifleri Merkez Birliği Başkanı Suat Yalkın; esnafın sadece işyerlerinin kapanmadığını, ailelerinin de dağıldığını belirterek, ekonomik boyut dışında sosyal olarak da esnafın bu durumdan olumsuz olarak etkilendiğini ifade etmiştir. Nitekim yukarıda bahsettiğimiz gibi, esnaf zirvesinde tartışılan konuları vergi borçlarının ertelenmesi, sabit vergi uygulamasının kaldırılması (hayat standardı esas), büyük marketlerin şehir dışına çıkarılması, Türkiye Halk Bankası’nın kredi imkânlarını artırması ve seyyar satıcıların önüne geçilmesi oluşturmuştur. S Yalkın yaptığı bir başka açıklamada, yaşanan ekonomik kriz nedeniyle yapılan kesintilerin, Bağ-Kur prim borçlarının, tekrar gündeme gelen hayat standardı uygulamasının, %250’lik kredi faizleri ve %500’lük temerrüt faizlerinin esnafı yok olma noktasına getirdiğini belirtmiştir. Ezici, **a.g.t.**, s.84-85.

243 Ezici, **a.g.t.**, s.140.

sokaklara dökülmesi, kendisini temsil eden TESK'e karşı bir meydan okuma olarak da değerlendirilmiştir. Çünkü 4 milyon esnafı temsil ettiği iddiasında olan TESK, 28 Şubat sürecine destek vererek yolsuzluk dümenine kumanda etmiş, sonucunda da kendi tabanını Çaha'nın ifadesiyle "perişan" etmiştir²⁴⁴.

244 Çaha, a.g.m., s.221.

İKİNCİ BÖLÜM

II. Odalarda Tüccar-Sanayici ve TOBB

II.1. Sermayeyi Örgütleyen Odalara Dair

Üreticilerin ve tacirlerin çoğalmasıyla iki ihtiyaç ortaya çıkmıştır. Bir taraftan tacirler ve üreticiler; faaliyetlerini geliştirmek, çıkarlarını korumak ve haklarını savunmak üzere kullanacakları yöntemleri araştırmak için gruplaşmak gereği duyarken diğer taraftan devlet; ticari konularda elverişli politikalar izleyebilmek için tacirin veya üreticinin kendi faaliyetleri konusunda uygulanan kanunları ve alınan kararları nasıl değerlendirdiklerini bilmek istemiştir. Bu ihtiyaçlar üreticilerin ve tacirlerin örgütlenmesine yol açmış, böylece ilk odaların temelleri yüzyıllarca önce kurulan kurumlarla atılmıştır²⁴⁵.

Çeşitli örgütlenme tiplerinde bir araya gelen ticaret ve sanayi ile meşgul olan meslek sahiplerinin odalar temelinde örgütlenmesi ise Fransa istisna olmak üzere genellikle XVII. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanmıştır. XVI. yüzyılda Marsilya'da ticari faaliyetler alanında yaşanan zorluklar burada etkili tedbirlerin alınmasını gerektirmiştir. Marsilya'da ticari faaliyetlerin yürütülmesini gözetmekle görevlendirilmiş olan başkanları, tacirler haricinde bu şehrin asilzadeleri ve burjuvaları arasından seçilmiş ve bunlar da şehrin ticaretine zarar vermiştir. Bu durumu düzeltmek ve ticari faaliyetleri ticaret ehline bırakmak üzere ticaret mebusları adı altında ayrı ve özel delegeler kabul edilmiştir. Böylece 1599 yılında dünyanın en eski ticaret odası olan Marsilya odasının çatısı ortaya konmuştur. Bundan bir asır sonra 1700'de de Fransa'nın diğer bazı şehirlerinde Marsilya'daki oda örnek alınarak benzer teşkilatlar kurulmuştur. Dört kişiden oluşan ticaret mebusları seçilmesi usulünün uygulanmaya başlandığı tarih olan 1599'dan itibaren Marsilya erbab-ı ticareti arasından seçilmiş ve her sene yarısı değiştirilmiştir. Bu suretle mebusların yarısı değişirken işlerin nasıl gerçekleştiğine hâkim olmak üzere ticaret mebuslarından iki kişi kalmıştır. Bununla birlikte Marsilya Ticaret Odasının seçilmiş kişilerden oluşan bir kuruluş olarak ortaya çıkması 1650 yılında gerçekleşmiştir. 1789'daki Fransız İhtilali ile tamamı kapatılmış ve nihayet 1804 yılı sonunda çıkarılan bir kanunla Napolyon tarafından yeniden açılmıştır. Fransa'da Napolyon tarafından açtırılan 22 ticaret odasının

245 "Avrupa Topluluğunda Sanayi ve Ticaret Odaları", Çev. Zeynep Ceyhan, İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi, s.56.

sayısı 1928 yılında 155'e ulaşmıştır. Fransa'da ticaret odaları arasında birlik oluşturulması yasak olduğundan ancak Ticaret ve Sanayi Odaları Sendikası kurulabilmiştir. Bu sendika iki odadan ibaret olup biri işçileri diğeri işverenleri temsil etmektedir. Görevi, ticari, sınai, zirai meseleleri tetkik etme, gerektiğinde kongreler yapma ve üyeleri arasında hakemlik, yardım sendikaları, hayır kuruluşları, müstahdemin idarehaneleri kurmak gibi işlerdir. Bir süre sonra Fransa'da Alman usulünün uygulanması tercih edilmiştir²⁴⁶.

Odalar öncelikle buldukları yerin ticaret ve sanayi işleriyle ilgili kuruluşlar olarak kuruldukları hâlde giderek bölgesel bir nitelik almışlardır. Daha sonra yabancı ticaret odaları kurulmuştur. Bu türden Yokohama'da 1886 yılında kurulan ilk oda burada yerleşmiş yabancı ticaret erbabının birliğidir. New York'ta 1867 yılında kurulan Belçika-Amerika Ticaret Odası ise iki ülke arasındaki ticareti ilgilendiren konular üzerinde çalışmak üzere kurulmuştur²⁴⁷.

Odaların yaygınlaşması üzerine bir merkezde toplanmanın sağlayacağı faydalardan yola çıkılarak Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1920 yılında Paris'te "Beynelmül Ticaret Odası" kurulmuştur. 1914-1918 yılları arasındaki savaşın yarattığı ekonomik olumsuzlukları uluslararası çabalarla daha kısa zamanda önlemek ve telafi etmek üzere kurulan bu kuruluş; ham maddeler, üretimin ve pazarların koordinasyonu, istatistik, ticaret politikası, üretimin dağıtılması gibi konularla ilgilenmek üzere kurulmuştur. Bunlardan başka bankerler, ticaret ve sanayi erbabı arasında uluslararası nitelikte ortaya çıkan ihtilafların arbitraj (ara kazanç) suretiyle ortadan kaldırılması için hizmet etmek üzere bir birim kurmuştur. Tarafları ayrı iki ulus olan ihtilafların bu suretle tarafsız kalabilecek uluslararası bir kuruluşun hakemliği ile çözülebilmemesi bu konuda atılmış önemli adımlardan biridir²⁴⁸.

246 Hakkı Nezihî, **50 Yıllık Oda Hayatı** (1882-1932), İTO Yayını, Sanayii Nefise Matbaası, İstanbul 1932, s.4-5; **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: VI, C 30, İçtima: 4, İnikat:24, S Sayısı: 63, 1/890, 06/01/1943, s.7-8; Hakkı Nezihî Erkson, "Odaların Tarihi", İktisadi Yürüyüş, Ticaret ve Sanayi Odaları Ticaret ve Zahire Borsaları Fevkalade Sayısı, s.6.

247 Erkson, "Odaların Tarihi", s.6.

248 Erkson, "Odaların Tarihi", s.6.

Dünyanın hemen hemen bütün ülkelerinde görev ve yapı bakımından türdeş olmasalar da ticaret ve sanayi odası veya ticaret odası adı altında kuruluşlar vardır. Batılı ülkelerde ticaret ve sanayi odaları hukuki şekilleri ne olursa olsun daima girişimcilere ait örgütlerdir. Ancak bu ücretlileri (işçileri) temsil etmedikleri anlamına gelmez. Sosyalist ülkelerde bu kuruluşlar devletin dış ticaret organlarıdır veya başka bir deyişle dış ticaret için devlet monopolü olan kuruluşlardır. Batılı ülkelerdeki ticaret ve sanayi odaları da organizasyon şekilleri ve yapıları itibariyle kendi içinde birtakım farklılıklar göstermektedir. Örneğin İtalya gibi bazı ülkelerde ticaret ve sanayi odaları kamu hizmetlerini yerine getiren kuruluşlar iken, İngiltere'de, İrlanda'da ve İskandinav ülkelerinde özel hukuka tabidirler. Devlet ile ticaret ve sanayi odalarının ilişkileri konusunda da farklı şekiller görmek mümkündür. Örneğin Federal Almanya'da ticaret ve sanayi odaları kamu hukuku kuruluşları olmakla beraber, ekonomik bağımsızlığın da temsilcisidirler²⁴⁹.

Odalar birbirinden farklı usullere göre kurulabilir. Kuruluş usulleri de çeşitli bakış açlarına göre incelenebilir. Örneğin; Fransız usulünde olduğu gibi odaların bir kararname ile kurulan ve bir şehrin veya bölgenin ticari ve sınai genel çıkarlarını temsil etmek üzere kurulmuş olan idare heyetleri sayılması veya İngiltere'de olduğu gibi resmî niteliği ve sıfatı olmayan serbest kuruluşlar arasında yer alması da mümkündür. Aynı suretle Türkiye'de ve birçok ülkede odalara ticari sıfatı olan her şahıs veya şirket üye olduğu hâlde Lozan Ticaret Odası'na yalnız ve özellikle ticaret ve sanayi erbabı cemiyetleri üye olabilmektedir. Hatta bu oda kendisini oda ve cemiyet isimleri ile nitelendirmiştir. Odaların kuruluşunda ticari sıfatı olan her şahsın veya sanat ve ticaret erbabı tarafından oluşturulmuş cemiyetlerin kaydedilmesi suretiyle meydana gelen bu iki şekilden birincisinin bazı değişikliklere uğratarak genişletildiği görülmüştür. Örneğin Bulgar ticaret odalarında ticaret ve sanayi erbabından başka esnaf da odalara dâhil edilmiştir. H. Nezihi'nin aktardığına göre Bulgar ticaret odalarına ait 1895 yılındaki Kanun ticaret ve sanayi odalarını şöyle tarif etmiştir: "ticaret ve sanayi odaları; tacir, satıcı ve esnaf sınıflarını temsil eden ve seçkin müesseselerden ve iktisat sahasında devletin yardımcı organları olmakla beraber özellikle temsil ettikleri sınıfların çıkarlarını korumakla yükümlüdürler." Odalara ticaret ve sanayi erbabının zorunlu olarak

249 **Avrupa'da Ticaret ve Sanayi Odalarının Statü ve Görevleri**, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları No: 71, y.y, 1974, s.1.

kaydedilmeleri veya edilmemeleri de kuruluş usullerinde önemli hususlardan biridir²⁵⁰.

Çeşitli ülkelerdeki oda sistemleri Türkiye Büyük Millet Meclisi oturumlarından birinde de ele alınmıştır. Burada çoğu Avrupa ülkesi olmak üzere incelenen bu kuruluşların başlıca iki sisteme göre örgütlendikleri belirtilmiştir. Birincisinde kendi kendini sevk ve idare söz konusu olup, bu kuruluşlar isteğe bağlıdır. Kendi kendilerini idare eden ve üyesine sağladığı çıkarlar oranında gelişebilir özel cemiyetler olarak kabul edilmişlerdir. İkincisinde millî hayat ve teşkilatlanmada oynadıkları önemli roller göz önünde bulundurularak resmî ve zorunlu hâle getirilmiştir. Borsalar da her bakımdan ticaret ve sanayi odalarına benzer bir durumdadırlar. Ülkelerin kendi yapılarına uygun olarak bu sistemler hatta alt sistemler arasında bir tercih yaptığı değerlendirilmiştir²⁵¹.

Bu tespitlerle aynı doğrultuda bir bilgi paylaşan TOBB, çeşitli meslek kuruluşlarının odalar hâlinde örgütlenmesinin Kıta Avrupası oda sistemi ve Anglo-Sakson oda sistemi olmak üzere başlıca iki sistem etrafında gerçekleştiğini belirtmiştir. İki sistem arasındaki en belirgin farklılık; odalara üyeliğin zorunlu veya gönüllü olmasıdır. Almanya, Fransa ve İtalya Kıta Avrupası oda sistemini benimsemektedir. Aynı zamanda Avusturya, Hollanda, Lüksemburg, Macaristan ve Yunanistan ile birlikte Türkiye “Kıta Avrupa”sı oda sistemini tercih eden ülkelerdir²⁵².

Avrupa’daki ticaret ve sanayi odaları Batı’daki diğer meslek kuruluşlarından farklı olarak büyük oranda birbirlerine benzemektedirler. İngiltere, İrlanda, Belçika ve Danimarka gibi ülkelerde özel hukuk kuruluşu şeklinde, diğer bazı Avrupa ülkelerinde ise kamu hukukuna bağlı, kanunla üye olunan ticaret ve sanayi odaları her iki durumda da ticaret ve sanayi sektöründen hatta diğer sektörlerden oluşmaktadır. Gerçekte bunlar resmî kuruluşların istekleri ile resmî tüzel kişilikte kurulmuşlardır ve kendilerine özgü kuralları vardır. Bu

250 Hakkı Nezihi, **50 Yıllık Oda Hayatı**, s.6-8.

251 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: VI, C 30, İçtima: 4, İnikat:24, S Sayısı: 63, 1/890, 06/01/1943, s.5-9.

252 Sorularla TOBB, **Sorularla Merak Ettikleriniz** Yayın Serisi 1, TOBB Yayın No: 2012/ 168, Ankara www.tobb.org.tr, 11/06/2021. s.92-93.

konuda Federal Almanya, Yunanistan, İspanya, Fransa, İtalya, Lüksemburg ve Hollanda Sanayi ve Ticaret Odaları örnek verilebilir. İrlanda, İngiltere örneklerinde olduğu gibi odalar özel hukuka tabi tüzel kişiliği olan kuruluşlar veya bazen de Dublin ve Cork'da olduğu gibi anonim şirketler olarak kurulmuş olabilirler. Bu kurumlar Napolyon modelinden etkilenmeyip özel teşebbüs olarak kalmışlardır. Belçika'da 1830'da var olan odalar resmî kurumlardır. Kısa zamanda etkinleşmeye başlayan tüccar-sanayici birliklerinin, bu kurumların resmî makamların emrinde olmalarının eleştirilmesi nedeniyle 1875'te Belçika odaları resmî niteliğini kaybetmiştir. Portekiz'de ticaret ve sanayi odaları resmî bazı görevlerin kanunen verildiği özel kurumlardır. Danimarka'da bir özel kurum ticaret odası görevini yapmıştır. Fakat 1980'den sonra Avrupa ticaret ve sanayi odalarına bağlı değildir²⁵³.

Ticaret ve sanayi odalarının iç yapıları bütün ülkelerde şirketler, kuruluşlar hukuku alanında veya ticaret ve sanayi odalarına ilişkin özel kanunlarla tespit edilmektedir. Bunun için ticaret ve sanayi odalarının iç yapıları ülkelerin birçoğunda birbirine benzemektedir. Umumi Heyet, İdari Komite, Başkan, Genel Sekreter, Genel Müdür gibi. Ticaret ve sanayi odalarının iç organizasyonunda odanın memurlarının, fahri idarecilerinin yan yana olmaları karakteristik bir kriterdir. Ticaret ve sanayi odalarının resmî temsilciliği çoğu zaman başkan veya genel sekreter tarafından yapılmıştır. Avrupa'daki ülkelerin bazılarında ticaret ve sanayi odaları millî merkezi bir organizasyon içinde bir araya gelmişlerdir. Millî-merkezî organizasyonlar kamu hukuku statüsünde bir kuruluş olabilecekleri gibi, Fransa ve İtalya'daki gibi özel hukuk statüsünde de olabilirler²⁵⁴.

Sanayi ve ticaret odaları bazen “şirketlerin hizmetindeki şirketler” şeklinde veya “sanayici ve tüccar birlikleri” olarak bazen de “ekonomik çevrelerin sözcüsü” olarak tanıtılmaktadır. Aslında ticaret ve sanayi odaları için bunların tamamı doğrudur. Faaliyetleri; şirketlerinin çıkarları, sınırlarının iktisadi

253 **Avrupa'da Ticaret ve Sanayi Odalarının Statü ve Görevleri**, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları No: 71, yy, 1974, s.3; “Avrupa Topluluğunda Sanayi ve Ticaret Odaları”, Çev. Zeynep Ceyhan, İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi, s.57.

254 **Avrupa'da Ticaret ve Sanayi Odalarının Statü ve Görevleri**, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları No: 71, yy, 1974, s.3.

gelişmesi ve bunların çıkarlarının kamu otoritelerine karşı koruma doğrultusunda²⁵⁵.

Batılı ülkelerin ticaret ve sanayi odalarının ortak özelliklerden biri; devlet otoritelerine ve işletmelere yönelik müşavirlik fonksiyonlarıdır. Bir diğeri faaliyetlerini ekonominin sadece birkaç sektörüne yöneltmekle kalmayıp, bütün olarak ekonomik ortamın çıkarlarını temsil etmeleridir. Ancak genel ekonomik çıkarların mevcut olması hâlinde, bazı ekonomik sektörlerin özel menfaatlerinin savunuculuğunu da yapmaktadırlar²⁵⁶.

Ticaret ve sanayi odaları coğrafi bakımdan belirlenmiş bölgelerin ekonomik kalkınmasına odaklanmıştır, yani bölgesel kuruluşlardır. Bu durumda ticaret ve sanayi odaları kendilerini ekonomik kalkınmasına odaklandıkları bölgeden sorumlu tutarlar, direkt tedbirler uygularlar veya bölgesel devlet otoritelerinin danışmasından geçen dolaylı tedbirlerle kalkındırma çabası gösterirler²⁵⁷.

Bu bağlamda odaların başlıca görevi; bölgeleri içinde bulunan ticaret, sanayi ve hizmet sektörlerinin menfaatlerini yükseltmek ve korumaktır. Avrupa'da ticaret ve sanayi odaları iktisadi hayatın özellikle bölgesel ve yöresel konularıyla ilgili kurumlardır. Böylelikle kendi faaliyet sınırları içinde iktisadi kalkınmanın bir ölçüde sorumluluğunu taşırlar. Resmî hukuk dâhilindeki ticaret ve sanayi odaları bu nedenle yalnız veya diğeri yasal örgütlerle birlikte, şirketlerin gelişmesini kolaylaştıracak yapıyı kurmak ve işletmek görevini üstlenmektedirler. Odalar kamu hizmetleri konusundaki faaliyetlerine paralel olarak iktisadi gelişmeyi sağlamak için de faaliyet gösterirler²⁵⁸. Avrupa'da odaların önemli görevlerinden biri sınırları içindeki bölgelerin ekonomik menfaatlerini temsil etme konusundadır. Gerekçeleri ticaret ve sanayi odalarının hemen her Avrupa ülkesinde kanunların kendilerine verdiği gibi resmî

255 "Avrupa Topluluğunda Sanayi ve Ticaret Odaları", Çev. Zeynep Ceyhan, İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi, C 6, S 47, s.59.

256 **Avrupa'da Ticaret ve Sanayi Odalarının Statü ve Görevleri**, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları No: 71, y.y, 1974, s.1.

257 **Avrupa'da Ticaret ve Sanayi Odalarının Statü ve Görevleri**, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları No: 71, y.y, 1974, s.2.

258 "Avrupa Topluluğunda Sanayi ve Ticaret Odaları", Çev. Zeynep Ceyhan, İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi, s.59-61.

makamlar nezdinde danışman rolünde olmalarıdır. Bu görevlerini yerel olduğu kadar bölgesel, ulusal veya Avrupa topluluğu boyutunda yerine getirirler. Bunun dışında odalar faaliyet yürüttükleri alan içindeki ekonomik çevrelerin bir karar veya olayı nasıl karşıladığını resmî makamlara söyleme hakkına da sahiptirler. Lüksemburg'da odalar, hükûmete inceledikten sonra parlamentoya getirmek zorunda olduğu kanun tasarısı bile sunabilecek yetkide olmuştur²⁵⁹.

Avrupa ülkelerinde ticaret ve sanayi odalarının faaliyetlerinin büyük bir kısmı, pratik ekonomi ve kamu idaresi arasındaki araç faaliyetlerinden oluşmaktadır. Ticaret ve sanayi odasının en önemli görevi çevresinin sınai ve ticari faaliyetlerini geliştirmektir. Buradan bir ticaret ve sanayi odasının görevlerinin ekonomik hayatın kendisi kadar çok yönlü olduğu sonucuna varılmıştır. Ticaret ve sanayi odalarının görevlerinden biri de ekonomik politikada ilişkiler kurmak, karar almak, keşiflerde bulunmak gibi hususları içeren devlet organları ile istişaredir. Birtakım ülkelerde devlet otoriteleri bazı tedbirleri almadan önce ticaret ve sanayi odaları ile istişare etmek mecburiyetindedirler. Bunun yanında ticaret ve sanayi odaları kendi sorumlulukları altında bazı kuruluşları oluşturmak ve yönetmek hakkına sahiptir. Mesleki formasyon merkezlerinin kuruluşu, limanların, hava alanlarının yönetimi, diğer altyapı kamu kuruluşları bunlar arasında sayılmaktadır. Fransa ve İtalya'da olduğu gibi. Dış ticaret alanında ticaret ve sanayi odaları hemen hemen bütün ülkelerde menşe sertifikalarını ve ATA karnelerini teslim etmek veya tasdik etmek görevini yürütürler. Bu görevlerin yerine getirilmesi sırasında uluslararası ticaretin mümkün olduğu kadar serbest kalmasına ve bürokratik engellerden maksimum ölçüde korunmasına dikkat edilir. İç ekonomi ile ilgili olarak ticaret ve sanayi odaları hükümetlerin aktif ekonomi politikasına katılma gayretini gösterirler. Ekonominin uygulanmasında yakın ilişkilerine bağlı olarak, ticaret ve sanayi odaları konjonktürle ilgili gelişmelerdeki değişiklikleri takip etme ve bu suretle çeşitli ekonomik sektörlerdeki yapısal sorunların doğuşuna kamunun dikkatini çekebilme imkânlarına sahiptirler. Ekonomik çevrelerin toplu menfaatlerinin temsilcisi olarak, ticaret ve sanayi odaları her zaman objektif gözlemcidirler. Son olarak ticaret ve sanayi odaları üye işletmelerin danışmanları durumundadırlar. Bu anlayış çerçevesinde

259 "Avrupa Topluluğunda Sanayi ve Ticaret Odaları", Çev. Zeynep Ceyhan, İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi, s.61.

kendi imkânlarıyla sorunlarını halledemeyen işletmeleri buldukları zor durumdan kurtarmak için mali ve hukuki alanlarda kendi kaynaklarından yararlandırmaktadırlar²⁶⁰.

Avrupa'daki ticaret ve sanayi odaları ekonomik gelişme politikası, çevrenin ve arazinin düzenlenmesi, sanayi ve ticaret şehirciliği ve uzman yetiştirme politikaları konusunda uygulamalar yapmak, tanımlamak ve yön göstermekle görevli sayısız danışma komisyonları ve sayısız kuruluşların çalışmalarına da aktif olarak katılmaktadır. Bunun dışında İtalya, Hollanda gibi pek çok ülkede resmî makamlar odalara ticaret kayıtlarını tutma sorumluluğunu vermiştir. Federal Almanya, Fransa gibi ülkelerde ticaret rehberlerinin tutulduğu mahkemeler ticaret ve sanayi odalarına otomatik olarak bu kayıtlarla ilgili yeni belgelerin bir örneğini göndermektedirler²⁶¹.

II.2. Osmanlı'da Ticaret ve Sanayi Odaları

Zanaat esnafının çoğu kendi dükkânlarında ürettikleri metalleri doğrudan müşteriye satmışlardır. Bu itibarla tüccara kalan iş ülke içinde veya diğer ülkeler arasında giyecek, yiyecek veya bunların ham maddeleri, lüks maddelerle nakil, ihracat veya ithalat işleri yapmaktır. Berkes'in ticaret yapan sınıf ile ilgili birtakım tespitleri vardır. Ona göre despotik (buyurgan) yönetimlerde bunlar hem devlet için hem halk için tehlikeli kişilerdir. Çünkü ticaretle kolay ve çabuk servet yapma, fiyatlara hâkim olma ve narh kontrolden kurtulma ve biriken serveti faizciliğe dökme gibi eğilimler hem devletin hem halkın çıkarlarına uymaz. Onun için bu devlet sisteminin hâkim olduğu yerlerde tüccara iyi gözle bakılmamıştır. Osmanlı devlet düzeninde tam anlamıyla sivil olarak nitelenebilecek sınıf tüccarlardır. Ama devlet örgütü içinde adeta "parya" gibidirler. Birçok Müslüman ülkesinde olduğu gibi Osmanlı'da da bunlar arasında çok sayıda Müslüman olmayanlar, Hristiyanlıktan veya Yahudilikten dönme olanlar veya kölelikten azat edilmiş olanlar olmuştur²⁶².

260 **Avrupa'da Ticaret ve Sanayi Odalarının Statü ve Görevleri**, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları No: 71, y.y, 1974, s.2.

261 "Avrupa Topluluğunda Sanayi ve Ticaret Odaları", Çev. Zeynep Ceyhan, İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi, s.61-62.

262 Berkes, **Türkiye İktisat Tarihi**, s.62.

Ticari faaliyetlerin sanayiye nispeten daha yaygın olarak görüldüğü Osmanlı'da odalarla ilgili oluşum süreci 1839 yılına gelindiğinde ilan edilen Tanzimat Fermanı'nda rastlanan; İmparatorluğun ekonomik gelişmişliği konusunda bir zihniyet değişikliğine vurgu yapan ifadeler ile başlamıştır. 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı'nda ise ekonomik gelişmişlikle ilgili konulara daha fazla ve daha açık bir şekilde yer verilirken; ticaret ve ziraatın gelişmesine engel olan durumların ortadan kaldırılması istenmiştir²⁶³. Böylece Osmanlı'da devletin ekonomik olarak güçlendirilmesinin bir zaruret olduğu bilinci XIX. yüzyılda öne çıkmaya başlamıştır. Bu yüzyılda aynı zamanda devletin masraflarının artmasına karşılık gelirlerinin azaldığı görülmüştür. Azalan gelirleri artırmak üzere başta ziraat, ticaret ve sanayi olmak üzere daha fazla verim alma yolları aranmaya başlamıştır²⁶⁴.

Tanzimat'la birlikte Osmanlı'da ticaret ve sanayi odaları mesleki temsil kuruluşu olmalarının yanı sıra, devletin bir danışma organı ve yerinden yönetimin bir uzantısı durumuna gelmeye başlamışlardır. Tanzimat'tan hemen sonra ekonomik alanda olumlu gelişmelerin önünü açacak tedbirler arasında İstanbul'da, vilayetlerde ve kaza merkezlerinde ticaret ve ziraat cemiyetlerinin açılması söz konusu olmuştur. Bu sıralarda Ticaret Nezaretine bağlı olarak görev yapan Meclis-i Ticaret ve Ziraatın tüccarlar arasından en saygın kişileri seçerek, bu cemiyetlerin kurulmasına yardımcı olması öngörülmüştür. A. Öncü, bu dönemin nizamnamelerinde geçen cemiyet sözcüğünün Anglosakson mevzuatından esinlendiğini düşünmektedir. 1879'da Meclis-i Ticaret ve Ziraat kaldırılıp yerine Sanayi, Ticaret ve Ziraat Müdüriyetleri kurulduktan sonra, cemiyet sözcüğü yerini Fransızcadan uyarlanan oda sözcüğüne bırakmıştır²⁶⁵.

Osmanlı'da ziraat, sanayi ve ticaretin geliştirilmesi için öncelikle bürokratik mekanizmayı kurmak gerekmiştir. 1838 yılında Hariciye Nezaretine bağlı olarak kurulan Ziraat ve Sanayi Meclisi'nin kurulmasıyla ilgili açıklamada ziraat, sanayi ve küçük sanatlar ve ticaretin canlandırılmasının devletin çıkarla-

263 Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi C 5**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s.255-264.

264 Rıfat Önsoy, "Tanzimat Döneminde Sanayi ve Ticaretle İlgili Meclisler (1839-1876)", **X. Türk Tarih Kongresi, 22-26 Eylül 1986, Ankara** s.1686-1687.

265 Öncü, a.g.m., s.1568.

rı gereği olduğu belirtilmiştir. Ticaret ve Sanayi Meclisinin görevi (Ziraat ve Sanayi) ülkenin doğal kaynakları yanında tarım, sanayi ve ticaretin gelişmesi için gerekli ön çalışmaları yapmak, yerli ve yabancı uzmanlardan yararlanarak hazırladığı raporları hükûmete sunmaktır. 1839 yılında ise ülkede tarım, sanayi ve ticaretin geliştirilmesiyle ilgili çalışmaları yürütmek üzere Umur-u Ticaret ve Ziraat Nezareti kurulunca Meclis-i Umur-u Nafia da bu nezarete bağlanmıştır. Ancak meclis beklentileri karşılayamamıştır. Meclis 1843 yılında yeniden yapılandırılarak Maliye Nezaretine bağlı Ziraat Meclisi adı altında çalışmaya başlamıştır. Meclisin ülkenin tarımsal gelirlerini artırarak halkın gelir ve refah düzeyini yükseltebilmek için inceleme ve araştırmalar yapması öngörülmüştür. Ziraat Meclisi 1845 yılında Maliye Nezaretinden alınarak Ticaret Nezaretine bağlanmıştır. Fakat bir süre sonra ziraat işlerinin artması üzerine Meclis, nezaret hâline getirilmiştir. Kısa bir süre sonra iki nezaretin de aynı işleri yürüttüğü ileri sürülerek tekrar birleştirilmiştir²⁶⁶.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Islah-ı Sanayi Komisyonu sanayileşmeyi ilgilendiren bir kuruluştur. İnsan gücüne dayanan ve genellikle 3-5 kişi çalıştıran küçük iş yeri hâlinde faaliyet gösteren Osmanlı sanayisinin kendine özgü bir teşkilatı lonca düzeninde, gedik ve inhisar usulleri ile yürütülmüştür. Tanzimat'la birlikte önemini kaybetmeye başlamış olan gedik ve inhisar usulü kaldırılmış, ticaret ve sanayinin serbestliği ilan edilmiştir. Bunun yerine uzun yıllar belirli bir teşkilat içinde yaşamaya alışmış olan esnafı organize edebilecek bir sistem getirilemediği gibi, devlet tarafından da yardım yapılamamıştır. Böylece esnaf ve tüccar arasında başlayan çözülmenin yabancı rekabetiyle daha da hızlanması üzerine, Tanzimatçılar yarı resmî nitelikte bir kuruluş olan Islah- ı Sanayi Komisyonu'nun kurulmasını kararlaştırmışlardır. Islah-ı Sanayi Komisyonu gittikçe küçülen sanayi dallarını şirketler hâlinde birleştirmek amacıyla işe başlamıştır. XIX. yüzyılın ortalarında İngiltere'de daha sonra da Almanya'da aynı tedbirlere başvurularak küçük esnaf kurulan çeşitli şirketlerin bünyesinde toplanmıştır. Komisyon yaptığı hazırlık çalışması sonucunda bazı esnaf zümresinin şirket hâlinde birleşmesi gerektiği, bunun için de mümkün olduğu kadar çok sermayeye ihtiyaç duyulduğu sonucuna varmıştır. İlgili esnaf nezdinde yapılan girişimler sonucunda bazı esnaf lar şirket hâlinde birleştirilmiştir. Komisyonun 1874 yılın-

266 Önsoy, a.g.m., s.1687-1691.

da çıkarılan bir sadrazamlık tezkeresiyle o zamana kadar yürütmekte olduğu görevler İstanbul Belediyesine devredilmiştir. Bu komisyonun feshedilmesi Osmanlılardaki bürokratik zihniyetin bir tezahürü olarak değerlendirilmektedir. Çünkü o zamana kadar komisyonun çabalarıyla az da olsa bir gelişme kaydetmiş olan esnaf yine kendi hâline terkedilmiştir. Ancak daha sonra İslah-ı Sanayi Komisyonu tarafından yürütülen işleri yapmak üzere Ticaret Meclisi kurulmuştur²⁶⁷.

Tanzimat döneminde sanayi ve ticaretle ilgili diğer iki meclis de Şura-yı Devlete bağlı “Nafia Dairesi” ile “İslah-ı Sanayi Komisyonu”nun feshinden sonra kurulan “Ticaret ve Ziraat Meclisi”dir. Bunlardan birincisi yani Nafia Dairesi Şura-yı Devlete bağlı olarak ülkenin ziraat, sanayi ve ticaret işlerini yürütmek üzere 1868 yılında kurulmuştur. Ancak Nafia Dairesi de uzun ömürlü olmamıştır. 1872 yılındaki yeni düzenleme ile Nafia Dairesi’ne ait olan işler Dâhiliye Dairesi’ne verilmiştir. Ticaret ve Ziraat Meclisi ise İslah-ı Sanayi Komisyonu’nun lağvedilmesinden iki yıl sonra kurulmuştur²⁶⁸.

A.Giz’in verdiği bilgiye göre Abdülaziz devrinin sonuna doğru (1861-1876) Avusturya-Macaristan devlet adamlarından Andrassy ’nin Avrupa devletleri adına verdiği, ülkede ıslahat yapılmasını isteyen önergesi üzerine ülkenin tarım, ticaret ve sanayi sorunlarını incelemekle görevli olmak üzere “Ziraat ve Ticaret Meclisi” kurulmuştur. 1943 yılındaki bu bilgiyi doğrulayan zabıt ceridesine göre 1876 yılındaki İslahat Fermanı’nda ziraat, sanayi ve ticaretin ıslahı ve çoğaltılması kurulmuş olan Ticaret Nezaretinin asli görevi olarak gösterilmiş, bu kayda dayanarak bir kararname yayınlanmıştır. Kararnamedeki hükme istinaden ilk defa, İstanbul’da 1876 yılında (H. 11 Rebiyülevvel 1293) 24 üyeden oluşan bir “Ziraat ve Ticaret Cemiyeti” kurulmuştur. Devlet ticaret ve sanayi sorunlarına eğilmek isterken Avrupa’da olduğu gibi bu sektörlerin temsilcilerini birer kuruluştaki toplamak ve gerektiğinde onlarla haberleşmek, fikir alışverişinde bulunmak ihtiyacını duymuştur. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu’nda yüzyıllar boyunca buna benzer görevleri yerine getiren loncalar artık yeni ortama ayak uyduramamaktadır²⁶⁹.

267 Önsoy, a.g.m., s.1693-1695.

268 Önsoy, a.g.m., s.1695.

269 Adnan Giz, “Osmanlı Devleti’nde Ticaret, Sanayi Odaları ve Borsalar”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedi**, C 3, İletişim Yayınları, İstanbul

Osmanlı ticaret ve sanayideki gelişmişliği ziraat, ticaret, sanayi meclisleri kurmak yoluyla sağlamaya çalışırken, XIX. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da bazı yabancı devletlerin ticaret odaları da faaliyet göstermeye başlamıştır. Bunların en eskisi olarak bilinen Avusturya-Macaristan Ticaret Odası, Osmanlı Ticaret Odası'nın açılmasından hayli evvel İstanbul'da 1870'te kurulmuştur. Avusturya-Macaristan Ticaret Odası başlangıçta konsolosluga bağlı olarak çalışmış, daha sonra bağımsız hâle gelmiştir. Odanın amaçları, Avusturyalı iş adamlarının Osmanlı ülkesindeki haklarını korumak, işlerine yardımcı olmak ve elçiliğe ekonomik konularda bilgi vermektir. Aynı amaçlarla 1884'te Fransız Ticaret Odası kurulmuştur. Bunu 1887'de kurulan İngiliz, 1891'de kurulan İtalyan ve yine 1891'de kurulan Yunan ticaret odaları izlemiştir. 1911'de Amerika Birleşik Devletleri ve 1913'te Rus Ticaret Odaları kurulmuştur²⁷⁰.

Son olarak kurulan “Ziraat ve Ticaret Meclisi” de verimli bir çalışma düzenine giremeyince yine Batı'dan başka örnek aranmış ve muhtemeldir ki yukarda sözü edilen odaların kuruluşundan da etkilenilerek yabancıların ticaret ve sanayi odaları dikkati çekmiş, talep eden tüccar ve sanayicileri devletin gözetimi, hatta vasiliği altında kurulacak ve çalışacak bu tür odalarda toplamak düşüncesi oluşmuştur. 1879'da Başvekil unvanı ile ilk kez sadarete getirilen Küçük Said Paşa; bu projenin sahibi olacak, ticaret, sanayi ve ziraat odalarının kuruluşu için gereken resmî işlemleri yerine getirecek ve odaların gerçek kurucusu olacak kişidir²⁷¹.

1985, s.748; Adnan Giz, “Türkiye’de Odaların Kuruluşuna Ait İlk Resmî Belgeler”, İstanbul **Sanayi Odası Dergisi**, Yıl: 4, S 42, 1969, s.22-23. **TBMM Zabıt Cerdesi**, Devre: VI, C 30, İçtima Senesi IV, İnikat:24, 06/01/1943, S Sayısı: 63, 1/890, s.3-4.

270 Giz, “Osmanlı Devleti’nde Ticaret, Sanayi Odaları ve Borsalar”, s.751; Mim Kemal Öke, “Odalar Birliği”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi-Yüzyıl Biterken**, C 14, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s.961; Koraltürk, “İmparatorluktan Cumhuriyet’e Türkiye’de Sanayi Sermayesinin Örgütlenmesi”, s.292-293. Erkson, “Odaların Tarihi”, s.6; **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi C 2**, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yurt Yayınları Ortak Yayını, İstanbul 1998, s.143.

271 Giz, “Osmanlı Devleti’nde Ticaret, Sanayi Odaları ve Borsalar”, s.748; Adnan Giz, “Türkiye’de Odaların Kuruluşuna Ait İlk Resmî Belgeler”, İstanbul Sanayi Odası Dergisi, Yıl: 4, S 42, 1969, s.22-23.

Ticaret, sanayi ve ziraat odalarının kurulması Meşrutiyetten önce ve sonra dokuz defa sadarete getirilmiş olan Said Paşa'nın kurduğu ilk hükümette ele aldığı işler arasında yer almıştır. Said Paşa, ilk hükümeti sırasında Hasan Fehmi ve Köse Raif Paşalar gibi devlet adamlarının yönettiği komisyonlarda, sanayi, ticaret ve bayındırlık işlerine ait konuların incelenmesini sağlayarak raporlar hazırlatmış, Fransa'nın ve diğer Batılı ülkelerin bu konuyla ilgili kuruluşlarının kanun ve statülerinin Türkçeye çevrilmesini sağlamıştır²⁷².

Abdülaziz zamanında kurulan Ticaret ve Ziraat Meclisi'nin statüsü Fransa'dan örnek alınmıştır. İlk ticaret odasının adı gibi statüsü de yine bu ülkedeki odaların tüzüklerinden Türkçeye çevrilmiştir. Giz'in verdiği bilgiye göre Ticaret Müdürlüğü tarafından hazırlanan 11 maddelik tüzük taslağında yeni kurulacak teşekküle “Dersaadet Cemiyeti Tüccariyesi” adı verilmiş, sonradan üzeri çizilerek “Ticaret Odası” adı yazılmıştır. Bu 11 maddelik tüzük taslağının Türkiye’de Tanzimat’tan sonra başlayan kanun ve benzeri metinlere ait yapılan adaptasyonların dikkate değer bir örneği olduğu, içerdiği temel ilkelerin 5590 sayılı Kanun’a kadar ticaret ve sanayi odaları ile ilgili hükümler üzerinde etkili olduğu söylenmektedir²⁷³.

Aslına bakılırsa ilk olarak Islahat Fermanı gereğince çıkarılan nizamnameye dayanarak Tarsus’ta bir oda kurulduğundan söz edilmektedir²⁷⁴. Ancak 1880 yılında Ticaret Müdürlüğü tarafından hazırlanarak Meclise sunulan tüzük tasarısının incelenmesi sonrası hazırlanan tutanakta Türkiye’de gerçek anlamda odaların kurulmasını uygun gören tarihi kararı Giz şöyle nakletmiştir:

“Ticaret ve Ziraat Meclisi lağvedilerek görevleri yeniden kurulan Ticaret Nezaretine bağlı Sanayi, Ticaret ve Ziraat Müdürlüklerine verilmiş bulunduğundan, ticaret işlerinin geliştirilmesine hizmet etmek üzere İstanbul’da bir ticaret odası teşkiline dair Ticaret Müdürlüğü tarafından hazırlanan 11 maddelik nizamname tasarısı Meclisimizde okundu. İşbu odanın vazifesi ticaret işlerinin geliştirilmesiyle memleketin zenginlik ve bayındırlığına yararlı tedbirleri mütalaadan ibaret olup, benzerleri Avrupa ülkelerinde kurul-

272 Giz, “Türkiye’de Odaların Kuruluşuna Ait İlk Resmî Belgeler”, s.23.

273 Giz, “Türkiye’de Odaların Kuruluşuna Ait İlk Resmî Belgeler”, s.23.

274 **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, C 2, s.143; Öke, “Odalar Birliği”, 961.

muş ve faydaları müşahede edilmiş bulunduğundan, Devleti Aliye’de dahi kurulması gerekli görülmüştür. Bu teşekkülün Fransızca kullanılan adının Türkçesi, ticaret odası demek olup, kuruluş şekli ile vazifelerini gösteren tasarı uygun görüldüğünden, ticaret odası adı altında teşkili için, Ticaret Nezaretine yetki verilmesi hususu efendimizin yüksek iradesine arz edilmiştir.” Dersaadet Ticaret Odasının kuruluşuna dair 11 maddelik nizamname taslağında odanın üye sayısı, üyelere aranacak nitelikler, azaların seçim usulleri, oda başkanlığı, seçim süreleri, odaların görevleri gibi hususlar yer almaktadır²⁷⁵.

275 Giz, “Türkiye’de Odaların Kuruluşuna Ait İlk Resmî Belgeler”, s.23; Dersaadet Ticâret Odasının teşkiline dâir nizâmnâme lâyhâsında yer alan hususlar aşağıdaki şekilde belirtilmiştir.

Cem’iyyetin/ Odanın Sûret-i Teşkili

Birinci madde: Ticâret odası yirmi dört a’zâdan mürekkep olacaktır.

İkinci madde: A’zâ-yı mûmâileyhim otuz yaşından aşağı olmamak ve ekalli beş sene mütemâdiyen ticâretle meşgûl olarak bir günâ cunha ve cinâyettele müttehim olmuş veya izhâr-ı iflâs iderek i’âde-i i’tibâr etmemiş bulunmamak üzere ashâb-ı nâmûsu ve istikâmetten olarak mu’teberân-ı ticâret, rey-i hafî veya ekseriyyet-i ârâ ile intihâb olunur ve tesâvi-i rey vuku’unda mesünnü tercih kılınır. Ve bir şirket tarafından iki a’zâ intihâb olunamaz. Üçüncü madde: A’zânın intihâbı nisfî ticâret ve zirâat nezâreti cânibinden ve nisf-i diğeri tüccârân taraflarından intihâb ve ta’yîn olunacak yirmi nefer intihâbcılar vâsıtasıyla icrâ olunur.

Dördüncü Madde : İntihâb-ı encümen ticâret nâzırının taht-ı riyâsetinde olarak tecemmu’ edecektir.

Beşinci madde: A’zâ-yı muntahabenin içlerinden a’zâlığı kabul etmeyenler olduğu hâlde sûret-i meşrûha daha diğeri intihâb olunur.

Altıncı madde: Cem’iyyet / odanın a’zâsı içlerinden bir reis-i evvel ile bir reis-i sâni intihâb ederek kabul ve tasdikini nezâret-i müşârünileyhâ ya arz ve inhâ eder. Ve işbu reislerin intihâbı ekseriyyet-i mutlaka ile icrâ olunur.

Yedinci madde: Oda a’zâsının müddet-i me’mûriyeti üç sene olacak ise de sülûs itibarıyla beher sene birer kısmı tebdil olacağından birinci ve ikinci senelerinde kura çekilerek ve sonraki senelerde kıdem itibarı ile tebdil ve ihrâc olunacak ve bunların yerlerine müceddeden ve mütevelliyen beşinci maddede gösterilen usul-i vecihle diğeri intihâb kılınacaktır. Hitâm-ı müddetle me’mûriyetinden tabii sâkit olan a’zânın bir sene geçmedikçe tekrar intihâbı câiz olamaz.

Sekizinci madde: Oda a’zâsından müddet-i memuriyeti zarfında vefât veya istifâ veyahut izhâr-ı iflâs eden ve bir cünha ve cinâyettele mahkûm bulunmuş olan a’zânın yerine intihâb-ı encümenin en yakın ictimâ’ında diğeri intihâb olarak bakiyye-i

Dersaadet Ticaret Odası'nın kuruluş sürecinin tamamlanıp kurumun fiilen göreve başlaması yaklaşık iki yıllık bir sürede olmuştur. Nisan 1880'de başlayan çalışmalar 1882 yılı Ocak ayında tamamlanabilmiş ve aynı gün yapılan resmî bir törenle Osmanlı Devleti'ndeki ilk yerli ticaret odası fiilen tarih sahnesine çıkmıştır²⁷⁶. Dersaadet Ticaret Odası'nı 1885'te kurulan İzmir, 1886'da kurulan Antalya ve Mersin Odaları, 1887'de kurulan İnebolu Odası gibi odalar izlemiştir²⁷⁷.

Odaların kurulması konusundaki çalışmaların hızlanmasıyla 1884 yılı sonuna kadar Osmanlı'da 78 oda kurulmuştur. Belli başlı odaların kurulduğu vilâyet, sancak ve kazalar şöyle belirtilmiştir:

müddetini ikmâl eder ve a'zâdan biri bilâ sebep meşrû' altı mah müddetle encümenin ictimâ'larında hâzir bulunmadığı taktirde istifâ' etmiş ad olunur.

Odanın Vezâifi

Dokuzuncu madde: Ticâret odası sarf ve zâyî'in terakkî ve tavassu'u için icap eden tedâbir ve vesâili ve nizâmât-ı tüccârîyece icrâsı lazım genel islâhât ve ta'dilâtı ve gümrük tarifeleri ve işgâl-i umumîyesi icrâsı ve limanlar inşâsı ve nehirlerde seyr-i sefâ'in maddesi ve posta ve telgraf ve demir yol hatlarının temdîd ve tevsi'i ve tarik ve me'âbirin tesviye ve küşşâdı ve borsalar te'sisi ve ticâret gazeteleri neşir ve ihdâsı ve'l-hâsıl terakkî-i ticâreti mücib olur kâffe-i husûsâtı gerek re'sen ve gerek kendisine mürâca'at vuku' buldukça ticâret ve zirâ'at nezâret-i celîlesine tahrîren beyân ve ihtâr edecektir.

Onuncu madde : Odanın teşekkülü akabinde nizâmnâme-i dâhilisini tanzîm ederek liecli't-tasdik ticâret-i nezâret-i celîlesine takdîm eder.

On birinci madde: Her nev'-i emti'a ve eşya ve mesukât ve eshâm ile bunlara müte'allik olup mu'âmelât-ı tüccârîyeye münâsebeti olabilecek kâffe-i husûsâta dâir oda tarafından sûret-i muntazama da bir kayıt tutulacak ve icâbı hâlinde cânib-i nezâretten sûâl ve taleb vuku'unda kaydından bi'l-ihrâc odaya mahsûs mühür ile memhûr olarak pusulasını i'tâ edecektir. **BOA İ.MMS. 65-3075; H-05-02-1297** Tarihli Dersaadet'te Bir Ticaret Odası Teşkilî Hakkında Yazı.

276 Ufuk Gülsoy-Bayram Nazır, **Türkiye'de Ticaretin Öncü Kuruluşu İstanbul Ticaret Odası 1923-1960**, İTO Yayınları, İstanbul 2012, s.14; "Odamızın Ellinci Senesi", İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, S 1, Kanunisani, Ocak 1932, s.1; Hakkı Nezihî, **50 Yıllık Oda Hayatı**, İstanbul 1932, s.63; Koraltürk, **Türkiye'de Ticaret ve Sanayi Odaları (1880-1952)**, s.27; Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, C 2, s.143; Öke, "Odalar Birliği", s.961.

277 **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, C 2, s.143; Öke, "Odalar Birliği", s.961.

Vilâyetler: Kastamonu, Konya, Musul, Van, Edirne, Adana, Trabzon, Bursa, Diyarbakır, Trablusgarp, Halep, Bağdat, Elaziz, Selânik, Cezayir-i Bahr-i Sefid.

Sancaklar: Burdur, Karahisar (Afyon), Kırklareli, Gelibolu, Gümüşhane, Samsun, Gümölcine, Basra, Mardin, Maraş, Kudüs.

Kazalar: Nallıhan, Mustafapaşa, Uzunköprü, Havza, Ereğli, Iğın, İmroz, Bozcaada, Seydişehir, Bozkır, Mukus (Bahçesaray), Adilcevaz, Erciyeş, Gevaş, Lüleburgaz, Babaeski, Ahtebolu, Vize, Tirnova, Midye, Şarköy, Keşan, İnoz, Mürefte, Cebel (Osmaniye), Mersin, Karaisalı, Of, Atina (Pazar), Hopa, Çarşamba, Bafra, Ünye, Terme, Fatsa, İskeçe, Sultanyeri, Ahiçelebi, İğridere, Rize²⁷⁸.

1880 yılında kurularak 1882 yılında faaliyete geçebilen Dersaadet Ticaret Odasından yaklaşık altı ay sonra Temmuz 1880'de Dersaadet Sanayi Odası da kurulmuştur. Dersaadet Sanayi Odasının amacı sanayinin gelişmesi için gereken önlemleri almak; uygulanması gereken reformları gerçekleştirmek ve düzenlemeleri yapmak, fabrika ve tezgâh kurulmasını sağlayacak teşvikleri belirlemek; sanayi sergileri düzenlenmesi ve sanayicilere ödül verilmesi; sanayi gazeteleri çıkarılması gibi sanayinin gelişmesi ile ilgili hususları doğrudan veya görüşünün istenmesi üzerine Ticaret Nezaretine bildirmek olarak belirlenmiştir. Ancak Dersaadet Ticaret Odasından sonra kurulan ne sanayi odası ne de ziraat odası 1889 yılındaki düzenlemeye kadar fiilen faaliyete geçmemiştir. Ülkede ticaret odalarının sayısı artarken, İstanbul'da hem kabinede hem Ticaret Odası bünyesinde ticaret, sanayi ve ziraatın birleştirilmesi yoluna gidilmiş ve Ticaret, Ziraat ve Nafia Nâzırı Zihni Paşa 1889 yılında (27 Şubat 1304) Ziraat Odası'nın da Ticaret Odası bünyesine alınmasını istemiş; Oda, "Ticaret, Ziraat ve Sanayi Odası" adını almıştır. Diğer vilâyet merkezlerinde de benzer kuruluşlar oluşturulmasına çalışıldığı anlaşılmış ve o tarihteki Fransız mevzuatının seyrinin takip edildiği görülmüştür²⁷⁹.

278 Giz, "Osmanlı Devleti'nde Ticaret, Sanayi Odaları ve Borsalar", s.750-751.

279 Koraltürk, "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Sanayi Sermayesi'nin Örgütlenmesi", s.293; Koraltürk, **Türkiye'de Ticaret ve Sanayi Odaları (1880-1952)**, s.30-31; Giz, "Osmanlı Devleti'nde Ticaret, Sanayi Odaları ve Borsalar", s.751; **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: VI, C 30, İçtima Senesi IV, İnikat:24, 06/01/1943, S Sayısı: 63, 1/890, s.4.

Said Paşa işlevlerinin tamamen farklı olduğu gerekçesiyle bu odaların ayrı teşekküller hâlinde kurulmasını, ancak ülkede kurulacak sanayi odalarının İstanbul Sanayi Odası'na bağlı olmasını istemiştir. Bu çalışmaların ilk aşamasında Türkiye'nin ilk odası olarak İstanbul Ticaret Odası kurulmuş, fakat Paşa görevinden ayrıldıktan sonra birbirinden bağımsız sanayi ve ticaret odaları düşüncesi geliştirilememiştir. Böylece başlangıçta sanayi, ticaret ve ziraatla uğraşanların ayrı ayrı odalar hâlinde teşkilatlanması amacını taşıyan bu girişim farklılaşarak, sanayi ve ziraat odalarının bağımsız olarak devamına imkân bırakmamış ve sanayi sektörü ticaret odalarına bağlanmıştır²⁸⁰. 1880 yılında Said Paşa'nın azledilmesi üzerine yerine Ticaret ve Ziraat Nâzırlığına getirilen Kadri Paşa da odaların ayrı ayrı kurulması prensibine bağlı kalmıştır. Giz, Kadri Paşa'nın başvekilliği döneminde İstanbul'da bir sanayi odası kurmak amacıyla 7 Temmuz 1880 (H. 29 Recep 1297) tarihli, ticaret odası tüzüğüne benzer bir tüzük hazırlandığını belirtmektedir²⁸¹.

Düzenlemedeki özel bir maddeye göre sanayinin gelişebileceği başlıca şehirlerde de bu tüzük hükümlerine göre birer sanayi odası şubesi kurulacak ve bunların görevlerini Ticaret ve Ziraat Nezareti belirleyecektir. Bu duruma göre İstanbul Sanayi Odası, belli başlı şehirlerde kurulacak sanayi odalarının merkezi niteliğinde olacaktır. Said Paşa birkaç kez daha sadarete getirilmiş olmasına rağmen ticaret odalarından bağımsız sanayi ve ziraat odalarının kurulmasını sağlayamamıştır. Paşa İstanbul'da bir ticaret ve zahire borsasının da kurulmasını istediği hâlde bu konuda da amacına ulaşamamıştır. Giz, Said Paşa'nın sanayi odası ile ticaret borsası kurulması konusundaki başarısızlığını Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda içinde bulunduğu yarı sömürge koşullarına bağlamaktadır. Ülkedeki açık pazar ortamı, kapitülasyonların himayesinde gümrük tarifeleri, pazarlama şartları, bankalar, sarraflar, komisyoncular gibi unsurlarla kendine özgü bir düzen oluşmuş, düzenden yararlananlar işlerini yürütebilmek için küçük memurlardan Bâbiâli ve Saray erkânına kadar birçok görevliyi etki altına almışlardır. Bu düzenin varlığını ve çıkarlarını koruyabilmesi için ithal kapılarının sonuna kadar açık tutulması, yerli sanayinin gelişmemesi ve fiyatların borsalarda açık ve belirli duruma getirilmemesi gerekmektedir. İşte İstanbul Sanayi Odası ve Ticaret Borsası

280 Giz, "Türkiye'de Odaların Kuruluşuna Ait İlk Resmî Belgeler", s.23.

281 Giz, "Osmanlı Devleti'nde Ticaret, Sanayi Odaları ve Borsalar", s.750.

bu sebeplerden cumhuriyetin ilanına kadar kurulamayacak ve Küçük Said Paşa bu ortamı en üst görevlileri suçlamak suretiyle eleştirecektir²⁸².

II.3. Osmanlı'da Odaların Nitelikleri ve Faaliyetleri

Ticaret Odası, Osmanlı Devleti'nin modernleşme girişimlerinin ve deneyimlerinin tipik özelliklerini taşımaktadır. Tanzimat döneminde hız kazanan XIX. yüzyılın kuvvetli merkezîyetçi eğilimi oda iç tüzüğünde hemen fark edilmekte; hükümetin, bu tüzükle odalar üzerinde denetleyici ve yönlendirici bir role sahip olmak istediği anlaşılmaktadır. Ancak her ne kadar Ticaret Odası, mutlakîyet rejimi zamanında kurulmuş olsa da bazı önemli liberal unsurları da bünyesinde barındırmıştır. Oda içi kararların oy çokluğuyla alınması, dâhili görevlendirmelerde seçim şartının aranması, yönetim kurulu üyelerinin yarısının yine seçimle tayin edilmesi, odaya üye olma zorunluluğunun olmaması gibi hususlar bu liberal-demokratik unsurlardan ilk göze çarpanlardır. Bu unsurlar nedeniyle mutlakîyet rejimi döneminde kurulabilmiş yarı-demokratik bir teşekkülün özelliklerini yansıttığı belirtilmiştir. Odaya kayıt mecburiyeti olmadığı için tüccar ve sanayiciler, odalara istedikleri zaman üye olmuş ve yıllık aidat ödemişlerdir. İstanbul Ticaret Odası'nın kurulduğu 1882 yılı sonuna kadar 250 tüccar veya sanayici kaydolmuş ve odaya 550 iş konusu gelmiştir²⁸³.

Dersaadet Ticaret Odası, hükümetin ticaretle veya tüccarla ilgili sorunlarında bilgi kaynağı ve iletişim aracı olacaktır. Ticaret Odası'nın esas görevi, devletin denetimi ve yönlendirmesi altında olmak üzere; ticaret ve sanayiye faydalı olabilecek hususların araştırılması, ekonomik gelişmeyi sağlayacak faaliyetler ile buna engel olabilecek durumların belirlenmesi ve bu konuda alınması gereken tedbirlerin hükûmete bildirilmesidir. Bu bağlamda odanın, ülke ve toplum yararına buluş yapacak olanları ödüllendirmek için bir fon ayırması düşüncesi önemlidir. Bu düşünce uygulama imkânı bulunduğu, ülkedeki ticaret ve sanayinin gelişmesi kadar, bu yöndeki bilimsel araştırmaların teşviki açısından da önemli sonuçlar doğuracaktır²⁸⁴.

282 Giz, "Osmanlı Devleti'nde Ticaret, Sanayi Odaları ve Borsalar", s.750.

283 Giz, "Osmanlı Devleti'nde Ticaret, Sanayi Odaları ve Borsalar", s.750; Gülsoy-Nazır, **a.g.e.**, 14.

284 Giz, "Osmanlı Devleti'nde Ticaret, Sanayi Odaları ve Borsalar", s.750; Gülsoy-Nazır, **a.g.e.**, s.15

İlk kurulan odalar olan Dersaadet Ticaret Odası ile Dersaadet Sanayi Odasının nizamnameleri, bu kuruluşların ilk ve temel görevini, “ticaret ve sanayinin ilerlemesi için gerekli yenilikleri ve değişiklikleri nezarete bildirmek” olarak tanımlamıştır. 25 kişiden oluşacak üyeleri seçmek için Ticaret Nazırı başkanlığında bir “intihab encümeni” kurulacağı belirtilmektedir. Görevleri arasında “hırfet ve sanayinin ilerlemesi için gerekli tedbirleri re’sen veya nezaret istediği zaman nezarete bildirmek; gümrük tarifeleri, limanlar yapılması, nehirlerde nakliyat işleri, posta ve telgraf ve demiryolları yapılması gibi hususlarda nezarete re’sen veya talep edildiğinde mütalaasını bildirmek” gibi maddeler yer alan bu ilk odaların hükümetin danışma organları olarak düşünölmüş olduğu anlaşölmüştür²⁸⁵.

Ticaret odası alanıyla ilgili konularda hükümet için bilgi sağlamanın yanı sıra, aynı zamanda bir danışma kurulu niteliğindedir. Bu niteliği itibariyle oda Osmanlı hükümetlerinin ekonomik politikalarının belirlenmesine ve uygulamalarının şekillenmesine etki etme imkânı olan nadir kuruluşlardanır. Odanın kuruluş amaçları arasında sivilleşmeye veya demokratikleşmeye doğrudan katkı sağlamak veya böyle bir gelişmeye zemin hazırlamak gibi bir düşünce yoktur. Buna rağmen Dersaadet Ticaret Odası’nın Osmanlı ticaret erbabı ve sanayicileri ile toplumun belli bir kesiminin çağının liberal ekonomik fikirleriyle tanışmasında önemli etkisi olduğu düşünölmektedir. Bu liberal etkinin sadece ekonomik alanla sınırlı kalmayıp, uzun vadede siyaset ve düşünce alanında da birtakım etkileri olacağı açıktır. Ticaret Odasına kayıt yaptıırma zorunluluğu olmadığını söylemiştik. Klasik dönemde esnaf ve sanatkârları loncalara üye olmaya zorunlu tutan Osmanlı Devleti’nin, Dersaadet Ticaret Odası ve taşradaki diğer odalar için tüccara böyle bir zorunluluk getirmemesinin sebebi olarak; oda çatısı altında toplanmış kalabalık bir sermaye grubunu karşısında bir “güç odağı” şeklinde görmek istememesinin etkisi olduğu değerlendirilmiştir. Bunun yanında tüccar ve sanayici kesimin odalar usulüyle örgütlenme sürecini daha esnek ve liberal bir çizgide sürdürüp, gönüllölük esasına dayalı olarak gerçekleştirme arzusu olduğu belirtilmiştir. Odaların devlet tarafından “cemiyet” olarak düşünölmüş olmasının da bu kararda etkili olduğu ileri sürölmüştür²⁸⁶.

285 Öncü, a.g.m., s.1568.

286 Gülsoy-Nazır, a.g.e., s.15-16.

Etnik ve dinî temelli bir meslek örgütü olmayan İstanbul Ticaret Odası iç tüzüğünde klasik esnaf loncaları yönergelerinde görülen ahlakla ilgili ve gizemli söylem yoktur. Aslında Oda dönemin Osmanlı milleti anlayışını yansıtmaktadır. İlk yıllarda 250 kayıtlı tüccarın bulunduğu Oda, 1913 yılında, demir tüccarı, maden kömürü tüccarı, deri ve kösele tüccarı ile çoğunluğunu zahire ve odun tüccarının oluşturduğu 1316 üyeli önemli bir meslek örgütü hâline gelmiştir. Ticaret Odasının yönetim kadrosu da kuruluşun kayıtlı üye yapısını yansıtmaktadır. İdare heyetinde Müslümanlarla birlikte gayrimüslim yerli ve yabancı üyeler de yer almıştır. Yönetim kadrolarının renkli yapısına rağmen Oda, tam bir Osmanlılık bilinciyle hareket ederek, ülke çıkarlarını ön planda tutmaya özen gösterip, yabancı sermaye karşısında yerli tüccar ve sanayici lehinde hareket etmiştir²⁸⁷.

Altı yılda bir, yarısı Ticaret ve Nafia Nezareti (vilayetlerde vali, mutasarrıf veya kaymakam) tarafından, yarısı mahalli tüccar ve sanayiciler tarafından seçilen yirmi kişilik bir seçim heyeti yeni üyeleri seçmiştir. Bu iki dereceli seçim, Meşrutiyet öncesinde de geçerli olmuştur. Kayıt olma zorunluluğu ve Osmanlı uyruklu olma şartı aranmadığından daha önce olduğu gibi, hem Devlet-i Aliye uyuğundan olan hem yabancı uyuğundan olan ikametgâhı Dersaadet'te bulunan bütün tüccar, banker ve sanayicilerin üye olabildiği görülmüştür²⁸⁸.

Ticaret Odasının yönetimine küçük tüccar ve sanayicilerin girmesi iç tüzük gereği mümkün olmadığından, idare heyetinde varlıklı tüccar ve sanayicilerin belirgin bir üstünlüğü söz konusudur. Birinci ve ikinci sınıf kategorisindeki tüccar ve sanayicilerin de büyük çoğunluğu gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Küçük tüccar ve sanayicilerin ise genelde Türk ve Müslüman olmaları doğal olarak Oda yönetiminde bu kesimin uzun yıllar ağırlıklı olarak yer alamayıp daha az sayıda üye ile temsil edilmelerine sebep olmuştur. Örneğin 1887' de Oda yönetimindeki 24 üyeden sadece ikisi Müslüman olup, gerisi yerli ve yabancı gayrimüslim tüccardır. Yönetimde temsil oranları zamanla görece olarak değişmeye başlayarak, 1908' de daha çok Müslüman tüccar idari heyette görev almıştır. 1913'te ise Oda yönetimindeki üyelerin 21'i Osmanlı vatandaşı, diğerleri yabancı uyrukludur. Yabancı uyruklu kişi-

287 Gülsoy-Nazır, a.g.e., s.15-16.

288 Öncü, a.g.m., s.1568-1569.

lerin yönetimde yer almaları oda tüzüğüne göre mümkün olup, bu durum bir sorun olarak görülmemiştir. Ancak, II. Meşrutiyet (1908) sonrası yaşanan gelişmelere paralel olarak Ticaret Odasının yönetim profili 1915'lerden sonra gittikçe değişmeye başlayacak, cumhuriyetin ilanından sonra ise oda idare heyetinin tamamen Türk ve Müslüman tüccar ve sanayicilerden oluşması arzusunun arttığı görülecektir²⁸⁹.

İstanbul'dan sonra vilayet ve kazalarda da kurulan odalar için genel olarak; 1908'de Meşrutiyet'in ilanına kadar sayılarının fazla olduğu, ancak etkinliklerinin çok sınırlı olduğu söylenmektedir. Meşrutiyet'le birlikte ekonomik hayata da yansıyan özgürlük fikri ve giderek olgunlaşan "millî iktisat" arayışları, Dersaadet Odasında yeni bir canlanmayı beraberinde getirmiştir. Meşrutiyet yönetiminin 1910'da benimsediği Ticaret ve Sanayi Odaları Kanun'u, bir taraftan özel teşebbüsü güçlendirme, diğer taraftan da ekonomiyi millileştirme çabalarının bir ürünü olarak yorumlanmaktadır. 1910 yılında kabul edilen Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi ile tüccar ve sanayicinin aynı kuruluş içinde yer almaları ön görülmüş ve ticaret ve sanayi odaları hem meslek mensuplarının nezdinde bir temsilcisi, hem de hükümetin mesleki konularda bir organı olarak tanınmıştır. Meşrutiyet yönetiminin ticaret ve sanayi odaları yanında esnaf cemiyetlerini de örgütleme çabaları göz önünde bulundurularak bu sıralarda özellikle Dersaadet Ticaret ve Sanayi Odasının dış ticaretle uğraşan büyük tüccarı temsil ettiği düşünülmüştür. İstanbul Esnaf Cemiyetlerinin daha çok Türkler elinde gelişmesinin sağlanmasına çalışıldığı, İttihat ve Terakki iktidarı boyunca bu iki kuruluş arasında siyaset sahnesinde partinin farklı grupları tarafından temsil edilen çıkar ayrılıklarının sürdürüldüğü görülmüştür²⁹⁰.

1882 yılında Dersaadet Ticaret Odasının faaliyete geçmesinden sonra 1889 yılında ticaret odalarının, ziraat ve sanayi odaları ile aynı çatı altında toplandığını söylemiştik. Bu sırada Osmanlı Devleti'nde 100'e yakın oda mevcuttur. 1897'de bu sayı 115'i bulmuştur. 1908'de ise 160'ın üzerinde oda vardır. Ancak bunlar içinde başta İstanbul Ticaret Odası olmak üzere İzmir, Selanik, Bursa gibi birkaç kent dışındakilerin varlığı yalnızca kâğıt üstünde kalmıştır. Bunun da çeşitli nedenleri vardır. Öncelikle tüccarın veya ticari

289 Gülsoy-Nazır, a.g.e., s.16.

290 Öncü, a.g.m., s.1568-1569.

müesseselerin odalara kayıt olma zorunluluğu yoktur. Bu da yeterli üyeye sahip olamayan hükümetten de mali destek alamayan odaların temel işlevlerini bile yapmalarını engellemiştir. Odaların etkin olarak faaliyet gösterememesinin bir diğer nedeni odaların tüzel kişiliğe sahip olmamalarıdır. Görev ve yetki belirsizliği, bilgi birikimi ve deneyim yetersizliği, kadro sorunları ve yabancı ticaret odalarının rekabeti gibi olumsuz nedenler odaların Osmanlı Devleti'nde etkin kurumlar hâline gelmelerini engellemiştir. 1910'da yapılan düzenleme ile ticaret ve ziraat ve sanayi odalarının bağımsız örgütlenmesi gündeme gelmiş, ancak ticaret odaları ile sanayi odaları birlikte örgütlenmeye devam etmiştir²⁹¹.

Ülkedeki olumsuz siyasi ve ekonomik şartlara rağmen, İstanbul Ticaret Odasının kuruluş yıllarında inceleme niteliğinde de olsa “deniz taşımacılığının gerileme sebepleri, kaptanların eğitimi, gümrük işlemlerinin sadeleştirilmesi, demiryolları inşası, liman ve nehirlerin temizlenmesi, dâhilî gümrüklerin kaldırılması, yerli mallarının taklidi niteliğindeki ithal mallarından yüksek resim alınması, ülkede ithal malları benzerlerinin yapılmasına izin verilmesi, İstanbul'da rıhtım inşası, yapağuların yıkanmış olarak ihracı, modern mezbahalar kurulması, millî sanayinin korunması” gibi önemli konuları ele aldığı görülmüştür²⁹².

Dersaadet Ticaret Odası tarafından gerçekleştirilen faaliyetler içinde söz edilmesi zorunlu olan girişimlerden birisi de borsalarla ilgilidir. Aslına bakılırsa Osmanlı'da bazı gayrimüslim iş adamları 1864 yılında resmî olmayan bir para ve tahvilât borsası kurmuşlardı. 1873'te de devlet, “Dersaadet Tahvilât Borsası” adıyla ilk borsayı kurmuş, Maliye Nezaretine bağlanan kuruluşun başına bir hükümet komiseri getirilmişti. Kuruluşun komite adı verilen 20 kişilik bir meclisi vardı. Dersaadet Ticaret Odasının görev ve yetkilerini düzenleyen kuruluş tüzüğü ve iç tüzüğünde bulunan hükümler arasında, öncelikli olarak İstanbul'da uygun görülen yerlerde borsalar kurmak için çalışmak ve taşrada da ticaret odaları ve borsalarının kurulmasına öncülük etmek gibi maddeler vardır. Oda gerek bu konuda gerek diğer ik-

291 Koraltürk, “İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye'de Sanayi Sermayesinin Örgütlenmesi”, s.293. Giz, “Osmanlı Devleti'nde Ticaret, Sanayi Odaları ve Borsalar”, s.750.

292 Giz, “Osmanlı Devleti'nde Ticaret, Sanayi Odaları ve Borsalar”, s.751.

tisadi ve ticari konularda Ticaret Nezareti kanalıyla hükûmete görüş ve düşüncelerini sunabilmekte, raporlar hazırlamakta, araştırma ve inceleme komisyonları oluşturup nizamname taslakları düzenleyebilmektedir. Böylece Ticaret Odası yönetimi 1882’de borsalarla ilgili bir başka önemli çalışmaya imza atarak “Dellal (Tellal) ve Simsar Nizamnamesi” ni hazırlamıştır. Bu Nizamname Odanın açıldıktan sonra kaleme aldığı ilk tüzük olması açısından önem taşımaktadır. Bu metin, borsa tellal ve simsarlarının ticari faaliyetlerini hukuki bir düzen içerisinde yapmalarını sağlamak amacıyla hazırlanmış olmakla birlikte, aynı zamanda İstanbul Ticaret ve Zahire Borsasının kurulması yolunda atılan ilk ciddi adım olacaktır²⁹³.

“Dellal ve Simsar Nizamnamesi” 1882’de Ticaret Odası İkinci Reisi Süleyman Bey başkanlığındaki üç azadan oluşan bir komisyon tarafından hazırlandıktan sonra Ticaret Nezaretine gönderildi ve padişah iradesiyle aynı yıl yürürlüğe girdi. Nizamname’nin yedinci maddesi hazırlanmakta olan yeni borsa nizamnamesi hakkındaydı. Buna göre umum borsalar hakkında yeni bir nizamname düzenlenecek, dellal ve simsarlar da buna tâbi olacaklardı. Ancak o tarihe kadar 1882 Nizamnamesi geçerliliğini koruyacaktı²⁹⁴.

Çağdaş borsaların temelini oluşturan 1886 yılındaki Umum Borsalar Nizamnamesi, ülkede bir süre sonra yavaş yavaş açılmaya başlanacak olan ilk ticaret ve zahire borsaları ile İstanbul Ticaret ve Zahire Borsasının yasal dayanağını oluşturdu. 1886 yılında yürürlüğe giren Nizamname’de borsa “tüccar, komisyoncu, mubayaacı, köşe sarrafları, emtia dellalları, kaptan, sigortacı, gemi sahipleri, gemi işletmeleri şirketlerinin acenteleri ile doğrudan doğruya veya dolaylı olarak ticaret, bankerlik, tahvilat ve sair sarraflık işlerini yapan kişilerin toplanmalarına mahsus resmî nitelikli bir yer” olarak tanımlanmıştı. Tamamen Ticaret Nezaretine bağlı olan borsalar, ticaret odası bulunan şehirlerin ticari yoğunluğu olan mahallerinde açılacaktı. İstanbul Borsası doğrudan doğruya Ticaret Nezareti tarafından tayin edilen komiserlerin yönetimi ve gözetimi altında bulunacağı gibi vilayet borsaları da bulun-

293 Gülsoy-Nazır, **a.g.e.**, s.87-88; Ufuk Gülsoy, İstanbul Ticaret Borsası (1924-2014), İTO Yayınları, İstanbul 2014, s.65-67; Giz, “Osmanlı Devleti’nde Ticaret, Sanayi Odaları ve Borsalar”, s.751.

294 Gülsoy, İstanbul Ticaret Borsası, s.67.

dukaları mahallin en üst düzey mülki amirleri tarafından seçilen ve Ticaret Nezareti tarafından da tasdik edilen komiserlerin nezareti altında olacaktı²⁹⁵.

Umumi Borsalar Nizamnamesinin yayımlanması ile başta İzmir olmak üzere Anadolu'nun bazı illerinde borsalar kurulup faaliyet göstermeye başlamıştır²⁹⁶. İzmir'de ticari hayatın hareketli olması nedeniyle alıcı ve satıcıların bir araya geldiği, pazarlık yapılarak çeşitli ürünlerin alım satımının gerçekleştiği mekânlar olmasına karşın, modern anlamda borsa tanımı içinde değerlendirilebilecek yerler değildir. İzmir'de hukuki statüye sahip, belirli esasları olan modern bir borsa kurma tartışmaları 1890'lı yılların başlarında başlamış ve İzmir Ticaret Borsası'nın temeli sayılan Nişli Hacı Efendi'nin borsası 1891 yılında açılmıştır. 1892 yılında hükümetçe tanınarak açılışı gerçekleştirilen İzmir Ticaret Borsası, resmî nizamnamesine ancak 1895 yılında kavuşabilmiştir²⁹⁷.

İstanbul Ticaret Odası kuruluşundan itibaren büyük şehirlerin ve ticaret merkezlerinin ihtiyacını karşılamak için ticaret ve zahire borsası kurma girişimlerini sürdürmüştür. II. Abdülhamid döneminde bu girişimin gerçekleşmesi mümkünken, borsanın kuruluşu Giz'in iddiasına göre "daima gizli ve güçlü eller tarafından önlenmiştir". Bir yoruma göre bazı kimseler böyle bir borsanın kurulmasını zararlı görmüş, diğerleri de çıkarlarına aykırı bulmuşlardır. Giz'in Dersaadet Ticaret Odası Gazetesinin, 1901 (1317) yılına ait bir sayısından "Ticaret Borsası Nedir?" başlığı altında yayınlanan yazıdan aktardığı bilgiye göre "borsanın vazifesi satıcı ile müşteriye bir yerde toplayarak bir vasıta ile ya da doğrudan doğruya ilişkilerini sağlamak olup,

295 Gülsoy, İstanbul Ticaret Borsası, s.68; Bu konuda 1943 yılındaki bir TBMM oturumunda şu ifadelere yer verilmiştir: "Ticaret odası kurulmuş olan şehirlerden uygun olanlarında devlete ait ve tamamı Ticaret Nezaretine bağlı birer borsa açılması 25 Nisan 1885 (H. 10 Recep 1302) Umumî Borsalar Nizamnamesiyle kabul edilmiş ve 8 Ekim 1888 (26 Eylül 1304) ve 13 Haziran 1910 (31 Mayıs 1326) tarihli nizamnamelerle simsar (komisyoncu) ve tellâllar hakkında hükümler konmuştur. Bu suretle ve oluşmuş fiili durumun 1885 (1302) yılındaki nizamname hükümleriyle birleştirilmesi suretiyle ilk borsa da 1885 yılında İstanbul'da ancak "Esham ve Tahvilât Borsası" olarak kurulmuştur. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: VI, C 30, İçtima Senesi IV, İnikat:24, 06/01/1943, S Sayısı: 63, 1/890, s.4.

296 **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi** C 2, s.143.

297 itb.org.tr; 13/07/2021.

arz ve talepte aşılması gereken mesafeyi kısaltmak, daha doğrusu iş bölümü ilkesini uygulamaktır.” Yazıya göre “vade ile satış, ihtikâr fikrinin doğmasına bir sebep sayılmakta ise de yapılan incelemede bunun ticaretin ilerlemesi için gerekli olduğu ortaya çıkar. Çünkü borsa olmayan yerlerde mal sahipleri malın az olmasından yararlanabilirler. Fakat uzun vadelerle mal teslimi kaidesi, söz konusu ihtikârı kolaylıkla savuşturur. Böylece borsanın ticaret malları fiyatlarının mutedil bir seviyede tutulmasını sağladığı açıktır.” Aynı yıl içinde Ticaret Odası 25 maddelik bir borsa tüzüğü hazırlayarak Ticaret ve Nafia Nezaretine sunmuştur. Sunuş yazısında, İstanbul’da ticaret borsası kurulmasına karşı olduğu anlaşılan bu Nezaretin Avrupa’da borsalar ve borsa oyunları hakkında yayımlanmış bazı eleştirilerin Türkçeye çevrilmesi sağlanarak ilgililere verildiği, bu eleştirilerin Batı ülkelerinde ciddiye alınmadığı ve Osmanlı ülkesinin bazı şehirlerinde kurulup yararları görülen ve teslim edilen ticaret borsasından Osmanlı Devleti merkezinin mahrum edilmemesi rica olunmuştur.²⁹⁸

Giz, İstanbul’da ticaret borsası kurulamaması olayının en önemli tanığı olan Sadrazam Küçük Said Paşa’nın anılarına dayanarak şu ilginç bilgileri vermektedir: “Gerek devlet merkezinde gerek vilâyetlerde zahire, hububat ve erzak fiyatını tayin etmek için borsa olmadığından, ahalinin, hatta hükûmet dairelerinin yaptıkları anlaşma ve satın almalarda fiyatları, tüccarların muhtekirleri ve komisyoncular tayin edegelmiştir. Bundan ise hem halk hem hükûmet pek çok zararlara uğramaktadır. Toprak ürünleri ve erzaka mahsus borsaların yokluğu sebebiyle üretici ve tüketicilerin uğradığı zarar büyüktür. Bu kadar zorluğa katlanılarak Konya’ya kadar uzatılan demiryolu vasıtasıyla taşınan zahire ve hububattan en çok yararlanan, demiryolu şirketi ile komisyoncular olup üreticinin bu yoldaki kârı arzu edilenin çok altındadır. Zahire fiyatlarının gerçek mizanı olacak borsaların kurulması, komisyoncular gibi bazı memurların da işine gelmiyor. Bu hâlin sebebini anlamadımsa da İstanbul’da böyle bir teşekkülün kurulmasının her türlü suistimal ve hileyi önlemek için gerektiğine kanaat getirdim. Bu sebeple sadarete gelince, İstanbul’da bir zahire borsası tesisi için etraflı bir nizamname lâyihası hazırlanmasını Şûra-yı Devlet’e havale ve birkaç kere reise tavsiye ettim. Birkaç ay geçtiği hâlde layiha Sadarete gelmediğinden bunun hazırlanmamasına

298 Giz, “Osmanlı Devleti’nde Ticaret, Sanayi Odaları ve Borsalar”, s.751-752.

bilgi yetersizliği sebep oluyor sanarak, birkaç yıl önce İzmir’de kurulan borsa nizamnamesinden getirtip Şûra-yı Devlet’e verdim. Yine beklenen lâyiha gelmedi. Nihayet Şûra-yı Devlet Reisi, işin Nafia Nezaretince önlendiğini ima edince Nafia Nazırı Zihni Paşa’ya borsaların lüzum ve önemini hatırlattım. Öteki nâzırlar arasında da İstanbul’da ticaret borsası kurulmasını isteyenler bulunduğu için Nafia Nazırı bu defa güçlük çıkarmadı. Şûra-yı Devlet’ten gereken yazı ve lâyiha geldi. Vükela Meclisi’nde birkaç kere görüşüldü. Nihayet kabul edilip Vükelâ Meclisi tutanağı ile saraya arz olundu ise de iradesi çıkmadığından bu yararlı kuruluş vücuda gelmedi.” İstanbul’daki durum, 1908 Meşrutiyetinden sonra da sürdürülmüştür. Bu dönemde de girişimlerine son vermeyen İstanbul Ticaret Odası’ndan bir heyet 1910’da Maliye Nâzırı Cavid Bey’i ziyaret ederek “İstanbul’da bir ticaret borsasının bulunmamasının zararlarını belirttikten sonra hükümetin yardımını ve kurulacak borsaya bir bina tahsisini” rica etmiştir. Cavid Bey, İstanbul’da borsa kurulmasının önemini takdir ettiğini ve istenilen binanın tahsis olacağını bildirmiştir. Ne var ki İstanbul Ticaret ve Zahire Borsası, Osmanlı Devleti’nin sonuna kadar kurulamamış, ancak cumhuriyetin ilanından sonra, 1924’te kurulabilmiştir²⁹⁹.

II.4. Cumhuriyetin İlanı Sonrası Ticaret ve Sanayi Odaları

Odalar Türk hukuk dilinde “kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşları” olarak tanımlanmaktadır. Bazı kamu görevlerini yerine getirmelerinden dolayı kamu hukukundan doğan haklara sahip kurumlardır. Bir meslek kuruluşunun “dernek” olmaktan çıkıp “oda” hâline gelmesi, bu mesleğin faaliyet gösterdiği alanda devletin yerine getirmekte olduğu bazı görevleri ve bu görevlerle ilgili yetkileri devralması ve böylece özel bir kuruluş olmaktan çıkarak, bir kamu meslek kurumu niteliğini kazanması anlamına gelmektedir. Bunun için özel bir kanuna ihtiyaç vardır. Kanunla kurulan meslek odaları; hukuki yapıları ve organları kanunla belirlenmiş, meslek mensuplarının özel çıkarlarını gözetmenin yanında, aynı zamanda mesleğin faaliyet alanında kamu yararını korumak, bu amaçla yapılacak düzenlemeleri ve denetimi gerçekleştirmekle sorumlu tutulmuş kuruluşlardır³⁰⁰.

299 Giz, “Osmanlı Devleti’nde Ticaret, Sanayi Odaları ve Borsalar”, s.752.

300 Öncü, a.g.m., s.1566.

Odalar ve mesleki dernekler, devlet ile olan ilişkileri ve buna bağlı olarak üyelik koşulları bakımından önemli farklar göstermektedirler. Mesleki dernekler gönüllü kuruluşlar olup, üyelik zorunlu değildir. Odalara ise kayıt zorunlu olup; odası olan bir meslekte üye olmadan mesleki faaliyette bulunmak yasaklanmıştır. Böylece meslek odasına kaydolmak, aynı zamanda o meslekte çalışma hakkına sahip olmak anlamına gelmektedir. Böyle bir kayıt zorunluğunun olması, odaya mesleğe giriş koşullarını belirleme ve denetleme imkânı vermektedir. Oda, kaydolmadan mesleki faaliyette bulunanlar hakkında yasal işlemler başlatabileceği gibi, meslek ahlakına uygun olmayan davranışları saptanan üyelere meslekten ihraca varan disiplin cezaları uygulayabilmektedirler. Odalar ve mesleki dernekler gelir kaynakları bakımından da önemli ayrılıklar göstermektedir. Odalar, kamu adına mesleki faaliyetleri denetlemekle sorumlu kuruluşlar olarak, üye aidatlarının yanı sıra kayıt ücretleri, para cezaları, çeşitli resim ve harçlar, gerekli resmî belgelerin düzenlenmesi karşılığı alınacak ücretler gibi bazı kamu hukukuna dayanan gelir kaynaklarına sahiptirler. Böylece hem kamu hizmetlerinin yerinden yönetiminin bir uzantısı, hem de bir mesleğin özel menfaatlerinin koruyucusu olan, kamu hukukundan doğan bazı hak ve yetkilerle donatılmış olmakla birlikte temsili kuruluş niteliği taşıyan odalar, Cumhuriyet Türkiye'si'nde devletle sivil toplum arasındaki ilişkilerin şekillenmesinde önemli bir bağ olmuşlardır³⁰¹.

II.4.1. 655 Sayılı Kanun ve İlk Gelişmeler

K. Boratav'a göre kapitalist bir toplumsal sistemin yerleşmesinin yaygın önkoşullarından biri; siyasi iktidar ve üst yapı sorunlarını bir burjuva devrimiyile çözmesidir. Türkiye için 1908 yılının bir burjuva devrimi için başlangıç olduğu kabul edilirse, 15 yıl süren bir devrim süreci başlamıştır. Sonraki yıllar bu devrim atılımının ikinci dalgasını ve kapitalist üretim biçiminin yerleşmesinin kritik dönemeçlerini oluşturmuştur. Bu anlamda Atatürk devrimlerinin 1908 devrimini tamamlayan ikinci bir dalga olduğu düşünülmektedir. Millî Mücadele ve sonrasında cumhuriyetin ilanını izleyen devrimler; öncelikle ulusal bir kapitalist gelişmenin ön koşulu olan siyasi bağımsızlık sorununu kökten çözmüş; ikinci olarak saltanat ve hilafete son vererek eski rejimin siyasi kurumlarına son vermiş; üçüncü olarak kapitalizmin hu-

301 Öncü, a.g.m., s.1566-1567.

kuki ve kurumsal üst yapısının ana unsurlarını oluşturmuştur. Buna karşılık ulusal bir ekonomi oluşturma süreci kalıcı ve ciddi olarak 1930 sonrasında başlayacaktır. Büyük Dünya Buhranı'na karşı korumacı-devletçi iktisat politikalarının uygulanması ve 1950 sonrasında farklı olarak ulusal kaynaklara dayanarak sanayileşmeyi başlatabilmesi, Türkiye kapitalizminin gelişiminde önemli bir olgunlaşma aşaması olacaktır³⁰².

1923 yılı Anadolu'da yeni bir devletin kuruluşunu ve bu bağlamda siyasi bir devrimi ifade etmektedir. Ancak geçmişle siyasal anlamda bir kopuş gerçekleşirken, iktisadi bakımdan bir kopma söz konusu olmamıştır. 1923-1929 yılları arasında uygulanan iktisat politikalarının ve resmî iktisat görüşlerinin Boratav tarafından "eksik kalmış bir burjuva demokratik devrimi veya ulusal bir kapitalizm doğrultusunda atılan ilk ve çekingene adımlar" olarak nitelenen 1908-1922 dönemiyle şaşırtıcı bir süreklilik içinde olduğu söylenmektedir. Bu süreklilik Meşrutiyet sonrasında millî iktisat görüşü olarak nitelendirilen ve savaş yıllarında kısmen uygulanan iktisadi tezlerin, dönemin koşullarından kaynaklanan sınırlamalar dışında, 1923 sonrasına büyük ölçüde egemen olmasıyla açıklanmıştır. Millî iktisat okulunun korumacı ve dolayısıyla sanayileşmeye yönelik eğilimleri bu dönemde Lozan Antlaşması ile gümrük politikalarına konan engeller yüzünden ikinci planda kalmıştır. Ancak millî iktisat okulunun devlet desteğiyle bir yerli ve millî burjuvazi yetiştirilmesini kalkınma ve modernleşmenin temel mekanizması olarak gören yaklaşımı, 1923 sonrasının iktisat politikalarına tamamen egemen olmuştur³⁰³.

Bu ilk yıllarda odaların kurulmasıyla ilgili olarak Şubat 1923'te toplanan İktisat Kongresi'nde Tüccar Grubu'nun esasları arasında ticaret odaları ile ilgili bazı düzenlemelere yer verilmesi için birtakım esaslar belirlenmiştir. Burada ülkenin her tarafında ticaret odalarının oluşturulması, bu konuyla ilgili olarak daha önce düzenlenip kanun hâline gelemeyen kararnamenin incelenmesi ve bütün ticaret ve sanayi odalarının bu konudaki görüşlerinin alınması suretiyle acele bir kanun düzenlemesi yapılması kabul edilmiştir. "Ticaret odalarının seçimlerinin rüesa-yı memurin-i hükümetin fazla mü-

302 Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-2007)**, İmge Kitabevi, 13. Baskı, Ankara 2009, s.213.

303 Boratav, **a.g.e.**, s.21, 39, 40.

dahalesine maruz kaldığı için tüccarın bu teşkilatı kendi ruhundan kopmuş gibi hissetmediği, ticaret odaları mecalis-i idaresine seçilecek üyeyi tefrik eden heyet-i intihabiyenin doğrudan doğruya tüccarlar tarafından seçimi” kabul edilen esaslar arasında yer alır. Kongre’de ayrıca bütün ticaret ve sanayi odalarının üyelerinden oluşacak “umumi ticaret ve sanayi odaları kongresi” yapılması esası da kabul edilmiştir³⁰⁴.

Kongre’de Sanayi Grubunun Esasları arasında da sanayi odaları kurulması ile ilgili karara rastlanmaktadır. Her liva ve kaza dâhilinde bir sanayi odası açılması, her sanayi odası arasında ciddi irtibatlar sağlamak, hükûmet merkezinde bütün sanayi odalarının bağlı olduğu büyük bir merkezi sanayi odası kurulması kabul edilmiştir. Bunun yanında esnaf cemiyet ve loncalarının da kurulmasının sağlanması, emval-i metrukeye kalan sanayi kuruluşlarının özellikle sanat erbabına verilmesi ve sanayi muhitlerinin dağılmaktan korunması kabul edilmiştir³⁰⁵.

Kongreden bir süre sonra kurulan Ali Fethi Bey başkanlığındaki hükümetin programında da (14/08/1923-27/10/1923 tarihle arasında hükümet eden) “ticaret, ziraat ve sanayi odalarının daha faal ve muntazam bir hâle ifrağı ile ticaret hayatımızda müsmir olmalarını teminen nizamnamesi tadil ve islah edilecektir” ifadesine yer verilmiştir³⁰⁶.

Bu gelişmeler yaşanırken İstanbul Ticaret ve Sanayi Odasının millileştirilmesine yönelik İstanbul tüccarı tarafından başlatılan girişime yer vermek gerekmektedir. 1880 yılından itibaren varlığını sürdüren Dersaadet Ticaret ve Sanayi Odası Mütareke yıllarında büsbütün yabancılaşmıştır. Başar ve Manyas’ın anılarında aynı rahatsızlıkla aktardığı bilgilere göre; İstanbul Ticaret Odası Fransızca defter tutmakta, Fransızca yazışmalar yapmakta, ticaret hayatı ile ülkedeki Türk çoğunluk arasında bir duvar vazifesi görmektedir. Bu durumun Osmanlı yönetiminin ilgisizliği ve bilgisizliğinden kaynaklandığı düşünülmüş, Oda Meclisi zabıt defterinin dahi başka dillerde

304 Afet İnan, İzmir İktisat Kongresi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s.42

305 İnan, **a.g.e.**, s.50.

306 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre II, Cilt 1, İçtima Senesi 1, İçtima 14, 05/09/1339, s.425; İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz (Haz.), **Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, C 1**, TBMM Basımevi, 2013, s.73.

tutulmuş olması, “aklın idrak edemeyeceği bir hadise karşısında kaldığı zamanki his” ile tarif edilmiştir. Bir sömürge odası hâline gelen Odaya sadece ithal ve ihraç ettikleri mallar için menşe şahadetnamesi gibi bazı evrak almaya mecbur olan tüccarlar kayıtlı olup, çoğu Türk değildir. Yani piyasa; liman, banka, şirket, ticarethane gibi Ticaret Odası da Türk olmayanların elindedir. Aslında İstanbul’da memurluk ve amelelik dışında kalan hemen bütün çalışma alanları Türk olmayanların elindedir. Ağızlarında havana sigaraları ile içtimaya gelen ecnebi seyr-i sefain kumpanyaları mümessilleri 13.60 olan dizbarko ücretini 8.60’a indirmek talebinde ısrar edildiği takdirde, faaliyetlerini tatil edeceklerini söyleyecek kadar ileri gitmişlerdir. İş hayatında Türkçe konuşulmamakta, hatta Beyoğlu tarafında Fransızca veya Rumca bilmeyen insanlar alışveriş bile yapamamaktadır³⁰⁷.

A. Hamdi Başar, zaferden sonra kaçmaya başlayan Rumlar ve diğer azınlıkların tüccarları, komisyoncuları ve fabrika mümessillerinin yerlerine Türkleri yerleştirmenin başlıca gayeleri olduğunu belirtmiştir. Başar ve onun gibi düşünenlere göre; eğer Oda Türklerin elinde olursa çalışmalarını bu amaca yöneltebilecektir. Bunun yanında yeni kurulan devletin önemli ve karışık ekonomik meselelerinin çözümlenmesi gerekmektedir. Devlet yeni kurulsada İstanbul hâlâ ekonomik merkez olma özelliğini korumaktadır. Bu nedenle İstanbul Ticaret Odası millileşirse ve güçlenirse iktisadi konularda yeni hükümetin müşavirliğini üzerine alabilecektir³⁰⁸.

Bu yaklaşım içerisinde olan tüccar kesiminin saltanatın kaldırılmasının ardından İstanbul’da hareketlenmeye başladığını yine Başar’ın anılarından öğreniyoruz. Saltanatın kaldırılma kararının verilmesinden kısa bir süre sonra İstanbul’da kırk-elli kişilik Türk tüccarından oluşan grup bir araya gelmiştir. Bunlar o zamana kadar gizli olarak çalışan Millî Müdafaa grubuna dâhil olan kişilerden ibarettir. Bu grup o zamanlar Millî Müdafaa grubunun temas murahhaslığını da yapan Başar tarafından bir araya getirilmiştir. Başar’ın ifadesiyle İstanbul’u idari şekilde fethetmenin yanında iktisaden de

307 A. Hamdi Başar, **Barış Dünyası**, C 6, S 57, 1967, s.55-56. A. Hamdi Başar, “Millî Ticaret Odası Kurulurken”, **İktisadi Yürüyüş**, s.13. Raufi Manyas, “Canlı Hatıralar”, **İktisadi Yürüyüş**, Ticaret ve Sanayi Odaları Ticaret ve Zahire Borsaları Fevkalade Sayısı, 1943, s.10.

308 A. Hamdi Başar, **Barış Dünyası**, S 57, s.56.

fethetmek, yani Türkleştirmek gerekmektedir. Bunun için bu grubun arasında “Millî Türk Ticaret Birliği” adıyla bir cemiyet kurmaya karar verilmiştir. Başar tarafından hazırlanmış olan cemiyet nizamnamesi kabul edilmiş ve orada birliğin idare meclisi seçilerek faaliyete başlamıştır. Birliğe Kavalalı Hüseyin Bey Reis, A. Hamdi Başar Kâtibi-i Umumi olmuştur. Millî Türk Ticaret Birliği hemen faaliyetlerine başlamıştır. Hükümetle ticaret hayatı arasında temas vazifesi gören kongreler ile İstanbul'un ilk defa ticaret tahri-rini yaparak salnameler meydana getirilmiştir³⁰⁹.

Salnamenin hazırlanması için 1924 yılında Millî Türk Ticaret Birliği Merkez-i Umûmisi tarafından Hariciye Vekâleti İstanbul Murahhaslığından bir talepte bulunulmuştur. Buna göre: “Türk Ticaret Birliği tarafından ni-san sonunda yayınlanacak olan sâlnâmeye konulmak üzere İstanbul'da bulunan sefarethane, konsoloshane, ecnebi temsilcilikleri ve ecnebi ticaret odaları gibi kuruluşların ve mümkünse bu kuruluşlardaki başkanlar ve erkanın isimleri ve adreslerinin soruşturulmasına izin verilmesi rica edilmektedir.”³¹⁰

Millî Türk Ticaret Birliğinin kuruluşundan itibaren İstanbul Ticaret ve Sanayi Odasının millîleşmesi için sürekli çaba harcanmıştır. Oda Meclisinin feshini sağlayıp yeniden seçim yaptırmak ve Birliğe kayıtlı Türklerden bir Meclis kurma çabası bir seneden fazla sürmüştür. Yeni hükümetin ticaret ve sanayi odaları için henüz yeni bir düzenleme yapmadığı Millî Mücadele yıllarında, ticaret ve sanayi odaları 13 Haziran 1910 (31 Mayıs 1326) tarihli nizamnameye göre faaliyet göstermektedir. Buna göre Ticaret Nezareti odaya kayıtlı tüccar arasından 10 kişi seçmekte, tüccar da 10 kişi seçmektedir. Bu 20 kişi Nazırın başkanlığında toplanarak ve kendi aralarından veya dışardan 24 kişilik meclis üyelerini seçmektedirler. Vilayetlerdeki odalar için Ticaret Nazırının yerini valiler almakta ve odaların meclisi 24 değil 12 kişiden kurulmaktadır. Yürürlükte olan 13 Haziran 1910 tarihli odaların kuruluşu ve yönetimini düzenleyen nizamnameye göre oda meclisleri hükümet merkezi

309 A. Hamdi Başar, İktisadi Yürüyüş, s.13.

310 **BOA HR. İM. /102-43;** 13/04/1924 Tarihli Millî Türk Ticaret Birliği Tarafından Neşredilecek Salnameye Konulmak Üzere İstanbul'da Bulunan Yabancı Sefarethane, Konsoloshane Ve Mümessilliklerde Görevli Memurların Ve Şehbenderlerin İsimlerini Gösterir Listenin İstanbul Ticaret Odasından Talep Edilmesi Hakkında Yazı.

olan İstanbul’ da 24 ve vilayetlerde 12 kişiden kurulmaktadır. Artık hükümet merkezi Ankara olduğu için meclis 12 kişi olmalı, bunun içinse yeni bir seçim yapılmalıdır. Ancak Başar’ın çevresindeki İstanbul tüccarı “hükümet merkezinin şimdilik Ankara olduğunu, sulhun yapılmasından sonra hükümet merkezinin İstanbul olabileceğini” de düşünmektedir³¹¹.

Böylece yürürlükteki mevzuat esaslarından yola çıkılarak İstanbul Ticaret Odasını Türkleştirmek amacıyla Başar’ın girişimleriyle Ankara’dan İstanbul Ticaret Odası Meclisinin feshedildiği ve yerine kanun gereğince yenilerinin seçilmesi gerektiği konusunda İstanbul vilayetine hitaben bir emir kaleme alınması sağlanmıştır³¹². İstanbul Valiliğine ve İstanbul Ticaret Odasına gönderilen bu emirle oda meclisinin feshedildiği ve yeni seçim yapılacağı bildirilmiştir. Nizamname gereğince Vekâletin seçmesi tavsiye edilen 10 kişinin de ismi verilmiştir. Bu listede yer alan ve hepsi Millî Türk Ticaret Birliği üyesi kişiler Vekâletin seçim kurulu üyeleri olarak vilayete bildirilmiştir. Yapılan seçimlerde Millî Türk Ticaret Birliği üyelerine oy verilmesiyle oda seçimleri başarı ile tamamlanmış, oda meclisi tamamen Türklere oluşmuştur. Seçimlerden hemen sonra oda meclisi toplanmış, reisliğe Birliğin reisi Kavalalı İbrahim Paşazade Hüseyin Bey, ikinci reisliğe de Kibar Alizade Sarım Bey getirilmiştir. Oda Kâtibi Zaveb Efendi ile Ermeni ve Rum memurların oda ile ilişkileri kesilmiştir. Raufi Manyas millileşen İstanbul Ticaret Odasının ilk Umumi Kâtibi sıfatıyla teşkilatta yerini almıştır³¹³.

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odasının millileştirilmesinden sonra yeni düzenin ticaret ve sanayi odaları açısından önemli girişimi ülkenin ekonomik gelişmesine katkısı müşahade edilen ticaret ve sanayi odalarını düzenleyen kanuni düzenlemenin yapılmasıdır. Bu sebeple 1923 yılında toplanan İktisat Kongre’sinden yaklaşık iki yıl sonra Ticaret Vekili Ali Cenani’nin ifadesiyle “ticaret odaları hiçbir yerde teşekkül edemediği için gayet kısa bir kanun la-

311 A. Hamdi Başar, **Barış Dünyası**, S 57, s.56-57.

312 A. Hamdi Başar, İktisadi Yürüyüş, s.84.

313 A. Hamdi Başar, **Barış Dünyası**, S 57, s.57-58; A. Hamdi Başar, İktisadi Yürüyüş, s.84; Manyas, a.g.m., s.10.

yihası yapılmıştır.” Vekilin “müstacelen ve tercihan müzakere teklifi” kabul edilmiştir³¹⁴.

1925 yılı Nisan ayı ortalarında Başvekil İsmet Paşa tarafından Büyük Millet Meclisi Başkanlığına gönderilen yazıda daha önce bir tezkere ile arz edilmiş olan ve Meclisi Ali'de ziyaa uğradığı tezkereyle başkanlığa bildirilen ticaret ve sanayi odalarına ait kanun layihasının onaylı bir sureti talep üzerine takdim edilmiştir. TBMM Ticaret Encümeninin Riyaseti Celileye sunduğu mazbataya göre; ticaret odaları hakkında hükûmet tarafından hazırlanan 63 maddelik kanun layihası ile İstanbul ve İzmir Ticaret Odalarının bastıkları tasarılar ve söz konusu odalar tarafından gönderilen delegeler dinlenerek incelenmiştir. Kanun layihası üzerinde olumsuz eleştiri yapılmayan bu kısa mazbatada “ticaret odalarının memleket iktisadiyatına cidden hayırkâr olabilecek bir vaziyeti faale ve müsmireye girebilmelerini temin edecek olan lâyihai kanuniyenin müstacelen müzakere ve intacını Heyeti Umumiyeye arz ve rica eyleriz” denmiştir³¹⁵. 22 Nisan 1925 (22 Nisan 1341) tarihinde TBMM'de söz konusu kanun layihasının maddeleri görüşülerek kabul edilmiştir³¹⁶. 655 sayılı Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu, TBMM Genel Kurulunda oylanarak kabul edildikten sonra 2 Mayıs 1925'te Resmî Ceride' de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir³¹⁷.

Ticaret ve sanayi odaları hakkındaki bu ilk Kanun, başta Fransa olmak üzere çoğu Batı ülkesinin tercih ettiği gibi mesleki kuruluşları tüzel kişiliğe sahip olarak örgütlemek üzere düzenlenmiştir. Kanun'un birinci maddesine göre; ticaret ve sanayi odaları tüzel kişiliğe sahip, menkul ve gayrimenkul tasarrufuna ve görevleri ile ilgili iş ve işlemleri yerine getirmeye ve mahkemeler ve devlet dairelerinde davalı ve davacı sıfatlarıyla bulunmaya ve Ticaret

314 **TBMM Zabıt Ceridesi**, C 18, Devre II, İçtima Senesi II, 105. İçtima, 18/04/1341 (1925), s.113-114.

315 **TBMM Zabıt Ceridesi**, C 18, Devre II, İçtima Senesi II, İçtima 109, 22/04/1341. s.12.

316 **TBMM Zabıt Ceridesi**, C 18, Devre II, İçtima Senesi II, İçtima 109, 22/04/1341, s.429, 430, 467, 517, 532, 551.

317 **Resmî Gazete**, 2 Mayıs 1341, Sayı:99.

Vekâletinin muvafakatiyle istikraz akdine yetkili kuruluş olarak kabul edilmiştir³¹⁸.

İkinci madde ile odaların iç teşkilatının düzenlenmesinin, görevlerini yapabilmelerinin ve işlemlerini yürütebilmelerinin; ticaret ve sanayi odaları heyetlerinin de görüşleri alınmak suretiyle, ki burada kastedilen oda heyetleri muhtemelen İstanbul ve İzmir Ticaret Odalarıdır, odaların yerel ihtiyaçlarına ve özelliklerine yönelik hükümleri de içerecek şekilde Ticaret Vekâleti tarafından düzenlenip, İcra Vekilleri Heyeti tarafından onaylanacak bir nizamname ile belirlenmesi hükme bağlanmıştır. Bu nizamnamenin yayınlanmasına kadar 13 Haziran 1910 (31 Mayıs 1326) tarihli Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi ile 8 Ekim 1888 (26 Eylül 1304 / 2 Safer 1306) tarihli Simsar ve Tellâl Nizamnamesi hükümlerinin yürürlükte kalması uygun görülmüştür³¹⁹. Bu bağlamda hazırlanan Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi 27 Eylül 1925 (27 Eylül 1341) tarihinde kabul edilerek yasalaşmış ve kararname Gazi Mustafa Kemal imzasıyla 21 Kasım 1925'te Resmî Ceride'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. 21 Kasım 1925 tarihinde Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu'nun 10. maddesi ve Nizamname'nin 35. maddesi gereğince tadilen düzenlenen Esnaf Cemiyetleri Hakkında Talimatname de yayınlanmıştır³²⁰.

Kanun'un üçüncü maddesi oldukça önemli bir durumu hükme bağlamaktadır. Buna göre; kara ve deniz ticaret kanunlarına göre ticari sığata sahip

318 **Resmî Gazete**, 2 Mayıs 1341 (1925), S 99; **Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu ve Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi ve Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi**, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, 1341 R. (1925 M.), Vatan Matbaası; **Ticaret ve Sanayi Odası Kanunu ve Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi ve Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi**, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, Osmanbey Matbaası, İstanbul 1929.

319 **Resmî Gazete**, 2 Mayıs 1341 (1925), S 99; **Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu ve Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi ve Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi**, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, 1341 R. (1925 M.), Vatan Matbaası; **Ticaret ve Sanayi Odası Kanunu ve Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi ve Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi**, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, Osmanbey Matbaası, İstanbul 1929.

320 Koraltürk, **Türkiye'de Ticaret ve Sanayi Odaları**, s.83-84; **Resmî Gazete**, 2 Mayıs 1341, Sayı:99; **Resmî Gazete**, 21 Teşrinisani 1341, S 224.

olan ve ticari bir kuruluşu bulunan her şahıs, özel ve tüzel ve her türlü borsa mubayaacıları ve özel ve resmî simsar ve tellâllar merkez ve şube olarak ticari ikametgâhlarının buldukları yerlerin ticaret ve sanayi odalarına kayıt olmaya mecbur tutulmuştur. Bu mecburiyeti yerine getirmeyerek ilan tarihinden itibaren üç ay içerisinde odalara kaydolmak için başvurmayan özel ve tüzel kişiler, simsar ve tellâllardan odalar tarafından nakit para cezası tahsil edilmesi, hatta bir sonraki aşamada kayıt olmamakta ısrar edenlerin ticaret-hanelerinin kapatılması, simsar ve tellâlların da faaliyetlerinin durdurulması kararlaştırılmıştır. Ticaret ve sanayi odaları kararlarına uygun hareket etmeyenler için de nakdi para cezası yaptırımını söz konusudur. Ticaret ve sanayi odaları tarafından verilen cezaların icra daireleri tarafından yerine getirilmesi istenmiştir³²¹.

Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi de kayıt konusuna geniş yer vermiştir. Buna göre; ticaret ve sanayi odalarına kayıt olmayan ticaret ve sanayi erbabı, şirketler ve ticari kuruluşlar hakkında Odalar Kanunu'nun üçüncü maddesi hükümlerinin uygulanmasının yanında, odada kayıtlı olmayanların resmî daireler, belediyeler ve imtiyazlı şirketler tarafından yapılacak müzayede ve münakasalara ve taahhütler ve mukavelelere kabul edilmemesi hüküm altına alınmıştır. Ticari hususlarda mahkemeler ve devlet daireleri tarafından tayin edilecek bilir kişi ve mümeyyizler ve hakemler ancak odalara kayıtlı olanlar arasından seçileceği gibi devlet dairelerinde taahhüt ve iltizam için de ticaret odasında tasdik olunmak şartı getirilmiştir. Münakasa ve müzayede kaimelerine katılanların ilk imzaları üzerine oda kayıt numaraları işaret edilecektir. Odalara kayıtlı olanlar resmî dairelere ve mahkemelere ve odalara verdikleri dilekçelerde ve ilanlarda ve diğer evraklarda odalardaki kayıt ve tescil numaralarını da belirteceklerdir³²².

İlgili nizamnamede odalara kayıtları mecburi olanlar şöyle belirtilmiştir:

321 **Resmî Gazete**, 2 Mayıs 1341 (1925), S 99; **Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu ve Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi ve Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi**, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, 1341 R. (1925 M.), Vatan Matbaası; **Ticaret ve Sanayi Odası Kanunu ve Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi ve Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi**, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, Osmanbey Matbaası, İstanbul 1929.

322 Madde 127, 128, 129. **Resmî Gazete**, 17 Teşrinisani 1925, S 221.

1-Berri ve Bahri Ticaret kanunlarına göre ticari sıfatı olan ve ticari bir kuruluşu olan yerli ve yabancı özel ve tüzel şahıslar, muamelat-ı ticariye ve nakliye komisyoncuları,

2- Ticari ve sınai ve mali müessesât-ı ticare-i resmîyeye

3-Her nevi borsa mübayaacıları

4-Resmî ve hususi simsarlar ve dellallar,

Ticari sığata sahip olanlarla ilgili olarak nizamnamede yer verilen bilgilerle herhangi bir boşluğa meydan verilmek istenmemiştir. Bununla ilgili olarak; kanunen ticari ehliyete sahip olup, Ticaret Kanunu'nun birinci maddesine göre Zeyl-i Kanun-i Ticaretin 28'inci ve 29'ncu maddelerinde söz konusu olan ticari işlemleri bir ticari müessese kurarak yerine getiren ve icra-yı sanatı alışılmış sayılan ferdi ve hükmi şahıslar ticari sığata sahip olup tacir kabul edilirler. Tacirlerin tasdiklenmiş defatir-i kanuniye-i ticariyeyi usulü çerçevesinde Türkçe tutmaları mecburidir³²³.

Bunun yanında kara ve deniz ticaret kanunlarına göre ticari sığata sahip olmayıp erbab-ı ticaret ve sanayi arasında dayanışma ve ülkenin iktisadi gelişmesini sağlama gibi amaçlarla usulü çerçevesinde kurulmuş olan üye sayısı elliden az olmayan cemiyetler ve birlikler de istedikleri takdirde ticaret odalarına şahsiyet-i maneviyeleri adına kayıt olabileceklerdir³²⁴.

Kayıtta göz önünde bulundurulacak hususlardan biri de tacirlerin veya sahip oldukları kuruluşların veya şirketlerin dereceleri'dir. Ticari sığata sahip olanlar, şirketler ve müesseselerin dereceleri başlangıçta birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü sınıf olarak dört dereceye ayrılmıştır. Sermayeleri üç yüz bin liradan fazla olan anonim ve limited şirketler, resmî müessesât-ı ticariye (fevkalade sınıf) olarak kabul edilmiştir. Her nevi borsa mübayaacıları ve resmî ve hususi simsar ve dellallar da ayrıca üç sığata ayrılmıştır³²⁵.

323 Madde 75, 76. **Resmî Gazete**, 14 Teşrinisani 1925, S 218.

324 Madde 89.**Resmî Gazete**, 15 Teşrinisani 1925, S 219.

325 Madde 101, 103.**Resmî Gazete**, 15 Teşrinisani 1925, S 219; **Resmî Gazete**, 4 Nisan 1926, S 339.

1929 yılında Nizamname'nin 101. maddesi tadil edilerek “alelumum sıfatı ticariyeyi haiz olanlar ve şirketler ve müesseseler birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci sınıf olarak beş dereceye ayrılmaya başlamıştır. Sermayeleri üç yüz bin liradan fazla olan anonim ve limitet şirketler, resmî müessesatı ticariye fevkalâde sınıf addolunur” şekline gelmiştir³²⁶.

Kanun'un odaların ticaret sicil kaydı tutmaları konusundaki hükmü dördüncü maddede yer almıştır. Bu sicille Kanun gereği odaya kaydı mecburi olanlar ile bunların dışında kalan bütün esnaf ve dükkânı bulunan sanatkârlar ve küçük tacirler de kayıt olacaktır. Ticaret ve sanayi odası bulunmayan yerlerde tescil işlemlerini belediyelerin yerine getirmesi öngörülmüştür³²⁷. Nizamnameye göre de ticaret ve sanayi odaları kayıt mecburiyeti işlemlerinin haricinde bir de ticaret sicil defteri tutacaklardır. Kayıt mecburiyeti olmayan bütün esnaf ve küçük tacirlerle küçük sanatkârlar iki nüsha hâlinde sicil varakası tutarlar. Ticaret ve sanayi odaları her ay sonunda odalara yeniden kayıt olanlarla sicil varakası verenlerin sayısını ve sicil kaydı sicil özetlerini mecmualarıyla yayınlamak ve Ticaret Vekâletine bir sicil kaydı sicil özeti göndermek durumundadırlar³²⁸.

Kanun'un kabulünden çok kısa bir süre sonra 18 Kasım 1925'te Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu'nun üçüncü ve beşinci maddeleri üzerinde tadilat yapılarak üçüncü maddesi şu şekilde değiştirilmiştir: “Berrî ve bahrî ticaret kanunları mucibince sıfat-ı ticariyeyi haiz olan ve müessese-i ticariyesi bulunan her şahıs ferdî ve hükmî ve her nevi borsa mübayaacıları ve hususi ve resmî simsar ve dellallar merkez ve şube olarak ikametgâh-ı ticari ittihaz eyledikleri mahallerin ticaret ve sanayi odalarına kayıt olunmaya mecburdurlar. Bu mecburiyeti ifa etmeyerek tarih-i ilandan itibaren üç ay zarfında kendilerini odaya kaydettirmek için müracaat etmeyen eşhas-ı ferdiye ve hükmiye ve

326 **Resmî Gazete**, 20 Mart 1929, S 1146.

327 **Resmî Gazete**, 2 Mayıs 1341 (1925), S 99; **Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu ve Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi ve Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi**, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, 1341 R. (1925 M.), Vatan Matbaası; **Ticaret ve Sanayi Odası Kanunu ve Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi ve Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi**, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, Osmanbey Matbaası, İstanbul 1929.

328 Madde 110, 111, 115. **Resmî Gazete**, 16 Teşrinisani 1925, S 220.

simsar ve dellallardan muayyen olan senelik kayıt ücretlerinin üç misli ceza odaca tahsil olunur. Cezanın tahakkukundan itibaren üç ay zarfında kayıt olunmamakta ısrar edenlerin ticarethaneleri oda kararıyla hükümetçe set ve simsar ve dellallar icra-yı muameleden men olunur.” Beşinci maddede yapılan değişiklikle ticaret ve sanayi odalarının kararlarına uymayanlar hakkında odalar tarafından beş liradan yüz liraya kadar nakit ceza hükmolunmuştur. Bilumum cezaları içeren oda mazbataları icra dairelerince icra ve tenfiz olunur³²⁹.

Nizamnamenin birinci faslı ticaret ve sanayi odalarının amaçları ile kuruluş şekillerine ayrılmıştır. Birinci maddeye göre; 22 Nisan 1925 (22 Nisan 1341) tarihli ve 655 numaralı Kanun gereğince ticaret ve sanayi odaları tüzel kişiliğe sahip genel menfaatlere hizmet eden kuruluşlardır. Mıntıkları dâhilinde ticari, sınai ve mali alanlarda genel iktisadi ve meslekle ilgili menfaatleri sağlamak için kendilerine verilen (ikinci fasılda yer verilen) görevi yerine getirir ve yetkileri kullanırlar. Ticaret ve sanayi odalarının faaliyet alanları yalnız buldukları şehir veya kasaba değildir. Mülkî teşkilat itibariyle o şehir veya kasabaya bağlı olan ticaret odaları bulunmayan beldeler, nahiyeler ve köyler de ticaret ve sanayi odalarının mintıklarına dâhildir. Yeni teşkilat itibariyle herhangi bir ticaret ve sanayi odasının bulunduğu şehir veya kasabaya bağlı olmadığı hâlde ticaret ve iktisat bakımından o şehir ve kasaba ile sürekli olarak irtibatta bulunan belde, nahiyeye ve köyler de odalar tarafından mahalli hükümet tarafından gösterilen veya Ticaret Vekâleti tarafından resen görülen iktisadi ve ticari gerek üzerine ticaret ve sanayi odası mintikasına dahil edilebilirse, Ticaret ve Sanayi Odası Nizamnamesi'nin yayınlanması tarihinden itibaren altı ay içerisinde mintikasına dâhil olması gereken mahalleri gösterir bir harita hazırlamak ve vekâlete göndermek ile gerekçesini bildirecek ve vekâletçe incelenerek mintika hudutları dönüştürülerek tayin edilecektir³³⁰.

329 **Resmî Gazete**, 18 Teşrinisani 1925, S 222; **Ticaret ve Sanayi Odası Kanunu ve Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi ve Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi**, 1929.

330 **Resmî Gazete**, 11 Teşrinisani 1341 (1925), S 216; **Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu ve Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi ve Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi**, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, 1341 R. (1925 M.), Vatan Matbaası; **Ticaret ve Sanayi Odası Kanunu ve Ticaret ve Sanayi Odaları Nizam-**

Nizamname'nin ikinci maddesine göre; ticaret odaları teşekkül etmemiş yerlerde ticaret ve sanayi odalarının yeniden kurulması üç şekilde olabilmektedir. Bunlar:

- 1- Erbab-ı ticaret ve sanayiden en az on kişinin kuruluş için ortak başvurusu ve girişimleri üzerine Ticaret Vekâletince resen veya mahallî hükümetin mü-talaası alınarak mezuniyet verilmesi,
- 2- Ticaret Vekâletince görülen iktisadi lüzum üzerine doğrudan doğruya açılması için mezuniyet verilmesi,
- 3- Mahallî hükümetçe yapılan yazılı başvuru üzerine vekâletçe mezuniyet verilebilmesi³³¹.

İcra Vekilleri Heyetinin Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi'nde 1929 yılında değişiklik yaptığı maddelerden biri 2. maddedir. Tadilat yapılan bu maddeye göre “bir mahalde yeniden ticaret ve sanayi odası tesisi için gerek o mahaldeki tüccar ve gerek hükümet tarafından İktisat Vekâletine müracaatla izin talep olunması gerekmektedir. Bir mıntıka sınırlarında bulunan bir ticaret odası dahi aynı mıntıka dahilinde başka bir odanın kurulması için izin talep edebilir. İktisat Vekâleti gerek resen ve gerek yapılan bu müracaatlar üzerine lüzum gördüğü takdirde bir mahalde oda kurulmasına ve aynı zamanda gerek olmadığına kani olduğu odaların ilgasına ve bu ilga edilen odayı uygun bir diğer odanın mıntıkası içine almaya yetkilidir. Odaların lağvından önce valilerin de mütalâaları sorulacaktır³³².”

Nizamname; esnafi, küçük taciri ve küçük sanatkârı tacirden ayırmıştır. İşlemleri nakdi sermayesinden çok dükkânında işleyerek veya seyyar olarak bedeni mesaisine dayanan ve kazancı ancak geçim kaynağını sağlamaya ye-

namesi ve Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, Osmanbey Matbaası, İstanbul 1929.

331 **Resmî Gazete**, 11 Teşrinisani 1341 (1925), S 216; **Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu ve Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi ve Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi**, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, 1341 R. (1925 M.), Vatan Matbaası; **Ticaret ve Sanayi Odası Kanunu ve Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi ve Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi**, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, Osmanbey Matbaası, İstanbul 1929.

332 **Resmî Gazete**, 3 Teşrinisani 1929, S 1335.

terli olacak derecede az olan esnaf ve küçük tacirler ve küçük sanatkârlar için odalarda kayıt mecburiyeti olmayıp, bunlar Odalar Kanunu'nun dördüncü maddesine göre ticaret siciline kayıt ve tescil olunacaktır³³³.

Nizamname tacir, sanayici ve esnaf dışında kazanç sağlayan borsa mübayaacıları, simsar ve dellalların da nitelikleri ile çalışma alanlarının sınırlarını belirleyerek düzenlemiştir. Her nevi borsa mübayaacıları işlem yaptıkları borsaların nizamnamelerine ve talimatnamelerine göre bu sanatı yerine getirirler. Borsa mübayaacılarının odalara kayıtları zorunludur. Nizamnamede simsar ve dellal ise şöyle tanımlanmıştır: “Her nevi eşya ve emtia-i ticariye ve kanbiyo ve esham ve akar ve emlak ve arazinin alım ve satımında ve taahhüdünde ve sefain navlunları ve nev-i sigorta muamelelerinde ve alım ve satıma ve mukavelat ve taahhüdata tavassut ederek muamele ve ukudat-ı mezkurede tarafeyn-i âkideynden addolunan ve ancak tavassut-ı vaziyet ve sıfatta bulunan kimselere “simsar ve dellal” denilir: Simsar ve dellallar kendi adlarına ticari faaliyetler yapamazlar. Ayrıca simsar ve dellallar resmî ve hususi olmak üzere iki kısımdır. Gerek resmî gerek hususi dellal ve simsarların odalara kayıtları zorunludur. Dellal ve simsarlarla ilgili nizamnamenin diğer maddelerinde yer alan hususlar simsar ve dellalların yaptıkları iş ve işlemler üzerinden ekonomik faaliyetleri izleyebilme düşüncesini işaret etmektedir. Örneğin odalara kayıtlı olan hususi simsar ve dellallar odalar tarafından sayfa numaraları tasdikli bir defter tutmak zorunda olup, günlük işlemleri kaydetmeye mecburdurlar. Defterler on beş sene saklanacak, kaybolması hâlinde odaya haber verilecektir. Resmî dellallar da defter tutacaklardır³³⁴.

Lağvedilen deniz ticaret odalarının evrakları ve kayıtları ticaret odalarına teslim edilecektir. Deniz ticaret odalarının görevleri nizamnamenin ilgili maddesinde belirtilen konuya hâkim kişilerden ve uzmanlardan oluşturulacak bir komisyonla istişare etmek suretiyle, ticaret ve sanayi odaları tarafından yerine getirilecektir. Seyr-i Sefain İdaresinin İstanbul Ticaret-i Bahriye Odasına vereceği ödenek ise İstanbul Ticaret ve Sanayi Odasına verilecektir³³⁵.

333 Madde 77.**Resmî Gazete**, 14 Teşrinisani 1925, S 218.

334 Madde 78, 79, 80-86.**Resmî Gazete**, 15 Teşrinisani 1925, S 219.

335 Madde 134.**Resmî Gazete**, 17 Teşrinisani 1925, S 221.

Başta yıllık kayıt ücretlerinin ayrıntıları ile ilgili hususlar olmak üzere ticaret ve sanayi odalarının gelir kalemleri Kanun'da yer almıştır. Bunun yanında harçlar ve nakit cezalar, bağışlar ve yardımlar, odalar tarafından kurulan ve yönetilen kuruluşlardan sağlanan gelir, miktarı her oda tarafından tespit edilerek Ticaret Vekâleti tarafından tasdik edilmek ve kazanç vergilerinin %5'ini geçmemek üzere odalar tarafından tahsil edilecek resimler odaların yasal gelirleri olarak belirlenmiştir.³³⁶

Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi odaların her sene gelirlerinin %10'unu ihtiyat akçesi olarak ayırmalarını mecbur tutmuştur. Bu ihtiyat akçeleri "Türkiye Ticaret ve Sanayi Odaları Bankası" adıyla kurulacak bir anonim şirket sermayesine tahsis edilecek, odalar ihtiyat akçeleri oranında bankaya hissedar olacaklardır. Bu bankanın kuruluş amacı ve kuruluş şekli Ticaret Vekâleti tarafından tayin edilecektir. Bankanın kuruluşu ve idaresi Vekâlete aittir³³⁷. Nizamname'deki bu uygulama 1937 yılında şöyle değiştirilmiştir: "Ticaret ve Sanayi Odaları her sene varidatlarından %10'unu ihtiyat akçesi olarak ayırmak mecburiyetindedirler. İşbu ihtiyat akçeleri Türkiye Ticaret ve Sanayi Odaları Bankası namı ile teşkil edilecek bir anonim şirket sermayesine tahsis olunacaktır. Odalar ihtiyat akçeleri nispetinde bankaya hissedar olacaktır. Banka teşekkül edinceye kadar toplanmış ve toplanacak ihtiyat akçeleri, menafii hisseleri nispetinde odalara ait olmak üzere, umumî mağaza veya depo tesis ve inşası ile idaresi amacıyla kurulacak anonim veya limited şirketlerin hisse senetlerine yatırılır. Odaların bu şirketlere katılım oranını ve miktarını İktisat Vekâleti tespit eder"³³⁸.

Ticaret ve sanayi odalarının zorunlu görevlerinin yanında danışma nitelikli görevleri devlet ile yakın ilişki içinde bulunmak durumunda olduklarına işaret etmektedir. Nizamname'nin üçüncü maddesinde ticaret ve sanayi oda-

336 **Resmî Gazete**, 2 Mayıs 1341 (1925), S 99; **Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu ve Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi ve Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi**, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, 1341 R. (1925 M.), Vatan Matbaası; **Ticaret ve Sanayi Odası Kanunu ve Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi ve Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi**, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, Osmanbey Matbaası, İstanbul 1929.

337 Madde 125. **Resmî Gazete**, 17 Teşrinisani 1341, S 221.

338 **Resmî Gazete**, 5 Şubat 1937, S 3526.

larının görevleri ve yetkileri sıralanmıştır. Olağan hâllerde ticaret ve sanayi odalarının görüşlerini almak gerektiği belirtilmiştir. Bunlar:

- 1-Ticari konularla ilgili hukuki mevzuatın yapılmasına ilişkin konular,
- 2-Ticaret ve sanayiye ilgilendiren kanun hükümleri ve talimatnameler ile kararların hazırlanması ve düzenlenmesi,
- 3- Ticaret ve sanayiye ilgilendiren tekeller ve imtiyazlar ve ticaret antlaşmaları ve uzlaşmaları,
- 4- Gümrük, tüketim, kazanç vergileri ve tarifeleriyle ticaret ve sanayiye ilgilendiren devletin diğer vergileri ile vilayetler, belediyeler ve nahiyeler tarafından istifa olunacak mahalli vergiler ve belediyenin vaz' ve tadil ve tenziline ilişkin proje ve tasarılar,
- 5- Kara, deniz, nehir ve hava ile ilgili nakliyeciliğe ve nakliye hizmetlerine ve nakliye tarifelerine ve limanlara ve liman tesisatına ve posta ve telgraf ve telsiz telgraf ve telefon ve telsiz telefon haberleşmesine ve tarifelerine ilişkin proje ve tasarılar,
- 6- Hükûmet tarafından ticarete ve sanayiye ilişkin yapılacak her türlü tesisat ve teşkilatın proje ve tasarılarıyla ticaret ve sanayi mektepleri ve ticaret mahkemelerinin kurulması konularıdır³³⁹.

Bunun yanında ticaret ve sanayi odalarının resen teklif yetkisine Nizamname'de yer verilmiştir. Ticaret ve sanayi odaları ticari konularda ve genel olarak iktisadi durumu ilgilendiren konular hakkında resen görüş belirtmeye, dilek ve talepte bulunmaya yetkilidir. Ayrıca; kanunlar, nizamat-ı mahususa ile belirli görevler, kayıt ve tescil, ticari teamüllerin tespiti, ticari vesikaların verilmesi ve tasdiki, fatura tasdikleri, çeşitli konularda şahadetnameler, ehl-i hibre mümeyyiz raporları, imza tasdikleri gibi pek çok görev ve yetkiye sahiptirler. Ticaret ve sanayi odalarının her türlü ticari sözleşmeyi

339 Madde: 3. **Resmî Gazete**, 11 Teşrinisani 1341 (1925), S 216; **Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu ve Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi ve Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi**, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, 1341 R. (1925 M.), Vatan Matbaası; **Ticaret ve Sanayi Odası Kanunu ve Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi ve Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi**, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, Osmanbey Matbaası, İstanbul 1929.

tasdik ve tescil ve defter-i mahsusuna kayıt ve bu hususta tüccar defterlerini tasdik etmeleri de önemli görevler arasındadır. Ticaret ve sanayi odaları; bütün ticaret ve sanayi erbabı, ticari sınai ve mali kuruluşlar hakkında inceleme ve araştırmalar yapma ve sicil kayıtlarını tevsi ve ikmalle görevlidirler. Odalar; borsa ve piyasaların faaliyet ve işlemlerini takip ve tespit edecekler ve borsalar tarafından yayınlanmış olan fiyat cetvellerini muhafaza edecekleri gibi borsalar dışında kalan eşya ve ticari ve sınai malların fiyatlarını da piyasalardan takip ve tespit ederek defter-i mahsusuna kaydedeceklerdir. Halen mevcut ticaret, zahire ve sanayi borsaları Ticaret Vekâletinin uygun bulmasıyla ticaret ve sanayi odalarına devredilecek ve bağlanacaktır. Ticaret ve sanayi odalarına manevi şahsiyetleri adına hakem veya mesalih veya bilir kişiye mümeyyiz olarak kabul edildikleri veya seçildikleri meseleler ve ticari uyuşmazlıklarda vazife-i hükmiye (yasal görev) ve sulhiye ve temyiziyeyi yerine getirmek görevi de verilmiştir³⁴⁰.

Ticaret ve sanayi odaları, Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu ve ilgili nizamname ile belirlenmiş olan görevleri yerine getirmek için:

1-Bütçelerini resen düzenlemeye ve uygulamaya,

2-Odaların iç teşkilatına ve oda görevlerinin yerine getirilmesine ilişkin hükümleri içermek üzere dâhilî talimatnameler düzenlemeye ve uygulamaya yetkilidirler³⁴¹.

Ticaret ve sanayi odaları esnaf cemiyetlerine ilişkin işlemleri; Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu'nun ilgili maddesine istinaden yürürlükte olan veya

340 **Resmî Gazete**, 11 Teşrinisani 1341 (1925), S 216; **Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu ve Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi ve Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi**, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, 1341 R. (1925 M.), Vatan Matbaası; **Ticaret ve Sanayi Odası Kanunu ve Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi ve Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi**, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, Osmanbey Matbaası, İstanbul 1929.

341 Madde: 18. **Resmî Gazete**, 11 Teşrinisani 1341 (1925), S 216; **Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu ve Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi ve Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi**, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, 1341 R. (1925 M.), Vatan Matbaası; **Ticaret ve Sanayi Odası Kanunu ve Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi ve Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi**, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, Osmanbey Matbaası, İstanbul 1929.

ticaret ve sanayi odalarının mütalaaları alınmak suretiyle Ticaret Vekâleti tarafından yeniden düzenlenen ve İcra Vekilleri Heyeti tarafından kabul ve tasdik edilecek hususlar çerçevesinde yerine getirmek durumundadırlar³⁴².

Ticaret ve sanayi odalarının ve odaya bağlı kuruluşların görev ve yetkilerini yerine getirmesi hususunda oda meclisleri tarafından dâhili talimatnameler ve özel kanunlar hazırlanması ve uygulanması istenmiştir. Odalar arasında işlem birliği sağlamak açısından bu talimatnamelerin yürürlüğe girmesinden önce Ticaret Vekâletine gönderilmesi ve tasdik ettirilmesi şart koşulmuştur³⁴³.

Ticaret ve sanayi odalarına ilişkin ilk nizamnamede teşkilat ise şöyle belirlenmiştir:

Bulunduğu şehrin nüfusu yüz binden fazla olan yerlerde ticaret ve sanayi odalarının teşkilatı dokuz kısma ayrılmıştır:

- 1- Ticaret ve sanayi odası meclisi
- 2- Riyaset divanı
- 3- Ticaret ve sanayi odası idare heyeti
- 4- Kâtib-i umumî
- 5- Oda teşkilat-ı dâhiliyesi
- 6- Komisyonlar ve encümenler
- 7- Odaya bağlı kuruluşların teşkilat-ı mahsusası
- 8- Oda kongreleri
- 9- Esnaf teşkilatı murakabe bürosu

342 **Resmî Gazete**, 11 Teşrinisani 1341 (1925), S 216; **Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu ve Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi ve Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi**, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, 1341 R. (1925 M.), Vatan Matbaası; **Ticaret ve Sanayi Odası Kanunu ve Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi ve Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi**, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, Osmanbey Matbaası, İstanbul 1929.

343 Madde 72. **Resmî Gazete**, 14 Teşrinisani 1925, S 218.

Bulunduğu şehrin veya kasabanın nüfusu yüz binden az ise ticaret ve sanayi odalarının teşkilatı sekiz kısımdan ibarettir:

- 1- Ticaret ve sanayi odası meclisi
- 2- Riyaset divanı
- 3- Oda başkâtibi
- 4- Oda teşkilat-ı dâhiliyesi
- 5- Komisyonlar ve encümenler
- 6- Odaya bağlı kuruluşların teşkilat-ı mahsusası
- 7- Oda kongreleri
- 8- Esnaf teşkilatı murakabe bürosu

Bu oda organlarından ticaret ve sanayi odası meclisi seçim suretiyle asıl üyelerden oluşur. Asıl üyelerin sayısı odanın bulunduğu şehrin nüfusu yüz binden fazla olduğu takdirde otuz kişiden ve nüfusu yüz binden az ve elli binden fazla olan şehirlerde on iki ve nüfusu elli binden az olan şehir ve kasabalarda yedi kişiden ibarettir. Atanan oda umumi kâtibi veya oda başkâtipleri mecliste oy sahibi olarak Ticaret Vekili Müsteşarı, Ticaret ve Sanayi ve Meadin Müdür-i Umumileri ve müdürlüklerdeki şube müdürleri, istatistik müdürü, hukuk müşaviri, Türkiye dâhilindeki mıntika ve ticaret ve iktisat müdürleri ve deniz ticareti müdürleri, mıntıkları dâhilindeki ticaret ve sanayi odaları meclisinin doğal üyesidirler. Hazır buldukları toplantılarda oya katılırlar³⁴⁴.

Mahallî asli üyelik için birinci derecede seçim işlemlerinde; Ticaret Vekâletinin mezuniyeti üzerine yeniden kurulması ve açılması gereken veya üyelerinin tamamının istifası üzerine yeniden kurulması gereken tica-

344 **Resmî Gazete**, 11 Teşrinisani 1341 (1925), S 216; **Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu ve Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi ve Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi**, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, 1341 R. (1925 M.), Vatan Matbaası; **Ticaret ve Sanayi Odası Kanunu ve Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi ve Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi**, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, Osmanbey Matbaası, İstanbul 1929.

ret ve sanayi odaları meclislerinin asli üyelerini seçecek olan müntahab-ı sanileri belirlemek üzere öncelikle birinci derecede bir seçim işlemi yapılacaktır. Gerek birinci derece gerek ikinci derecede seçim işlemlerini idare etmek üzere; ticaret ve iktisat müdürlükleri kurulan yerlerde bu kişilerin başkanlığı altında oda meclisi tarafından, oda henüz kurulmamışsa Ticaret Vekâletinin yazılı bildirimini veya memurun atanması ve başkanlığında o kişilerden vekil olmak üzere ticaret ve sanayi erbabından beş kişiden oluşan bir seçim heyeti kurulacaktır. Ticaret Vekâleti tarafından memur edilen bir kişi vekâlet adına seçim komiseri sıfatıyla oy sahibi olarak heyetin mesaisine katılacaktır³⁴⁵.

Burada Cumhuriyet'in ilk yıllarında görülen ekonominin Türkleştirilmesi uygulamalarına paralel olarak; birinci derecede seçimde oy verebilmek için ticaret ve sanayi erbabının, hususi şirketler ve kuruluşların sahip olması gereken vasıflarının başında "Türk olmak" koşulunun getirilmesini görmekteyiz. En az bir yıl süreyle mıntıkada sakin olmak ve ticaret ve sanatla meşgul olarak ticari ikametgâh sahibi bulunmak da aranan vasıflar arasındadır. Ayrıca ticaret sicilinde en az dördüncü sınıf derecesinde kayıt ve sicile sahip olmak gerekmektedir. Müntehab-ı sanilerin de ilk olarak "Türk olmak" vasıflarının yanında; en az iki sene süreyle o şehirde sakin olmak ve ticaret ve sanatla meşgul olarak ticari ikametgâh sahibi olmak, ticaret sicilinde en az üçüncü sınıf derecesinde kayıt ve sicil niteliğine sahip olmak gerekmektedir. Müntehab-ı sani heyetleri seçildikleri tarihten sonraki ocak ayından itibaren on sene süreyle daha ticaret ve sanayi odası meclisleri için yapılacak seçimlerde seçim hakkını korurlar³⁴⁶.

Ticaret ve Sanayi Odası meclisine üye olabilmek için gerekli olan nitelikler biraz daha katıdır. Öncelikle Türk olmak ve yirmi beş yaşını tamamlamış olmak gerekmektedir. Ticaret sicilinde birinci ve ikinci ve üçüncü sınıf derecesinde kayıt ve sicil niteliği bulunması, üç yıl süreyle o şehirde sanat ve ticaret yapıyor olmak ve ticari ikametgâhı bulunmak diğer aranan vasıflardandır.

345 **Resmî Gazete**, 11 Teşrinisani 1341 (1925), S 216; **Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu ve Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi ve Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi**, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, 1341 R. (1925 M.), Vatan Matbaası; **Ticaret ve Sanayi Odası Kanunu ve Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi ve Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi**, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, Osmanbey Matbaası, İstanbul 1929.

346 Madde 25-36. **Resmî Gazete**; 12 Teşrinisani 1925, S 217.

Nizamnamede belirtildiği şekliyle seçmek ve seçilmek hakkından mahrum olmamak, kardeş, amca, dayı gibi ikinci üçüncü dereceye kadar birbirine akrabalığı olan kimseler ve damat ile kayınpeder yahut kayınbirader yahut kayınpederi babası aynı meclisin toplantısına üye seçilemez³⁴⁷.

Oda personelinin protokoldeki yerinin kanunla belirtilmesi de ticaret ve sanayi odalarının kamu tüzel kişiliğinin kuvvetli göstergelerinden biri olarak düşünülebilir. Teşkilatın organlarından biri olan Riyaset Divanı resmî ve gayri resmî merasim ve teşrifatta ve odanın temaslarında odayı dışarıya karşı temsil eder. Resmî teşrifat ve törende Ticaret Mahkemesi Reisinden sonra Oda Reisi ve mahkeme azasından sonra Umumi Kâtip ve oda azası yer alırlar. Umumi Kâtip veya başkâtiplerin Ticaret Vekâleti tarafından tayin ve azledilmeleri konusunda da aynı durum söz konusudur. Umumi Kâtip nüfusu iki yüz bini geçen yerlerde oda meclisi tarafından ve daha az nüfuslu yerlerde Ticaret Vekâleti tarafından tayin edilir veya azledilir. Umumi Kâtip ve başkâtiplerin görev ve yetkileri Ticaret Vekâleti tarafından tebliğ edilir³⁴⁸. 1929 yılında Nizamname'nin Umumi Kâtip ve Başkâtipler ile ilgili 71. maddesi değiştirilerek umumî kâtiplerle başkâtiplerin İktisat Vekâleti tarafından tayin ve azledilecekleri belirtilmiştir. İktisat Vekâleti tarafından hazırlanacak talimatname ile Umumi Kâtip ve Başkâtiplerin vazife ve yetkileri tespit edilecektir³⁴⁹.

Odaların bilgi ve tecrübe edinerek gelişimlerini ve bu suretle ülke ekonomisine katkılarını sağlamak üzere kongreler düzenlenmesi de mevzuatla hüküm altına alınmıştır. Ticaret ve sanayi odaları meclisleri iktisadi, ticari, sınai, mali konuları gündemine alarak görüşmek üzere ilmî, istişari ve tetkiki mahiyette olmak üzere her yılın mart ayı içinde muntakaları dâhilinde ticaret ve sanayi erbabından oluşan kongreler düzenleyeceklerdir. Ticaret ve sanayi odaları meclisleri ilmî ve istişari tetkikata, ticaret ve iktisat müdüriyetleri muntakalarına dâhil ticaret ve sanayi odaları arasında da her sene haziran ayında kongreler düzenleyeceklerdir. Odalar bu mahiyetteki millî ve milletlerarası diğer kongrelere katılabilirler³⁵⁰.

347 Madde 38. **Resmî Gazete**; 12 Teşrinisani 1925, S 217.

348 Madde 62, 71. **Resmî Gazete**; 14 Teşrinisani 1925, S 218.

349 **Resmî Gazete**, 3 Teşrinisani 1929, S 1335.

350 Madde 66. **Resmî Gazete**; 14 Teşrinisani 1925, S 218.

Daha büyük ölçekte Türkiye genelindeki ticaret ve sanayi odaları arasında iktisadi, ticari, sınaî, mali hususları ilgilendiren konuları gündeme almak ve görüşmek üzere aynı şekilde istişari mahiyette her yıl eylül ayı içinde Ankara’da veya Ticaret Vekâleti tarafından uygun görülecek bir yerde Ticaret Vekilinin başkanlığı altında “Türk Ticaret ve Sanayi Odaları Kongresi” düzenlenecektir. Bu kongrenin gerçekleşeceği yer, zaman aralığı, kongrede görüşülecek meseleler Ticaret Vekaleti tarafından bildirilecektir³⁵¹.

1927 yılında Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi’nin tadiline dair yayınlanan yeni bir kararname ile Nizamname’nin kongreler düzenlenmesine ilişkin 66. ve 68. maddeleri değiştirilmiştir. Nizamname’nin değiştirilen 66’ncı maddesine göre; “ticaret ve sanayii odaları meclisleri her senenin kânunusani ayı zarfında mıntıkları dâhilindeki erbab-ı ticaret ve sanayiden oluşan kongreler düzenleyeceklerdir. Ticaret ve iktisat müdüriyetleri mıntıklarına dâhil ticaret ve sanayi odaları arasında da her sene mart ayı içinde kongreler düzenleyecektir.” Değiştirilen 68’nci maddeye göre ise; “Türkiye ticaret ve sanayi odaları arasında her sene mayıs ayı içinde Ankara’da veya Ticaret Vekâleti tarafından uygun görülecek başka bir yerde Ticaret Vekilinin başkanlığı altında “Türk Ticaret ve Sanayi Odaları Kongresi” gerçekleştirilecektir³⁵². Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi’nin 68. maddesinin 1929 yılında bir kez daha tadil edilmesiyle “Türkiye ticaret ve sanayi odaları arasında üç senede bir defa mayıs ayı içinde Ankara’da veya İktisat Vekâletince uygun görülecek başka bir mahalde İktisat Vekilinin riyaseti başkanlığı altında Türk Ticaret ve Sanayi Odaları Kongresi yapılması” hükme bağlanmıştır³⁵³. 1931 yılında aynı madde “Türkiye ticaret ve sanayi odaları arasında her üç senede bir defa İktisat Vekâletinin tayin edeceği bir tarihte Ankara’da veya İktisat Vekâleti tarafından tensip edilecek başka bir yerde İktisat Vekilinin Başkanlığı altında Türk Ticaret ve Sanayi Odaları Kongresi yapılacağı” şeklinde gelmiştir³⁵⁴. Nizamnamenin 68. maddesi 1938 yılı Ekim’inde bir kez daha değiştirilerek “Türkiye ticaret ve sanayi odaları arasında her dört senede bir defa İktisat Vekâletinin tayin edeceği bir tarihte kongrenin yapıl-

351 Madde 68. **Resmî Gazete**, 14 Teşrinisani 1925, S 218.

352 **Resmî Gazete**, 28 Kanunuevvel 1927, S 773.

353 **Resmî Gazete**, 20 Mart 1929, S 1146.

354 **Resmî Gazete**, 18 Haziran 1931, S 1826.

ması” uygun görülmüştür³⁵⁵. Üst bir örgütlenmesi olmayan ve önemli merkezlerde kurulan bu odaların katıldıkları “Türk Ticaret ve Sanayi Odaları Kongresi” ile seslerini duyurma imkânını olmuştur. Bu genel kongrelerin birincisi 1927 ikincisi 1928 yılında toplanmıştır³⁵⁶.

655 sayılı Kanun ticaret ve sanayi odalarını Ticaret Vekâletine bağlamış olup, Vekâletin teftiş ve denetimine tabi kılmıştır. Kanun’un onuncu maddesi bütün esnaf cemiyetlerini de Ticaret Vekâletine bağlamıştır. Bu maddeye göre cemiyetler hakkındaki 24 Mart 1338 (1929 yılında yayınlanan talimatnamede 24 Nisan 1328 olarak belirtilmiştir.) tarihli talimatnamede şehremaneti ile belediyelere verilmiş olan görev ve yetkiler Ticaret Vekâleti ve ticaret odaları tarafından yerine getirilir³⁵⁷. Vekâlet teftiş ve denetimi mıntika ticaret ve iktisat müdürleri veya merkezden göndereceği memurlar aracılığıyla yapacaktır. Odalar, Ticaret Vekâleti tarafından Vekâlete bağlı mıntika ticaret ve iktisat ve deniz ticareti müdüriyetleri tarafından talep edilecek bilgileri geciktirmeden vermeye ve verilecek emirleri ve talimatları yerine getirmeye mecburdurlar³⁵⁸.

II.4.2. 655 Sayılı Kanun Üzerine Düşünceler

Cumhuriyet’in ilk yıllarında sermayenin yerli özel kesimin elinde birikmesi, böylece bu kesimin bir anlamda yoktan var olması için bir hayli çaba sarf edilmesi gerekmektedir. Yerli özel kesimin örgütlenebilmesi, kendini temsil edecek hâle gelmesi yapılması gereken iş ve işlemler arasında önceliklidir.

355 **Resmî Gazete**, 25 Teşrinievvel 1938, S 4046.

356 İlhan Tekeli-Selim İlkin, **1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları**, ODTÜ Yayınları, Ankara 1977, s.58.

357 **Resmî Gazete**, 2 Mayıs 1341 (1925), S 99; **Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu ve Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi ve Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi**, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, 1341 R. (1925 M.), Vatan Matbaası; **Ticaret ve Sanayi Odası Kanunu ve Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi ve Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi**, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, Osmanbey Matbaası, İstanbul 1929.

358 Madde 132, 133.**Resmî Gazete**, 17 Teşrinisani 1341, S 221.

Böylece 1924'ten başlayarak bu yönde adımlar atılmış ve Odalar Kanunu çıkarılmıştır³⁵⁹.

655 sayılı Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu; Öncü tarafından, ilk olarak Meşrutiyet döneminde görülmeye başlanan ve 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde olgunlaşan iki temel prensip (ticari ve ekonomik faaliyetlerin millileştirilmesi ve hür teşebbüsün özendirilmesi) doğrultusunda atılmış bir adım olarak değerlendirilmiştir. 655 sayılı Kanun'la genel olarak ticaret ve sanayi odalarının cumhuriyetin ilanı öncesindeki faaliyetlerini sürdürmelerinin öngörüldüğü düşünülmektedir. Kanun'un en önemli değişiklikleri ise; odaların millileştirilmiş olması, kayıt zorunluluğunun getirilmesi ve odası bulunmayan yerlerde birer ticaret ve sanayi odasının kurulmasının teşvik edilmesidir. Böylece ticaret ve sanayi odalarının daha önce olduğu gibi yalnızca büyük il merkezlerinde faaliyet göstermeleri yerine, ülke genelinde çoğalmalarının amaçlandığı anlaşılmaktadır³⁶⁰.

Öncü, odaların iç teşkilatlanması açısından 655 sayılı Kanun'un çok ayrıntılı, ayrıntılı olduğu ölçüde de karmaşık bir dizi hüküm içerdiğini ifade etmiştir. Bu karmaşıklık, kent nüfus büyüklüğüne göre odaların organları, bu organların üye sayısı ve seçim şeklinin değişmesinden kaynaklanmaktadır. Temsil ve devlet denetimi arasında nasıl bir denge öngörüldüğüne bakılırsa birkaç husus önemlidir. İlk olarak kent nüfus büyüklüğü ne olursa olsun, seçimle işbaşına gelen bir oda meclisi, ticaret ve sanayi odalarının ana organı olarak tanımlanmıştır. Ancak oda umumi kâtibi ya da başkâtibi, Ticaret Bakanlığı'nın memuru ve meclisin doğal üyesidir. Ayrıca kentlerin büyüklüğüne bağlı olarak, Ticaret Vekili Müsteşarı, Vekâlet Umum Müdürleri, Mıntika Ticaret ve İktisat Müdürleri ticaret ve sanayi odaları meclislerinin doğal üyesidirler. Oda bütçesi, Ticaret Bakanlığı'nın onayına bağlıdır. Nihayet, iki dereceli seçimlerde oda meclisini seçen seçmenler kurulunun yarı üyesi, Ticaret Vekâleti tarafından ticaret ve sanayi erbabı arasından tayin edilmektedir³⁶¹.

359 Bilsay Kuruç, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1987, s.46-47.

360 Öncü, **a.g.e.**, s.1569.

361 Öncü, **a.g.e.**, s.1569.

Bianchi de Öncü'yle benzer şekilde Türkiye'deki en liberal dernek yasanının bile oldukça karmaşık, sınırlayıcı ve belirsiz olduğu için dernek yöneticilerinin er ya da geç bunları ihlal edeceğini ve bu nedenle bir mukabeleyle karşı karşıya kalacaklarını söylemiştir. Öte yandan bir derneğin zar zor tanımlanmış yasal faaliyetlerini yerine getirmesi için bile iş birliği veya müsamaha sıklıkla gereklidir³⁶².

Bu tespitlerle doğru orantılı olarak A. Buğra da bu yeni yasanın oda işlevlerinin tanımlanış biçiminde büyük bir değişiklik meydana getirmediğini belirtmektedir. Ancak Buğra'ya göre söz konusu Kanun; "içerdiği pek çok karışık ve muğlak maddeyle oda faaliyetlerini yalnızca yasaklarla değil, mevzuattaki belirsizlikler yardımıyla da sıkı bir kontrol altına almaya çalışan yasal düzenlemelerin ilk örneğini" oluşturmaktadır³⁶³.

Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu ile ilgili nizamnamede yer alan hükümlerin karmaşıklığı, belirsizliği, anlaşılabilirliği gibi betimlemelere katılmamak mümkün değildir. Devletin odaları kontrol altında bulundurmamak istemesi sadece Türkiye'de görülen bir uygulama olmamakla beraber; bu konudaki yasal düzenlemeler yapılırken ticaret ve sanayi odalarının örgütlenmesi konusundaki bilgi ve tecrübe eksikliği de göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin oda kongrelerinin toplanma süreleri ile ilgili sık yapılan düzenlemelerin ortaya çıkan yeni durumlara karşı gelişen bir reaksiyon olması makul görülmektedir. Ayrıca faaliyetlerin gerçekleşeceği İstanbul Ankara İzmir gibi kentler dışında faaliyetleri yerine getirirken karşılaşılabilecek güçlükler de düşünülmelidir. Nitekim ortaya çıkan ihtiyaçlara veya değişen şartlara göre sık sık değişiklikler yapılmıştır.

655 sayılı Kanun ile odaların tüzel kişilik kazanması ve üye olma zorunluluğunun getirilmesi ilk kez bu Kanun ile hükme bağlanmış olmakla beraber bu yöndeki görüşler İkinci Meşrutiyet'e kadar uzanmaktadır. M. Koraltürk, 1917'de hazırlanan ancak kanunlaşarak yürürlüğe giremeyen ticaret odaları yasa tasarısı ile 1925'te kabul edilen 655 sayılı Kanun'un bu yönleriyle benzerlik gösterdiğini ifade etmiştir. Çünkü her iki Kanunu hazırlayan hü-

362 Robert Bianchi, **Interest Groups and Political Development in Turkey**, Princeton University Press, New Jersey, 1984, s.114.

363 Buğra, **a.g.e.**, s.327.

kümetlerin iktisadi eğilimleri daha önce Boratav'dan da aktardığımız üzere büyük benzerlik hatta süreklilik göstermektedir. Her iki hükümetin iktisadi politikalarına yön veren temel görüş “millî iktisat” tır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde yerli ticaret odalarının gelişmemiş olmasını Müslüman-Türk unsurun ticaret alanında yeterince varlık gösterememesinin nedeni olarak gören bu anlayış, odaları daha etkin hâle getirmek için odalara tüzel kişilik tanımış ve tüccarın odalara üye olmasını zorunlu hâle getirmiştir. Kanun'da beliren diğer eğilim ise merkezîyetçiliktir. Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu ile nizamnamesi devletin iktisadi örgütlenmedeki merkezîyetçi bakış açısını göstermesi açısından önemli bulunmuştur. Bu yasal düzenlemeler ile mıntıka odaları kurulmuş, dolayısıyla ticaret ve sanayi odalarının örgütlenmesinde ademi merkezîyetin söz konusu olduğu görüntüsü beliriyor olsa da bu durum merkezîyetçi eğilimin yansımaları olarak değerlendirilmiştir. Kanun genel olarak ticaret çevreleri, özel olarak İstanbul ve İzmir tarafından olumlu karşılanırsa da bu yönü ile yani odalar üzerinde hükümet nüfuzunun fazla olabileceği konusunda olumsuz karşılanmıştır³⁶⁴.

Özel olarak İstanbul'daki ticaret kesimi; 655 sayılı Kanun'la odalara üye olma zorunluluğu getirilmesini baştan beri istemektedir. Aslında bu kesimin istediği odalarda Müslüman-Türk unsurun hâkim olmasıdır. Ancak 1925 yılındaki düzenleme ile odalar üzerinde hükümet nüfuzunun artmasından memnun değildir. İstanbul Ticaret Odasının yayın organından Koraltürk'ün aktardığına göre “İktisat Vekâleti projesinin en ziyade nazarı dikkate çarpan noktası, ticaret odalarının aşağı yukarı müessesatı resmîye hâlini iktisap etmesi arzu olunarak projenin tanzim edildiğidir. Filhakika Kanun'un muhtelif maddelerinde bu ruh bariz surette hissedilmektedir. İktisat Vekâletinin ticaret odalarını takviye maksadıyla odalara hükümet nüfuzunu sokmak istediği anlaşılıyor. Vekâlet, bu şeklin faide vermeyeceği ve bilakis birçok noktalardan muzur olduğu ve bütün dünyada olduğu gibi müstaktil ticaret odalarının daha kolay kabil-i takviye ve inkışaf bulunduğu noktalarına kanaat getirirse projenin esna-i müzakeresinde noktaların tadiline bizzat kendi taraftar olacağı şüphesizdir. Türkiye'de ticari teşkilatın en önemlisi olan odaların hayatını tanzim edecek olan ebedi bir esas vaz edilmek isteniyor. Binaenaleyh ticaret odalarında devletçilik yapmanın ne dereceye

364 Murat Koraltürk, **Türkiye'de Ticaret ve Sanayi Odaları (1880-1952)**, Denizler Kitabevi, İstanbul 2002, s.84-88.

kadar muvafık olacağı meselesi sarıh şekilde tetkik olunmak, kanunu yarın muhta-ı tadil olacak şekilde yapmaktan kurtarmak lazımdır” denmiştir³⁶⁵.

Gerçekten de Kanun ve ilgili nizamnamedeki hususlar göz önünde bulundurulduğunda ticaret ve sanayi odalarının tamamen devlete bağlı olarak düşünülp organize edildiği söylenebilir. Nitekim 1933 yılında yayınlanan bir kararnamede “resmî dairelerle müessesata satılmakta olan kâğıt ve basma levazımından devlet müessesatından olan ticaret ve sanayi odalarına da satılmasına izin verilmesi” İcra Vekilleri Heyeti tarafından kabul edilmiştir³⁶⁶.

Kanun ticaret ve sanayi odalarının her ikisi de düşünülerek yapılmış olsa da daha çok ticaret kesimine hitap etmektedir. Ticaret ve sanayi odalarında genellikle ticaret grubu hâkimdir ve onların çıkarlarını temsil etmektedir. Sanayinin gelişmemiş olduğu bu dönemde bile sanayinin görelî olarak yığılmış bulunduğu İstanbul ve İzmir gibi bölgelerde sanayiciler ve tüccarlar arasında çıkar çatışmaları ortaya çıkmış ve 1927 yılında İstanbul ve İzmir’de ayrı bir sanayi birliği kurulmuştur³⁶⁷.

Kanun’daki odalara kayıt zorunluğuna istinaden İstanbul Ticaret ve Sanayi Odasına üye kaydı artmıştır. 1917 itibariyle 2.119 olan üye sayısı 1925’te üye zorunluluğunun getirilmesiyle 10.688’e çıkmıştır. Bu rakam 1944 yılında 11. 481 olan üye sayısına kadar aşılammış, bundan sonraki yıllarda iniş çıkışlar olmuş, 1950 yılından itibaren yükselmeye başlamıştır. Odalara üye zorunluluğunun getirilmesi ile diğer illerdeki oda sayılarında da nispeten bir artış olmuştur. 1923’te 75, 1924’te 207, 1925’te 175, 1928’ de 217, 1929’ da 209, 1931’ de 209, 1935’ de 120, 1938’ de 119 ve 1942’ de 105 ticaret ve sanayi odası tespit edilmiştir³⁶⁸.

365 Murat Koraltürk, “1920’lerde Ankara’nın Sermaye Birikimini Yönlendirme Girişimleri ve Buna İstanbul’un Tepkisi”, **İstanbul Dergisi**, S 36, 2001, s.97-101, s.100.

366 **BCA**, 030 18 01 02 34 20 4; 29/03/1933 Tarihli Resmî Dairelere Satılan Evraktan Ticaret ve Sanayi Odalarına da Satılması Hakkında Kararname.

367 İlhan Tekeli-Selim İlkin, **1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları**, ODTÜ Yayınları, Ankara 1977, s.58.

368 Koraltürk, **Türkiye’de Ticaret ve Sanayi Odaları (1880-1952)**, s.86, 91.

Makal'a göre 655 sayılı yasa bazı maddeleriyle korporatif izlenimler bırakan düzenlemeler içermektedir. Örneğin 3. madde "Berri ve Bahri Ticaret Kanunları mucibince sıfatı ticariyeyi haiz olan ve müessese-i ticariyesi bulunan her şahıs ferdi ve hükmi ve her nevi borsa mübayaacıları ve hususi ve resmî simsar ve dellallar merkez ve şube olarak ikametgâhı ticari ittihaz eyledikleri mahallerin ticaret ve sanayi odalarına kaydolanmaya mecburdurlar" hükmünü getirmektedir. 4. madde ise "ticaret ve sanayi odaları buldukları mahallerin birer ticaret sicilini tutacaklardır. İşbu sicile üçüncü madde mucibince odaya kaydı mecburi olanlarla bunların haricinde kalan bilumum esnaf ve dükkânı bulunan sanatkârlar ve küçük tacirler dahi kaydolunacaklardır" hükmü mevcuttur. Böylece Kanun'da yer alan söz konusu hükümler "mecburi mesleki teşkilat fikri"nin kabul edildiği şeklinde yorumlanmıştır³⁶⁹.

Ancak Makal'a göre korporatif görünüm veren Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu değerlendirilirken, birçok hususu dikkate almak gereklidir. Birinci olarak, yasanın içerdiği zorunlu örgütlenme ilkesi üzerinde durulmalıdır. Zorunlu örgütlenme, korporatif yapının en önemli öğelerinden biridir. Ancak, her zorunlu örgütlenme korporatizm olarak kabul edilemez. Korporatizmin diğer bileşenlerinin de sağlanması gerekir. İkinci olarak bu yasa ile korporatif bir denetim kurmanın esas amaç olarak alınmadığının tartışılması gerekir. Kanun tasarısı ile ilgili Ticaret Encümeni Mazbatasının, Encümen tarafından kanun tasarısında yapılan değişikliklerin ve nihai kanun metninin incelenmesi sonucunda; bu kanunun korporatif amaçlarla çıkarıldığını söylemeyi, Makal'a göre imkânsız kılmaktadır. Encümen mazbatasında, "halen hiçbir maksada tevafuk etmeyen ticaret odalarının istihdaf ettikleri gayeler istikametinde faaliyete sevki ancak bu suretle mümkün olabileceğine binaen" sözleriyle yasanın yeterli ölçüde faaliyet göstermeyen bu odaları çalıştırmak gibi bir amaca yöneldiği düşünülmektedir. Dördüncü maddede düzenlenen sicile kayıt zorunluluğu ise memleketin iktisadi gelişmesi için gerekli bilgilere ulaşılmasına imkân sağlayacak bir araç olarak değerlendirilmiştir³⁷⁰.

369 Ahmet Makal, **Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946**, İmge Kitabevi, Ankara 1999, s.142-143.

370 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre II, C 18, İtımı Senesi II, İtımı: 109, 22/04/1341; Makal, **a.g.e.**, s.143-144.

1925'te çıkarılan bu kanundan sonra 1920'ler boyunca hükümetin bazı ekonomik çıkar çevrelerinin eğilimlerini yansıtacak ve ekonomi politikaları kararlarının oluşturulmasına yardımcı olacak yeni örgütleri de kurmasıyla mekanizma tamamlanmış olmaktadır. Yine 1925 yılında tarım ürünleri için İstanbul Ticaret Odası'nın önderliğinde kurulan İstanbul Borsası gelişmiş, Türkiye'nin diğer ticari merkezlerinde benzer borsaların kurulmasına öncülük etmiştir. 1927'de çıkarılan bir yasayla Âli İktisat Meclisi kurulmuştur. Meclisin yarısı hükümet, yarısı ticaret ve sanayi odaları ve diğer meslek kuruluşları tarafından seçilen 24 üyesi vardır. 1926 yılında İstatistik Umum Müdürlüğü kurulmuştur. Daha sonra Devlet İstatistik Enstitüsü adını alacak olan kuruluşun yaptığı çalışmalar ve yayınlar Türk toplumu ve ekonomisi ile ilgili önemli veriler hazırlamıştır. 1928 yılında Tarım ve Ticaret Bakanlıklarının birleştirilmesiyle İktisat Vekâletinin kurulması hükümetin ekonomi politikaları konusunda etkili olma çabasının ürünleri olarak değerlendirilmiştir. Bu bakanlığın önemi özellikle 1929 sonrasındaki ekonomi politikalarındaki değişikliklerde ve 1930'lardaki devletçi uygulamalarda artmıştır³⁷¹.

1930'lu yıllar kapitalist dünya ekonomisi bakımından Büyük Buhran yılları olmuştur. Türkiye'de iktisat politikaları bakımından; korumacılık ve devletçilikle tanımlanan 1930-1939 dönemi, ilk sanayileşme dönemi olarak nitelendirilmektedir. Dünya ekonomisi büyük buhran içindeyken Türkiye ekonomisi dışı kapanarak ve devlet eliyle bir millî sanayileşme hamlesi başlatmış ve genel olarak başarılı olmuştur. Boratav'a göre korumacı-devletçi sanayileşme olarak nitelendirilen bu dönemin politikaları 1908'den itibaren ekonominin işleyişini belirleyen temel yaklaşımların tersine dönmesi anlamına gelmektedir. Ancak korumacılığa dayalı sanayileşme eğilimi Osmanlı'dan itibaren sürdürülmektedir. Benzer şekilde (çağdaş bir iktisat politikası yaklaşımı olarak) devlet müdahaleciliği de Dünya Savaşı yıllarında yaygın olarak uygulanmış, cumhuriyetin ilanından sonra ise modern anlamda devlet işletmeciliği konusunda ilk denemeler yapılmıştır. Ancak korumacı ve devletçi uygulamalar sanayileşmeyi hedefleyerek birlikte uygulanmaya 1930'dan sonra başlamıştır. O hâlde hem izlenen politikalar hem ekonominin temel

371 Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, 1994, s.229-230.

eğilimleri bakımından 1930-1939 dönemi önceki dönemler ile net bir kopuşu işaret etmektedir³⁷².

Cumhuriyet rejiminin kadrosu Büyük Dünya Buhranı'nın Türkiye ekonomisi üzerinde yarattığı olumsuz etkilere ve toplumsal sorunlara geçici veya kısa dönemli çözümler bulmak yerine, çözümü sanayileşmeye dönük hızlı büyümede aramıştır. Sanayileşme için gereken sermaye birikimini sağlamak ve bu kaynakları ele geçirmenin mekanizmalarını oluşturmak gerekmektedir. Sonuçta, sanayileşmenin yükü öncelikle köylüler (özellikle buğday üreticileri) ikinci olarak da işçi sınıfı tarafından paylaşılmıştır. Önceki dönemle karşılaştırılırsa dışa dönük ticaret burjuvazisinin durumu da görece olarak bozulmuştur. Bürokrasi ve teknik kadroların durumunun belli bir istikrar gösterdiği tahmin edilmektedir. Buna karşılık burjuvazinin devletle iş yapan aracı kesimi ile sanayici kesimlerin görece durumları iyileşmiş ve devletin yanı sıra sermaye birikim sürecine katkı yapabilmişlerdir³⁷³.

Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi'nin yürürlüğe girmesinden sonra 1926 yılında seçimler yapılarak odalar faaliyet göstermeye başlamıştır. Böylece iş çevrelerinin sorunlarını politik karar organlarına götürebilecekleri bir kanal oluşturulduğu gibi politik karar organlarının da uyguladıkları politikalara karşı çıkar gruplarının tepkilerini alabilecekleri bir kanal kurulmuş olmaktadır³⁷⁴.

İstanbul sermaye sahipleri henüz cumhuriyet ilan edilmeden evvel ülkenin iktisadi hayatında yerlerini almak için girişimlerde bulunurken, Ankara'da iktisadi hayatın canlanması Nizamname'nin yürürlüğe girmesiyle başlamıştır. 1923 yılında ismen de olsa kurulan Ankara Ticaret ve Sanayi Odası'nın ilk başkanı Şakir Bey (Kınacı) dönemin bürokratları ile ilişki içinde olan altı dönem Ankara milletvekilliği, Türkiye İş Bankası Kuruculuğu ve Yönetim Kurulu üyeliği ile belediye başkanlığı yapmış bir kişidir. Odanın ilk personeli bir baş kâtip ve veznedarla, sicil ve dosya memurlarından oluşmaktadır. Bu teşkilata ek olarak tüccar tarafından seçilen 12 kişilik bir oda meclisi ile 8 kişiden oluşan bir riyaset divanı bulunmaktadır. Ankara Ticaret ve Sanayi

372 Boratav, **a.g.e.**, s.59-60.

373 Boratav, **a.g.e.**, s.79.

374 Tekeli-İlkin, **a.g.e.**, s.58.

Odası 1923 yılında kurulmuş olmasına rağmen Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi'nin yayınlandığı yıldan itibaren bir ticaret ve sanayi odası gibi işlev görmeye başlamıştır. 1926 yılında odaya 350 tüccar, küçük esnaf ve sanatkâr olarak ise 800 kişi kayıt ve tescil edilmiştir. Bu sayı içerisinde sanatkâr denilecek bir kişi ya da kuruluş yok gibidir³⁷⁵.

Ankara Ticaret ve Sanayi Odası; savaştan sonra ticaretin durgun olması, ardından 1929 yılında başlayan Büyük Buhran'ın etkileri gibi sebeplerle bir süre etkili olmamıştır. 1932'den sonra yavaş yavaş hükûmet yetkilileri ile temas ve ticari konularda rapor hazırlama çabaları içine girmiştir. Ankara'da Ticaret ve Sanayi Odası'nın kurulmasından sonra iş adamlarının sayısı da artmaya başlamıştır. Bir bakıma azınlıkların yanında Türklerin de bir dayanışma içine girmesinde yarar görmeye başlamışlardır. İşte bu anlayışın bir ürünü olarak Ankaralı on bir girişimci iş adamı bir dayanışma birliği oluşturmuş ve aralarında Vehbi Koç'un da bulunduğu grup "Onbirler" adını almışlardır³⁷⁶.

Bu ilk oluşumlara paralel olarak; 1927 yılında Ankara Ticaret ve Zahire Borsasının temelleri de atılmıştır. Borsa dokuz kişiden oluşan bir heyet tarafından idare edilmiştir. Heyetin yedi üyesi tüccar tarafından seçilmiştir. Biri belediyeyi temsilen belediye reisliği tarafından, diğeri de Vekâletin temsilcisi olarak Ticaret Vekâleti tarafından seçilmiştir³⁷⁷. Bunun yanında 1930'lu yılların başında Ankara'da vilayet heyeti idaresinin girişimleri ile 17 esnaf

375 **Ankara Ticaret ve Sanayi Odası**, 29 Birinci Teşrin 1933, s.4-7; "Ankara Ticaret ve Sanayi Odası Hükümet Merkezinde", İktisadi Yürüyüş, 1943, s.25; **Cumhuriyet'le Yaşıt; Ankara Ticaret Odası'nın Tarihçesi**, Ankara Ticaret Odası, Ankara (1999?), s.19-29; **Bozkır'dan Sanayinin Başkentine**, Ankara Sanayi Tarihi, Ankara Sanayi Odası Yayını, Yayın No: 62., Ankara 2013, s.70; **TBMM Albümü 1920-2010, C 1**,(1920-1950), TBMM Basın ve Halklar İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No: 1, Ankara 2010, s.11, 241, 308; aso.org.tr, 14/01/2021; atonet.org.tr, 14/01/2021;

376 **Cumhuriyet'le Yaşıt; Ankara Ticaret Odası'nın Tarihçesi**, Ankara Ticaret Odası, 1999(?), s.29.

377 "Ankara Ticaret ve Zahire Borsası Mühim Bir Pazar Merkezi", İktisadi Yürüyüş, Ticaret ve Sanayi Odaları Ticaret ve Zahire Borsaları Fevkalade Sayısı, 1943, s.27.

cemiyeti kurulmuştur. 1942 yılında Ankara Ticaret ve Sanayi Odasına bağlı esnaf teşkilatında 21 cemiyet vardır³⁷⁸.

1930 ve 1933 yılları arasında Ankara Ticaret ve Sanayi Odasının Başkanı Emin Sazak'tır. 1931 yılında Ankara Ticaret ve Sanayi Odasına kayıtlı tüccar sayısı 650, küçük esnaf ise 1.500'dür. 1933 yılında Ankara Ticaret ve Sanayi Odasına kayıtlı tüccar sayısı 1.600, küçük esnaf ve sanatkâr sayısı ise 2.500'dür³⁷⁹. 1942 yılı sonuna kadar oda sicilinde 66 fevkalade, 89 birinci, 131 ikinci, 610 üçüncü, 1751 dördüncü, 863 beşinci sınıf tacir olmak üzere oda sicil numarası 3510 rakamına yükselmiştir³⁸⁰.

Esnaf-zanaatkar ve tüccar-sanayici gruplarının siyasete ilgileri konusuna gelince; Meclisin I. Yasama yılında (1920-1923) Şakir Bey Kınacı ve Emin Sazak gibi sadece birkaç tüccarın Mecliste yer aldığı görülürken, ülke genelinde II. Yasama yılında (1923-1927) birkaç ziraat odası üyesinin de olduğu ticaret odası üyesi sayısı iki katına çıkmıştır. 655 sayılı Kanun'un yürürlüğe girdiği yıldan sonraki dönem için yapılan seçimlerde III. Yasama döneminde (1927-1931) ülkenin çeşitli odalarına kayıtlı tüccar/sanayici sayısı artmıştır. Bu dönemde Şakir Bey (Kınacı) Ankara Ticaret ve Sanayi Odası Başkanlığı, Hüseyin Bey (Kavalalı) İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Başkanlığı yapmış üyeler olarak Mecliste görev yapmışlardır. 1927-1931 döneminde Meclise Afyonkarahisar milletvekili olarak giren İstanbul Ticaret Odası İdare Heyeti Üyesi Akosmanzade İzzet Bey (İzzet Akosman) de İstanbul Ticaret ve Zahir Borsası kurucusu olarak 1943 yılına kadar görevde kalacaktır. IV. Yasama döneminde (1931-1935) ülkenin çeşitli yerlerinde kurulan ticaret ve sanayi odalarının başkanları, genel sekreterleri, kredi raportörleri yer almıştır. Adana Milletvekili Damar Arıkoğlu gibi Adnan Menderes de ziraat odası üyesi olarak görülen nadir isimlerden biridir. İlk olarak 1931-1935 döneminde Meclisteki yerini alan Adnan Menderes Aydın Ziraat Odası Başkanı

378 **Ankara Ticaret ve Sanayi Odası**, 1933, s.36; "Ankara Ticaret ve Sanayi Odası Hükümet Merkezinde", İktisadi Yürüyüş, 1943, s.25.

379 **Ankara Ticaret ve Sanayi Odası**, 1933, s.5-8; "Ankara Ticaret ve Sanayi Odası Hükümet Merkezinde", İktisadi Yürüyüş, 1943, s.25; **Cumhuriyetle Yaşıt Ankara Ticaret Odası'nın Tarihçesi**, s.53; Koç- Baskıcı, **a.g.e.**, s.70.

380 "Ankara Ticaret ve Sanayi Odası Hükümet Merkezinde", İktisadi Yürüyüş, 1943, s.25.

olup, aynı zamanda ticaret odasına üyedir. 1935-1939 yılları arasındaki V. Yasama döneminde ticaret ve sanayi odaları mensubu milletvekili sayısında kısmen bir azalma olmuştur³⁸¹.

1930'larda devletçilik paralelinde ticaret ve sanayi odalarına verilen işlevlerle ilgili olarak; Türkiye'de özellikle bu dönemde iktisat politikalarının dayandığı önemli belgeler arasında yer alan Amerikalı uzmanların raporundaki görüşler ve öneriler dikkat çekmiştir. Odalara hükümetin izlediği iktisat politikalarında bir aracı ve denetleyici kurum niteliği kazandırma görüşünün ağırlıklı olduğu raporda, iç ticaretin yanı sıra sanayide de benzer işlevler olması gerektiği belirtilmiştir³⁸².

1931 yılı Ekim ayında Ticaret ve Sanayi Odaları Üçüncü Umumi Kongresi toplanmıştır³⁸³. 1935 yılı Mayıs ayında toplanan Dördüncü Türk Ticaret ve Sanayi Odaları Kongresi öncesinde; Türk ticaretinin genel olarak niteliklerinin öğrenilmesine ve birbirleriyle ilgili olan işlerin bizzat tacirler tarafından bir arada görüşülüp Ekonomi Bakanlığına teklif veya dilek hâlinde arz edilmesini ve bu suretle de gereken kararların alınmasının kolaylaştırılmasını sağlayan bu kongreler hakkında Ekonomi Bakanlığı tarafından bir direktif verilmiştir. Kongrenin hedefi; millî ticaret ve sanayiye faydalı olacak kararları almak ve gereken noktalar hakkında temennileri tespit etmektir. Verilecek kararlar süratle ve Kongre ruznamesine göre ticaret ve sanayi odaları ve ticaret borsaları; Kanun'da ve Nizamname'de oda ve borsaların kuruluşunda amaç olan tüccara ve millî ticarete faydalı olmak hedeflerine yönelik olarak yapılması gereken değişiklikler ile hangi şartlara sahip mahallerde ticaret ve sanayi odaları veya borsalar kurulmasının prensibe bağlanması görüşülecek konular arasındadır. Rasyonelleştirme konusunda atılacak adımlarda hükûmete, tüccara ve odalara düşen görevlerin görüşülmesi de gündeme alınmış-

381 **TBMM ALBÜM (1920-1950), C 1.,** s.9, 11, 20, 29, 44, 81, 83, 84, 86, 95, 97, 105, 108, 118, 133, 135, 137, 148, 150, 153, 156, 159, 165, 170, 171, 185, 187, 188, 189, 200, 204, 213, 216, 225, 239, 240, 241, 243, 259, 268, 271, 277, 278, 284, 290.

382 Koraltürk, **Türkiye'de Ticaret ve Sanayi Odaları (1880-1952)**, s.94-95.

383 **Hakimiyet-i Milliye**, 7 Teşrinievvel 1931; 23 Teşrinievvel 1931, 25 Teşrinievvel 1931.

tır. Ticaret ve Sanayi Odası Bankası olarak biriken paranın en faydalı şekilde nasıl değerlendirileceği de ruznameye alınmıştır³⁸⁴.

Ekonomi Bakanlığının yakın bir gelecekte üzerinde en çok duracağı işlerin dördüncüsü toplanan Türkiye Tecim ve Endüstri Kurultayında görüşülecek işler olduğu düşünülmüştür. Bunlar arasında en çok dikkati çekenlerden birinin “standardizasyon ve teylorizasyon” olduğu belirtilmiştir. Bu konu harp sonu dünya ekonomisinde en köklü iz bırakan, soysal memleketlerin hepsinde ulusal ve uluslararası ticarete düzenleyen tedbirlerin başında gelmektedir³⁸⁵. Ülkenin ekonomik alemini temsil eden kurultayı açış konuşmasına Kurultay Başkanı Ekonomi Bakanı Celal Bayar “Türk iş aleminin hükûmete takip ettiği güdümlü ekonomi politikasında, ne derece şuurla, disiplinle yardım etmiş olduğunu, temsil ettikleri kütleye teşekkürlerini arz ederek” konuşmasına başlamıştır. Bayar, konuşmasının devamında “tecimimizi teşkilatlandırmayı, ulusal muvaffakiyetimiz için en kestirme yol telakki ediyoruz. Tecimlerimize gelince, biz onları ulusal ekonomik kalkınmamızın gerekli elemanları sayıyoruz ve bütün devlet teşkilatını kendilerine yardım ve hizmet için amade tutuyoruz” diyerek iş alemine verdiği önemi net olarak ifade etmiştir. Bayar’a göre “bir tecimen, bilhassa ihracatçı tecimen, ulusal ödev almış biridir.” Bayar “ticaret ve sanayi odaları ile borsaların da teşkilat ve çalışma tarzlarını rasyonelleştirmesi gerektiğini belirtmiştir³⁸⁶.

Ticaret ve sanayi odalarının işlevlerinin devletçi iktisat politikaları doğrultusunda geliştirilmesine yönelik bir katkı olarak değerlendirilen bu Kurultayda Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi’nde yapılması önerilen bazı değişiklikler karara bağlanmıştır. Bu önerilerin ortak noktası odaların görev ve yetkilerini artırmak, böylece odaları daha etkin kurumlar hâline getirmektir. Ancak odaların artan bu etkinliği devletin ticaret ve ticaret ve sanayi kesimi üzerindeki denetimine bir araç olacak ve iktisadi devletçiliğe hizmet edebileceklerdir³⁸⁷.

384 **BCA**, 30 10 0 0164 148 10, Ankara’da Toplanan 4. Ticaret ve Sanayi Odaları Kongresi Hakkında İktisat Vekâlet’inin 28/03/1935 Tarihli Yazısı; **Ulus**, 20 Mart 1935.

385 **Ulus**, 21 Mayıs 1935.

386 **Ulus**, 22 Mayıs 1935.

387 Koraltürk, **Türkiye’de Ticaret ve Sanayi Odaları (1880-1952)**, s.96.

23-28 İkteşrin 1939 tarihleri arasında Ankara'da toplanmış olan ticaret ve sanayi odaları kongresinde Büyük Millet Meclisine sevk edilecek olan kanun projelerinin tetkik ve müzakere edileceği ve ticaret ve sanayi odalarının daha verimli ve faydalı işler görebilmeleri için neler yapılması gerektiğinin görüşüleceği haberi gazetelere yansımıştır. Kongre ruznamesine göre; önceki kongrede gündeme gelen temennilere ve uygulamadan elde edilen sonuçlara göre ticaret ve sanayi odalarını yeniden teşkilatlandırmak üzere Vekalet tarafından hazırlanmış olan “Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu Ön Projesi” esasları üzerinde görüşme, aynı suretle Ticaret ve Zahire Borsaları yeniden teşkilatlandırılmak üzere, Vekalet tarafından hazırlanmış olan “Ticaret Borsaları Kanunu Ön Projesi” esasları üzerinde görüşme, tağşişin yasaklanması ve standardizasyon hususunda ticaret ve sanayi odalarıyla ticaret borsalarının yerine getirecekleri hizmetler kongrede görüşülecek konular arasındadır³⁸⁸.

II.4.3. 4355 Sayılı Kanun'un Getirdikleri

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan barış antlaşmalarıyla yapılan paylaşımın yarattığı hoşnutsuzluk İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasının temel nedenidir. Bu paylaşımında en fazla hayal kırıklığına uğrayan iki ülke olan Almanya ve İtalya birleşerek ilk savaşta kaybettiklerini almak üzere harekete geçmiştir. Savaş yaklaşırken Almanya Sovyetler Birliği'nin desteğini almak istemiş ve 23 Ağustos 1939'da bir saldırmazlık paktı imzalanmıştır. 1 Eylül 1939'da Almanya'nın “savaş ilan etmeksizin” Polonya'ya saldırmasıyla İkinci Dünya Savaşı başlamıştır. Hitler, İngiltere ve Fransa'nın geri çekilmesini beklerken bu iki devlet 3 Eylül'de dominyonlar dahil Almanya'ya savaş ilan etmiştir. Ekim 1939'da Türkiye, Fransa ve İngiltere'yle bir ittifak antlaşması imzalamıştır. Buna göre İngiltere ve Fransa Akdeniz'de savaşa yol açan bir saldırıya uğrarsa, Türkiye onlara yardımla yükümlüdür. İtalya'nın Fransa ve İngiltere'ye savaş ilan etmesi üzerine Türkiye'nin savaşa girmesi gündeme gelmiştir. Fakat Türkiye, savaşa girdiği takdirde Sovyetler'i karşısına almış olacağını öne sürerek tarafsız olduğunu ilan etmiş, bu politika İnönü liderliğinde hemen hemen savaşın sonuna kadar sürdürülmüştür³⁸⁹.

388 **BCA**, 30 10 0 0165 149 6; Ticaret ve Sanayi Odaları Genel Kongresi Hakkında Ticaret Vekaletinin 28/08/1939 Tarihli Yazısı; **Ulus**, 25 Ağustos 1939.

389 Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi (1789-1980) C 2**,Yenigün Haber Ajansı, 1997, s.103-104.

Türkiye’de savaşın sürdüğü 1940-1945 yılları arası iktisadi gelişme sürecinin durması anlamında bir kesinti olarak nitelendirilmektedir. Ancak savaş yıllarının aynı zamanda önceki ve sonraki dönemler arasında bir köprü görevi gördüğü ve bu bakımdan bir süreklilik gösterdiği de söylenmektedir. 1940 sonrasının darlık koşullarının bir yandan mevcut sınıf yapısıyla, diğer yandan siyasi kadrolara ve üst düzey bürokrasiye geniş yetkiler veren iktisadi politikalar ile birleşmesi, bu dönemde gelir dağılımında büyük ölçüde değişikliklere yol açmış ve bu dönüşümler savaş sonunun ekonomik, sosyal ve siyasi gelişmelerini büyük ölçüde şekillendirmiştir³⁹⁰.

1930’lardan itibaren uygulanan devletçilik politikalarının özel girişimcilerin çıkarlarıyla çatışmadığı, aksine uyumlu olduğu ve Türkiye’deki özel birikimin ve burjuva sınıflarının geliştiği düşünülmektedir. Ancak, devletçi uygulamalar ile bazı varlıklı kesimlerin çıkarları arasında karşıtlıklar da ortaya çıkmamış değildir. Bu karşıtlıklar İkinci Dünya Savaşı yıllarında daha görülür olmaya başlamıştır³⁹¹. Bu karşıtlıkları dönemin bürokratlarının konuşmalarında gözlemek mümkündür. Cumhurbaşkanı İnönü 1942’de Meclis’teki nutkunda “şuursuz bir ticaret havası ile haklı sebepleri çok aşan bir pahalılık belâsını” eleştirmiştir. Bu durumun sorumlularını da “bulanık zamanı bir daha ele geçmez fırsat sayan eski bataklık çiftlik ağası ve elinden gelse teneffüs edilen havayı ticaret metayı yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar ve bütün bu sıkıntıları politika ihtirasları için büyük fırsat sanan ve hangi yabancı milletin hesabına çalıştığı belli olmayan birkaç politikacı” olarak belirlemiştir. İnönü konuşmasında “ticaretin ve iktisadi faaliyetlerin serbestliğini bahane ederek halkın soyulmasına ve hırslı politikacıların, millet iradesi üstünde dâhilî ve harici bir siyaset yürütmelerine asla müsaade edilmemesini” istemiştir³⁹². Ancak yine de Tezel’in iddiasına göre özel varlıklı sınıflar, tacirler, sanayiciler ve büyük toprak sahiplerinin Kemalist yöneticilerin iktidarının toplumsal tabanını oluşturduğu için, bu karşıtlıkların hemen hemen hepsi, bu varlıklı çevrelerin çıkarlarına uygun bir şekilde çözümlenmiştir³⁹³. Bu gelişmelerde söz konusu dönemde Meclise

390 Boratav, **a.g.e.**, s.81-82.

391 Tezel, **a.g.e.**, s.248.

392 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: VI, C 28, İçtima: 4, İnikat: 1, 1/11/1942, s .4

393 Tezel, **a.g.e.**, s.249.

giren ticaret ve sanayi odası üyelerinin etkisinin olduğunu tahmin edebiliriz. Nitekim 1939 yılında yapılan seçimlerle 1939-1943 yıllarını kapsayan VI. Yasama dönemi için o zamana kadarki en fazla sayıda ticaret ve sanayi odası üyesinin Meclise girdiği görülmüştür³⁹⁴. Benzer görünüm kısmen azalarak bir sonraki VII. Yasama Döneminde de (1943-1946) devam etmiştir³⁹⁵.

Bunun yanında Buhran yıllarında olduğu gibi, İkinci Dünya Savaşı yıllarında da iktidar koalisyonunda orta sınıf kökenli bürokratlar çoğunlukta olmuştur. Bu iktidarlar, geleneksel ideolojik eğilimler ile uyumlu ve savaş koşullarına uygun sınıflar üstü bir politika izlemek istemiştir. Böylece hem millî bilinç bütünlüğü sağlamak hem de artan savunma ihtiyaçlarını karşılamak üzere kamu gelirleri artırılmak istenmiştir. 1939-1945 yılları arasında bütçe giderlerinin yarısından fazlasını oluşturan millî savunma harcamaları iktidarın çözmek zorunda olduğu öncelikli meseleler arasındadır. Bayar'ın ardından kurulan Refik Saydam Hükümeti, ekonomiyi ve fiyatları denetim altına almak için 1940'ta Millî Korunma Kanunu'nu çıkarmış, böylece bir savaş ekonomisi uygulaması başlamıştır. 1942'de Refik Saydam'ın ölümü üzerine başbakanlık görevi Şükrü Saraçoğlu'na verilmiştir. O zamana kadar fiyatlar kısmen denetim altında tutulabilmiş, fakat üretimin artırılamaması ve ithalat yapılamaması nedeniyle birçok mal ortadan kalkmış ve bir kara-borsa piyasası oluşmuştur. Hükümet uygulamayı tersine çevirerek fiyatları serbest bırakmış, kanunla kurulmuş olan İaşe Müsteşarlığı ve ona bağlı örgütler kaldırılmıştır. Fiyatlar yükselerek; genel fiyat düzeyi 1942'de % 90, 1943'te % 75 artmıştır. Çiftçinin, tüccarın ve sanayicinin durumu iyileşirken, dar gelirli kentlilerin durumu zorlaşmıştır. Uygulanan vergi politikasının dışında, çeşitli şekillerde beslenen enflasyon da ücretli sınıf aleyhine başvurulan bir araç olmuştur. Tepkilerin ortaya çıkması üzerine savaş koşullarının doğurduğu olağanüstü zenginlikleri vergilendirmek yoluna gidilerek Kasım 1942'de çıkarılan Varlık Vergisi Kanunu burjuvazinin servetini bir defaya mahsus olmak üzere farklı vergilendirmiştir³⁹⁶.

394 **TBMM ALBÜM (1920-1950) C 1**, 305, 308, 310, 312, 323, 325, 331, 335, 336, 337, 338, 342, 344, 359, 362.

395 **TBMM ALBÜM (1920-1950) C 1**, s.376, 378, 380, 391, 393, 399, 401, 405, 406, 414, 419, 421, 423, 430.

396 Timur, **a.g.e.**, s.227-228; Akşin, **a.g.e.**, s.106-107.

Bu süreçte iktidar, vergileri artırmak ve yeni vergiler belirlemek yanında üretimi artırmanın yollarını da aramıştır. Bu amaca yönelik olarak Köy Enstitüleri kurulması, toprak reformu yapılması gibi bazı girişimlerde bulunulsa da beklenen sonucu vermemiştir. Bunun yanında başarı ile uygulanan fiyat kontrolü mekanizması, 1942 yılından itibaren gevşetince, ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahipleri hızla zenginleşmişlerdir. Buna karşılık, küçük burjuva temsilcisi iktidar yeniden saldırıya geçmiştir. Ancak bu saldırılarında bile iktidar, yoksul sınıflara dayanmadığı için, yine egemen sınıfların belli kesimlerine dayanmıştır. Örneğin, Varlık Vergisi daha çok azınlıklara karşı uygulanmak durumunda kalınmış ve bunların borçlarını ödeyebilmek için satmak zorunda kaldıkları mallar Türk burjuvazisinin eline geçmiştir. Bunun dışında, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu çıkarılmadan önce, başka bir kanun (Çiftçi Mallarının Korunması Hakkında Kanun) kabul edilerek, toprak işgalleri önlenmek istenmiştir. Bu kanunun gerekçesine göre “Umumi emniyetin temini ile vazifeli bulunan Jandarma teşkilatı ile bu işin hususiyeti itibariyle görülmesi, elde edilen tecrübelere istinaden kabil olmadığı kanaatini doğurmuştur. Bu itibarla... ayrıca bir teşkilat vücuda getirilmesi...” gerekmektedir. Kanun bu teşkilatı kurmaktadır. Bu çelişkili tutuma rağmen, küçük burjuva iktidarı egemen sınıfları karşısına almış, özellikle ticaret ve sanayi çevrelerinden gelen sert bir muhalefetle karşılaşmıştır. Bunu kırmanın yolu ise bu sınıfları yeni bir örgütlenme biçimine dahil ederek kontrol altına alma çabası olmuştur. T. Timur’un iddiasına göre 1943 başlarında kabul edilen, “Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları Kanunu” bu çabanın eseridir³⁹⁷.

A. Öncü de 4355 sayılı Kanun’u İkinci Dünya Savaşı sırasında, ekonomiyi savaş koşullarına uydurabilmek için artırılan devlet kontrolleri bağlamında ele almak gerektiğini söylemektedir. 1943’te yürürlüğe konan 4355 sayılı “Ticaret ve Sanayi Odaları Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları Kanunu” odaları sıkı bir vesayet altına almayı amaçlayan bir Kanun’dur. Böylece 1940’ta çıkarılan Millî Korunma Kanunu, 1942’de çıkarılan Varlık Vergisi Kanunu ve savaş yıllarının fiyat kontrolleri ve ithalat yasakları gibi uygulamalarla 1943 Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları Kanunu gibi uygulamaların tamamı devlet denetimini yoğunlaştırmaya yönelik bir

397 Timur, **a.g.e.**, s.229-230.

mevzuat demeti olarak görülmektedir³⁹⁸. Ancak Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu'nu değiştirmek yönündeki hazırlıkların 1930'ların sonlarından itibaren yapılmaya başlandığını hatırlatalım.

C. Yerman'ın bu yıllarda kaleme almış olduğu bir metinde bu durum farklı bir bakışla ele alınmıştır. Yerman'a göre devletin iktisadi faaliyetleri düzenlemek konusunda ticaret odalarının işlevlerine büyük ölçüde yer verilmesi mevzuatta güçlü bir şekilde yer almıştır. Türkiye'de ticaret odalarının görevleri özellikle kendi açılarından faaliyet yapılmasına yöneltilmiş olmakla kalmayıp, bazı devlet hizmetlerini yerine getirmeleri hususunda yetkiler tanınmış ve devletin vazifeleriyle koşut olarak yine kamu yararı düşüncesiyle devlet tarafından alınmış olan birtakım karar ve tedbirlerin uygulanmasını idare etmeleri sağlanmıştır³⁹⁹. Bu itibarla Türkiye'deki odaların resmî durumu çok açıktır. Bunlar tüzel ve gerçek kişilerin faaliyetlerinin bir arada yürütüldüğü çok muğlak bir ticaret aleminin karşısında adeta devletin irtibat organlarıdır. Devlet bu odak içinden ticaret sektörünün en ince teknik zaruretlerine kadar bilgi sahibi olabilir. Devletin iktisadi faaliyetleri düzenlemek konusunda ticaret odalarının işlevlerine büyük ölçüde yer verilmiş olması durumunun mevzuatta kuvvetle işlenmesinin ötesinde, bu isabetli yaklaşımın uygulamada da tam anlamıyla gerçekleşmesinin yakın bir zamanda olacağı tahmin edilmektedir. Ticaret odalarının ideali bu safhadır. Yerman'a göre eskiden kendi işinin nefsinin temin için çalışan serbest tüccar, kendi teşekkülünün yanında bütün Türkiye iş dünyasının ortak menfaatini ön plana alır. O artık devletin bütün karar ve tedbirlerinin destekçisi olarak faaliyet göstermekle mükellef, şuurlu, işini yakından bilir bir memurudur⁴⁰⁰.

1943'te Türkiye'de 106 ticaret ve sanayi odası, 22 ticaret ve zahire borsası, İstanbul ve Kars'ta olmak üzere 2 hayvan borsası vardır. Ticaret ve sanayi odaları içinde mali durumları, idare ve teşkilatları bakımından İstanbul Ankara İzmir, Samsun ve Antakya Ticaret ve Sanayi Odaları amaca en yakın şekilde faaliyet yürüten odalardır. Bunların dışında birkaç oda daha saymak mümkün olsa da çoğunluğu hem teşkilattan hem maddi imkânlardan mah-

398 Öncü, a.g.m., s.1569-1570.

399 Celal Yerman, "Odalar, Borsalar ve Tüccarlar", İktisadi Yürüyüş, **Ticaret ve Sanayi Odaları Ticaret ve Zahire Borsaları Fevkalade Sayısı**, 1943, s.11-92, 11.

400 Yerman, a.g.m., s.11.

rumdurlar. Bununla birlikte gerek mali yoksunluk gerek teşkilat eksikliği o vilayetlerdeki ticari, sınai ve iktisadi hareket azlığından ve faaliyetlerin verimsizliğinden değil, çalışmanın ticaret odalarının amaçları göz önünde tutularak temerküz ettirilmemesinden ileri gelmektedir. Sayısı 22'yi bulan ticaret ve zahire borsaları içerisinde de en yetkinleri olan İstanbul ve İzmir'den sonra ancak bir iki tanesini saymak mümkündür. Çoğu yetkin ve verimli bir şekilde faaliyet göstermekten uzaktır. Esnaf teşkilatları içinde en çok kendisini hissettiren vilayetler başta İstanbul olmak üzere İzmir ve Ankara'dır. Buralardaki esnaf teşkilatı, Cemiyetler Kanunu'na göre kurulmuş birtakım kuruluşlardır. Bunlar Parti ve belediye denetimi altındadır ve ticaret odalarının esnaf şubesi müdürlüğüne bağlıdır⁴⁰¹.

A. Buğra "bu dönemde hükümetin ekonomiyi denetlemekte kudretsiz kaldığı ölçüde iş dünyasına karşı düşmanlığının arttığını" ifade etmiştir. Savaş zamanı vurgunculuğu özel sektöre güvenilemeyeceğinin bir kanıtı olarak gösterilmeye başlanmıştır. Daha önce iş dünyası ile CHP'nin radikal devletçi kanadı arasında var olan güvensizlik, bu kanat iktidara geldiği dönemde daha da artmaya başlamıştır. Özellikle 1942-1945 yılları arasında büyük küçük pek çok tüccar hakkında vurgunculuk suçlamalarının yapıldığı görülmüştür. Önce devlet memuru olup, sonradan iş dünyasına geçen kişiler ilk suçlananlar arasındadır. Fiilen devlet memurluğu sürerken bu görevlerini kişisel çıkar sağlamak amacıyla kötüye kullandıkları gerekçesiyle suçlananlar da az değildir. 1945 bütçesi Mecliste tartışılırken bazı parlamenterler tarafından, politikacılar ve devlet memurlarıyla iş adamları arasındaki gizli saklı ilişkileri soruşturmak üzere İstiklal Mahkemeleri kurulması bile talep edilmiştir⁴⁰².

Nitekim bu olgunun izlerine Ticaret ve Sanayi Odaları, Ticaret Borsaları ve Esnaf Odaları Teşkilatı Hakkında Ticaret Vekilliği tarafından hazırlanan ve İcra Vekilleri Heyeti tarafından 28/11/1942 tarihinde Yüksek Meclise arzı kararlaştırılan kanun lâyhısının Meclise sunulan gerekçesinde rastlamak mümkündür. Başvekil Saraçoğlu imzasıyla sunulan Kanun'un esbabı mucibesinde; hâlen ticaret ve sanayi odaları, ticaret borsaları ve esnaf birliklerinin

401 Selim Cavid, "Ticaret Odaları Kanunu", İktisadi Yürüyüş, **Ticaret ve Sanayi Odaları Ticaret ve Zahire Borsaları Fevkalade Sayısı**, 1943, s.1.

402 Buğra, **a.g.e.**, s.165-166.

tabi oldukları umumî mevzuatın genellikle dağınık ve çoğunlukla birbirine zıt hükümler içerdiği belirtilmiştir. Günün ihtiyaçlarına uymayan bu mevzuatta esaslı değişiklikler yapılması gerekmektedir. Gerekçede belirtildiğine göre “tüccar, sanayici ve esnaf zümrelerinin, memleketin umumî menfaatlerine uygun bir şekilde çalışmalarını temin edecek bir meslek ahlak ve disiplininin mevcut olmadığı, içinde bulunulan buhran senelerinin açıkça meydana çıkardığı bir hakikattir. Bu olgunun en önemli sebeplerinden birisi de bu ahlâk ve disiplini kendilerine telkin etmek vazife ve mesuliyetini haiz sağlam bir meslek teşkilatının yokluğudur.” Vatandaşların, mesleki hayatları ile millî menfaatler arasında sıkı bir ilişki olduğu, fertlerin kendi mesleklerinde elde edecekleri menfaatlerin ancak kamu menfaatine uygun düştüğü zaman millî bir kıymet ifade edebileceği, dolayısıyla mesleki faaliyetleri, millî menfaatlerin gösterdiği istikamette yürütmeği mümkün kılacak sağlam bir düzenin kurulması alınacak tedbirlerin aksamaması bakımından lüzumlu görülmüştür. Bu nedenle ticaret ve sanayi odalarını, ticaret borsalarını ve mevcut esnaf birliklerini, bu görüş çerçevesinde teşkilatlandırmak amacıyla gerekli olan bütün esasları ve yaptırımları içeren bir kanun projesi hazırlanmış bulunmaktadır⁴⁰³.

Söz konusu kanun tasarısı ile ilgili İktisat Encümeni tarafından sunulan mazbatadan anlaşıldığına göre; konunun özellikle millî teşkilatlanma bakımından önem arz ettiğine ve etkileri geniş ve devamlı olacak esas kanunlardan birisi olduğuna vurgu yapılmıştır. Uygulamada görülmüştür ki, odalardan yaklaşık 20'si dışında, geriye kalanların önemli bir kısmı ismen mevcut olup, sadece resim, harç, kayıt ücreti tahsiliyle meşgul olmaktadır. Buna karşılık üyelerine hiçbir türden hizmeti yerine getirme imkânına sahip değildir. Özellikle tescil harcı vermekle sorumlu tutulan ve toplam sayısı hayli fazla olan esnaf, küçük tacir, küçük sanatkârlar, odalarda kendi mesleki ihtiyaç ve menfaatleri bakımından bir teşekkül mevcut olmadığından sadece haraç verir durumdadır. Odaların iç teşkilatının çeşitli mesleklerin ihtiyaçlarına göre düzenlenmemiş olması tüccarın odaya bağlanmasına ve bu müesseseleri kendi mesleki ihtiyaç ve menfaatlerinin de göz önünde bulundurulduğu merkezler hâlinde görerek benimsemelerine engel olmuştur.

403 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: VI, C 30, İçtima: 4, İnikat: 24, 06/01/1943; Ticaret ve Sanayi Odaları, Ticaret Borsaları ve Esnaf Odaları Teşkilî Hakkında Kanun Lâyihası ve Adliye ve İktisat Encümenleri Mazbataları (1/890), s.1-2.

Borsaların da hükmi şahsiyetleri yoktur. Odaların ek gelir merkezleri hâlinindedir. İç teşkilatları odalardaki durumun aynısıdır. Yani çeşitli alanlardaki tüccarların menfaat ve ihtiyaçlarına göre düzenlenmiş değildir. 1925 yılından itibaren yapılmış olan kongrelerde eksiklikler ve ihtiyaçlar belirtilmiş ve ülkedeki mevzuatın esas itibarıyla alındığı ülkelerde ortaya çıkan evrim ihtiyacı Türkiye’de de duyulduğundan 655 sayılı Kanun’un tadili istenmiştir⁴⁰⁴.

Avrupa’da bazı ülkelerin, Amerika’nın, Japonya’nın, Sovyet Rusya’nın ticaret odaları incelenmiştir. Başta İngiltere ve Amerika olmak üzere bazı ülkelerin borsalarının da incelenmesi sonucu oluşan kanaat şudur:

1. Ticaret ve sanayi odaları ve onlara bağlı kuruluşlar her ülkede millî politikanın başlıca aktif merkezleri ve araçlarından biri hâlini almıştır. Türkiye’deki mevzuatın dayandığı dönemlerdeki duruma göre esaslı değişiklikler ve gelişmeler kaydetmişlerdir.

2. Bu teşekküller çok fazla ihtiyaç duyulan millî tüccar sınıfını güçlendirmek, millî ticaret ahlâkını korumak, millî menfaat gereklerine uygun fikir ve hareket birliği tesis etmek ve bu istikametlerdeki hükûmet mesaisini tamamen verimli hâle getirmek doğrultusunda, hakikî disiplin mektepleri ve millî kurulma ve korunma merkezleri hâlinindedir.

3. Türkiye’nin sıkıntılarının büyük bir kısmı, ticaretin bu milletin çocukları tarafından gerektiği derecede ele alınamamış olmasından kaynaklanmaktadır. Tüccar yalnız bu memleketin alın terinin kıymetlendirilmesi eline emniyet edilmiş olan insan değil, bu ülkenin refahı, huzuru, istikrarı ve iç gelişiminde büyük mesai ve mesuliyet payı da olan, devamlı ve gerçek menfaatin ancak millî menfaat ve ihtiyaçlara uyan menfaat olduğunu bilen ve buna inanan insandır⁴⁰⁵.

Geçmiş tecrübelerin ötesinde yabancı ticaret ve sanayi odalarının da incelenmesi suretiyle sadece ekonomik alanda değil ülkenin refahı, huzuru, istikrarı

404 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: VI, C 30, İçtima: 4, İnikat: 24, 06/01/1943; Ticaret ve Sanayi Odaları, Ticaret Borsaları ve Esnaf Odaları Teşkilî Hakkında Kanun Lâyihası ve Adliye ve İktisat Encümenleri Mazbataları (1/890), s.3-5.

405 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: VI, C 30, İçtima: 4, İnikat: 24, 06/01/1943; Ticaret ve Sanayi Odaları, Ticaret Borsaları ve Esnaf Odaları Teşkilî Hakkında Kanun Lâyihası ve Adliye ve İktisat Encümenleri Mazbataları (1/890), s.5-11.

ve iç gelişimi için de kilit bir rol atfedilen başta tüccar olmak üzere sanayici ve esnafı yeni bir modelde örgütlemek üzere; 4355 sayılı Kanun, Meclisin 11/01/1943 tarihli oturumunda Adliye ve İktisat Encümenlerine gönderilerek düzenlenen maddelerin de görüşülmesiyle kabul edilmiştir⁴⁰⁶. Kanun “Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları Kanunu” adıyla 18 Ocak 1943’te Resmî Gazetede yayınlanmıştır⁴⁰⁷. Bu Yasa ile oda ve borsalar, esnaf odaları ile aynı çerçevede ele alınmış ve üst örgüt anlamında aynı çatı altında toplanmıştır. Bu durum 1949 yılına kadar devam edecek, 5373 sayılı Yasa ile bu kez esnaf bu çatının dışına çıkarılacaktır⁴⁰⁸.

Kanun’un 1. maddesi kuruluş esaslarını belirlemiştir. Buna göre ticaret ve sanayi odaları, esnaf odaları ve ticaret borsaları bu kanunda yazılı esaslar dairesinde meslek hizmetlerini görmek ve hükmi şahsiyeti haiz olmak üzere iktisadi ihtiyaçların lüzumlu kıldığı yerlerde Ticaret Vekilliği tarafından kurulur. Odaların faaliyet sınırları Ticaret Vekilliği tarafından tespit edilir. Uygulamaya ait hükümler nizamname ile belirlenir. Bu kanunda “teşekkül” kelimesiyle ticaret ve sanayi odaları, esnaf odaları ve ticaret borsaları; “esnaf” tabiriyle ister seyyar olsunlar ister bir dükkânda veya bir sokağın belli yerlerinde sabit bulunsunlar, ticareti nakdî sermayesinden çok bedeni mesaisine dayanan ve kazancı geçimini sağlamaya yeterli olacak derecede az olan sanat ve ticaret sahipleri kastedilmiştir. Kanun’un 2. maddesi Kanun’da yazılı kuruluşların Ticaret Vekilliğinin teftiş ve denetimine tabi olduklarını hükme bağlamıştır⁴⁰⁹.

1925 Kanun’u, esnafın cemiyetler hâlinde teşkilatlanarak ticaret ve sanayi odaları denetiminde faaliyet göstermesini hükme bağlamıştı. 1943 Kanun’u ise mevcut esnaf cemiyetlerini yeniden oda hâline getirmeyi amaçlamıştır. Yani Kanun Meşrutiyet döneminde var olan esnaf odalarının yeniden kurulmasını sağlamıştır. Ancak bu uygulama kısa süreli olacak ve 1950’de yürürlüğe giren 5590 sayılı Kanun’la tekrar esnaf cemiyetleri uygulamasına dönülecektir. 1942 yılı sonlarında, yani 4355 sayılı Kanun yürürlüğe girmeden hemen önce, toplam 105 ticaret ve sanayi odası ve 22 ticaret borsası

406 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre VI, C 30, İçtima 4, İnikat: 26, 11/01/1943.

407 **Resmî Gazete**, 18 Kanunisani 1943, S 5307,

408 Öke, a.g.m., s.961.

409 **Resmî Gazete**, 18 Kanunisani 1943, S 5307.

bulunmaktadır. 1943 Kanunu'nda bu odaların Ticaret Vekilliği'nin gerekli gördüğü durumlarda federasyonlar hâlinde birleşebileceği belirtilmektedir. Ticaret, sanayi ve esnaf odaları kendiliğinden birleşmeyle meydana gelmeyecek, iktisadi ihtiyaçların lüzumlu kıldığı yerlerle Ticaret Vekilliği tarafından kurulacaklardır. Ayrıca Ticaret Vekilliği, iktisadi ihtiyaçlar lüzum gösterdiği takdirde bu teşekkülleri lağvetmek, faaliyet mıntıklarını genişletmek, daraltmak veya değiştirmek ve organlarından herhangi birini feshederek yeniden seçtirmek yetkisine sahiptir. Kısaca Kanun oda kurmak, lağvetmek ve seçilmiş organları feshetmek hakkını Ticaret Vekilliği'ne bırakmıştır⁴¹⁰.

Kanun söz konusu kuruluşlara kayıt mecburiyeti ilkesini benimsemiştir. 3. maddeye göre "tacir" sıfatına sahip bütün hakiki ve hükmi şahıslar ile devletin, hususi idarelerin ve belediyelerin sermayesiyle kurulmuş veya bunların iştirakleri olan hükmi şahsiyeti haiz müesseseler ve şubeleri; buldukları yerin ticaret ve sanayi odalarına, esnaf buldukları yerin esnaf odalarına, ticaret borsalarına dâhil maddelerin alım ve satımı ile meşgul olanların da ayrıca buldukları yerin ticaret borsalarına kaydolmaya mecburdurlar⁴¹¹.

Ticaret ve sanayi odalarıyla esnaf odalarının ve ticaret borsaları teşkilatının 1- meslek heyetleri 2- oda veya borsa meclisleri 3- idare heyetleri olmak üzere organları belirlenmiştir⁴¹². Kanun'un iktisadi teşebbüs sahiplerini teşkilatlandırma yaptığı yeniliklerden birinin mesleklere ayrı bir kıymet vermesi olduğu değerlendirilmiştir. Ticaret ve sanayi odalarıyla esnaf odalarının ve borsalarının kuruluş temeli meslek heyetleridir. Bir nizamname ile bütün esnafı, tüccarı, sanayiciyi meslek zümrelerine ayırarak ve her meslek zümresi toplanıp kendi içlerinden iki kişiyi oda kurmak için aza seçecektir. Turan'a göre esnafın, tüccarın ve sanayicinin ayrılacağı meslek zümreleri bir kanunun çerçevesinde giremeyecek kadar geniştir. Bunların tamamen ayrıştırılmasından ziyade bazı temel işler üzerinde gruplandırılmasında yerine ve zamanına göre fayda vardır. Bu nedenle yeni Odalar ve Borsalar Kanunu nerelerde hangi meslek heyetlerinin kurulacağını nizamnameye bırakmıştır. Ancak Kanun bunları odalara borsalara temel olarak almış, oda ve borsa meclislerinin her meslekten seçilecek ikişer aza ile kurulmasını kabul etmiş-

410 Öncü, a.g.m, s.1570-1571.

411 **Resmî Gazete**, 18 Kanunisanı 1943, S 5307.

412 **Resmî Gazete**, 18 Kanunisanı 1943, S 5307.

tir. Odaların ve borsaların bünyesinde meslek esasının kabul edilmesi, bu teşekküllerin bütün meslekleri ve onların meselelerini kavramasını mümkün hâle getirecektir. Böyle bir tasnif olmaksızın bütün esnaf, tüccar ve sanayiciler geniş bir topluluk içinden herhangi bir idare organı seçmek durumunda kalsalardı şüphesiz bazı meslekler temsil edilemeyecek, onların meseleleri pek ele alınmayacaktı⁴¹³.

Kanun'da yazılı kuruluşların organlarından biri olan idare heyetlerinin reisleri heyetler âzası arasından olmakla beraber Ticaret Vekilliği tarafından seçilir. Benzer bir yaklaşımla bu kanunda yazılı teşekküllerden her birinin nezdinde Ticaret Vekilliği tarafından tayin edilen bir umumî kâtip ve ihtiyaç hâlinde bir umumî kâtip muavini bulunur. Umumî kâtipler mensup olduğu teşekkülün idare heyeti ve meclisi nezdinde hazır bulunur ve Ticaret Vekilliğini temsil ederler. Umumi kâtipler aynı zamanda mensup oldukları teşekküllerin memur ve müstahdemlerinin amiridirler⁴¹⁴.

Kanun'da Ticaret Vekilliği tarafından atanacak olan umumi kâtibin, odanın idare heyeti ve meclisinin verdiği kararları durdurarak Ticaret Vekilliği'ne aksettirebileceği, Vekilliğin ise kararı bozma, değiştirme veya onaylama da son söze sahip olduğu belirtilmektedir. Ticaret Vekilliği'nin denetimini sürekli kılan bir başka hüküm de umumi kâtibin yanı sıra mıntika ticaret ve iktisat müdürlerinin, 3-7 seçilmiş üyeden oluşan oda idare heyetlerinin oy hakkına sahip doğal üyeleri olduğunu belirtmektedir. 1943 Kanunu'yla Ticaret Vekilliği'ne verilen bu yetkilerin A. Buğra'nın da sözünü ettiği savaş yıllarının enflasyonist ortamında giderek önemli bir sorun hâline gelen karaborsacılığı önleyici bir tedbir olarak düşünüldüğü değerlendirilmiştir⁴¹⁵.

Mesleki ahlâk ve dayanışmayı, halkın ihtiyaç ve menfaatleriyle uyumlu olarak muhafaza ve inkişaf ettirmek amacıyla kurulmuş olan ticaret ve sanayi odalarıyla esnaf odalarının Kanun'da listelenen görevlerinden bazıları doğrudan devlete bağlı bir uzmanlık kuruluşu gibi ele alındıklarını düşündür-

413 Kemal Turan, "Yeni Odalar Kanununun Ana Hatları", İktisadi Yürüyüş, Ticaret ve Sanayi Odaları Ticaret ve Zahir Borsaları Fevkalade Sayısı, 1943, s.5.

414 **Resmî Gazete**, 18 Kanunisasi 1943, S 5307.

415 Öncü, a.g.m., s.1570.

mektedir. Örneğin meslek faaliyetlerine ait konular hakkında vekilliklere, vilâyet veya belediyelere teklif ve temennilerde bulunmak; işleri ile ilgili her türlü tetkikleri yapmak, resmî makamlar tarafından istenilen bilgileri vermek, vekilliklerin kanunlara dayanarak verecekleri vazifeleri yapmak; vasıfların ve tiplerin kontrolüne ilişkin mevzuatın tatbiki için Ticaret ve İktisat Vekilliklerinden verilen talimatı yerine getirmek; yabancı ülkelerdeki konsolosluklar, ticaret mümessillikleri ve mesleki teşekküllerle muhabere ve mü-nasebette bulunarak gerekli bilgileri alıp vermek⁴¹⁶.

Hirsch'in değerlendirmesine göre; ticaret ve sanayi odaları ile esnaf odaları iki görev yerine getirmektedir. Bunlardan biri odalara dahil olan kişilerin mesleki menfaatlerini sağlamak, diğeri devlet makamlarına, iktisada ilişkin vazifelerinin yerine getirilmesine yardım etmektir. Odalar; 27 Eylül 1941 tarihli Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi'nin birinci maddesine göre; "ticari ve sınai ve mali menafii umumiyeyi iktisadiye ve meslekiyeyi temin" için kurulduğu hâlde, 10 Mayıs 1943 Tarihli Ticaret ve Sanayi Odaları Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları Nizamnamesi'nin birinci maddesine göre "meslek hizmetlerini görmek ve mesleki ahlak ve dayanışmayı halkın ihtiyaç ve menfaatleriyle ahenkli olarak muhafaza ve inkişaf ettirmek üzere" meydana getirilen kuruluşlardır. Her iki hüküm arasında muhteva bakımından önemli farklar olduğu görülmektedir. Yeni mevzuata göre odalar yalnız üyelerinin mesleki menfaatlerini değil, halkın ihtiyaç ve menfaatlerini de göz önünde tutmakla sorumludurlar. Bundan başka odaların amacı meslek hizmetlerinin yerine getirilmesinde mesleki ahlak ve dayanışmayı sağlamaktır. Yani odalar, kendilerine kanunen verilen görevleri yerine getirirken ve yetkileri kullanırken üyelerinin bireysel ve toplu olarak mesleki menfaatlerini halkın ihtiyaç ve menfaatleriyle uyumlu olarak muhafaza etmeye ve geliştirmeye mecburdurlar. "Umumi menfaat hususi menfaatlere tekaddüm eder" şeklindeki düstur yeni mevzuatla teyit edilmiştir. Çünkü bu prensip halkçılık ve devletçilik ilkelerinden çıkan bir sonuçtur⁴¹⁷.

Ticaret ve sanayi odaları ile esnaf odaları ve borsaların gelirlerinin belirlenmesinde ağırlıklı bir yeri olan Ticaret Vekâleti bu kuruluşlarının bütçele-

416 **Resmî Gazete**, 18 Kanunisanı 1943, S 5307.

417 E. Hirsch (Hirsch), "Yeni Ticaret Odaları Kanunu", İktisadi Yürüyüş, Ticaret ve Sanayi Odaları Ticaret ve Zahir Borsaları Fevkalade Sayısı, 1943, s.3-4.

rinde etkindir. Bu kanunda yazılı teşekküllerin bütçeleri ve hesap usulleri Ticaret Vekilliği tarafından tespit edilecek esaslara ve tiplere göre hazırlanır ve bütçelerden sarfiyat idare heyetlerinin kararı ve reis ve umumî kâtiplerin imzalarıyla yapılır. 655 sayılı Kanun'da olduğu gibi bu kanunda da adı geçen kuruluşlar her yıl gerçekleşen varidatlarının %10'unu fon olarak ayıracaklardır. Kanun ve nizamnamelerle belirtilen görevlerin yerine getirilmesine tahsis edilecek bu fon Ticaret Vekilliğinin göstereceği millî bir bankaya yatırılacaktır. Bu paradan Ticaret Vekilliğinin izni olmadan harcama yapılamaz. Umumi kâtip ve muavinlerin ücretlerinin Ticaret Vekilliği tarafından tespit edilerek mensup oldukları kuruluş bütçesinden ödenmesi uygulaması da yeni değildir. Ticaret Vekilliği iktisadi ihtiyaçlara göre bu kanunda yazılı teşekküllerin bölge hudutlarını değiştirmek veya lüzumsuzluğu anlaşıldığı takdirde bu teşekkülleri lağvetmek ve tasfiye etmek yetkisine sahiptir. Tasfiye hâlinde mevcutları paraya çevrilerek Ticaret Vekilliği tarafından gösterilen millî bankaya yatırılır. Ayrıca Ticaret Vekilliği lüzum gördüğü takdirde ticaret ve sanayi odalarıyla esnaf odalarına bölgeleri dahilinde ajanslıklar açmalarını emredebilir. Bir önceki Kanun'da en fazla değişiklik yapılan maddelerden biri olan kongreler konusu "Ticaret Vekilliği lüzum gördüğü takdirde her zaman ve en az üç senede bir bu kanunda yazılı teşekkülleri bölge kongreleri veya umumî kongre hâlinde toplayabilir" şeklinde düzenlenmiştir⁴¹⁸.

40 maddeden oluşan 4355 sayılı Kanun'un uygulanması için zamanı da belirlenmiştir. Kanun'da yer alan hükme göre Kanun'un yayınlanmasından itibaren dört ay içinde Ankara İstanbul ve İzmir Ticaret ve Sanayi Odalarıyla Ticaret Borsaları kendi teşkilatlarını bu kanun hükümlerine uydurmaya mecburdurlar. Diğer ticaret ve sanayi odalarıyla ticaret borsalarının bu kanuna göre yeniden teşkilatlanması ve esnaf odalarının teşkili zamanı Ticaret Vekilliği tarafından dört aydan az olmamak üzere bir süre verilerek belirlenecektir. Kanun'un uygulanması ile ilgili nizamname Ticaret Vekâleti tarafından hazırlanacak olup, Kanunu icraya Ticaret, Adliye ve İktisat Vekilleri memur edilmiştir⁴¹⁹.

418 **Resmî Gazete**, 18 Kanunisani 1943, S 5307.

419 **Resmî Gazete**, 18 Kanunisani 1943.

4355 sayılı Kanun Millî Korunma Kanunu'nun uygulanmasıyla ilgili boşluk oluşmaması için geçici bir maddeyi Kanun'a eklemeyi ihmal etmemiştir. Buna göre "Ticaret Vekilliği bu kanunda yazılı teşekkülleri Millî Korunma Kanunu'nun uygulandığı olağanüstü zamanlarda halkın ihtiyaçlarının ve menfaatlerinin gereklerine göre kendi meşguliyet alanlarıyla ilgili hizmetlerle vazifelendirebilir." Kanun bu şekilde görevlendirilen meslek mensuplarından kendilerine verilen görevleri yerine getirmeyenler hakkında Ticaret Vekilliğinin talebiyle Cumhuriyet Savcılıkları tarafından Asliye Ceza Mahkemelerinde âmme dâvası açılmasını ve bu kişilere hapis ve ağır para cezaları verilmesini öngörmüştür⁴²⁰. Hirs (Hirsch) bu durumu meslek odalarının üyelerinin menfaatlerini gören kuruluşlar olmalarının yanı sıra devlet makamlarına yardım eden kuruluşlar olmalarına bağlamaktadır⁴²¹.

Belirsizliğin ve karmaşıklığın nispeten daha az olduğu düşünülen 4355 sayılı Kanun bütün olarak değerlendirildiğinde en dikkat çeken tarafı hemen her hükümde Ticaret Vekâletinin diğer bir deyişle devletin iznine, bilgisine, kararına, yetkisine, tasdikine başvurulmasıdır. Kanun bir anlamda karışıklığa ve dağınıklığa meydan vermeden tüccarı, sanayiciyi, esnafı, borsacıyı bir araya toplayarak, belirlenen çerçevede faaliyet göstermesi prensibinden hareket etmiş, söz konusu kuruluşlara meslek mensupları üye olmakla beraber, işlevler devlet tarafından organize edilip denetlenmek üzere kurgulanmıştır.

A. Buğra'nın dediği gibi oda faaliyetlerini düzenleyen ikinci yasa değişikliğinin özünde ve lafzında birincisinden daha kısıtlayıcı olduğu kuşku götürmez bir gerçektir. 1943'te yapılan bu değişiklik, niteliği itibarıyla 1938'de çıkan Dernekler Kanunu'na çok benzetilmektedir ve her iki yasal düzenleme de devletten bağımsız yapılan her girişimin büyük bir kuşkuyla karşılandığı devletçi dönemin ortamını yansıtmaktadır. 1938 Kanunu'nun hayır işleri yapmak ve çevreyi güzelleştirmek üzere kurulanların dışında, herhangi bir derneğin kurulmasına veya faaliyet göstermesine imkân verecek bir Kanun olmadığı düşünülmektedir. Buğra'ya göre aynı yaklaşımı benimseyen 1943 Ticaret ve Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Kanunu da bu örgütleri sıkı bir devlet denetimi altına almakta ve bunu iş adamları camiasının ahlaki zaafalarını gerekçe göstererek yapmaktadır. Bu yaklaşım doğrultusunda 1943

420 **Resmî Gazete**, 18 Kanunisasi 1943.

421 Hirsch, a.g.m., s.4.

Kanunu'nda odaların halkın ihtiyaçları ve çıkarları doğrultusunda profesyonel ahlaki ve disiplini sağlamak ve geliştirmek amacıyla kurulduklarını belirtmektedir. Bu amaca hizmet etmelerini sağlamak amacıyla odalar, Ticaret Bakanlığı tarafından kurulacak ve Bakanlık ekonomik veya sosyal nedenlerden ötürü gerekli gördüğü her durumda oda faaliyetlerini durdurabilecektir⁴²².

Koçak'ın Kanun'la ilgili genel değerlendirmesine göre; yönetim özel girişimin kendi inisiyatifi ile örgütlenmesinden yana değildir. Özel girişimin ancak kendi göstereceği yer ve sınırlar içinde faaliyet göstermesinden yanadır. Özel girişim örgütleri hükümetin denetimi altına alınmakta ve böylece bu örgütler üzerinde bürokratik bir vesayet kurulmaktadır. Ticaret Vekâleti, ticaret ve sanayi odaları, esnaf odaları ve ticaret borsalarının yönetim kurulu başkanlarını atamakla kalmaz, ayrıca söz konusu kuruluşlara tamamen kendisine bağlı bir genel sekreter atamaktadır. Genel sekreterler ise doğrudan Ticaret Vekâletinin temsilcisi ve sözcüsüdür ve yetkileri de hayli geniştir. Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları Kanunu ile hükümet, özel girişimin örgütlenmesini vesayet altına almak istediğini açıkça göstermiştir. Yine bu Kanun dolayısıyla özel girişimin örgütlenmesi ve faaliyeti konusunda yönetim ile TBMM arasında bir anlayış farkı olduğu da dikkati çekmektedir. Meclisin önerileri hükümet tarafından dikkate alınmamış, hükümetin önerileri Meclise çok kez adeta zorla benimsetilmiştir⁴²³.

S. Cavid'in Kanun'la ilgili değerlendirmeleri tüm bu eleştirileri haklı çıkarılmaktadır. Aradaki fark Cavid'in Kanun'da yapılan düzenlemeleri olumlu anlamda eleştirmesidir. Cavid konuyla ilgili açıklamalarında şöyle demiştir: "Yurdun ticaret, sanayi ve esnaf teşkilatının temerküz ettiği bu mühim müesseselerin devlet murakabe ve idaresine fiilen alınmasını istihdaf eden bu kanunun da bir ihtiyaçtan doğduğuna şüphe yoktur. Zira ticaret odalarını yurdun eşhas elinde bulunan ticari faaliyetini, zahire, istihsal ve alım-satımlarının köprüsü olan ticaret borsalarının muamelat hareketlerini ve sadece sıhhi durumları bakımından belediye kontrol ve murakabesine münhasır kalan esnaf teşekküllerini bu Kanun tam bir 'zapt-u rapt' içerisine alacaktır.

422 Buğra, a.g.e., s.327.

423 Cemil Koçak, **Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)**, C 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s.529.

Ticaret Vekâletinin çok esaslı tetkiklerinden sonra Meclise arz edilen bu kanun projesinin büyük bir alaka ve ehemmiyetle karşılanmış ve lüzumunda şüphe edilmeden ittifakla kabul edilmiş olması, bu meselenin hayati kıymetini en açık bir şekilde ortaya koymuştur. Uygulamaya konulan bu kanunla memleket ekonomisinin yürüyüşünde büyük vazifeleri olması gereken bu teşkilatın, hükûmet müesseseleri içerisinde mütalaaya ve bin netice teşkilatlandırmaya tabi tutulmak istenmesinin bir tezahürüdür⁴²⁴.”

Yeni Kanun’da dikkat çekilen bir diğer husus; cezai hükümlere çok önemli bir yer ayrılmış olmasıdır. Bu suretle odalar, Ticaret Kanunu’na aykırı hareket ederek piyasada kötü örnek teşkil edecek olan suçluları “kara liste” ye alabilecek, odadan geçici olarak ihraç edebilecek ve bunlara nakdi ceza uygulayabileceklerdir. Bundan başka odalara kaydolmaya kanunen tabi tutulan mükellefler içerisinde ilk üç ay içerisinde aidatlarını ödeyemeyenlerden bu para üç katı olarak tahsil edilecektir. Bu hüküm vergi gibi mali mükellefiyetlerden ve her türlü kontrol ve mecburiyetten kaçınmaya çalışan ve bu suretle memleket menfaatlerine aykırı davranışların artık önüne geçilmiş olacağını kuvvetle tahmin ettirmektedir. Cavid’e göre yeni Kanun’da cezai hükümlere önemli bir yer verilmesi Ticaret Odaları Kanunu’nun içerdiği amaçlarını idrakte kuvvetli bir mesnet olacaktır⁴²⁵.

Bu dönemle ilgili olarak; Başkent Ankara’nın Ticaret ve Sanayi Odası’na kayıtlı üye sayısı 1942 yılında 1.800’dür. 1943 yılında çıkan İktisadi Yürüyüş Dergisi, Ticaret ve Sanayi Odaları Ticaret ve Zahir Borsaları Özel Sayısı verilerine göre 1942 senesi sonuna kadar oda sicilinde 66 Fevkalade, 89 Birinci, 131 İkinci, 610 Üçüncü, 1751 Dördüncü, 863 Beşinci sınıf tacir olmak üzere oda sicil numarası 3510 rakamına yükselmiştir. 1940’lı yıllarda Vehbi Koç’un başkanlığını yürüttüğü Ankara Ticaret ve Sanayi Odası 1943 yılı başında üye sayısını 3.750’ye çıkarmıştır. Vehbi Koç’un Reis, daha sonra TOBB Başkanlığı yapacak olan Üzeyir Avunduk’un Başkan Vekili olduğu 1946 yılında Ankara Ticaret Odası (şahıs ve şirket olarak) 1644 üyeye sahip olmuştur. Fevkalade üye 3 şahıs, 53 şirket; Birinci 36 şahıs, 33 şirket; İkinci

424 Selim Cavid, “Ticaret Odaları Kanunu”, İktisadi Yürüyüş, Ticaret ve Sanayi Odaları Ticaret ve Zahir Borsaları Fevkalade Sayısı, 1943, s.1.

425 Cavid, a.g.m., s.1.

138 şahıs, 30 şirket; Üçüncü 604 şahıs, 39 şirket; Dördüncü 677 şahıs, 31 şirkettir⁴²⁶.

1940'lı yıllar boyunca 17 meslek grubuna ayrılmış bir şekilde faaliyetlerini yürüten, 1946 yılında Ankara Ticaret ve Sanayi Odası'nın 1644 olan üye sayısı 1947'de 1719, 1948'de 1803, 1949'da ise 1828'e çıkmıştır. Oda, ticaret ve sanayi odaları, esnaf odaları ve ticaret borsalarını düzenleyen ve 18/01/1943 tarihinde yürürlüğe giren 4355 sayılı Kanun ve nizamnamelerin kendine yüklemiş olduğu görevler ve rutin işlemler dışında, savaş boyunca hükümetin mali ve iktisadi politikalarına tüccar lehinde müdahalelerde bulunmaya çalışmıştır. Özellikle iki alanda beliren müdahale konularından ilki, 26/01/1940 tarihinde kabul edilen 3780 sayılı Millî Korunma Kanunu'nun "hakkaniyetsiz ve sebepsiz şekilde fiyat yükselten tüccar ve esnafın cezalandırılması" hükmünü ihlal ettikleri gerekçesiyle haklarında cezai işlem yapılan esnaf ve tüccarın sorunlarıyla ilgilidir. İzmir ve İstanbul Ticaret ve Sanayi Odalarıyla iş birliği hâlinde yürütülen faaliyetler sonucunda, gerek Kanun'daki muğlâk ifadelerin açıklığa kavuşturulması, gerek ürün ve ticari faaliyetlerdeki kâr oranlarının belirlenmesi konusunda hükümet nezdinde girişimlerde bulunulmuş ve olumlu sonuçlar alınmıştır. Odanın istikrarlı bir şekilde çaba sarf ettiği ikinci husus ise ülkenin ekonomi politikalarında söz sahibi olmak ve savaş koşullarının ticari hayata olumsuz etkilerini azaltmak konusundadır. 1944 yılı sonlarında hükümete sunulan raporu -İstanbul İzmir Ticaret ve Sanayi Odaları delegeleri ortak imzasıyla- bu çabaların bir parçası olarak değerlendirmek mümkündür. Savaş süreci ve sonrasına ilişkin oldukça ayrıntılı hazırlanan raporda, enflasyon, ithalat, ihracat ve diğer ekonomik meselelerle ilgili hükümet politikalarına eleştirel bir yaklaşım sergilenerek; çeşitli önerilerde bulunulmuştur⁴²⁷.

II.4.4. Esas Dönem: 5590 Sayılı Kanun

II.4.4.1. 5590 Sayılı Kanun'un Kabulü

1950 yılında çok partili hayatın ilk iktidar değişikliği gerçekleştiğinde meslek kuruluşları yeni bir anlayışla şekillenmeye başlamıştır. Özellikle Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte yeni yatırımlara hız verilmiş, tarımın

426 Koç- Baskıcı, **a.g.e.**, s.70.

427 Koç- Baskıcı, **a.g.e.**, s.137.

modernleştirilmesine çalışılmış, sanayinin önündeki engeller kaldırılmış, özel sektörün önü açılmış, çeşitli meslek alanları önem kazanmaya başlamıştır. 1950 sonrasında meslek kuruluşlarıyla ilgili yapılan düzenlemeler, genel olarak devletin vesayetini yumuşatarak bu kuruluşları özerk hâle getirmiştir. Günümüzde var olan meslek kuruluşlarının hemen hemen tamamı 1950'lerde temeli atılan bir anlayış üzerinden şekillenerek bugüne kadar gelmiştir⁴²⁸.

Ticaret ve sanayi odaları hakkında hazırlanan bir raporda 1950 yılında yeni bir Kanun'un çıkarılmasında etkili olan hususlar şöyle özetlenmiştir: Özel sektör içindeki çıkar çatışmaları ve eşgüdüm eksikliği ile hükümetin çeşitli baskı gruplarıyla uğraşmak durumunda kalmasının yarattığı sorunlar 1947'de Türk parasındaki ilk önemli devalüasyon sonunda iyice artmıştır. Özel sektör eşgüdümün yararlarının farkına varmıştır. Bakanlıklar da özel teşebbüs bünyesindeki farklı görüşlerin tek bir grup tarafından etkin bir şekilde temsil edilmesi fikrini benimsemiştir. 5590 sayılı Yasa genel olarak bu gelişmelerin bir ürünüdür⁴²⁹.

Aslında ticaret ve sanayi odalarının daha özerk bir yapıya kavuşturulmasına ilişkin talepler 1943 düzenlemesinden kısa bir süre sonra başlamıştır. Ticaret Bakanlığı tarafından İstanbul'da düzenlenen ve 15 Mart 1944'te başlayıp bir hafta süren birçok odanın temsilcisi veya gönderdiği raporlar ile katıldığı ticaret odaları kongresinde ele alınan çeşitli konular arasında odaların durumu da yer almıştır. Kongrede ticaret odaları üzerindeki hükümet nüfuzunun azaltılması talep edilmiştir⁴³⁰.

CHP Divanı'nın 1948 yılında yaptığı toplantılarından birinde üyelerin bir kısmı ticaret ve sanayi odalarını ayrı birer teşekkül hâlinde mütalaa eden hükümetin bunun için bir tasarı hazırladığını, halbuki uygulamada bunun birtakım güçlükler yaratacağını bu iki teşekkülün eskiden olduğu gibi birlikte mütalaaında fayda mülahaza edildiğini ileri sürdüklerinden bunun

428 Çaha, a.g.m., s.215.

429 Kemali Saybaşı, "Türkiye'de Özel Teşebbüs ve Ekonomi Politikası", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Ankara 1976, s.85.

430 Koraltürk, **Türkiye'de Ticaret ve Sanayi Odaları (1880-1952)**, s.100-101.

Parti bakımından incelenerek maruzatta bulunulması istenmiştir⁴³¹. Bir anlamda 1948 yılından itibaren odaları hükûmet nüfuzundan kurtaracak bir yasal düzenlemeye ilişkin hazırlıklar başlamıştır. Hükümetin yürüttüğü bu çalışma iş çevreleri ve özellikle İstanbul ticaret kesimi tarafından yakından takip edilmiştir. İstanbullu tüccarlar A. Hamdi Başar önderliğinde İstanbul Tüccar Derneği'nin etrafında kamuoyu oluşturma faaliyetlerine girişmişlerdir. Hükümetin hazırladığı kanun tasarısını incelemeye almışlar ve ardından görüşlerini paylaşmışlardır. İstanbul ticaret kesimi genel olarak kanun tasarısından memnun olmakla birlikte muhalif oldukları en önemli husus yeni kanun tasarısında da odaya kayıt zorunluluğu hükmünün bulunmasıdır. Koraltürk'ün A. Hamdi Başar'dan aktardığına göre “kayıt mecburiyetinin kanunen tacir addedilen herkese teşmili, odaları kanun zoruyla vergi tahsil eden maliye şubeleri hâline getirmektedir.” A. Hamdi Başar benzer bir görüşü 1948 Türkiye İktisat Kongresinde “Ticaret odaları, borsalar ve sendikalar da dâhil olduğu hâlde bütün meslek teşekküllerinin hür ve serbest olmaları, bunlara bugün hükümet tarafından görülmekte olan bazı vazife ve mesuliyetler yüklenmesi” diye savunmuştur⁴³².

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, ülkedeki nispeten serbest ortamın etkisiyle başta sermaye kaynaklı örgütler olmak üzere bazı kesimler ülke sorunlarına sahip çıkma, çözüm sunma ve temsil ettikleri kesimlerin çıkarlarını savunma konusunda daha aktif olmuşlar ve böyle bir ortamda toplanan Türkiye İktisat Kongresiyle 1930'lu yıllardan itibaren süregelen devletçilik dönemi kapatılarak, yeni dönemin liberal eğilimlerine zemin hazırlanması amaçlanmıştır⁴³³.

1948 yılında yapılan Türkiye İktisat Kongresi'nde “Devletçilik ve Devlet Müdahalesi” konusunda 21 adet tebliğ sunulmuştur. “Devletçilik ve Devlet Müdahalesi” konulu tebliği kongreye sunan A. Hamdi Başar'a göre bütün sorunların kapsamı, ekonomik kalkınma-üretimin geliştirilmesi- devlet mü-

431 **BCA490 1 0 0/454 1869-1**; 24/08/1948 Tarihli Ticaret ve Sanayi Odaları Seçimi İle İlgili Bilgi Toplanması Hakkında Yazı.

432 Koraltürk, **Türkiye'de Ticaret ve Sanayi Odaları (1880-1952)**, s.101.

433 Zafer Toprak, “İstanbul İktisat Kongresi”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C 4. Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994, s.223-224.

dahalesi olarak özetlenebilecek üç halkalı bir zincirden ibarettir. Ekonomik kalkınma için devletin düzenleyici ve koruyucu müdahalesine ihtiyaç vardır. Bu müdahalenin verimli olması ve özel teşebbüsü ve iş gücünü teşvik etmesi için nasıl bir müdahalede bulunulması gerektiği sorusunu cevaplamak ve kalkınmayla ilgili diğer problemleri çözmek için, meslek ve ihtisas teşekküllerinden seçilmiş kişiler ile hükümetçe seçilecek temsilcilerden ve devlet teşekküllerinden seçilecek uzmanlardan oluşacak bir ekonomi genel meclisi kurulmalıdır⁴³⁴. Kongrede kabul edilen raporlardan biri “Devletçilik Raporu ve Kararı”dır. Devletin ekonomi politikası; özel mülkiyete dayanan, bireyin ekonomik özgürlüğünü koruyan, ekonomide özel kesimi esas alan, millî ekonomiye öncülük eden, toplumsal adaleti sağlamaya yönelik bir politika olmalıdır. Devlet kuruluş döneminde zorunlu olarak bazı alanları tekeline almış ve bizzat ekonomik hayatın içine girmişse de artık işletmecilik faaliyetlerinden kademeli olarak çekilmeli, piyasada hem düzenleyici hem rakip pozisyonunu terk etmelidir⁴³⁵.

1948 yılı sonuna doğru Ticaret Bakanlığı tarafından hazırlanan ve Bakanlar Kurulu tarafından Yüksek Meclise sunulması kararlaştırılan “Ticaret ve Sanayi Odaları, Ticaret Borsaları ve Türkiye Ticaret ve Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Kanunu” tasarısı Başbakan Hasan Saka imzasıyla BMM Yüksek Başkanlığına sunulmuştur. Kanun tasarısının gerekçesinde belirtildiği üzere 4355 sayılı Kanun’un uygulanmasından edinilen kanaatlere göre Kanun’un değiştirilmesi gereği duyulmuştur. Bu sebeple hazırlanan kanun tasarısı Ankara İstanbul İzmir, Mersin, Samsun, Trabzon, Manisa, Konya, Adana Ticaret ve Sanayi Odaları temsilcilerinin iştirakleriyle yapılan toplantılarda incelenmiş, mahallî tacirlerin bu konudaki mütalâaları göz önünde bulundurulmuştur⁴³⁶.

Kanun tasarısı üzerinde yapılan uzun bir çalışmadan sonra Ankara İstanbul ve İzmir Ticaret ve Sanayi Odaları temsilcilerinin katılımıyla 14/08/1948 tarihinden itibaren yapılan birçok toplantıda kanun tasarısı incelenerek;

434 Murat Sever, **Ahmet Hamdi Başar ve İstanbul Tüccar Derneği**, Libra Yayınları, İstanbul 2009, s.88-89.

435 Sever, **a.g.e.**, s.93.

436 **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem VIII, C 22, Toplantı: 4, Birleşim: 13, 05/12/1949, S Sayısı: 3, s.1.

ticaret ve sanayi odalarıyla ticaret borsalarının özerk birer kuruluş hâline getirilmeleri, bakanlığa bu kuruluşlar üzerinde yalnız denetleme hakkının verilmesi ve oda ve borsaların bakanlığın hem müşavir hem icra organı olarak görevlendirilmesi ülke ihtiyaçlarına daha uygun bulunmuştur. Kanun tasarısı da bu ana prensibe sadık kalınarak hazırlanmıştır⁴³⁷.

Hükümet teklifinde göz önünde bulundurulmuş esaslar ekonomi komisyonu tarafından yerinde bulunmuş ve tasarı bazı değişikliklerle komisyon tarafından kabul edilmiştir⁴³⁸. İstanbul Ankara ve İzmir Ticaret Odaları ve sanayicilerin temsilcilerinin görüşlerini dinleyerek, diğer birçok ticaret odasının da yazılı görüşlerini göz önünde bulunduran ticaret komisyonu, 655 ve 4355 sayılı Kanunların genel esasları, bu esasların değiştirilmesini gerektiren faktörler hususu üzerinde dikkatle durmuş ve hükümetin bu husustaki ileri sürdüğü görüşleri tasvip etmiştir. Ancak tasarının genel yapısında söz konusu olan iki prensipte komisyon, hükümet görüşünden ayrılmış, bu bakımdan tasarıda gerekli değişiklikleri yapmıştır⁴³⁹.

1. Hükümet tasarısında sanayicilerin tacirlerle aynı esaslar dâhilinde ve ortak oda kurmaları esası düşünülmüştür. İstanbul Ankara İzmir sanayicilerinden oluşan bir heyet komisyona müracaat ederek sanayicilerin tacirlerden ayrı olarak oda ve birlik kurmaları prensibinin kabulünü istemişlerdir. Gerçekten ülkede sanayi günden güne gelişmiş, bu sebeple sanayi erbabı çoğalmış ve bir odayı başlı başına idare edebilecek nitelik ve niceliğe ulaşmış bulunmaktadır. Diğer taraftan sanayicilerin mevzu ve meseleleriyle tacirlerin mevzu ve meseleleri değişmektedir. Sanayicilerin ham madde, amele, gündelik, İş Kanunu konuları karşısında hükümetle ilişkileri gibi birçok meseleleri tacirleri ilgilendirmemektedir. Hatta bazı ithalât ve ihracat rejimlerinde, fiyatların denetlenmesi ve sınırlanıp sınırlanmamasında sanayici ile tacirlerin menfaatlerinin birbirlerine zıt iki istikamet alması doğal bulunmaktadır. Bu sebeplerle komisyon sanayicilerin, tacirlerden ayrı olarak, yine bu Kanun esasları dâhilinde oda ve birlik kurmaları prensibini uygun görmüş ve tasarıya gerekli hükümleri koymuştur⁴⁴⁰.

437 TBMM Tutanak Dergisi, S Sayısı: 3, s.1.

438 TBMM Tutanak Dergisi, S Sayısı: 3, s.9.

439 TBMM Tutanak Dergisi, S Sayısı: 3, s.12.

440 TBMM Tutanak Dergisi, S Sayısı: 3, s.12.

2. Komisyon hükümetten ikinci bir esasta ayrılmış bulunmaktadır. Hükümet tasarısının bir bölümünde yurt içinde yabancı, Türk ve yabancı ticaret odalarının kurulması esasları izah edilmektedir. Yapılan uzun görüşmeler sonunda komisyon tasarısı metninde bu bölümün bulunmasını ülke menfaatlerine aykırı bulmuş ve tasarıdan çıkarmıştır. Gerçekten bir kamu kuruluşu olarak mütalâa edilen Türk ticaret odaları kuruluşunu düzenleyen Kanun metni içinde yabancı ticaret odalarının kurulmasına ait hükümlerin yer alması, Türk ticaret odalarına tanınan hak ve yetkilerin yabancı ticaret odalarına da tanınması gibi yanlış bir fikir uyandırmaya müsait görülmüştür. Komisyon böyle bir yanlış fikrin kapitüler iddiaların tehlikeli bir kaynağı olabileceğini düşünmüş ve bu kısmın tasarıdan tamamen çıkarılmasına karar vermiştir. Ancak, Türk ticaretinin gelişmesi için yabancı tacirlerle Türk tacirlerinin elbirliği yapması da zaruret olarak kabul edilmiş, bu esası sağlamak üzere bir madde (madde:51) konmuştur. Komisyon tarafından düşünülen şekle göre Türk-Yabancı ve yabancı tacirlerin kuracakları teşekküller oda olmayacak, 3512 sayılı Kanun esasları dâhilinde teşekkül etmiş dernekler olacaktır⁴⁴¹. Bu iki esasta hükümet ve ekonomi komisyonundan ayrılan ticaret komisyonu tasarısının bazı maddelerini değiştirmek ihtiyacı duymuştur⁴⁴².

08/03/1950 tarihinde tasarının maddeleri ikinci kez müzakere edilmiş ve tamamı kabul edilmiştir⁴⁴³. Böylece Mayıs 1950'deki seçimler sonrası kurulan Demokrat Parti iktidarından hemen evvel kabul edilen bu yasanın; İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan siyasal ve ekonomik alandaki liberalleşme eğilimlerinin bir uzantısı olarak ortaya çıktığı düşünülmektedir.

Nitekim Buğra 1950'deki bu düzenlemenin, 1946 yılında yapılan değişikliklerle 1938 Dernekler Yasası'nın yerini alan daha liberal bir yasanın yaklaşımı-

441 Bu derneklerin teşekkülü, 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu'nun 10. maddesi gereğince Bakanlar Kurulu kararına göre olacak ve tasarının 52. maddesi gereğince yalnız ticari faaliyetlerinden dolayı Ticaret ve Ekonomi Bakanlığı tarafından teftiş ve murakabe edileceklerdir. Diğer bakımlardan İçişleri Bakanlığının murakabesine tâbi olacaklardır. **TBMM Tutanak Dergisi**, S Sayısı: 3, s.12-13.

442 **TBMM Tutanak Dergisi**, S Sayısı: 3, s.12-13.

443 **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem VIII, C 25, Toplantı: 4, Birleşim: 61, 08/03/1950, s.249,

nı benimsediğini söylemektedir. Daha sonra odaların yetki ve sorumluluklarıyla ilgili pek çok değişiklik yapılmış olmasına rağmen, oda faaliyetlerinin yasal temelini uzunca bir süre 1950 Yasası oluşturmuştur. Devletle iş adamları arasındaki ilişkinin pek çok özelliğini bu değişikliklerde bulmak mümkündür⁴⁴⁴.

5590 sayılı Kanun'da “ticaret ve sanayi odaları bu kanunda yazılı esaslarla meslek hizmetleri görmek, meslek ahlâk ve tesanüdünü korumak, ticaret ve sanayinin genel menfaatlere uygun surette gelişmesine çalışmak ve bu maksatlarla verilecek işleri yapmak üzere kurulan, tüzelkişiliği haiz ve mesleki teşekkül mahiyetinde, kamu kurumları” olarak tarif edilmiştir⁴⁴⁵.

655, 4355 ve 5590 sayılı Kanunlarda yer alan ortak öğelerden biri bu hüküm ile ilgilidir. Her üç Kanunda ticaret ve sanayi odaları bazı kamu hizmetlerinden sorumlu ve kamu hukukundan doğan bazı hak ve yetkilere sahip kuruluşlar olarak tanımlanmıştır. 1950 yılı ve 5590 sayılı Kanun'da bu odalar “özel kişiliği haiz ve mesleki teşekkül mahiyetinde, kamu kurumları” olarak geçerken 1925 yılı 655 sayılı Kanun ise “ticaret ve sanayi odaları hükmi şahsiyeti haiz umumi müesseselerdendir” ifadesini kullanmıştır. Böylece Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren ticaret ve sanayide kişisel kazanç ile ülkenin ve kamunun genel menfaatleri arasında bir dengenin kurulması amaçlanmış ve odalara ikili bir işlev (mesleki temsil ve kamu menfaatini koruma) kazandırılmaya çalışılmış olmaktadır⁴⁴⁶.

A. Hamdi Başar'ın ve İstanbul Tüccar Derneğinin çabalarına karşın yasa tasarisından odalara üye olma zorunluluğu hükmü kaldırılmamıştır⁴⁴⁷. Tescilli tacir ve bu kanuna göre sanayici sıfatına sahip bütün gerçek ve tüzelkişilerle şubeleri ve fabrikaları, buldukları yerin bu Kanun gereğince mensup olacakları odalarına veya ajanlıklarına kaydolmaya mecburdurlar. Sermayesinin tamamı devlete ve özel idarelere veya belediyelere veya bunların ortaklığına ait olan iktisadi müesseselerle bunların şubeleri, özel kanun veya sözleşme ile kurulmuş olup devletin ve özel idarenin veya belediyenin iştiraki bulunan

444 Buğra, a.g.e., s.327-328.

445 **Resmî Gazete**, 15 Mart 1950, S 7457.

446 Öncü, a.g.m., 1567.

447 Koraltürk, **Türkiye'de Ticaret ve Sanayi Odaları (1880-1952)**, s.102.

tüzelkişiliği haiz müesseseler veya bunların şubeleri ve fabrikaları buldukları yerlerin odalarına kaydolmaya mecburdurlar⁴⁴⁸. Odalara kayıt zorunluluğunun da etkisiyle sadece İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nda 1943'te 10.129 olan üye sayısı 1950'de 13.717'ye 1953'te 17.957'ye ulaşmıştır⁴⁴⁹.

Ticaret ve sanayi odası, oda kurulması istenen yerdeki tescil edilmiş tacirlerin %60'ının yazılı isteği üzerine Ekonomi ve Ticaret Bakanlığının izniyle kurulur. Ancak bu isteğin en az yüz tacir tarafından yapılması şarttır. Sanayi odalarının ayrı kurulduğu yerlerde bu odalar "ticaret odaları" adını alırlar. Kanun'un dördüncü maddesinde belirtilen kuruluş ve çalışma sahaları içindeki sanayiciler, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığının izniyle ve bu kanuna göre ticaret ve sanayi odalarından ayrı olarak "sanayi odaları" kurabilirler. Sanayi odaları kuruluş sahası içinde mevcut sanayicilerin %60'ının yazılı isteği üzerine kurulur. Ancak bu isteğin en az 30 sanayici tarafından yapılması şarttır. Ticaret ve sanayi odaları ile ticaret odalarının kuruluş ve çalışma sahaları belediye sınırlarıdır. Sanayi odalarının kuruluş ve çalışma sahaları il sınırlarıdır. Sanayi odalarının çalışma sahaları Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı tarafından genişletilip daraltılabilir. Ayrıca bir yerde mevcut tacir ve sanayicilerin miktarı başlı başına bir odayı yaşatmaya kâfi gelmediği takdirde oradaki tescilli tacir veya sanayicilerin %60'ının yazılı isteği ve bağlanmak istediği oda meclisinin muvafakati üzerine en yakın ticaret ve sanayi odasına veya ticaret odasına ajanlık olarak katılmalarına Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı tarafından izin verilir. Ajanlık mahalli tacir veya sanayiciden olmak üzere bir şahıs tarafından temsil edilir⁴⁵⁰. Böylece ilk kez 5590 sayılı Kanun'la sanayi odalarının kurulmasına imkân verilmektedir. Kuruluş ve çalışma sahaları il sınırlı olduğu için ilçelerde sanayi odası kurulamaz. İl sınırları içindeki tüm sanayicilerin tek bir odaya kayıtlı olmaları zorunlu olduğu için bir ilde sanayi odası kurulduğu takdirde, o il merkezi ve ilçelerindeki tüm ticaret ve sanayi odaları, ticaret odası adını alır⁴⁵¹.

5590 sayılı Kanun'un ticaret ve sanayi odaları ile ilgili getirdiği bu yeni düzenleme ile İstanbul ve İzmir sanayi odaları kurulmuştur. 18 Mayıs 1952 ta-

448 **Resmî Gazete**, 15 Mart 1950, S 7457.

449 Koraltürk, **Türkiye'de Ticaret ve Sanayi Odaları (1880-1952)**, s.86.

450 **Resmî Gazete**, 15 Mart 1950, S 7457.

451 Öncü, a.g.m., s.1571.

rihinde İstanbul Sanayi Odasına geçmiş olan 700'den fazla sanayici o tarihe kadar İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nın doğal üyeleri oldukları hâlde, bu kuruluşta sanayinin sorunları ile ilgili bir varlık gösterememiş, ancak Sanayi Odasına katıldıktan sonra önemli karar ve hareketlerin faili olmuşlardır. Sanayi Odası kurulduğu zaman sanayici kadrosundaki temsilci azlığı hemen kendini göstermiştir. İlk Oda Meclisi 40 üyeden kurulmuştur. Ayda en az bir defa toplanması gereken meclise, en az yirmi bir üyenin gelmesi gerekmektedir. Ama bu yıllarda ya şahıs firmalarının sayısı tüzel kişilerden daha çok, ya da şirketlerin temsil yetkisine sahip üyeleri çok azdır. Giz'in ifadesiyle bu temsilcilerin de işleri başlarından aşkın olduğundan, yirmi bir kişiyi bir araya getirmek zor olmuştur⁴⁵².

1950-77 yılları arasında kurulan sanayi odaları, kuruluş yıllarına göre şunlardır: İstanbul (1952), İzmir (1952; 1954'te Ege Sanayi Odası adını almıştır), Ankara (1963), Adana (1966), Kayseri (1967), Eskişehir (1968), Denizli (1973), Konya (1975), Balıkesir (1982)⁴⁵³.

1925 yılındaki Kanun'da ayrı sanayi odaları kurulmadığı için çıkarları uyuşmayan bazı tacir ve sanayiciler tarafından ayrı sanayi örgütleri oluşturulduğundan söz edilmişti. Bunlardan biri İzmir'de kurulan Sanayi Birliği'dir. 1927 yılında İzmirli bir grup üretici, sanayi sektöründeki varlıklarını hızla artırırken kendilerine ait bir örgütlenmeye gitme ihtiyacı duymuşlardır. Ancak mevcut Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu kendilerine bu imkânı vermediği için odalarını kuramayan sanayiciler, ortaya çıkan ekonomik boşluğu gidermek amacıyla harekete geçerek, 11 Eylül 1927 tarihinde "İzmir Sanayi Birliği"ni kurmuşlardır. İzmir Sanayi Birliği, İkinci Dünya Savaşı nedeniyle 1937-1945 döneminde faaliyetlerini durdurmuştur. 1945 yılı Aralık ayında 96 sanayicinin üye olduğu İzmir Sanayi Birliğinin toplantıları tekrar başlamış ancak 1951 yılına kadar aktif bir çalışma düzenine geçilememiştir. 1950 yılında 5590 sayılı Odalar Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle sanayicilerin ayrı odalar kurmalarına imkân verilmiştir. Kanuni işlemlerin tamamlanmasıyla 1 Aralık 1951 tarihinde "İzmir Sanayi Odası" faaliyete geçmiştir. Ekonomi ve Ticaret Bakanlığının 1953 yılındaki bir kararı ile merkezi İzmir

452 Adnan Giz, "18 Yılın Getirdikleri", İstanbul **Sanayi Odası Dergisi**, S 52, Yıl: 5, 1970, s.12-13.

453 Öncü, a.g.m., s.1572.

olmak üzere Aydın, Balıkesir, Manisa, Denizli ve Muğla illerini de içine alan bir bölge sanayi odasının kurulması uygun görülmüştür. İzmir Sanayi Odası böylece 1954 yılı başından itibaren Ege Bölgesi Sanayi Odası (EBSO) hâline dönüşmüş ve Türkiye'nin ilk bölge sanayi olmuştur⁴⁵⁴.

1950 düzenlemesi 1925 ve özellikle 1943 düzenlemeleri ile karşılaştırıldığında odalara nispi bir özerklik kazandırdığı sonucuna varılmıştır. Odalar artık ilgili mahalde kayıtlı bulunan tüccarın %60'ının yazılı isteği ile kurulacaktır. Odaların organları meslek komiteleri, meclis ve yönetim kuruludur. Oda organlarına seçileceklerde aranacak nitelikler ve seçim usulleri ekonomi ve ticaret bakanlığı tarafından hazırlanacak tüzükte gösterilecektir. Bütün oda organları yani meclis, yönetim kurulu ve genel sekreterler üyeler tarafından seçilecektir⁴⁵⁵. Ticaret ve Ekonomi Bakanlığının odalar üstündeki vesayeti kaldırılmış ve odaların kendi genel sekreterlerini atama hakkı tanınmıştır⁴⁵⁶.

Daha önce kongreler gerçekleştirmek suretiyle odaların gelişimini ve odalar arasındaki iş birliğini sağlamak istenmişti. 5590 sayılı Kanun'la getirilen en önemli düzenlemelerden biri bu konudur. Odalar ve borsalar arasında 5590 sayılı Kanun'da yazılı esaslara göre oda ve borsaların gelişmesini sağlamak amacıyla Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı tarafından "Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği" kurulacağı belirtilmiştir. Kuruluş şeklini tespitiye Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı yetkilidir. Birliğin merkezi Ankara'dır. 655 sayılı Kanun odalar tarafından ayrılacak bir fonla banka kurulmasını, 1943 yılındaki Kanun odalar tarafından ayrılacak fonların devletin göstereceği bir millî bankada bulundurulmasını öngörmüştü. 5590 sayılı Kanun da odaların her yıl tahsil edilen gelirlerinin %10'unu,

454 Bölge imalat sanayisindeki gelişmeler sonucunda; Denizli, Balıkesir ve Aydın illeri, 1972, 1981 ve 2008 yıllarında kendi sanayi odalarını kurmuşlar, 1995 yılı başlarında Manisa Ticaret Odası, Manisa Ticaret ve Sanayi Odası'na, 2008 yılında Milas Ticaret Odası ise Milas Ticaret ve Sanayi Odası'na dönüştürülerek EBSO bünyesinden ayrılmışlardır. Günümüzde faaliyet alanı İzmir olan, İzmir sanayicilerini çatısı altında toplayan odanın marka tescili yapılan "Ege Bölgesi Sanayi Odası" isminin korunmasına karar verilmiştir. ebso.org.tr; 25/07/2021.

455 Koraltürk, **Türkiye'de Ticaret ve Sanayi Odaları (1880-1952)**, s.102; **Resmî Gazete**, 15 Mart 1950, S 7457.

456 Öncü, a.g.m., s.1571.

Birlik adına, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığının göstereceği millî bankalardan birine yatırma mecburiyeti getirmiştir⁴⁵⁷.

Ticaret borsaları Kanun'da yazılı esaslar çerçevesinde borsaya dâhil maddelerin alım ve satımı ve fiyatlarının tespit ve ilanı işleriyle meşgul olmak üzere kurulan tüzel kişiliği haiz kamu kurumları olarak tarif edilmiştir. Ticaret borsaları, ticari ihtiyaçların gerektirdiği yerlerde Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı tarafından kurulacaktır. Borsaların faaliyet bölgeleri şehrin belediye sınırlarıdır. Yine borsaların da görevleri arasında diğer mevzuatla ve Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı tarafından verilecek görevleri yapmak yer alır. Borsaların organlarına seçileceklerde aranacak vasıflar ve seçim usulleri odalarda olduğu gibi Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı tarafından hazırlanacak tüzükte gösterilir⁴⁵⁸.

1950 yılından önce 655 sayılı Kanun ve Tüzüğü ile 1302 Tarihli Umum Borsalar Nizamnamesi'nin ticaret borsalarına ait hükümleri, 4355 sayılı Kanun ve ona bağlı tüzüğün ticaret ve sanayi odaları ile ilgili metinlerine göre faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Bu nedenle odalar ve borsalar dağınık durumda olup, yetersiz çalışmakta ve bu meslek kuruluşlarını birlik hâlinde toplayacak yaptırımların bulunmayışı geniş iş çevrelerinin çıkar ve görüşlerinin üst bir kuruluşta savunulmasına imkân vermemektedir. Ş. Ertan yasanın asıl belirgin özelliğinin böyle bir zorunluluğun sonucu olarak Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği gibi bir zirve organ öngörerek büyük bir boşluğu doldurması olduğunu belirtmiştir⁴⁵⁹.

Odalar Birliğinin ilk Genel Sekreteri Faruk A. Sünter'in verdiği bilgiye göre Odalar Birliğinin kurulmasından önce hükümet herhangi bir konuda özel sektörün görüşünü almak istediğinde İstanbul İzmir, Adana gibi büyük şehirlerde bulunan birkaç odanın konuyla ilgili görüşüne başvurulmuş, genel olarak bu bilgiyle yetinilmiştir. Oysa bütün ülkeye yayılmış yüz bine yakın tüccar ve sanayicinin görüşünü bir veya kaç odadan alınan görüşlerin yansı-

457 **Resmî Gazete**, 15 Mart 1950, S 7457.

458 **Resmî Gazete**, 15 Mart 1950, S 7457.

459 Şinasi Ertan, "Odalar Birliği'nin Dünü, Bugünü ve Yarını", İstanbul Sanayi Odası Dergisi, Yıl: 4, S 48, 1970, s.6.

ması demokrasiyle bağdaşmayan haksız bir tasarruftur⁴⁶⁰. Hatta Adnan Giz, 1945-1950 yılları arasında İstanbul'daki sanayici sayısının azlığına da vurgu yaparak “çok önemli bir konunun incelenmesi ya da hükümetle bir temas yapılması gerektiği zaman hemen beş ailenin aydın ve tecrübeli fertlerine başvurulduğunu” söylemiştir⁴⁶¹.

Odaların ticaret ve sanayiye ilgilendiren bilgi ve haberleri derleyerek ilgililere ulaştırmak, resmî makamlar tarafından istenecek bilgileri vermek, mevzuatla verilen diğer görevlerle Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı tarafından verilecek görevleri yapmak; mevzuatla Ekonomi ve Ticaret Bakanlığına ve bu Bakanlığa bağlı kuruluşlara verilecek işlerin odalara verilmesi hâlinde bunları yapmak gibi devletle doğrudan temasını gerektirecek görevleri de Kanun'da sıralanmıştır⁴⁶².

II.4.4.2. 5590 Sayılı Kanun Üzerine Düşünceler

Saybaşı Odalar Birliğinde görev yapmış bir başkan ile yaptığı mülakata dayanarak 5590 sayılı Yasa'nın hazırlanması ve yürürlüğe konulmasında hükümetin katkısının daha fazla olduğunu, ancak bu süreçte iş adamlarının rolünün de küçümsenmemesi gerektiğini belirtmiştir. Buna karşılık Odalar Birliğinde görev yapmış bir başka üye daha çok sanayicilerin faaliyetlerine ağırlık vermiştir. Bir başka üye de aynı görüşü paylaşmaktadır⁴⁶³. Burada, 5590 sayılı Yasa'nın hazırlanmasında sanayicilerin bağımsız sanayi odaları kurulması yönünde giriştikleri çabalara ayrıca dikkat çekmek gerekmektedir. Bir görüşe göre İkinci Dünya Savaşı sırasında bir yandan ulusal sanayinin gelişmiş olması bir yandan da ticaret kesimi ile sanayi kesiminin çıkarları arasında beliren uyumsuzluk bağımsız sanayi örgütleri kurulmasını gerektirmiştir. İstanbul ve İzmir Sanayi Birliklerinden birkaç sanayici hem kamuoyu oluşturarak hem hükümet nezdinde girişimlerde bulunarak 5590

460 **Türkiye İktisat Gazetesi, (Yirminci Yıl İlavesi)**, 7 Şubat 1972.

461 Giz'in adını verdiği aileler: Dilberler, Bezmenler, Çikvaşvililer, Erenyollar, Koyuncular. Adnan Giz, “18 Yılın Getirdikleri”, s.12.

462 **Resmî Gazete**, 15 Mart 1950, S 7457.

463 Kemali Saybaşı, “Türkiye’de Özel Teşebbüs ve Ekonomi Politikası”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, S 13, **Ankara** 1976, s.85.

sayılı Yasa'nın çıkmasını sağlamıştır⁴⁶⁴. Koç da anılarında Türkiye Ticaret ve Sanayi Odaları ve Borsaları Birliği'nin kurulmasını sağlayan 5590 sayılı Kanun'un çıkmasında bir hayli emeği olduğu bilgisini paylaşmıştır⁴⁶⁵.

5590 sayılı Kanun ticaret ve sanayi odaları açısından temel olarak iki büyük yenilik getirmiştir. Bunlardan birincisi, odaları ülke çapında temsil etmek üzere Odalar Birliğinin kurulmasına ilk kez yasal dayanak sağlanmış olmasıdır. İkincisi de yine ilk kez olmak üzere sanayicilerin ticaret ve sanayi odalarından ayrı bir örgütte, bağımsız sanayi odaları bünyesinde temsil edilmelelerine imkân ve yasal dayanak sağlamış olmasıdır⁴⁶⁶.

Fakat Öncü'nün belirttiğine göre 655, 4355 ve 5590 sayılı Kanunlarda bazı temel öğeler sürekliliğini korumuştur. Bunlardan birincisi; odaların yerel düzeyde idari bölümlere karşılık gelen sınırlar içindeki tüccar ve sanayiciyi bir araya getiren ve kayıt zorunluluğu olan kuruluşlar olarak tanımlanmasıdır. Böylece Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren tüccar ve sanayicinin teşkilatlanmasında iş kolu esas yerine coğrafi temsil esası benimsenmiştir. Aslına bakılırsa 1950 yılındaki Kanun tüccar ve sanayicilerin ilk kez ayrı odalar kurmalarına imkân vermiştir. Ancak ticaret dallarına ya da sanayi dallarına göre odalar temelinde örgütlenme söz konusu değildir⁴⁶⁷. Odalarda örgütlenmenin sektörel değil coğrafi temelde gerçekleşmesi nedeniyle belirli sektörlerle ait sorunları ele almakla yükümlü sanayi komitelerinin varlığına rağmen, odalar farklı çıkarların bir arada ele alındığı kuruluşlar olmuşlardır. Üye şirketlerin büyüklüklerine göre herhangi bir ayırım yapılmadan temsil edilmeleri de farklı çıkarlar arasında ayırım yapmayan bu temsil yapısının bir özelliğidir. Birbirinden farklı çıkarların ve sorunların bir arada ele alındığı bu yapının, odaların çıkar temsili işlevlerini etkin bir biçimde sürdürmelerine ciddi bir engel oluşturması kaçınılmazdır. Buna bağlı olarak odaların özellikle yerine getirdikleri kamu görevleri nedeniyle ve oda yetkililerinin "politik patronaj" ilişkilerini üye tabanıyla paylaşmaları sayesinde önemlerini koruyabildikleri değerlendirilmiştir. Yine de odaların yalnızca kamu kuruluşları oldukları söylenemez. Tam anlamıyla olmasa da odaların belirli

464 Saybaşı, a.g.m.,s.85.

465 Koç, **Hayat Hikayem**, İstanbul 1973, s.108.

466 Saybaşı, a.g.m., s.84.

467 Öncü, a.g.m., 1567.

bir çıkar temsili işlevi yükledikleri ve bu işlev yüzünden bazı hükümetlerin, oda faaliyetlerini sürekli yasa değişikliklerine, hatta Anayasa değişikliklerine başvurarak sıkı bir kontrol altında tutma çabalarıyla karşı karşıya kaldıkları da tespit edilmiştir⁴⁶⁸.

Meslek kuruluşları; devlet, fikir ve ekonomi mekanizmalarını birbirine bağlayan en önemli araçlardandır. Bu kuruluşlar, devamlı ve düzenli bir şekilde çalışarak belirli bir faaliyet alanını kendine meslek edinen kişilerden oluşmaktadır⁴⁶⁹. 1950'ye kadar bu meslek kuruluşlarına yüklenen misyona bakıldığında kuruluş amaçlarına giren faaliyet alanlarıyla sınırlı kalmadıkları, siyasi manevralarda buldukları, siyasi roller üstlendikleri görülmüştür. Meslek kuruluşları devletin toplum üzerindeki vesayetini sağlayan araçlar olarak kurgulanmıştır. Bu bakımdan siyasetin güdümünden kurtulmaları mümkün değildir. Çaha'ya göre bu onlara bir bakıma yüklenmiş bir görevdir. Bu kuruluşlar da görevlerini yerine getirmek durumunda olmuşlardır⁴⁷⁰.

Nitekim tüccar ve sanayicilerin de kendi menfaatleri ile ilgili konularda hükümet üzerinde etkili olabilmek amacıyla siyasi parti seçimlerine katılarak sürece müdahil olmaları nadir karşılaşılan bir durum değildir. TBMM'nin açılmasından 1950 yılına kadar olan CHP iktidarında geçen otuz yıllık sürede TBMM'ye seçilen milletvekilleri arasında tüccar ve çiftçiye rastlamak mümkündür. Zaman içerisinde kısmen artan TBMM üyeleri arasında başta Ankara Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı olmak üzere ülkenin çeşitli yerlerinden ticaret ve sanayi odaları başkanlarına rastlanmıştır. Mecliste başkanlar dışında ticaret ve sanayi odalarının umumi katipleri, genel sekreterleri gibi ticaret ve sanayi odası personeli de görev yapmıştır. 1925 yılından itibaren zorunlu üyeliğin olduğu ticaret ve sanayi odalarından Adnan Menderes Aydın Ticaret Odası üyesi ve Ziraat Odası Başkanı olarak V. Yasama (1935-1939) döneminde Meclise girmiştir. Bu dönemde TBMM'de görev yapan ticaret ve sanayi odalarına hizmet etmiş milletvekillerinin profillerinde dikkat çeken bir nitelik olarak çalışma alanları ile ilgili veya ilgisiz pek çok kurum veya kuruluşun üyesi veya idarecisi olabilmeleridir. Örneğin Şakir Kınacı (Ankara Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı) aynı zamanda Ankara Belediye

468 Buğra, a.g.e., s.326.

469 Hirsch, a.g.m., s.3.

470 Çaha, a.g.m., s.220.

Meclisi Azası, Türkiye İş Bankası Kurucusu ve Yönetim Kurulu Başkanındır. Şebinkarahisar Milletvekili Tefvik Bey (Mehmet Tefvik YÜCEL) aynı zamanda Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Kurucu Üyesi, İl İdare Meclisi Üyesi, Hilâl-i Ahmer (Kızılay Kurumu) ve Himâye-i Etfâl (Çocuk Esirgeme) Cemiyetleri Kurucusu, Ticaret Odası ve Tayyare Cemiyeti Başkanı, Türk Ocağı Yönetim Kurulu üyesidir⁴⁷¹. Bu durum söz konusu dönemde özellikle mesleki- teknik konularda uzmanlık bilgisine sahip insan sayısının azlığını düşündürmektedir. Nitekim söz konusu yıllarda sık sık yabancı uzmanların ülkeye getirilerek bilgi ve tecrübelerine başvurulduğu örnek sayısı az değildir.

5590 sayılı Kanun bir taraftan odaların iç örgütlenmelerini güçlendirirken, öte yandan etkili bir vesayet sistemi kurarak gerektiği hâllerde siyasal otoritenin müdahalesine açık bir alan yaratmıştır. Vesayet iki yönlüdür. Doğrudan vesayet 30. madde ile düzenlenmiştir. Son derece açık gerekçelerle Bakanlığın oda meclisini feshetme yetkisi vardır. Kanun iki yönden dolaylı bir vesayet ilişkisi getirmiştir. Bunlardan birincisi; Bakanlığın seçimlerde aranacak vasıf ve seçim sistemini tüzükle değiştirme yetkisine sahip olmasıdır. Böylece Bakanlık seçim zamanı, vasıflar ve usuller konusunda dolaylı bir müdahale aracına sahip olmaktadır. İkincisi; 5590 sayılı Kanun'la kurulan Türkiye Odalar Birliği'nin hiyerarşik olarak oda örgütlerinin üstünde yer alması ve Bakanlığın fesih yetkisini kullanmadan odaların Birlik kararlarına uymaları şartının getirilmesi dolaylı bir vesayet ilişkisi sağlamaktadır. Çünkü öngörülen TOBB'un hükûmete yakın, hiyerarşik bir örgüt olmasıdır⁴⁷².

5590 sayılı Kanun uzun bir süre yürürlükte kalmasına rağmen içeriği zaman içerisinde önemli oranda değiştirilmiştir. İlk hâliyle daha liberal düzenle-

471 TBMM Albümü 1920-2010, Cilt 1, (1920-1950), TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, No: 1, Ankara 2010, s.11, 20, 29, 44, 83, 86, 95, 97, 105, 108, 118, 133, 135, 137, 148, 150, 153, 159, 165, 170, 171, 185, 187, 188, 189, 200, 204, 213, 216, 225, 239, 240, 241, 243, 259, 268, 271, 277, 278, 290, 305, 308, 310, 312, 323, 325, 331, 335, 336, 337, 338, 342, 344, 359, 362, 376, 378, 380, 391, 393, 399, 401, 405, 406, 414, 419, 421, 430, 449, 452, 458, 459, 465, 467, 468, 481, 482, 487, 489, 491, 494, 498, 503, 504, 505, 506.

472 Alkan Haluk, **Türkiye'de Baskı Grupları, Siyaset ve İşadamlı Örgütlenmeleri (Odalar- TÜSİAD- MÜSİAD)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1998, s.94.

meler içermekle beraber, doğrudan ve dolaylı vesayet yolları açarak oda örgütlenmeleri üzerindeki merkezi kontrol devam ettirilmiştir. Sanayicilerin tüccarlardan bağımsız oda kurabilmeleri, genel sekreterin hükûmet tarafından atanmaması gibi değişiklikler getirmesine rağmen; Bakanlığın doğrudan vesayet, tüzük düzenleme ve yeni oluşturulan Birlik kanalı ile dolaylı vesayeti devam ettirilmiş olmaktadır. Odalar Birliğinin hiyerarşik konumu güçlendirilmiş, ancak statü olarak Bakanlık vesayetine bağlanmıştır. Böylece odalar hiyerarşik bir denetim mekanizmasına bağlanmış olmaktadır. Bu statü siyasal otoriteleri gerek Birlik gerek oda örgütlenmeleri karşısında sistem ve müdahale açısından nüfuza açık bir hâle getirmiştir⁴⁷³.

II.4.4.3. 1950’li Yıllar ve TOBB’un Kuruluşu

7 Ocak 1946’da kurulan Demokrat Parti (DP) Atatürk’ün altı ilkesini nispeten değişik şekilde yorumlayarak, programında amacının “Türkiye’de demokrasiyi geliştirmek” olduğunu bildirmişti. DP hükümetin nüfuzunu ve davranışını kontrol edeceğinden ve halktan gelen bir kuvvet yaratacağından söz ediyordu. Partinin ekonomi siyaseti ile ilgili olarak özel teşebbüs ve sermayeyi teşvik edeceği, aynı zamanda devletçilik ilkesini koruyacağı söylenmişti. DP’nin Genel İdare Kurulunda 4 tüccar ve 2 avukat vardı. Bu durum DP’nin bürokratik metotlara saldırarak ve özel teşebbüs ile serbest ticareti teşvik ederek kendine çektiği şekilde yorumlara yol açmış, Suat Hayri Ürgüplü’nün Tekel Bakanlığından istifası ticaretin liberalleştirilmesinde bir başka adım olmuştu. Bu gelişmelerin çok partili politikanın baskısı altında olduğu değerlendirilmiştir⁴⁷⁴.

Sanayici olarak bilinen N. Eczacıbaşı DP’nin programıyla ilgili olumlu bir bakış açısına sahipti. Eczacıbaşı’na göre DP siyasal programında kesin olarak özel girişim yanlısı olduğunu bildirmiş, yabancı sermayeyi desteklemiş, Cumhuriyet Halk Partisi’nin devletçilik anlayışını önemli ölçüde sınırlandıracığını açıklamıştır. Türk özel girişiminin ekonomide devreye girmesi, DP döneminde hızlanmıştır. Savaş yıllarında kayda değer bir sermaye birikiminin oluşması, DP iktidarı döneminde sanayi yatırımlarına uzun süreli

473 Alkan, **a.g.t.**, s.95-96.

474 Feroz Ahmad- Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1976, s.16-17.

yatırım kredileri sağlanması ve devletten devlete dış yardım kanallarının (Marshall Planı, AID gibi) açılması, hızlı kalkınmaya olanaklar hazırlamıştır. Eczacıbaşı'nın öngörüsüne göre 1950-1960 yılları arasında ülke giderek geniş bir şantiye görünümünü alacaktır⁴⁷⁵.

Nisan 1950'de CHP'nin seçim bildirgesi yayınlandığında ekonomik alanda devletin rolünün kısıtlanması, özel teşebbüse daha çok fırsat tanınması, yabancı sermayenin ülkeye girişini kolaylaştıracak koşulların sağlanması, vergi reformu, Türk lirasının değerini koruyucu tedbirler, köylünün ağır hayat koşullarının daha iyi bir duruma getirilmesi, kentli halka daha iyi yaşam koşullarının sağlanması gibi önlemler yer almıştır. Mayıs 1950'de DP seçim bildirgesini yayınlamıştır. DP imalatı artırarak, vergileri azaltarak, hükümet tekeli kaldırarak ve dengeli bir bütçe tasarısı hazırlayarak ülke ekonomisini güçlendireceğini vaat etmiştir. Ulusal gelirin artırılması için en iyi yol özel sermaye ile yabancı sermaye için elverişli siyasal ve ekonomik atmosferin sağlanmasıdır. Aslında bildireler karşılaştırıldığında ideolojiler ve ilkeler bakımından temelde bir değişiklik yoktur. DP'liler liberalizmi daha açık sözlerle ortaya koyarken, Halk Partililer 1945-1950 arasındaki politikaları doğrultusundaki liberalizmi uygulamaktadırlar. 14 Mayıs 1950'de yapılan seçimler DP'nin zaferi ile sonuçlanmıştır⁴⁷⁶.

CHP'nin seçim yoluyla iktidardan uzaklaşmış olması Boratav'a göre otoriter-paternalist bir rejimden, kısaca parlamenter popülizm terimiyle nitelenebilecek bir diğer rejime geçiştir. Geçiş süreci bu anlamda olumludur. Ancak bağımsız nitelikleri ağır basan bir ekonomik yapıdan bağımlı bir yapıya geçiş anlamında olumsuzdur. Bu dönüşüm 1954'ten itibaren şartların zorlamasıyla ve 1962'den itibaren bilinçli olarak ithal ikameci bir sanayileşme politikasıyla birleşince, ekonominin işleyişine, dünya ekonomisiyle bir araya getirilmesine ve özellikle bölüşüm süreçlerine önemli değişiklikler getirmiştir. Ancak bu yeniliklerin hem siyasi hem ekonomik boyutta özgürlükçü ve kalkınmacı özelliklerle baskıcı ve bağımlılık yaratıcı özelliklerin çelişkili bir bileşkesini oluşturduğu sonraki yıllarda ortaya çıkacaktır. Boratav Batı ka-

475 Nejat Eczacıbaşı, **Kuşaktan Kuşağa**, <https://play.google.com/books>, 20/05/2021, s.80.

476 Ahmad Feroz- Ahmad Bedia Turgay, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1976, s.65-66.

pitalizminin gelişimiyle Türkiye’de kapitalizmin gelişimi arasında gözlenen ve siyasi uzantıları özellikle önem taşıyan temel farklardan birinin burjuva demokrasisi ile Türkiye’de parlamenter popülizm olarak nitelendirilen rejim arasındaki ayırım olduğunu belirtmektedir⁴⁷⁷.

1950’ler Türkiye ekonomisinde özel sektörün teşvik edilmeye çalışıldığı yıllar olmuştur. Devletin ekonomideki payını azaltan ve özel sektöre öncelik tanıyan bazı tedbirlerle özel girişime düşük faizli, projeye bağlı döviz kredisi vermek amaçlanmış; devlete ait bazı fabrikalar satılmış, 1951 yılında Ankara’da toplanan Sanayi Kongresi’nde bir Sanayi Bakanlığı kurulması ve özel sektör sanayicilerinin oluşturacağı sanayi odalarının oluşturulması gerektiği yönünde kararlar alınmıştır. Ayrıca ülkede sermaye oluşumunun hızlanmasına ve iktisadi büyümenin sağlanmasına katkı sağlamak amacıyla 1954’te özel yabancı sermayenin teşviki için 6224 sayılı Özel Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu çıkarılmıştır. Ancak bir yandan da çimento, şeker, gübre gibi sektörlerde devlet eliyle önemli yatırımlar yapılması söz konusu olmuştur. İthalâtın kontrolsüz bir şekilde artmaya başlaması ve 1950’lerin ikinci yarısından itibaren hız kazanması nedeniyle ödemeler bilançosu açıkları artmış, TL aşırı değer kaybına uğramış ve sanayileşme hızı yavaşlamıştır. 1958 yılında uygulamaya konulan sıkı para ve maliye politikaları enflasyonist gidişi engelleyememiş, ülkenin içine girdiği bunalım, 1960 Darbesi ile sonuçlanmıştır⁴⁷⁸.

Bu dönemdeki olumlu ekonomik gelişmelerde bir bakıma 1950-1960 yılları arasında DP’den TBMM’ye giren çok sayıda milletvekilinin ülkenin çeşitli yerlerindeki ticaret ve sanayi odalarının çoğu başkanlık olmak üzere kâtiplik, sekreterlik gibi görevleri yerine getirmiş üyelerinin katkıları veya etkileri olduğu düşünülebilir. Bu dönemde ticaret ve sanayi odası üyelerinin önceki otuz yıllık döneme göre artış gösterdiği muhakkaktır. Aralarında Berlin Türk Ticaret Odası Umumi Kâtipliği yapmış olan Muhlis Ete de vardır. Millî Türk Ticaret Birliği Kurucu Üyesi, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Yayın Müdürü, İstanbul Tüccar Derneği Kurucu Üyesi ve Genel Sekreteri Ahmet Hamdi Başar da 1950 seçimleri ile TBMM’ye girmiştir. Aynı zamanda ticaret odası üyesi olan Başbakan Menderes gibi Ziraat Odası Başkanlığı

477 Boratav, **a.g.e.**, s.213-214, 221.

478 Koç- Baskıcı, **a.g.e.**, s.196.

yapmış bazı üyeler de TBMM'ye girmiştir. 1954-1957 yıllarındaki X. Yasama döneminde Mardin Ticaret Odası üç üyesini DP milletvekili olarak TBMM'ye göndermiştir⁴⁷⁹.

1950'li yıllar son derece dostça devlet-iş adamı ilişkileriyle başlamıştır. Haziran 1950'de Ekonomi ve Ticaret Bakanı, iş adamlarını temsil eden bir delegasyonla görüşmesi sırasında, “bundan böyle bakanlığının tüm temel ekonomik kararları iş dünyasıyla birlikte alacağını” açıklamıştır. Karşısında bulunan delegasyon üyelerine yürürlükte olan uygulamalara hiç aldırma-sızın sanayinin geliştirilmesi konusunda görüşlerini açıkça söylemeleri çağrısında bulunmuştur. Burada vurgulanmak istenen özel girişimciliğin gelişmesine zarar verdiği düşünülen her yasanın yeniden düzenlenebileceği, değiştirilebileceği veya tümüyle yürürlükten kaldırılabileceğidir. Buğra'nın toplantıyı izleyen gazetecilerden aktardığı bilgiye göre bu sahada gösterilen resmî anlayış o derece geniş tutulmuştur ki, toplantıda olanlar durumu bir an adeta yadırgadıklarını kaydetmişlerdir⁴⁸⁰.

Bu durum yerli sermaye ve devlet arasında o zamana kadar var olan iş birliğinin, 1950 sonrasında nasıl ve ne yönde gelişeceğinin anlaşılmasında ortaya konabilecek kanıtlar arasında değerlendirilmiştir. Oy tabanı tarım burjuvazisine dayanan Demokrat Parti Hükümeti'nin; iktidarını sürdürmek ya da oy kaybını en aza indirmek için tarım burjuvazisinin yanında yer alırken, ticaret ve sanayi burjuvazisinin karşı tavır almasını engelleyecek bir şekilde tavır ortaya koyduğu da gözlemlerden biridir⁴⁸¹.

1950 yılında kabul edilen 5590 sayılı Kanun 1951 yılı Nisan ayında uygulamaya konulmuş, büyük şehirlerdeki odalar ile borsalar kısa zaman içinde, diğer illerdeki oda ve borsalar altı ay gibi bir süre içinde bu Kanuna uyum sağlayarak bünyelerinde gerekli değişiklikleri yapmışlardır. Yeni seçimler ya-

479 İ. Ethem Aybar (Mardin Ticaret Odası Umûmî Kâtibi), Bahattin Erdem (Mardin Ticaret Odası Başkanı), hâlim Şatana (Mardin Ticaret Odası Başkâtibi). **TBMM Albümü 1920-2010, 2. Cilt (1950-1980)**, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No: 1, Ankara 2010, s.544, 548, 560, 566, 567, 568, 576, 577, 580, 588, 592, 601, 611, 613, 614, 619, 622, 623, 629, 632, 641, 651, 653, 656, 659, 664, 665, 677, 687, 690, 692, 694, 699, 707, 713, 721, 723, 731, 732, 734.

480 Buğra, **a.g.e.**, s.174-175.

481 Akalın, **a.g.e.**, s.40, 45.

pılarak bağımsız olarak çalışan, umumi katiplerini kendileri seçen mesleki teşekküller hâline gelmişlerdir. Tüccar ve sanayiciler meslek komitelerini, meslek komiteleri oda ve borsa meclislerini, bu meclisler de aralarından delegeler seçerek Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Genel Kurulunu oluşturmuşlardır. Bu bağlamda tam anlamıyla demokratik olduğu değerlendirilen Odalar Birliğinin siyasetle bir ilişkisi olmadığına vurgu yapılmıştır. 5590 sayılı Kanun'a uygun olarak yeni düzenlemelerini yapan mevcut 32 ticaret ve sanayi odası, 8 ticaret odası, 1 sanayi odası ve 20 ticaret borsası temsilcilerini 6-7 Şubat günü Ticaret Bakanlığı Konferans Salonunda toplanmak üzere Ankara'ya göndermişlerdir⁴⁸².

Ticaret Bakanı toplantıyı açış konuşmasında, özel girişime öncelik vermeyi amaçlayan bir partinin ve hükümetin üyesi, iç ticaretin gelişmesinde odaların ve borsaların öncelikli bir yeri olduğunu savunan bir iktisatçı olarak Odalar ve Borsalar Birliğini kurmanın kendisi için çok güzel bir rastlantı olduğunu belirtmiştir⁴⁸³. Ticaret Bakanı ve Müsteşarının toplantıyı açış konuşmasından sonra gerekli hazırlıklar yapılarak Genel Kurul Başkanlığına İzmir delegelerinden Enver Bakıoğlu seçilerek çalışmalara başlanmıştır. İlk defa ülkenin dört bir yanından gelen delegelerin tam bir uyum içinde olmaları ve ilk yönetim kurulunu oy birliği ile seçmeleri, bu yola giren özel sektör için başarılı bir sınav olarak görülmüştür. İstanbul İzmir, Adana, Eskişehir delegelerinden meydana gelen ilk yönetim kurulunda alanlarında ün yapmış ünlü iş adamları bulunmuştur. Bu ilk kurucu yönetim kurulunda yer alan isimler şöyledir: Ankara: Üzeyr Avunduk, Vehbi Koç, Adana: Feyzi Dural, Eskişehir: Aziz Zeytinoğlu, İstanbul: İzzet Aksosman, Şükrü Kerimzade, İzmir: Haydar Dünder, Osman Kibar, Selahattin Sanver. 7 Şubat 1952 tarihinde toplanan üyelerden Üzeyr Avunduk Başkanlığa, Şükrü Kerimzade Başkan Vekilliğine, Vehbi Koç muhasip üyeliğe seçilmişlerdir. Bu kurul 4 Mart 1952 tarihinde yaptığı toplantıda Birliğin umumi kâtibinin seçimi ile diğer personel kadrosunun tayin ve tanzimi yetkisini başkanlık divanına bı-

482 **Türkiye İktisat Gazetesi (Yirminci Yıl İlavesi)**, 7 Şubat 1972; Öke, a.g.e., s.961; **Sorularla Merak Ettikleriniz Yayın Serisi 1**, s.1.

483 Saybaşı, a.g.m.,s.86.

rakmış ve ilk genel sekreter olarak dönemin İktisat Vekâleti Müsteşarı Faruk Sünter atanmıştır⁴⁸⁴.

Ekonomi ve Ticaret Bakanlığının 05/04/1952 tarihli yazısına göre de “Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği” 5590 sayılı Kanun’un 61. maddesine istinaden kurularak merkezi Ankara’da olmak üzere faaliyete geçmiş bulunmaktadır. Söz konusu Kanun’un 62. maddesine göre bu Birliğin görevleri arasına şu konular girmektedir.

-22. madde dışında odalarla odalar, borsalarla borsalar, odalarla borsalar arasında çıkacak mesleki ihtilafları kesin olarak çözmek,

-Muhasebe ve muamelat yönetmeliklerini birleştirmek ve tasdik etmek,

-Türkiye’nin iktisadi durumu hakkında, raporlar hazırlamak ve yönetim kurulu tarafından hazırlananları tetkik etmek,

-Yabancı ülkelerdeki ticaret odaları ve borsaları tarafından düzenlenen raporları tetkik ve Türkiye’yi ilgilendiren kısımları derleyip neşretmek,

-Milletlerarası Ticaret Odası Türkiye Komitesini kurmak ve işlerini yürütmek,

-Millî ve milletlerarası sergi ve panayırlara iştirak ve yabancı ülkeler ticaret ve sanayi odalarının vekillik, mümessillik veya muhabirliğini kabul ve ifa etmek, millî ve milletlerarası mesleki teşekküllere üye olmak veya bu çeşit teşekküller kurmak, milletlerarası mesleki toplantılara katılmak,

-Yabancı ülkelerdeki Türkiye veya Türk-yabancı ticaret ve sanayi derneklerine ihtiyaç hâlinde genel kurul kararıyla yardımlar yapabilmek,

-Bu kanunla verilen diğer görevleri yapmak ve ekonomi işlerinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Komisyonları ve Bakanlıklar tarafından istenen malumat ve mütalaaları vermek,

-Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı tarafından verilecek görevleri yerine getirmek.

484 **Türkiye İktisat Gazetesi, (Yirminci Yıl İlavesi)**, 7 Şubat 1972. **Sorularla Merak Ettikleriniz Yayın Serisi 1**, s.1’de TOBB yayınında Birliğin 6 Şubat 1952 tarihinde ilk Genel Kurul toplantısını yaptığı belirtilmiştir.

Kuruluş amacının gereği olarak, ülkenin ekonomik durumu ile yakından ilgilenilecek ve bu konularla ilgili rapor ve mütalaalar hazırlamak suretiyle, hükümetin ekonomik alanda görev almış makamlarına yardımlarda bulunacak olan bu Birliğin, kendisine verilen görevi hakkıyla yerine getirebilmesi ve ticaret ve sanayi erbabına faydalı olabilmesi, ülke ekonomisinde beklenen etkiyi yaratabilmesi için Bakanlığın taşra ve yurt dışı teşkilatlarının yardımlarından faydalanması zorunludur. Bu bakımdan, Bölge Ekonomi ve Ticaret Müdürlükleri ile Ticaret Müşavir ve Ataşelerinin bu Birlikle doğrudan doğruya irtibata geçmek suretiyle istenecek bilgileri vermeleri uygun görülmüştür⁴⁸⁵.

DP'nin iktidarda olduğu 1950-1960 dönemi TOBB'un başarılı dönemi olarak görülmüştür. 5590 sayılı Kanun, ilk on yıl içinde Türk özel sektörüne ileri bir çalışma seviyesi yaratması açısından yararlı olmuş, dolayısıyla Kanun sektör için amaçladığı ticaret ve sanayinin genel menfaatlere uygun gelişmesini sağlamak görevini günün şartlarına göre en iyi biçimde yaparak ekonomiye önemli katkılar sağlamıştır. Başarılı kabul edilen söz konusu dönemde Odalar Birliğinin kimliğine ve fikirlerine değer verilmiş, bütün demokratik ülkelerde olduğu gibi özel teşebbüs bu dönemde bir baskı grubu olarak görünebilmiştir⁴⁸⁶.

Odalar Birliği DP iktidarı döneminde siyasi iktidarın aldığı ekonomik kararlarda çekinceli hususların değiştirilmesi için hükümete tavsiyelerde bulunmuştur. Kanun tasarılarıyla ilgili Odalar Birliğinden istenen görüşler, TOBB tarafından rapor olarak hükümete sunulmuştur. DP döneminde, Odalar Birliği'nin hazırladığı raporların önemli bir bölümünün, Ticaret Bakanlığı tarafından dikkate alınarak, kararnamelerin bazı maddelerinin değiştirildiği olmuştur. Odalar Birliği'nin DP döneminde, iktidara sunduğu önemli raporlar arasında kredili ithalat; bedelsiz mal ithalatı ve dış ticaret rejimiyle ilgili raporlar gelmektedir. Kredili ithalat konusunda Ekonomi Bakanlığı, Odalar Birliği'nin raporlarını dikkate almıştır. Kredili ithalat konusunda son karar Odalar Birliği'nin raporları incelendikten sonra verilmiştir. Odalar Birliği, bedelsiz mal ithali hakkındaki kararnamenin iyi

485 **BCA**, 030 10 00 00 163 142 9; Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı, 05/04/1952 Tarihli Yazısı (406 Sayılı Sirküler)

486 Ertan, a.g.m., s.6.

işlemesini sağlayıcı raporu, Ticaret Bakanlığına vermiştir. Raporunda, özellikle Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği, bedelsiz ithalat iznine itiraz edip, bazı değişikliklerin yapılmasını istemiştir. 1954, 1955 ve 1956 yılında dış ticaret rejimiyle ilgili hükûmete raporlar sunulmuştur. 1954 yılında hazırlanan dış ticaret rejimi, Odalar Birliği tarafından hükûmete verilen rapor esas alınarak hazırlanmıştır. 1955 yılında dış ticaret rejiminde değişiklik içeren kararnamenin, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı tarafından hazırlanmasından önce, Odalar Birliğinin bu konudaki raporu beklenmiştir. 1956 yılında Odalar Birliği Genel Kurulunda dış ticaret rejimiyle ilgili alınan kararlar hükûmete bildirilmiştir⁴⁸⁷.

DP'nin iktidarda olduğu yıllarda TOBB'un ilk Başkanı olan Üzeyir Avunduk 1959 Eylülüne kadar görevde kalmıştır. Ankara Ticaret ve Sanayi Odası Yönetim Kurulu Başkan Vekili olan Üzeyir Avunduk, TOBB Başkanlığı öncesinde, DP'nin Ankara İl Başkanı'dır. Üzeyir Avunduk, Odalar Birliği Başkanlığı döneminde, İş Bankası Genel Müdürü olarak da görevini sürdürmüştür. Bunun dışında Avunduk, 1957 seçimlerinde DP'nin İstanbul teşkilatının seçimle ilgili hazırlık ve propaganda işleri için geçici olarak da görevlendirilmiştir⁴⁸⁸.

Avunduk ile DP arasındaki yakınlık ve iş birliğine rağmen A. Buğra'nın söylemiyle odalar ile devlet arasındaki ilişkiler başlangıçta olumlu bir seyir izlemişken, 1950'li yılların ikinci yarısında uygulanan iktisat politikaları eleştirilmeye başlanmış, dönemin sonlarına doğru eleştirinin şiddeti artmıştır. Giderek zayıflayan DP Hükümeti odaların yetkilerini artırarak bazı uzlaşma adımları atmıştır. Buna bağlı olarak, 1958'de odalara iki önemli yetki tanınmıştır. İlk olarak ithalatçılar ithalat kotalarını dağıtma yetkisini, sonra da ithal edilecek mal listelerini hazırlamak ve kontrol etmek sorumluluğunu almışlardır. Alınan bu yetkiler odaların üyeleri nezdindeki önemini artırmıştır. Ayrıca daha önce sadece üye aidatlarından sağlanan oda gelirlerini de artırma imkânı bulmuşlardır. Aynı yıl hükûmete oda yönetimi üzerinde geniş bir kontrol sağlayan yeni bir yasa yürürlüğe girmiştir. Bu yasaya göre

487 Hüseyin Çavuşoğlu, "Mehmet Yazar'ın TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği) Başkanlığı Dönemi", **Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C 13, S 23, Haziran 2010, s.131.

488 Çavuşoğlu, a.g.m., s.130-131; tobb.org.tr, 23/05/2021.

hükümet Odalar Birliği seçimlerine müdahale edebilecek ve seçim sonuçlarını iptal edebilecektir. DP Hükümeti bu yetkiyi hemen kullanmış ve aynı yıl yapılan seçimlere etkin bir biçimde müdahale etmiştir⁴⁸⁹.

1950'lerin sonunda ortaya çıkan bu gelişmelerin zamanlaması önemlidir. Söz konusu gelişmeler odaların DP döneminin özel sektör yanlısı tavrından cesaret alarak, biraz ürkek tavırla da olsa çıkar temsili faaliyetlerine yönelmeye başladıkları bir zamanda yapılmıştır ve özel sektöre Türkiye'de çıkar gruplarının neyi yapıp neyi yapamayacakları konusunda açık bir mesaj vermişlerdir. İş adamlarına anlatılmak istenen Buğra'nın ifadeleriyle "dernekler hükümetle aynı görüşleri paylaşır ve yürürlükteki politikaları desteklerse hükümetin onayı ve desteğini elde edecekleri, aksi hâlde hükümeti karşılarında bulacaklarıdır." Odalar mesajı almış ve DP döneminin son günlerine kadar muhalefet partilerinin görüşlerine ilgi göstermekten bile kaçınmışlardır. İstanbul Ticaret Odasının 1960'ta bir Halk Partisi delegasyonunun ziyareti kabul etmemesi de aynı yıl Ankara Ticaret Odasının hükümet aleyhtarı bir öğrenci yürüyüşünü protesto amacıyla hükümete bir telgraf çekmesi de bu durumla açıklanmıştır⁴⁹⁰.

Bu dönemde Vehbi Koç'un hükümetlerle ilişkilerine değinmek tüccarlar ve sanayiciler ile hükümetlerin birbirlerine karşı bakış açıları hakkında fikir verebilir kanaatindeyiz. TOBB'un kurulmasından ve DP'nin iktidar olmasından hemen önceki yıllarda CHP Divan Üyesi olan Vehbi Koç; Amerika Büyükelçisi ile genel olarak ekonomik içerikli bir mülakat yapmış; ülke ekonomisini ilgilendiren çeşitli konularda tespitlerini ve çözüm önerilerini içeren raporları CHP Divanında görüşüldükten sonra Hükümete iletmışti⁴⁹¹.

489 Buğra, **a.g.e.**, s.328.

490 Buğra, **a.g.e.**, s.329.

491 **BCA**, 30 01 00 00 42 250 4; 20/12/1947 Tarihli Vehbi Koç'un Amerika Büyükelçisi Wilson İle Yaptığı Mülakat; **BCA**, 30 01 00 0042 252 5; 14/8/1948 Tarihli Vehbi Koç'un Muhtelif Konularda Cumhuriyet Halk Partisi Divanına Gönderdiği Yazılar ve Bu Konularda Divan'da Yapılan Görüşmeler; **BCA**, 30 01 00 0043 253 1; 22/2/1950 Tarihli CHP Divan Üyelerinden Vehbi Koç'un Demir ve Yakacak İşleri Hakkındaki Önergesi; **BCA**, 490 01 00 00456 1875 2; 22/2/1950 Tarihli CHP Divan Üyelerinden Vehbi Koç'un Raporlarının Görüşülerek Hükümete Gönderildiği Hakkında Yazı.

1950 yılı Mayıs ayındaki Demokrat Parti iktidarı döneminde de Vehbi Koç'un hükümetle ilişkilerine tanık oluyoruz⁴⁹². Ancak bu kez ilişkilerin seyri kısmen değişmiştir. Koç, Halk Partili olduğu için DP tarafından sevilmemesini, tüm işlerinde güçlükle karşılaştığını belirtmiştir. Bu duruma verdiği örneklerden biri Ankara Ticaret Odası Başkanlığından uzaklaştırılmasıdır. 1928 yılında Ankara Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı olan Vehbi Koç, 1951 yılına kadar oda başkanı olarak kalmıştır. Ticaret Odasının 1950 seçimlerinde CHP ile birlikte DP'den de katılanlar olmuştur. Üzeyir Avunduk, Atıf Benderlioğlu, Hikmet Yazıcıoğlu, Muammer Kıraner gibi bazı isimler Meslek Komitesi seçimlerini kazanarak Oda Meclisine girmişlerdir. Avunduk ile Benderlioğlu yönetim kuruluna dâhil olmuştur. Yönetim kurulunda yapılan başkan seçimlerinde Vehbi Koç Başkanlığa seçilmiş, ancak Ticaret Bakanlığı Müsteşarı, Oda Başkanlığından istifa etmesini ısrarla istemiş, istifa etmezse hükümetten güçlük göreceğini açıkça söylemiştir. Başbakan Menderes'le görüşülmesi sonucu Üzeyir Avunduk'un da ikinci başkan olarak odada görev alması teklifinin Koç tarafından kabul edilmesi üzerine Koç'un başkanlığı devam etmiştir. Koç'un anılarında verdiği bilgiye göre daha sonraki seçimlerde Demokrat Parti Ankara Teşkilatı, Ticaret Odasına kayıtlı tüccar ve esnafa teker teker giderek Koç'a oy vermemelerini istemiş, oyların DP adaylarına gitmesiyle Koç başkan olamamıştır⁴⁹³.

1957 seçimlerinin propaganda günlerinde bizzat Başbakan Adnan Menderes verdiği seçim nutkunda bütün zenginlerin CHP'den olduğunu, Vehbi Koç'un da bu zenginlerden olup, CHP devrinde zengin oldukları için bu partiden ayrılmadıklarını, sevdiği bir insan ve dostu olan Vehbi Koç'un da onlardan olup DP saflarına geçemediğini vatandaşla paylaşmıştır. Koç'un söylemine göre seçimlerden sonra CHP'den istifa etmesi ve DP'ye girmesi için yapılan baskılar artmış, bu baskılar DP iktidarının son devresine kadar gittikçe şiddetlenerek sürmüştür. Baskılar karşısında Koç'un DP'li bir Bakana ilettiği düşünce "kendisinin 1950'den önce DP'ye geçmesinin uygun olacağı, CHP içinde aktif bir görevi olmadığı, bilgi ve tecrübesinden faydalanmak istenirse Başbakan'ın emrinde olduğu, 1954 ve 1957 seçim-

492 **BCA**, 30 01 00 006 31 30; 28/11/1956 Tarihli Ford Motor Company'den Vehbi Koç Firmasıyla Kurulan Ortaklık Hakkında Adnan Menderes'e Yazılan Bir Mektup.

493 Koç, **a.g.e.**, s.137-138.

lerinde DP'ye de CHP'ye de para verdiği, DP'ye girmenin veya CHP'den istifa etmenin zamanı olmadığı" şeklindedir. Kısaca Koç her iki parti karşısında tarafsız olduğunu, işinin peşinde olduğunu ispatlamak istemekte ve parti değiştirmesi durumunda halkın ya da partililerin gözünde birtakım olumsuz eleştirilere maruz kalmaktan kaçınmaktadır. Süreç Koç'un konuyu Başbakan Menderes ve İnönü ile de görüşmesi ertesinde nihayet 10 Mart 1960 günü CHP Genel Sekreterliğine istifasını göndermesiyle sonuçlanmıştır⁴⁹⁴.

II.4.4.4. 27 Mayıs ve 1960'lı Yıllar

İş dünyasının bir temsilcisi olarak Nejat Eczacıbaşı 27 Mayıs'a giden süreçle ilgili izlenimlerini anılarında şöyle aktarmıştır:

"Türkiye'de 1950'li yılların çok hızlı kalkınma çabası ve heyecanı ülkeye kendine göre sorunlar da getirmiş ve bu durum sosyal yapıda belirli huzursuzluklar doğurmuştu. 1950-1960 yılları bu koşullarda iki büyük parti arasındaki hırçın çekişmelerle geçti... DP'nin dünya görüşünde siyasal ve ekonomik liberalizm yattığı hâlde, DP'li Başbakan Menderes siyasal liberalizme bir türlü ısınamıyor, hatta siyasal liberalizmin gönül verdiği ekonomik liberalizme zarar vereceğinden korkuyordu. 1955 yılına girildiği zaman, ülke ve sonuç olarak da siyasal iktidar için bunalımlar birbirini izlemeye başlamıştı. Enflasyon başını kaldırmış, fiyatlar başıbozuk artmaya yönelmiş, karaborsa kendini duyurur olmuştu. Bir yandan da tarımsal kesim bekleneni vermemiş, 1955 başlarında buğdayımızı yeniden dışarıdan almak zorunluluğunda kalmıştık. Bunlar yetmiyormuş gibi, 1955 yazında Kıbrıs olayları patlak verdi ve İstanbul'da 6-7 Eylül kargaşası yaşandı. Hükümet o arada birtakım sevimsiz kararlar almaya başlamıştı: Basın ve seçim yasalarındaki değişiklikler, Millî Korunma Kanunu uygulamaları gibi..⁴⁹⁵"

Böyle bir atmosferde 27 Mayıs sabahı Türkiye, Ankara Radyosunda "Türk Silahlı Kuvvetleri memleketin idaresini eline almıştır" diyen Albay Alparslan Türkeş'in sesiyle uyanmıştır. Menderes ve beraberindekiler bu sözleri Kütahya'ya giderken duymuşlar, Bayar, Menderes, Koraltan başta olmak üzere DP'liler tutuklanmıştır. Cemal Gürsel Millî Birlik Komitesi

494 Koç, **a.g.e.**, s.142-150.

495 Eczacıbaşı, **a.g.e.**, s.89-90.

(MBK) nin başına getirilmiş, Millî Birlik Komitesi'nin 13 numaralı bildirisinde Profesör Sıddık Sami Onar'ın başkanlığında bir komisyonun yeni bir anayasa hazırlayacağı açıklanmış, yeni Anayasanın ilanına kadar siyasi partilerin tüm faaliyetleri yasaklanmıştır. 28 Mayıs'ta kabine açıklanmıştır. Partiler üstü olan bu kabinenin askerlerle aydınlar arasında bağlantı kurmayı hedeflediği anlaşılmaktadır⁴⁹⁶.

Cemal Gürsel tarafından kurulan I. Hükümette Ticaret Bakanlığı Cihat İren ve Mehmet Baydur tarafından yürütülmüşken, Sanayi Bakanlığında görülen isimler Muhtar Uluer ve 1962 yılında kurulan TİSK'in ilk başkanlığını yapacak olan isim Şahap Kocatopçu'dur. Mehmet Baydur ve Şahap Kocatopçu'ya Gürsel tarafından kurulan II. Hükümette de görev verilmiştir⁴⁹⁷. Gürsel Paşa kurduğu hükümette (muhtemelen II. Gürsel Hükümeti) Nejat Eczacıbaşı'nı da Sanayi Bakanı olarak tayin etmiş, ancak Eczacıbaşı bu görevi verdiği bir kararın kendi kuruluşlarından birisine tesadüfen yarar sağlaması durumunda birtakım sakıncalı durumlar oluşabileceği gerekçesiyle kabul etmediğini anılarında anlatmıştır⁴⁹⁸.

1960 Darbesinden sonra iktidardan uzaklaştırılan DP hükümetiyle odalar arasındaki yakınlığı göz önünde bulunduran askerî yetkililer Odalar Birliğinin ve yerel odaların yönetimlerini feshetmişlerdir. Darbeden hemen önce yapılan seçimlerle yönetimi ele geçiren kadronun çoğunluğunun DP üyelerinden oluşması, cuntanın bu tutumunun tamamen temelsiz olmadığını gösterir nitelikte değerlendirilmiştir⁴⁹⁹.

Haziran 1960'ta geçici Anayasa metni açıklanmıştır. Yeni bir Anayasa hazırlanıp genel seçimler yapıldıktan sonra kurulacak yeni meclis yönetimi ele alana kadar Türk ulusu adına egemenliği MBK üzerine alacaktır. MBK yasa yetkilerini doğrudan doğruya kullanacak, yönetimle ilgili yetkiler de Cemal Gürsel'in kuracağı ve Komitenin onayladığı bir kabine aracılığıyla kullanılıp uygulanacaktır. Bu arada Haziran 1960'ta Vehbi Koç sanayici

496 Ahmad-Ahmad, **a.g.e.**, s.211, 215, 216.

497 İrfan Neziroğlu- Tuncer Yılmaz, **Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri**, C 2, TBMM Yayınları, Ankara 2013, s.1305, 1319.

498 Eczacıbaşı, **a.g.e.**, s.91-92.

499 Buğra, **a.g.e.**, s.329.

olarak yeni rejime mali yardımında bulunmuştur. Koç 26 kg. altın ve bir bina hibe etmiş, Koç grubunun 14 firması da ayrıca bir kilo altın, 250 adet reşat altını ve 235 bin TL hibe etmiştir⁵⁰⁰.

Vehbi Koç'un 27 Mayıs Darbesi sonrasında da hükümetle ilişkilerinin istisnai bir çerçevede devam ettiğini görüyoruz. 27 Mayıs 1960'tan İnönü Hükümeti'nin güvenoyu aldığı 2/12/1961 tarihine kadar ülkenin çok mühim günler yaşadığını belirten Vehbi Koç, İnönü'nün bu önemli zamanda 2. Cumhuriyetin birinci hükümetini kurmak vazifesini kabul etmekle büyük hizmet ettiğini bildirmektedir. Koç, İnönü'nün bu son fedakârlığıyla ülkeyi selamete çıkarmak hususunda gösterdiği zekâ, sabır ve enerjinin ölçülemeyecek kadar büyük olduğunu söylemiştir. Koç, ayrıca Meclis üyelerinin iki sene süreyle hükümetin rahat çalışmasını temin etmelerini dilemiştir⁵⁰¹. 28/12/1968 tarihinde de Bakanlar Kurulunun 13/07/1967 tarih ve 903 sayılı Kanun'un 4. maddesi uyarınca Vehbi Koç Vakfı'na vergi muafiyeti tanınmıştır⁵⁰².

1960 yılı sonunda yayınlanan Kurucu Meclis Teşkili Hakkındaki Kanun'a göre; Kurucu Meclis, Millî Birlik Komitesi ile Temsilciler Meclisinden oluşur. Kurucu Meclis demokrasi ve hukuk devleti esaslarını gerçekleştirip teminat altına alacak olan yeni Anayasa ile yeni Seçim Kanununu en kısa zamanda tamamlayarak en geç 29 Ekim 1961 tarihinde iktidarı yeni seçilecek TBMM'ye devredinceye kadar yasama yetkisi ile yürütme organını denetleme yetkisini bu kanundaki esaslara göre denetlemek amacıyla kurulmuştur. Kurucu Meclisin bir parçası olan Temsilciler Meclisi; illerin ve adları bu kanunda sayılan kuruluşların Temsilciler Meclisi Seçim Kanununa göre seçilecek olan temsilcilerinden oluşur. Burada esnaf teşekkülleri ve odalar da temsilci gönderecek kuruluşlar arasında sayılmıştır. Odalardan gelecek temsilcilerden; Ticaret ve Sanayi Odaları, Ticaret Odaları, Sanayi Odaları

500 Ahmad-Ahmad, **a.g.e.**, s.218-219.

501 **BCA**, 221245, Vehbi Koç'un Başbakan İsmet İnönü'ye Tebrik Mektubu, 25/12/1961.

502 **BCA**, 30 18 01 0222890 6; 28/12/1968 Tarihli Vehbi Koç Vakfı'na Vergi Muafiyeti Tanınması Hakkında Yazı.

ve Ticaret Borsaları Birliği Genel Kurulu tarafından seçilecek 4 üye bulunacaktır⁵⁰³.

27 Mayıs 1960 Darbesi'nden sonra oluşturulacak Kurucu Meclis (06/01/1961-25/10/1961) 'e odaları temsil etmek üzere TOBB tarafından seçilecek isimlerin belirlenmesi için iş dünyasının önemli isimleri aday olmuş, büyük şirketler üst düzey yöneticilerini seçtirmek için çaba harcamışlardır. Dündar Soyer (İzmir Ticaret Odası İdare Meclisi Üyesi ve Başkanı) de Türkiye Odalar Birliği tarafından seçilen dört üyeden biridir. Feyyaz Köksal (Ankara Ticaret ve Sanayi Odası İkinci Başkanı) Kurucu Meclis Odalar Temsilcisi olarak görev yapmıştır. Diğer üyeler Fethi Çelikbaş ve M. Cahit Zamangil'dir⁵⁰⁴.

Ankara Ticaret ve Sanayi Odası, İhtilâl sonrası hazırlanan yeni Anayasa tasarısında üyelerini yakından ilgilendiren maddelerle ilgili bir çalışma yaptırarak, görüşlerini “Anayasa Tasarısı Hakkında Görüş ve Teklifler” başlığı ile bir broşür hâline getirmiş ve Kurucu Meclis üyelerine sunmuştur. Özel girişimin ülkenin iktisadi ve sosyal yapısındaki rolüne vurgu yapılan broşürde “...Kamu yararı gerekçesiyle tahdit edilen ticaret, sanayi, çalışma hürriyeti ve en mutlak hak olan mülkiyet anlayışının gayet müphem bir kelime ile sınırlandırılmasına itiraz ederek, özel teşebbüsün millî menfaatler maksadıyla devletleştirilmesine, çalışanların korunması yanında, üretimin en temel unsuru olan işverenlerin düşünülmemesine, çok çalışılmaya mecbur olunan bu süreçte hafta tatili ve resmî tatiller dışında üç hafta gibi bir dinlenme hakkının korunması, çalışanlara sendika kurma ve grev hakkının tanınmasına karşın, işveren haklarının dikkate alınmaması; yer altı ve yerüstü zenginliklerinin hepsinin devlet tarafından tamamıyla işlenerek ekonomiye kazandırılmayacağı” ifade edilerek, bu konularda yeniden düzenleme yapılması istenmiştir. Ülkedeki birçok oda ve Odalar Birliği tarafından da benimsenmiş olan bu taleplerle ilgili süreç içinde olumlu dönütler alınmıştır. Oda sadece Anayasa tasarısı konusunda değil, İcra İflas Kanunu, Toptancı

503 Kili- Gözübüyük, **a.g.e.**, s.163-164, 182.

504 Dündar Soyer, **Cumhuriyetle Adım Adım Olaylar, Anılar...**, Bükre Yayınları, İstanbul 2000, s.149; **TBMM Albümü, C 2**, s.784, 848, 871; **TBMM Albümü 1920-2010C. 4**, 1960-1983, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No: 1, Ankara 2010. s.1679, 1681.

hâl Kanunu, Amme Alacaklarının Takip ve Tahsiline Dair Kanun, Toplu Sözleşme, Sendikalar Kanunu tasarıları, İş Kanunu ve Vergi Usûl Kanunu gibi dönemin hukuki müktesebatı ile ilgili düzenlemelerin tamamına kendi üyelerinin bakış açısına göre görüş belirtmiştir. Odanın dikkat çekici bir diğer önerisi de 16/09/1960 tarihli Resmî Gazetede yayımlanan kararname ile yürürlükten kaldırılan “Millî Korunma Kanunu” nun yerine ikame edilecek “Ticari Ahlak Yasası”dır. İhtilal’den sonra Oda bünyesinden oluşturulan “Özel Teşebbüsü Geliştirme Komisyonu” da dönemin sosyo-ekonomik gelişmeleriyle yakından ilgilenmiştir. Sanayicilerin teklif ve ısrarlarıyla 1961 yılı sonlarında faaliyete geçen Komisyon, devletçi anlayış ve özellikle sol akımların güçlenmesine karşı mücadele edecek ve özel girişimin güçlendirilmesi konusunda faaliyet yürütecektir⁵⁰⁵.

MBK’nin ülkeyi yönettiği dönemde hükümet ve iş çevreleri arasındaki birlikteliğe mevcut koşulların elvermesine bağlı olarak askerî kesimin de katıldığı ilginç bir oluşuma yer vermeliyiz. Bu dönemde günün askerî sivil hükümeti tarafından önerilen ve Kurucu Meclis tarafından çıkarılan özel bir kanunla OYAK adı altında bir oluşum meydana getirilmiştir⁵⁰⁶. Kısa sürede büyüyen OYAK’ın başarısı özel yasa çerçevesinde yararlandığı başka örneği olmayan yasal imtiyazlar ve özel girişimler için hükümet bütçesinden verilen bir dizi finansal yardım ile açıklanmaktadır. Parla’nın C Wright Mills’ten aktardığına göre üçlü erkin (triumvira); hükümetin, iş dünyasının ve askerî elitin- ki OYAK bu durumun işlevsel bir örnek olayı hatta birebir karşılığıdır-somut bir örneğidir⁵⁰⁷.

3 Ocak 1961 tarihinde MBK tarafından kabul edilen 205 sayılı Kanun ile kurulan OYAK “bu Kanun ile hususi hukuk hükümlerine tabi olup, mali ve idari bakımdan muhtar ve hükmi şahsiyeti haiz bir teşekküldür.” Kurumun organlarından biri olan Genel Kurulda üst düzey sivil ve askerî üyeler ile beraber TOBB Başkanı da yer alacaktır. Ayrıca özel sektörde mali ve iktisadi

505 Koç-Baskıcı, a.g.e., s.138-140.

506 Yasa No: 205, Kabul Tarihi: 3/1/1961; Yürürlüğe Giriş Tarihi: 1/3/1961. Taha Parla, **Türkiye’de Merkantilist Militarizm 1960-1998**, Birikim’den Seçmeler 2, **Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye’de Ordu**, Birikim Yayınları, İstanbul 2004, s.201-202.

507 Parla, a.g.m., s.204- 205.

konularda temayüz etmiş şahıslardan Millî Savunma Bakanı tarafından üç sene için seçilecek üç kişi de yer alacaktır. Kırk kişilik genel kurulun sadece 9'u sivil üyelere oluşturmaktadır. Geçmiş yılların genel kurul üye listelerine bakıldığında bu üç kişinin 1961 Genel Kurulu'na seçilen iki iş adamı (Vehbi Koç ve Kazım Taşkent) dışında akademisyenlerden oluştuğu görülmüştür. Kurumun mevcutlarının işletilmesi ve kurumun yapacağı hizmetler ile kurumun muafiyetleri göz önünde bulundurulduğunda bile ne denli istisnai bir durum olduğu görülecektir. Bu nedenle de olağanüstü bir dönemin ürünü sayılan OYAK hukuki ve kurumsal yapısından faaliyet alanlarına kadar genel olarak orduların işlevleri açısından pek de olağan sayılamayacak bir kurum olarak kurulmuştur⁵⁰⁸.

OYAK Genel Kuruluna Silahlı Kuvvetler dışından Millî Savunma Bakanı İlhami Sancar tarafından seçilen üç üye Vehbi Koç, Bülent Yazıcı ve Kazım Taşkent'tir. Koç'un anılarında yer verdiği bilgilere göre birkaç yıl içinde büyük bir fon birikeceğini tahmin eden üçlü, üç tavsiyede bulunmuştur. Yazılı olarak verilen tavsiyeler Genel Kurulda okunmuş, kürsüye gelen bazı üyeler "OYAK'ın kuruluşunun işlerine gelmediği için bu tavsiyeleri yaptıklarını" söyleyerek üçlüyü eleştirmişler, sonraki yıl tekrar seçmemişlerdir⁵⁰⁹. Her şeye rağmen askerî seçkinler ve iş dünyasının seçkinleri arasında tam bir görüş

508 **Resmî Gazete**, 9 Ocak 1961, S 10702; İsmet Akça, **Kollektif Bir Sermayedar Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri**, Birikim'den Seçmeler, (Der. Ahmet İnsel-Ali Bayramoğlu) **Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye'de Ordu**, Birikim Yayınları, İstanbul 2004, s.227-228; Parla, a.g.m., s.209.

509 Bu tavsiyeler şunlardır:

-Şehir planlarını inceleyerek en uygun yerlerde, üyelere konut yaptırmak için arsalar alınsın, ama OYAK kendi inşaat yapma yoluna gitmesin. Bunu güvendiği müteahhitlere ihale etsin. Kendi yaparsa çok pahalıya mal eder. Satın alınacak emlakta her yıl getireceği kira geliri ikinci planda tutulmalı, değer artışı ölçüsü birinci önemi taşınmalı, bunun için arsalar en iyi semtlerde alınmalıdır.

-Ordu pazarları kurmak ilk başta çok çekici görülmektedir. Ancak alış fiyatlarına dikkat edilmezse, alınan mal bozulursa, alış miktarları iyi tayin edilmediği için stoklar çoğalır, malların modasının geçmesi ve eskimesi dolayısıyla büyük zararlar çıkarılabilir.

-Endüstriye girilmek isteniyorsa, Sınai Kalkınma Bankası ve İş Bankasının tavsiye ettikleri işlere ortak olunmalı, hisse senedi alınmalıdır. Hiçbir suretle OYAK yönetimi ele almamalıdır. Koç, **a.g.e.**, s.112.

birliği olması, sanayici ve tacir Vehbi Koç'un ve bankacı Kazım Taşkent'in ilk yönetim kurulunda yerlerini almış olmalarıyla ve ayrıca ilk önemli OYAK girişimlerinde –Koç, OYAK- Goodyear'da; Taşkent, OYAK - Renault'da- birer kurucu hissedar olmalarıyla kanıtlanmıştır⁵¹⁰.

Akça'ya göre böyle bir yapılanmaya gidilmesinde ordu açısından temel neden askerlerin geçmiş yıllarda oldukça kötüleşmiş olan maddi koşullarını iyileştirme ve kendilerini bu koşullara getiren sivil iktidar karşısında ekonomik özerkliklerini garantilemedir. Sermaye kesimleri açısından bakıldığında ise siyasi alandaki varlığına karşı çıkamayacakları bir güç olan orduyu belli sınırlar dâhilinde kendi egemenlik alanlarının, yani ekonominin içine dâhil ederek uzun vadeli bir ittifak oluşturmak olduğu düşünülmüştür. Buradan dönemin hâkim sermaye kesiminin OYAK'ı daha çok askerlerin ekonomik sıkıntı yaşamamaları için öngördükleri ve ekonominin içinde ilk aşamada doğrudan bir güç olarak görmeyi tercih etmedikleri anlaşılmaktadır. Dönemin büyük sermayesi OYAK içinde toplanacak büyük fonları kendi yatırımlarında finansman kaynağı olarak kullanma düşüncesine sahiptir. Ancak dönem itibariyle askerler daha baskın bir güce sahip olup, OYAK sermayenin değil ordunun öngördüğü şekilde dev bir holding olma yolunda ilerleyecektir. Buradan daha en başta ordu açısından da sorunun sadece askerlerin ekonomik durumunun iyileştirilmesi olmadığı, bunun yanında bu iyileştirmeyi kendi kaynaklarıyla ve ekonomi içinde belli bir kontrol gücü kazanarak yapmak olduğu değerlendirilmiştir⁵¹¹.

1961 yılının ortalarında sivil yaşama geçişin hazırlık aşamasında ilk olarak Anayasanın kabulü vardır. 9 Temmuz 1961 tarihinde yapılan referandumda oy hakkı olanların %83'ü oy kullanmış, oy verenlerin %60,4'ünün “evet”, %39,6'sının “hayır” demesiyle Anayasa kabul edilmiştir. 1961 Anayasası siyasal alandaki değişikliklere ek olarak Türkiye'nin ekonomik ve sosyal düzeninde de birtakım değişiklikler öngörmektedir. Bunlardan biri; “devletin iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı gerçekleştirmek için, millî tasarrufu artırmak, yatırımları toplum yararının gerektirdiği önceliklere yöneltmek ve kalkınma planlarını yapmak” şeklinde ifade edilen görevidir. İktisadî, sosyal ve kültürel kalkınma planla gerçekleştirilecektir. Devlet Planlama Teşkilatı

510 Parla, a.g.m., s.211.

511 Akça, a.g.m., s.232-234.

kuruluş ve görevleri, planla ilgili esaslar ile planın bütünlüğünü bozacak değişikliklerin önlenmesi için tedbirler özel kanunla düzenlenecektir. İlk defa sendika kurma hakkı ile toplu sözleşme ve grev hakkı da bu Anayasa ile hüküm altına alınmıştır. Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları da ilk defa bu Anayasayla düzenlenmiştir⁵¹². 1961 Anayasasının 122. maddesindeki hükümde “kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının kanunla meydana getirildiği ve organlarının kendileri tarafından ve kendi üyeleri arasından seçileceği belirtilmiştir. İdare seçilmiş organları bir yargı mercii kararı olmadan geçici veya sürekli olarak görevinden uzaklaştırılmaz. Meslek kuruluşlarının tüzükleri, yönetim ve işleyişleri demokratik esaslara aykırı olamaz⁵¹³.”

1961 Anayasası ve çıkarılan temel bazı yasalar siyasal sistem üzerinde köklü değişiklikler yapmıştır. Yapılan köklü değişiklikler arasında seçim, siyasal partiler ve parlamento konuları da yer almaktadır. 1961 Anayasası'nda yer alan düzenlemelere göre parlamento (TBMM) BMM ve Cumhuriyet Senatosu olmak üzere iki meclisten oluşmaktadır. BMM'nin 450, Cumhuriyet Senatosu'nun 150 seçilmiş senatörü yanında; seçilmemiş üyeleri de öngörülmüştür. 1961 Anayasal döneminde 1961, 1965, 1969, 1973 ve 1977 erken seçimleri olmak üzere; 450 milletvekilini belirlemek için toplam beş seçim yapılmıştır. 1961 seçimlerinde hiçbir parti çoğunluğu sağlayamamış ve 1965 yılına kadar dört ayrı koalisyon hükümeti kurulmuştur. 1965 ve 1969 seçimlerini AP kazanmıştır. 1973 seçimlerinde ise; CHP birinci parti olmuş, ancak hiçbir parti çoğunluğu sağlayamadığı için CHP-MSP Koalisyon Hükümeti kurulmuştur. 1977 erken seçimlerinde de yine CHP birinci parti olmuş, ancak tek başına iktidar olamamıştır. Bu seçimlerde parlamentodaki sandalye dağılımı daha bölünmüş bir yapıda olmuş ve koalisyon hükümetleri kurulmuştur⁵¹⁴.

512 Ahmad-Ahmad, **a.g.e.**, s.234; Kili-Gözübüyük, **a.g.e.**, s.191, 205, 206, 234, 237.

513 Kili-Gözübüyük, **Sened-i İttifaktan Günümüze Türk Anayasa Metinleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006, s.234; anayasa.gen.tr/1961ay.htm; 27/10/2020.

514 Buran, **a.g.e.**, s.108-109.

MBK ile yönetilen süre hariç iki darbe arasındaki (1961-1980) bu dönemde genellikle ticaret ve sanayi odalarının başkanları olmak üzere ticaret ve sanayi odalarında mesai harcamış diğer tüccar ve sanayicileri TBMM’de görmek mümkün olmuştur. Bunun yanında ziraat odaları başkanları ve ziraat odalarının diğer personeli ticaret ve sanayi odaları kadar olmasa da nadir değildir. En az görülen TESK’te görev yapmış esnaf temsilcileridir. Bu dönemde TOBB bünyesinde yer almış tüccar ve sanayiciler TBMM’de yerlerini almışlardır. Bunların içinde 27 Mayıs günlerinde kısa süreli başkanlık yapan Ahmet Dallı ile olaylı bir şekilde başkan olan ve ayrılan Necmettin Erbakan, Yılmaz Ergenekon, Aziz Zeytinoglu, Zühtü Pehlivanlı, Muzaffer Akdoğanlı gibi TOBB temsilcilerini sayabiliriz. Ankara Ticaret Odası Genel Sekreterliği yapmış olan Agah Oktay Güner de 1977 Seçimleri ile Konya’dan MHP Milletvekili olarak TBMM’ye girmiştir⁵¹⁵.

Devletin ve iş insanlarının bir araya geldiği bir platform olan TOBB’da 23 Mayıs 1960’ta Hayri Terzioğlu’ndan sonra Ahmet Dallı, 11 Haziran 1960’a kadar başkanlık görevinde kalmıştır. 1960’lı yıllarda Hilmi Gürkan, Vehbi Koç, Bülent Yazıcı (İş Bankası Genel Müdürü), Behçet Osmanağaoğlu, Nuri Ciritoğlu, Sırrı Enver Batur ve Necmettin Erbakan başkanlık yapmıştır. Üzeyir Avunduk’tan sonra, oda temsilcisi olarak İş Bankası Genel Müdürü Ahmet Dallı, Nuri Ciritoğlu, Vehbi Koç Ankara’daki odaların üyesidirler⁵¹⁶.

Odalar Birliği açısından 1960-1965 yılları arasını duraklama dönemi, 1965-1970 yılları arası bunalımlar dönemi olarak tanımlamıştır. Duraklama dönemi olarak vasıflandırılan 1960-1965 yılları arasında meydana gelen gelişmeler takip edilememiştir. Dönemin başlangıcında Odalar Birliğini yeniden organize etmek ve Kanunu’nda günün ihtiyaçlarına uygun değişiklik çalış-

515 **TBMM ALBÜMÜ 1920-2010, 2. Cilt (1950-1980)**, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No: 1, Ankara 2010, s.773, 775, 777, 778, 779, 784, 786, 793, 804, 809, 810, 812, 819, 821, 824, 825, 826, 840, 841, 842, 843, 848, 854, 857, 869, 871, 878, 879, 891, 892, 903, 904, 905, 907, 908, 913, 917, 921, 928, 933, 935, 937, 942, 951, 954, 956, 970, 972, 978, 981, 983, 985, 986, 992, 993, 996, 997, 999, 1003, 1007, 1008, 1010, 1013, 1030, 1031, 1034, 1036, 1037, 1039, 1042, 1044, 1045, 1049, 1050, 1053, 1056, 1057, 1061, 1064, 1065, 1067, 1072, 1084.

516 **Ankara Ticaret Odası’nın Tarihçesi**, s.83; Soyer, **a.g.e.**, s.220; tobb.org.tr, 23/05/2021.

maları sonuç vermemiş, hatta bazı kişiler tarafından engellenmiştir. Büyük masraflar karşılığında yapılan yeniden organizasyon çalışmalarının sonuç vermemesi camiada huzursuzlukların başlamasına neden olmuş, özellikle sanayi odaları ile Birlik ilişkileri bozulmuş ve sanayiciler birlik dışında çözüm yolu aramak hatta bağımsız örgütler kurmak yolunu tutmuşlardır. Bu dönemde gerçekleşen ekonomik ve sosyal gelişmeler karşısında Birliğin uyumunu sağlayamamak, iç bünyedeki huzursuzluklara karşı ilgisizlikler Odalar Birliği için büyük talihsizlik sayılmıştır. 1965-1970 yıllarını içeren bunalımlar döneminde Türkiye'nin artan sorunları Birliği daha da olumsuz bir durumda bırakmıştır. Başlangıçta fayda sağlayan Bakanlar-özel sektör toplantıları dahi yapılamaz duruma gelmiştir. İç huzursuzluklar had safhaya çıkmış, genel kurulun hızla artan üye sayısı ayrı bir problem olmuştur. Siyasi partiler, özerk ve objektif çalışması zorunlu olan Birliğe müdahale etmiş, aşırı sol hücumlarla karşılaşmıştır⁵¹⁷.

Dönemin en radikal yeniliklerinden biri ekonomide kalkınma planlarıyla yola devam edilmesidir. 1961 Anayasasındaki hükme istinaden kalkınma planları için Devlet Planlama Teşkilatı 1962 yılında bir yıllık bir kalkınma planı hazırlamış, uygulamada başarılı olunmuş ve beşer yıllık kalkınma planları hazırlanarak uygulanması yönünde karar alınmıştır. Planlama ile hedeflenen, ithal ikameci bir sanayileşme stratejisi izlemek ve sonuçta Türkiye'nin tüketim malları, ara mallar ve en azından bazı yatırım mallarında kendi sanayisine sahip olmasını sağlayabilmektir. Ancak ticaret ve hizmet sektörü dışındaki gelişmeler sınırlı kalmış; sanayileşme hedeflenirken dünya pazarlarıyla rekabet edebilecek kalitede üretim düşüncesi esas alınmamıştır. Yerli katkıları daha fazla olan üretim anlayışının desteklenmemesi ve ihracata dönük güçlü sektörlerin oluşturulamaması uzun vadede olumsuz sonuçlara yol açmıştır. İthal ikameci sanayileşme ithalâta bağımlılığı artırmış ve giderek artan bir döviz ihtiyacı yaratmıştır. Ancak yapısı itibarıyla dışa bağımlı ve teknolojik bakımdan bir montaj sanayi niteliğinde olsa da bir sanayi yapısının oluşmasını sağlamıştır. Bir yandan ihracat kapasitesinin sınırlı ve tarım ürünlerine dayanıyor olması bir yandan artan sanayi girdisi ihtiyacı 1970'lerin sonlarında bir döviz darboğazına yol açmıştır. Dünya Petrol Krizi

517 Ertan, a.g.m.,s.6-7.

ve Kıbrıs Barış Harekâtı nedeniyle uygulanan ekonomik ambargo gibi dış unsurlar da başta enflasyonu artırarak ekonomide yansımaları bulacaktır⁵¹⁸.

1962-1968 yılları arasındaki Birinci Beş Yıllık Planın hazırlanıp yürürlüğe girdiği kısa dönem dışında, odalar iktisat politikası sürecine çok sınırlı biçimde katılmışlar, bu alanda devletle aralarındaki iş birliği son derece sınırlı olmuştur. Odalar üyelerinin taleplerini hükûmet yetkililerine duyurmakta da fazla etkin olamamışlardır⁵¹⁹. Planlı ekonomik kalkınma yönteminin benimsenmesiyle birlikte Odalar Birliğinin baskı grubu faaliyetlerinde bir yoğunlaşma gözlenmiştir. Bu bağlamda Odalar Birliği, 1962 ile 1968 yılları arasında özel teşebbüsün temsilcisi olarak, düzenli aralıklarla zamanın hükümetleriyle ekonomik konular hakkında 16 resmî toplantı yapmıştır. Özel sektörle ilgili bakanların toplantılarında Odalar Birliğinin toplam 53 talebi olmuş, hükûmet bunlardan 26'sını kabul etmiş, 27'sini uygun görmemiştir. Odalar Birliğinin hükümetten ulusal ekonomi politikasına ilişkin en önemli taleplerinden biri Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planına son biçimi verilmeden önce özel teşebbüse danışılması olmuştur. Hükümet Odalar Birliğinin görüşünü almış, ancak, Saybaşı'nın tespitine göre plan 3 Aralık 1962 tarihinde Resmî Gazetede yayınlandığında, Odalar Birliği'nin görüşlerinin hiçbirisi göz önüne alınmamıştır⁵²⁰.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının (1963-1967) hazırlanmasında etkili olmayan TOBB; İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planının (1968-1972) hazırlanmasında etkili olmuştur. Bunun nedeni, siyasal iktidar değişikliğidir. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Odalar Birliğinde etkili olan AP'nin tek başına iktidar olduğu dönemde hazırlanmıştır. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında odaların en önemli istekleri arasında özel sektör ile siyasi karar alıcıları bir araya getirecek bir kurulun varlığı, kredili ithalata ait kolaylıklar ve kotalarda birliğe tanınan tahsislerin çoğaltılması yer almaktadır. Fakat taleplerin hiçbirine kalkınma planında yer verilmemiştir⁵²¹.

518 Koç- Baskıcı, **a.g.e.**, s.197.

519 Buğra, **a.g.e.**, s.321-322.

520 Saybaşı, **a.g.m.**, s.87-91.

521 Çavuşoğlu-Sezer, **a.g.m.**, s.174-175.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında “sanayiciye yol göstermek, gerekli bilgileri sağlamak, fiyat ve nitelik konularında yardım etmek üzere Sanayi Bakanlığı, Teknik Üniversite ve okullar, Türkiye Mühendis ve Mimar Odaları, Türk Standartları Enstitüsü ve Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği arasında bir iş birliği yapılmasının sağlanması” yer almıştır⁵²².” Özel sektörle ilgili konuların ele alındığı kısımda ise genel olarak sermaye kesimi açısından pek de beklentileri karşılamayacak ticaret ve sanayi odalarının işlevlerine dair ifadelerin yer aldığı görülmüştür⁵²³.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında sadece oda örgütlenmelerini ilgilendiren yüzeysel bir değinme vardır. Burada çeşitli mesleklerde çalışanların meslek dayanışmaları için çıkarılan kanunlarla dernek, oda ve birlik kurmalarının düzenlendiği belirtilmiştir⁵²⁴. Planda belirtildiği üzere bağımsız çalışan esnaf ve sanatkârların, serbest meslek sahiplerinin ve bağımsız küçük çiftçi-

522 T.C Başbakanlık, Devlet Planlama Teşkilatı, **Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967**, 1963, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan1.pdf>, 29/05/2020, s.330.

523 Ticaret ve Sanayi Odalarının ve Birliğinin çalışma kollarında bulunan üyelerinin bu kolların sorunlarını araştırmak ve bunlara çözüm yolları bulmak, yerli ve yabancı özel sektörde yeni yatırım yapmak isteyenlere gerekli bilgileri vermek, eğitim imkânları sağlamak gibi hizmet ve görevlerini daha etkin bir şekilde yapacak duruma gelmeleri gerektiği belirtilmiştir. Bunun yanında, devletin de çeşitli sektörlerdeki gelişmeler ve alınan tedbirler hakkında Odalar Birliğine sürekli ve sistemli bilgi vermesi gerektiği belirtilmiştir. Piyasa ve ekonomiyle ilgili haberleşme araçlarının yeterli olmaması, özel sektörde önemli bir bilgi eksikliğine yol açmaktadır. Bu durumun önüne geçebilmek ve girişimcilere yardımcı olmak üzere fuar, sergi faaliyetleri ve mesleki dergi ve gazeteler ile yapılan haberleşme arttırılmalıdır. Ayrıca meslek grupları, kendi mesleklerindeki gelişmelerin ve ilgili oldukları çalışma kollarında üretilen malların periyodik kataloglarını yaparak, bunların Odalar Birliği yolu ile ekonominin bütün sektörlerine dağıtılmasını sağlamalıdır. Bundan başka, bütün sanayi ve ticaret odaları, üyelerini temsil etme fonksiyonlarından başka, bir de üyelerin bir araya gelerek fikir ve bilgi teatisinde buldukları bir yer olmağa çalışmalıdırlar. Batı ülkelerinde olduğu gibi meslek grupları ve Odalar Birliği, işletmecilik ve teknik konularda bilgiyi arttırmak ve sanayide proje hazırlanması ve değerlendirilmesini öğretmek üzere kurs, seminer ve konferanslar düzenlenmelidir. **Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967**, s.491-493.

524 T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1968-1972, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan2.pdf>, 29/05/2020, İkinci Beş Yıllık, s.138.

lerin sosyal güvenlikleri, ücretlilerin sosyal güvenliklerinden farklı özellikler göstermektedir. Bu grupların sosyal güvenlik imkânlarından yararlanması ve ilerde tek bir sosyal güvenlik sistemi içinde yerlerini almalarını sağlamak amacıyla birlikler, barolar, kooperatifler, odalar gibi çeşitli yardımlaşma ve dayanışma kuruluşları içinde teşkilatlanmaları gerekmektedir.⁵²⁵

İktisadi ve mali konularda resmî sektörle özel sektörün iş birliği hâlinde bulunmaları gereğinden yola çıkılarak ilgili bakanlarla özel sektör temsilcilerinin üç ayda bir toplanmaları ve karşılıklı görüşmeleri konusunda Birinci Koalisyon Hükümeti tarafından bir karar alındığı anlaşılmıştır. TOBB Başkanı Ciritoğlu Dördüncü Koalisyon Hükümeti tarafından da benimsenen bu karardan memnuniyet duyduğunu belirtmiştir. Ciritoğlu hükümetin programı ve kalkınma planını da dayanak göstererek özel sektörün ekonomiye yönelik düşüncelerini ve hedeflerini paylaşmak imkânı bulmuştur.⁵²⁶ Ciritoğlu 1965 yılındaki bu konuşmasında daha önceki toplantılarda alınan sonuçlar tetkik edilirse, o güne kadar hükümetle özel sektör temsilcileri arasında yapılan ortak toplantılarda ele alınan 134 konudan 45'inin kısmen veya tamamen olumlu, 24'ünün olumsuz şekilde sonuçlandığını ve 64 konu üzerinde de henüz çalışılmakta olduğunu bildirmiştir.⁵²⁷

1961 Anayasası çıkar grubu faaliyetlerinin zararlı sonuçları olması ihtimaline karşı yasal yoldan dernek kurma özgürlüğünü sınırlama yetkisini koruyarak tedbiri elden bırakmamıştır. Ancak yine de önceki Anayasaya göre çok daha liberal olup, derneklerin modern demokrasinin ayrılmaz bir parçası olduğu düşüncesini benimsemiştir. Sermaye çevreleri yeni rejimin özel sektöre karşı takınacağı tavır konusunda kuşku duymaktadırlar. Fakat yine de Buğra'nın iddiasına göre iktisat politikası sürecine katılmak açısından odalar hiçbir zaman 1960'ların başlarında olduğu kadar etkin olamamışlardır. Bu dönemde odalara verilen sosyal sorumluluklar basit bürokratik görevlerin çok ötesin-

525 İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972), s.209.

526 **BCA**, 030 01 00 00 86 539 6; 12 Mart 1965 Tarihinde İlgili Bakanlarla Özel Sektör Temsilcileri Arasında Yapılacak Toplantıda Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Başkanı Nuri Ciritoğlu'nun Konuşmasıdır.

527 **BCA**, 030 01 00 00 86 539 6; 12 Mart 1965 Tarihinde İlgili Bakanlarla Özel Sektör Temsilcileri Arasında Yapılacak Toplantıda Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Başkanı Nuri Ciritoğlu'nun Konuşmasıdır.

dedir. Devlet Planlama Teşkilatının kuruluş çalışmalarına ve daha sonraki faaliyetlerine oda yetkilileri de katılmış ve yeni rejimle sermaye çevreleri arasındaki mesafeli ilişkilere de bağlı olarak, örgütler ilk defa temsil görevlerini partikülarist eğilimlerden bağımsız olarak yerine getirebilmişlerdir⁵²⁸.

Soyer de Buğra'nın söylemine paralel düşünmektedir. 1960'lı yıllarda Odalar Birliği Genel Kurulları Odalar Birliğine kazandırılan yeni fonksiyonlar nedeniyle daha büyük önem taşımaya başlamıştır. Özellikle Demokrat Parti iktidarı dönemindeki savurganlık ve partizanlık nedeniyle ithalat işlemleri de çığırından çıkmış bir başıboşluk içine girmiştir. Her işlem partilere göre veya partizanca yapılmaktadır. Bu nedenle bunların disiplin altına alınması gerekmektedir. 1960 İhtilali'nden sonra plana bağlı bir ekonomi yönetimi Türkiye'nin hayatında rol almaya başlamıştır. Odalar Birliği de bu süreç içinde Türkiye'nin sanayi sektörü ile ilgili olan ihtiyaçlarından büyük bir bölümünü organize etmeye başlamıştır. Bunun için Odalar Birliği bünyesinde Sanayi Dairesi adı altında bir seksiyon kurulmuştur. Dündar Soyer bundan sonraki süreci anılarında şöyle anlatıyor:

“Türkiye'nin her tarafındaki sanayi kuruluşlarının talepleri Odalar Birliğinin bu bölümünde toplanıp, teknik ve bilimsel heyetler tarafından çok ciddi bir şekilde incelenerek hareket ediliyor, böylece devletin ithalat için ayırmış olduğu döviz yerinde kullanılıyordu. Bu sistem uzun süre devam etti. Odalar Birliği bu fonksiyonu nedeniyle hükümetin hükümetlik haklarından bir bölümünü devralmış durumdaydı. Böylece Odalar Birliği Türkiye'nin ekonomik hayatında çok önemli bir odak noktası hâline gelmişti. Ayrıca bu durum Odalar Birliğinde görev almayı da çok cazip bir duruma getirdi⁵²⁹.”

İşverenin tek temsilcisi durumunda olan TOBB'un Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu'nun kuruluş arifesinde 22-29 Ocak 1962 tarihleri arasında yapılan Üçüncü Çalışma Meclisine, işçi temsilcileri ve hükümet temsilcileri ile beraber işveren temsilcileri adına katılması sermayenin tek örgütü olması sebebiyledir⁵³⁰. Bir süre sonra Aralık 1962'de TİSK'in kurulma-

528 Buğra, **a.g.e.**, s.330

529 Soyer, **a.g.e.**, s.221.

530 1946 yılında yürürlüğe giren 4841 sayılı Kanun Çalışma Bakanlığı'nın Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanun'un, çalışma meclisleriyle ilgili 17. maddesine

sı ile TOBB'un yanında bir işveren örgütü daha Türk ekonomik ve sosyal hayatında söz sahibi olmaya başlayacaktı.

Odalar Birliğine yasa ile ilk resmî görevin verilmesiyle sermaye içinde odalara egemen olma yarışı hızlanmıştır. Bunlardan birisi, ithal mallarının fiyat tetkiki ve tescili, diğeri ise özel sektöre tahsis edilen döviz kotalarının odalar aracılığıyla tüccar ve sanayicilere dağıtılmasıydı. 1956'da Odalar Birliği bünyesinde kurulan İthal Malları Fiyat Dairesi aracılığıyla 1958-1962 yılları arasında ithalatın kontrolü odalardan geçmiştir. Bu dönemde herhangi bir malın ithali için döviz tahsisi, söz konusu dairenin ithal fiyatını onayına bağlı olmuştur. Bu uygulama 1962'den sonra değiştirilmiş, dairenin işlevi yalnız piyasa fiyatları ile ithal fiyatları arasında fark olup olmadığını araştırmak olmuştur. Söz konusu uygulama Mayıs 1971'de tekrar değiştirilecek ve odalara, ithalatı kontrol yetkisi tekrar verilecektir. Odalar Birliği, ithal kotalarının paylaşılmasında da önemli bir yetkiyle donatılmıştır. 1971'e kadar devam eden bu uygulamada özel sektöre tahsis edilen döviz odalar aracılığıyla tüccar ve sanayiye dağıtılmıştır. Bu yetkiler, odalara hâkim olma yarışını da körüklemiş, oda yönetimine egemen olan, olmayana göre bazı avantajlar sağlamıştır. Örneğin oda yönetiminde bulunan Sabancı, Sasa'nın kuruluşu sırasında Koç'u benzeri bir yatırımda bu imkân sayesinde saf dışı ettiğini açıkça anlatmıştır⁵³¹.

1962 yılında Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği tarafından Sanayi Bakanlığına işletmelerin tam kapasite ile çalışmalarını sağlamak ve yatırımların önündeki engellerin kaldırılması hususlarında bir öneri paketi sunulmuştur. Öneriler arasında sanayi işletmelerine orta vadeli düşük faizli kredi sağlayacak bir bankanın kurulması, bankanın kurulamaması hâlinde birkaç bankanın bu işlevi yerine getirecek biçimde organize edilmesi, iktisadi devlet teşekküllerinden sağlanan hammadde ve yarı mamullerin yerli sanayiye ihraç fiyatlarından verilmesi ve ülke içi ihtiyaç karşılandıktan sonra ihracına izin verilmesi, kalite kontrolü yapabilecek bir kurumun oluşturulması ve madde standartları ve

göre Çalışma Bakanının veya Müsteşarın başkanlığı altında Bakanlıklardan gönderilecek tam yetkili birer temsilci ile 4792 sayılı Kanun'un 12. maddesinde gösterilen işçi ve işveren temsilcilerinden toplu bir Çalışma Meclisi kurulur. Üçüncü Çalışma Meclisi, 22-29 Ocak 1962.

531 Sönmez, **a.g.e.**, s.154-155.

norm nizamnamelerinin bir an önce çıkarılması konusunda çalışmalara hemen başlanması yer almıştır. Bu öneriler doğrultusunda sanayicilere orta vadeli işletme kredisi verecek bir kurum oluşturulması yönünde çalışmalar başlatılmıştır. Sermayeleri ve ihtiyatları yüz milyon TL'yi aşan bankalar birleştirilerek bu kurumun oluşturulması kararlaştırılmıştır. 1964 yılında İstanbul'da ihracatın gelişmesine katkıda bulunmak, her tür dış işler ve uluslararası bankacılık hizmetleri vermek, sanayicilere işletme kredileri vermek ve aynı zamanda da mevduat kabul etmek üzere Türkiye İş Bankası ve Bank of America iş birliği ile Amerikan-Türk Dış Ticaret Bankası A.Ş. kurularak Türk sanayicisine ve Türk iş adamlarına destek olması ve Türkiye'de sanayi ve ticaret sektörünün gelişmesine olumlu katkıda bulunması istenmiştir⁵³².

Büyük sermayenin sanayiye yönelişinin arttığı 1960'lı yıllarda özel teşebbüsün tek temsilcisi durumundaki Odalar Birliğinde sanayiciler, özellikle büyük sanayiciler üstünlük kuramıyorlardı. Bu durumun oluşmasında odalarla ilgili yasanın “demokratik” içeriği etken olduğu gibi, odaları kendisi ile özdeşleştiren Adalet Partisinin yaklaşımının da rolünden söz edilmektedir. AP Başkanı Süleyman Demirel, sermayeyi küçüklüğüne veya büyüklüğüne bakmadan uzun vadeli bir çizgide toplamanın, Odalar Birliği yönetiminde dengeli temsiller ile mümkün olduğuna inanmış ve 1960'lı, 1970'li yıllar boyunca hassas dengeler içeren seçim listelerini, bizzat kendisi hazırlamıştır. Fakat başta Koç, Yaşar, Eczacıbaşı, Sabancı gibi büyük gruplar bu “demokratik” yaklaşımı, hızlı gelişmelerinin önünde bir engel olarak görmüş ve büyüklükleri oranında temsil edilememenin rahatsızlığını yaşamışlardır. Odalar Birliğinin seçim sisteminde değişiklik yapılması sağlanamayınca önce Birliğin yetkilerinin daraltılması yönünde önlemlere başvurulmuştur. Nitekim 12 Mart döneminde odaların döviz tahsisi yetkilerinin alınıp bunun doğrudan ilgili bakanlıklara verilmesi, odaları işlevsizleştirmenin önemli bir adımı olmuştur. Bu konuda bir başka önlem de TUSİAD'ın kuruluş geliştirilmesi, büyük holdinglerin “temsil sorunu” nda diğer önemli gelişmelerdir⁵³³.

Süleyman Demirel'in tek başına iktidar geldiği 1965 yılından, Mehmet Yazar'ın TOBB Başkanlığı'na (27 Mayıs 1979) kadar geçen zaman dilimin-

532 Koç- Baskıcı, **a.g.e.**, s.165.

533 Sönmez, **a.g.e.**, s.156-157.

de, yalnız Erbakan'ın Odalar Birliği Başkanlığı dönemi hariç olmak üzere TOBB Yönetim Kurulu, AP iktidarı tarafından belirlenmiştir. Bu durum İsmet Sezgin ile yapılan görüşmeden aktarıldığına göre TOBB'da Demirel'in hakimiyetinin bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Demirel tarafından hazırlanan TOBB'un seçim listeleri hem işverenler hem de bölgeler için oldukça önemli dengeler gözetilerek yapılmıştır. Çavuşoğlu'nun Mehmet Yazar ile yaptığı görüşmede DP iktidarında Menderes'in ve AP iktidarında Demirel'in Odalar Birliği üzerindeki etkisi karşılaştırılmış ve Menderes'in Odalar Birliği üzerindeki etkisinin AP lideri Süleyman Demirel kadar olmadığı belirtilmiştir. Çünkü Menderes direk tabandan çalışan, toplumdan tasvip alan, genel sempatisi olan bir lider olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle Menderes'in Odalar Birliğiyle fazla meşgul olmaya ihtiyacı yoktur⁵³⁴.

Dündar Soyer Süleyman Demirel'in Odalar Birliğinin sahibi gibi yönetimine çok karıştığını, tek seçici gibi liste hazırladığını ve o listenin seçilmesini sağladığını da belirtmiş anılarında. Soyer'in ifadesiyle Türkiye Odalar Birliği Süleyman Demirel dönemlerinde iktidarların sözcüsü olmaktan kurtulamamıştır. Ona göre eskiden Odalar Birliğini hükümet sözcüsü durumuna düşürenler sonraları siyasi partinin organı hâline getirmişlerdir⁵³⁵.

Dolayısıyla özel sektör yanlısı Adalet Partisi'nin iktidara gelişi odaların eski konumlarına geri çekilmelerine yol açmıştır. Bu konumda odaların toplumsal güçleri yeniden iktidardaki hükümetle ne derece özdeşleşmiş olduklarına bağlı hâle gelmeye başlamıştır. Taraflar arasında herhangi bir anlaşmazlık olmadığı için hükümetin iyi niyetine güvenmek iş adamlarını fazla etkilememiştir. Dolayısıyla Türkiye'de 1960'ların ikinci yarısında odalar, kolayca pasif bir konuma geçebileceklerini, çünkü nasıl olsa iktidardaki hükümetin özel sektör çıkarlarını koruduğunu düşünmektedirler. Fakat hükümetin özel sektörden yana olan tavrı özel sektör örgütlerine saygılı davranacağı anlamına gelmemiş ve bu kısa zamanda anlaşılmıştır. 1969 yılında Necmeddin Erbakan o zamana kadar yönetimi kontrol etmiş olan büyük iş adamları tarafından dışlandıklarını hisseden orta ve küçük ölçekli sanayi kuruluşlarının temsilcilerini etkilemiş ve AP delegelerine karşı Odalar Birliği seçimlerini kazanmıştır. Hükümet Erbakan lehine olan seçim sonuçlarına odalara karşı

534 Çavuşoğlu, a.g.m., s.131; Çavuşoğlu-Sezer, a.g.m., s.174-175.

535 Soyer, a.g.e., s.219.

saldırıya geçmek suretiyle tepki göstermiştir. Saldırının önemli bir boyutu odaların ithalat kontrolündeki yetkilerinin yeniden Ticaret Bakanlığına devredilmesidir. Odaları önemli bir gelir kaynağından yoksun bırakan bu kararın, kısa bir süre sonra Birlik yönetiminin Erbakan grubundan AP'nin desteklediği bir yönetimin eline geçmesiyle geri çekilmesi tepkinin açık göstergesidir⁵³⁶.

Erbakan'ın TOBB Başkanlığı olayına Dündar Soyer de anılarında yer vermiştir. Söz konusu yıllarda ülke bürokrasisinde yetişen ekonomistler, bürokratlar Odalar Birliği Genel Sekreteri olarak görev yapmaktadır. Birlik Genel Sekreterliği aynı zamanda bir icra yeri olduğu için o yıllarda çok büyük önem taşımaktadır. Nitekim bakanlık görevine kadar yükselen Cihat İren gibi kişiler genel sekreter olarak görev yapmışlardır. Böyle bir ortamda Odalar Birliğinde önemli bir mevki olan Türk sanayisine döviz tahsisi yapan Sanayi Dairesinin başına Demirel'in talimatıyla Necmettin Erbakan tayin edilmiştir. Bir süre sonra Başbakan Demirel'in ve o günkü Sanayi ve Ticaret Bakanı'nın önerisi ile Necmettin Erbakan Odalar Birliği Genel Sekreterliğine getirilmiştir. Soyer'in söylemine göre Erbakan Odalar Birliği Genel Sekreterliği süresinde Birlik Genel Başkanlığını elde edebilmek için yoğun bir çalışmaya girmiş ve bu konuda rol oynayabilecek grupların işlerini de yakından takip edip, isteklerini yerine getirmeye başlamıştır. Erbakan'ın önem verdiği ve kendileriyle kader birliği ettiği kişiler Mersin ve Adana çevresinde yoğunlaşmaktadır. Hepsi de başta Sakıp Sabancı olmak üzere döviz tahsislerinden aslan payını kapmanın peşindedirler. Soyer'in hatırladığına göre Adana Sanayi Odası Başkanı Sakıp Sabancı, Mersin Sanayi ve Ticaret Odası Başkanı Mustafa Sözmén, Güney Anadolu'daki oda görevlileri, Necmettin Erbakan'ı Odalar Birliği Başkanlığına getirmek için planlı programlı bir çalışma içine girmişlerdir. Bunlar Güneydoğu ve Orta Anadolu'daki Genel Kurul delegelerini de yanlarına alarak bir güç oluşturmuşlardır⁵³⁷.

Dündar Soyer Necmettin Erbakan'ın Odalar Birliği Başkanlığına seçilmesi ile ilgili gelişmelere de anılarında yer vermiştir.: "1969 yılında yapılan Odalar Birliği Genel Kuruluna sadece mali konuların görüşüleceği söylenerek da-

536 Buğra, **a.g.e.**, s.330-331.

537 Soyer, **a.g.e.**, s.221.

vet yapılmıştır. Bir kısım delegeler görüşmeler sırasında önceden hazırlanan bir tertiple çoğunluğun bulunmadığı bir sırada kendi taraftarlarının oyları gündemde olmamasına karşın, seçim maddesini gündeme aldılar ve bizim koridorda olduğumuz sırada yasal olmayan bir seçim yaptılar. Bu oldubittiye getirilen kanunsuz bir seçimdi. Gürültüler sokaklara taşıdı. Adeta kavga ediyorduk. Koskoca Odalar Birliği bir oldubittiye getirilerek başkan seçiyordu. Böyle bir tezgahla Odalar Birliği Genel Başkanlığına seçilen Necmettin Erbakan teşekkür konuşması için kürsüye çıktığında etrafında bu haksızlığa isyan eden bir grup olarak bizler onu kürsüden indirmeye çalıştık. Gürültüler arttığı sırada Erbakan'ın İmam Hatip okullarından ve kuran kurslarından getirip salonun belli köşelerine yerleştirdiği kalabalık bir grupta tanışmış olduk. Sonradan yaptıklarını dehşet içinde göreceğimiz dinci hareket işte böyle başlamış oldu. Hepsini bir ağızdan Erbakan'a arka çıkıyordu.” Konuyla hükümetin ilgilenmeye başlaması üzerine 1969 seçimlerinin öncesinde Erbakan odadan zorla çıkarılmıştır. Zaman zaman Erbakan'ın Odalar Birliği Başkanlığı için yeni tertipler peşinde olduğu söylenmiştir. Daha sonra da Erbakan Adalet Partisinden milletvekili olmak için adaylığı kazanmış, ancak Demirel tarafından veto edilmiştir. Bunun üzerine Konya'dan bağımsız olarak aday olmuş ve seçimi kazanarak Millet Meclisine girmiştir. Partisini kurmuş ve 1971 seçimleri sonunda anahtar parti durumuna gelmiştir⁵³⁸. Erbakan'ın kurduğu ilk parti olan Millî Nizam Partisi'nin kurulmasını teşvik eden ve genel başkanlık için Erbakan'ın ismini öneren kişinin Nakşibendi şeyhi Mehmet Zahit Kotku olduğu iddia edilmektedir⁵³⁹.

Necmettin Erbakan örneğinde olduğu gibi TOBB içinde artan bölünmeler, rakip iş adamları derneklerinin (örgütleri) çoğalması ve işlev sahaları, coğrafya ve işletme büyüklüğü boyunca fraksiyonelleşme eğilimi, Adalet Partisi koalisyonunu bir bütün olarak parçalamakla tehdit eden çatışma türlerinin bir mikro kozmosunu oluşturmaktadır. Adalet Partisi'nin ılımlı merkez hakkı politik tabanının erozyonu ve çoğunluk pozisyonunun ortadan kalkması, büyük ölçüde Türkiye'nin daha farklılaşmış ve daha bağımsız bir şekilde örgütlenmiş iş dünyasının siyasi dayanışmasındaki kademeli bir çöküşe bağlanmaktadır. Bu sanayi ve ticaret arasındaki artan çıkar çatışmaları, yeni

538 Soyer, **a.g.e.**, s.223-224.

539 Çavuşoğlu, **a.g.m.**, s.132.

özel sanayiciler derneklerinin artan militanlığı ve siyasi önemi ve iş adamları derneklerinin genel çıkarları teşvik etmek için ortak ekonomik ve politik programları şekillendirememeleri incelenerek en açık şekilde görülebilir⁵⁴⁰.

1960 yılların Türk sanayisi ve başkent Ankara açısından önem arz eden bir olayı da Ankara Sanayi Odası ile ilgilidir. Dönemin başlarında Ankara Ticaret ve Sanayi Odasında 27 Mayıs'tan önce tüccar kesimi ile sanayi kesimi arasında yaşanan tartışmalar yoğunlaşmaya başlamıştır. Tartışmalarda sanayiciler, odanın kendi sorunlarına duysuz kaldığını ve oda işleyişinde dikkate alınmadıklarını iddia etmektedirler. Ankara'da tüccar-sanayici çekişmesi 1962 yılından itibaren daha bariz olmaya başlamıştır. Söz konusu çekişmenin iki temel nedeni vardır. Bunlardan birincisinin sanayicilerin kendi odalarını kurma konusundaki faaliyetlerinin bu tarihte hız kazanmış olması, ikincisinin de İhtilâl'den sonra tüccarların kısmen etkisiz hâle getirilmelerinin kırgınlığı ile Odada tüccar etkinliğini yeniden kurmak çabaları olduğu düşünülmektedir. Artık meclis gündemine getirilen neredeyse tüm hususlarda bu ayrışmanın izlerini görmek mümkündür. Resmîleşme sürecine girmiş olan ayrılma faaliyetlerinin etkisinde başlayan 1963 yılında çatışmalar devam etmiştir. 20 Şubat 1963 tarihinde sanayi alanlarıyla ilgili yapılan müzakere sırasında ayrılma ilk defa zabıtlara da yansımıştır. Sanayi alanları konusunda İmar Bakanlığı tarafından Odadan istenen 60-70 bin liranın tüccar kesimi tarafından ödenmek istenmemesi, Odadaki manevi kopmanın son basamağıdır. İstanbul ve İzmir'den sonra üçüncü sanayi odası olan Ankara Sanayi Odasının 18/11/1963 olarak kabul edilen kuruluşu böylece gerçekleşmiştir⁵⁴¹.

Kuruluş sürecinin fikrî gerekçesini; Ticaret Odasında yeterli temsil edilmeme, sanayi sektöründeki sorunların ticaret sektöründekinden oldukça farklı olması ve bu sorunların hükûmete ve ilgili mercilere intikal ettirilip takip edilmesi isteği oluşturmaktadır. Ankara Sanayi Odasının kuruluşunun hukuki dayanağını ise 5590 sayılı Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu'nun ticaret ve sanayi odalarından ayrı olarak sanayi odalarının kurulabileceği hükmü

540 Bianchi, **a.g.e.**, s.252.

541 Koç- Baskıcı, **a.g.e.**, s.138-141.

oluşturmaktadır. Bu hükümden Aralık 1951'de İzmir, Mayıs 1952'de de İstanbul sanayicileri yararlanmışlardır⁵⁴².

5590 sayılı Kanun'un kabulünden sonra gerçekleşen pek çok ilkten biri de daha sonraki yıllarda rastlanmayan türdendir. 1961 Anayasası'nın sendika kurma ve toplu sözleşme ve grev hakkına istinaden ülke genelindeki sendika kurma heyecanının etkisiyle olsa gerek; Türkiye'nin o zamanki en büyük işveren örgütünde çalışanlar bir sendika kurarak haklarını aramak istemişlerdir.

8 Ocak 1965 tarihinde Ankara'da kurulan ve kısa adı Birlik-İş olan sendikanın 35 kurucusu Odalar Birliğinin çeşitli birimlerinde çalışan personelidir. Tam adı Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği İşçileri Sendikası'dır. Sendikanın amacı; üyelerinin ortak iktisadi, sosyal ve kültürel hak ve menfaatlerini korumak ve geliştirmektir. Sendikaya üye olabilmek için Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliğinin iş yerlerinde çalışıyor olmak gerekmektedir⁵⁴³. Sendikanın amacında daha sonra kapsamlı bir değişiklik yapılmıştır. Buna göre “milliyetçilik, devrimcilik, demokrasi ve insan hakları evrensel beyannameyi ilkelerine bağlı kalmak şartıyla işçilerin ve insanlığın refah, saadet, hürriyet, sulh ve medeni bir hayat seviyesine kavuşması, sosyal adalet ve sosyal güvenliğin bütün icapları ile kurulması, gerçekleşmesi, iş hukukunun gelişmesi ve her türlü istismarın ortadan kaldırılması için mücadele etmek, Birlik-İş'in başlıca görevidir. Irk, milliyet ve din farkı gözetmeksizin Türkiye'de Ticaret Odaları, Sanayi Odaları, Ticaret Borsaları ve Birliği ile ilgili iş yerlerinde çalışan kadın ve erkek işçileri teşkilatlandırmak, dayanışmayı temin etmek, Türkiye'nin içinde ve dışında hür düşüncelerle kurulmuş sendikalar ve sosyal kurumlar arasında dostluk, kardeşçe ilişkiler ve iş birliği duygularını arttırmak, Birlik-İş'in ilk görevidir⁵⁴⁴.”

542 Koç- Baskıcı, **a.g.e.**, s.146.

543 **Türkiye Ticaret Odaları Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği İşçileri Sendikası, BİRLİK-İŞ Ana Tüzüğü**, Ankara Sendika, 1967, s.3-13.

544 **Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları, Ticaret Borsaları ve Birliği İşçileri Sendikası (BİRLİK-İŞ) Ana Tüzüğü**, Ankara Sendika 1968(?), s.3-4.

TOBB'un bu sendikaya karşı olarak Tobir-İş sendikasını çıkardığı, bu sendikanın Birlik-İş'in ifadesiyle deneme aşamasını geçemediği, yapacağını yaptıktan sonra mahkeme kararıyla birlikte süresini, iş görme yeteneğini tamamladığı belirtilmiştir. Odalar Birliği işverenin sendika tarafından toplu sözleşme isteği kendilerine iletildiği anda, bu isteği bertaraf etmek ve hatta sendikayı yıkmak için elinde geleni yaptığı söylenmiştir. İddiaya göre Birlik-İş'in karşısına bir sendika çıkarılmış, bu sendikaya girmeleri veya Birlik-İş'ten çıkmalarını sağlamak için çeşitli baskılarla işçiler maddi ve manevi olarak rahatsız edilmiştir. Sendikanın gülünç bulduğu gelişme ise TOBB'un "benim iş yerimde çalışan sizler işçi değil, memursunuz, grev yapamazsınız, sendika kurmazsınız" iddiaları ile sendika aleyhine dava açmasıdır⁵⁴⁵. TOBB'un sahip olduğu kamu tüzel kişiliğinden yola çıkılarak böyle bir iddiada bulunduğu tartışılabilir; çalışan kamu sektöründe olsun özel sektörde olsun yine çalışandır. Birlik çalışana karşı tam bir işveren tavrı sergilemiştir.

II.4.4.5. Askerlerden Muhtıra ve 1970'li Yıllar

Yüksek Askerî Komutanın müdahale ettiği Mart 1971'e gelindiğinde, Türk ekonomisi on yıl önceki durumundan çok farklı bir görünüm arz etmektedir. Yapısal reformlar yapılmamasına karşın, tarımsal üretimin niteliği bile değişime uğramıştır. 1969'da makineyle tarım yapılan toprak miktarı yaklaşık 100.000 traktörle %30'a yükselmiştir. Sanayi sektörü de dönüşüm geçirmiş, iç pazar dar gelmeye başlamış ve dış fırsatlar arayışı içine girmiştir. 1971'de Türk ekonomisi bir dar boğazdadır ve çıkmak için yapısal reformlara ihtiyaç vardır. Türk burjuvazisi bunu kabul etmekle beraber modern kesimin temsilcileri (Demirel'in AP'si ve CHP'nin Ecevit'i destekleyen kesimleri) ile sağ partilerin (MGP, DP vb.) yönettiği geleneksel kesim arasındaki siyasi kutuplaşma bunun, rekabet eden partilere dayalı siyasal yaşam çerçevesinde gerçekleşmesini önlemektedir. Demokratik siyaset, ekonomik büyümeyle sosyal adalet isteyen sendikalar, radikal öğrenciler ve işçiler ile bunların partisi TİP gibi güçleri denetlemeyi de güçleştirmektedir. Bu nedenle, askerî müdahalenin amaçlarından biri, Türkiye'nin yeni bir kalkın-

545 **Birlik-İş Sendikası Çalışma Raporu, 5. Olağan Genel Kurul Çalışma Ve Mali Raporları (23/3/1969-11/5/1971)**, Birlik-İş, Ankara Tisa Matbaacılık, 1971, s.5-6.

ma evresine geçebilmesi için yapısal değişikliklerin uygulanabileceği siyasi bir ortam yaratmak olarak algılanmıştır⁵⁴⁶.

Türk Silahlı Kuvvetleri içinde de birtakım olağan dışı gelişmeler gözlenmektedir. 1971 Mart başında Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, Silahlı Kuvvetlerden 300 subaya hitaben bir konuşma yapmış ve Silahlı Kuvvetlerin birlik içinde olması gerektiğini söylemiştir. Ülkedeki ciddi durumdan söz ederek, “hiç endişeniz olmasın, gerekenler, vaktinde arzu ettiğiniz gibi yapılmaktadır. Anayasa ve demokratik rejim içinde gereken, gerektiği zaman yapılmaktadır...” ifadelerini kullanmıştır. Birkaç gün sonra Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç’ın Yüksek Askerî Şurayı 11 Mart’ta olağanüstü bir toplantıya çağırmış olduğu haberi verilmiştir. Yüksek Askerî Şûra; kaçırılan Amerikalılar, banka soygunları ve üniversite olaylarını görüşecektir. Yüksek Askerî Şûra normal olarak şubat ve ağustos aylarında olmak üzere yılda iki kere toplanmaktadır. Bu toplantıdan önce Tağmaç, 10 Mart’ta Silahlı Kuvvetler Komutanlarını ve 1. 2. ve 3. Ordu Komutanlarını bir toplantıya çağırmıştır. Ertesi gün Genelkurmay Başkanlığı Yüksek Askerî Şûra toplantısının aylar önce kararlaştırılmış olduğunu bildirmiştir. Ardından Yüksek Komuta Konseyi toplanmış ve burada Başbakanın ülkedeki durumla başa çıkmaya yeteneği olmadığı gerekçesiyle çekilmesi istenmiştir. 11 Mart’ta Yüksek Askerî Şûra toplanmıştır. Bu toplantı aslında 10 Mart’ta yapılan toplantının devamı niteliğindedir. 12 Mart’ta Genelkurmay Başkanı ve Silahlı Kuvvetler Komutanlarının Cumhurbaşkanı ve Meclis Başkanlarına verdiği muhtıra saat 13.30’da radyoda okunmuştur. 17.30’da komutanların ultimatomu üzerine Süleyman Demirel istifa etmiştir⁵⁴⁷. Muhtırayla yapılan 1971 Darbesinden sonra basında, Türkiye’de düzenin ve yasanın koruyucuları olarak görülen komutanlar ve onların kurmaylarının onuruna ticaret ve sanayi odaları tarafından verilen resmî ziyafetlerle ilgili haberler görülmüştür⁵⁴⁸.

Muhtıra’dan çok kısa bir süre sonra Nisan 1971’de Vehbi Koç, Selçuk Yaşar, Feyyaz Berker, Hikmet Erenyol, Nejat Eczacıbaşı, Raşit Özsaruhan, Melih

546 Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, Hil Yayın, İstanbul 2010, s.351.

547 Ahmad-Ahmad, **a.g.e.**, s.409-411.

548 Parla, **a.g.e.**, s.206.

Özkat, Osman Boyner, Sakıp Sabancı, Ahmet Sapmaz, İbrahim Bodur, Muzaffer Gazioğlu'nun Kurucular Protokolünü imzalamasıyla Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) kurulmuştur. Protokolü imzalayan üyeler Türkiye'nin demokratik ve planlı yollarla kalkınmasına ve Batı uygarlık seviyesine çıkarılmasına yardımcı olmak amacıyla kurulan "Türk Sanayicileri ve İşadamları Birliği" nin devamlılığını sağlamak ve görevlerini yürütmek üzere gerekli mali yardımları, mutabık kalınacak esaslar dâhilinde, ortak olarak yapacaklarını taahhüt etmişlerdir⁵⁴⁹.

1970'lerin başına kadar sermayenin örgütlendiği en önemli kuruluş olan Odalar Birliği, 1971'de TÜSİAD'ın kurulmasıyla ve 1970'lerde TİSK'in olgunlaşması ile eski öneminden çok şey kaybetmiştir. Bu sonuçta odalarda nüfuz sağlayamayan başta Koç, Yaşar, Eczacıbaşı gibi grupların TÜSİAD'ı oluşturup, onu etkin bir güç hâline getirmeleri rol oynamıştır. Döviz tahsisi gibi önemli işlevlerin 12 Mart döneminde odalardan alınmasının bu sonuçta etkili olduğu düşünülmektedir. Bununla beraber, odalar büyük sermayenin halen vazgeçemediği üstünlük ve baskı mücadelesi verdiği kuruluşlar olmayı sürdürmüştür⁵⁵⁰. Öke ise TÜSİAD'ın İstanbul başta olmak üzere Marmara Bölgesi'nin büyük sermaye gruplarının örgütü, TOBB'un da Anadolu tüccar ve sanayicisinin yani küçük ve orta boy sanayicinin sözcüsü olduğunu düşünmektedir⁵⁵¹. Büyük sermayenin vazgeçemediği Odalar Birliğinde en azından bölgesel düzeyde etkinlik mücadelesi devam etmiştir. Sabancılar Kocaeli ve Adana Sanayi Odalarında başkanlık koltuğunu elden bırakmamış, Yaşar ailesi Ege Sanayi Odasında etkinlik kurmuştur. Koç ise İstanbul Sanayi Odasında, daha çok profesyonel yöneticileri Şahap Kocatopçu, Ertuğrul Soysal gibi isimlerle etkinlik arayışında olmuştur. İstanbul Sanayi Odası, büyük sermayenin temsili açısından ilginç bir görünüm arz etmektedir. Örneğin Sakıp Sabancı, tüm çabalarına karşın 30 yıllık oda geçmişinde sadece 1 kez meclis üyeliğine seçilmiştir. Bu seçim de ancak mahkeme kararıyla gerçekleşmiştir. Koç, 27 Mayıs'ın ardından askerlerin atamasıyla bir dönem İSO Başkanı olmuştur. 27 Mayıs yönetimi Koç'un yardımcılığına da Eczacıbaşı'nı getirmiştir. Koç'un otuz yılda İSO yönetiminde ancak iki

549 tüsiad.org.tr; 26/05/2021.

550 Sönmez, **a.g.e.**, s.153-154.

551 Öke, **a.g.m.**, s.961.

dönem meclis üyeliği vardır. Eczacıbaşı ise üç dönem meclis üyeliği yapmıştır. Buna karşılık TÜSİAD kurulurken geri planda bırakılan Profilo'nun patronu Jak Kamhi İSO'da 20 dönem yönetim kurulu üyeliği yapmıştır. Dinçkök ailesi ile Bezmenler de İSO yönetiminde etkin gruplardır. Bununla birlikte İSO'ya daha sonra Bodur Grubu egemen olmuş, 1986'da Bodur Grubundan Ali Coşkun getirilmiştir⁵⁵².

Birlik bünyesinde yer alan dört farklı tür kuruluş; çalışma alanları üye sayıları ve en önemlisi temsil ettikleri ekonomik güç bakımından çok büyük farklılıklar göstermektedir. Örneğin İstanbul Ticaret Odası gibi üye sayısı 100.000'e yaklaşan güçlü kuruluşların yanı sıra, ilçe merkezlerinde kurulmuş olan ve üye sayıları Kanun'da belirtilen 100 üye taban sayısını pek aşmadığı tahmin edilebilecek çok küçük ticaret odaları da vardır. Birliğin kuruluş Kanunu çerçevesinde büyük odaların dışında tüm odalar, üye sayıları ve gelir seviyelerine bakılmadan, Birlik genel kurulunda bir oy ile temsil edilmektedir. Büyük odaların genel kurula katılımı ise 10 temsilci ile sınırlandırılmıştır. Bu düzenleme, küçük odaların ve tüccarların çoğunlukta olduğu odaların ağır bastığı bir genel kurul bileşimine yol açmaktadır. Örneğin 1973 yılında yapılan genel kurulda temsil oranları şöyledir: sanayi odaları 55 temsilci; ticaret odaları 166 temsilci; ticaret ve sanayi odaları 438 temsilci; ticaret borsaları 282 temsilci. Genel kurulun en önemli işlevinin yönetim kurulunun seçilmesi olduğu göz önünde bulundurulursa, Birliği esas itibarıyla küçük ve ticaret kesiminin ağırlıkta olduğu odaların temsilcisi olarak görmek mümkündür⁵⁵³.

552 Sönmez, **a.g.e.**, s.157.

553 Nitekim sanayi odaları, 5590 sayılı Kanun'un ayrı bir sanayi odaları birliği kurulmasına imkân verecek şekilde değiştirilmesi doğrultusunda çaba göstermiştir. Birlik bünyesinde yer alan üye kuruluşların, temsil ettikleri ekonomik gücün, gelirlerinin, üye sayılarının vb. önemli farklar gösterdikleri söylenmişti. Üye odalar büyüklüklerine göre gelirlerinin %2,5 ila %10 arasında değişen bir oranını Birliğe aidat olarak ödemekle yükümlüdürler. Ancak üye odaların ödedikleri aidatlar, Birliğin tüm gelirlerinin yaklaşık %50'sini teşkil etmiştir. Geriye kalan gelirler Birliğin çeşitli resim ve harçlar, gerekli resmî belgelerin düzenlenmesi karşılığı ücretler gibi kamu hukukuna dayanan gelir kaynaklarından sağlanır. 5590 sayılı Kanun Birliğin temel teşkilatını, işlevlerini tanımlamış olduğundan, üye kuruluşların bir kanun değişikliği olmadan Birlik organizasyonunda yeniden düzenleme yapma imkânı yoktur. Bu bakımdan Ticaret ve Sanayi Odaları, Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Bor-

Ahmad’ın naklettiği bilgilere göre; Vehbi Koç bugünlerde eğer Türk sanayisi Ortak Pazar rekabetine dayanmak istiyorsa, acil önlemler alınması gerektiğini söylüyor, reformlar hızla gerçekleştirilmediği takdirde Türkiye’de özel sektörün yok olacağını öngörüyordu. Özel sektör devam ederse, hükümet onun bütün girişimlerini desteklemeliydi. Türkiye’de serbest girişimin boyutu sınırlıydı ve özel şirketlerin en büyük ortağı devletti. Muhtıra’dan sonraki Erim’in programı, Türk ekonomisinin en gelişmiş kesimine, yani Koç gibi insanların temsil ettiği modern sanayi kesimine hitap ediyordu. Diğer kesimler için reform yapılması ihtimali özellikle toprak reformu, toprağın vergilendirilmesi, yabancı sermayeye ve bağlantılarına yönelik sınırlamalarla ilgili diğer söylemler tehlike arz ediyordu. Karaosmanoğlu, ekonomiden sorumlu Başbakan Yardımcılığına atandığında bu tehlike daha çok hissedilmişti. Bu nedenle Erim’in reform programı, güçlü bir muhalefetle karşılaşmıştır. Çünkü küçük bir azınlığı oluşturan en büyük girişimciler ve sanayicilerin dışındaki iş dünyası, programı kendi varlıklarına bir tehdit olarak görmüştür. Türkiye Odalar Birliği Başkanı Raif Önger, özel sektörün ülkenin ve ülkedeki demokrasinin garantisini olduğunu ileri sürmüş, bu garantiyi kaldırmaya yönelik herhangi bir girişimin ekonomiyi sarsacağını, istikrarı bozacağını ve milletin refahına zarar vereceğini belirtmiştir. Hükümetin Önger’in düşmanlık olarak yorumladığı yabancı sermayeye yönelik politikası da eleştirilmiştir. Verili bir girişimdeki sermayenin %51’inin Türklerin elinde olması üzerinde ısrar eden bir politika, yeni teknoloji açısından ülkenin yabancı yatırıma duyduğu ihtiyaç göz önünde bulundurulduğunda kendi kendini mahvetmektir. Önger’e göre açık kapı politikasına devam edilmelidir. Kısaca sermaye çevreleri hem birkaç dev şirketin elinde bulunan tekeli kapitalizmin büyümesinden, hem de yeniden devlet kapitalizmine vurgunun artmasından korkmaktadır. Büyük toprak sahipleri de hükümetin toprak reformu ve tarımsal gelirlerin vergilendirilmesi planlarına şiddetle karşı çıkmaktadır. Bu nedenle iş adamlarıyla büyük toprak sahipleri Erim hükümetine karşı güçlü bir muhalefet sergilemişlerdir⁵⁵⁴.

Erim, 11 Aralık 1971’de ikinci kabinesini ilan ettiğinde, “beyin takımı”ndan ve bürokratik reform düşüncesinden vazgeçmiştir. İkinci kabinede

salari Birliği’nin, temsil ettiği kuruluşların ötesinde başlı başına bir önemi ve gücü olduğunu değerlendirilmiştir. Öncü, a.g.m., s.1572.

554 Ahmad, a.g.e., s.367-369.

Karaosmanoğlu yoktur, Erim'in benimsediği planlar terk edilmiştir. Yeni kabine, Melen, Ergin ve Dikmen gibi katı muhafazakârları, ya da “beyin takımı”nın sahip olduğu gibi Meclis üzerinde yıpratıcı bir etkiye sahip olmayan sade bürokratlardan oluşmaktadır. Erim'in bu hükümetinde reformlardan vazgeçilmemiştir, sadece Meclis'e meydan okumaktan çok ikna ederek reformları gerçekleştirme şansının daha yüksek olduğu görüşünü benimsemiştir. Sanayicilerin aksine Türkiye'nin iş çevreleri, “Onbirler”in kabineden uzaklaştırılmasından memnundur. Yeni kabinede Dış Ticaret Bakanı olan Merkez Bankası Başkanı Naim Talu, ülkedeki enflasyondan “Onbirler”i sorumlu tutmuştur. Turhan Feyzioğlu'nun CGP'si, karalama taktikleri kullanarak, istifa eden bakanların yargılanmakta olan “aşırı solcular”la gizli ilişkilerinin olduğunu ileri sürmüştür. Birkaç istisna dışında, ülkedeki bütün ticaret odaları yeni kabineyi alkışlamış ve destek vereceklerini söylemişlerdir. Bu süreçteki etkilerine vurgu yapan Raif Önger Odalar Birliğinin 27. Genel Kurulunda: “Biz göreve geldiğimizde, Birinci Erim Hükümeti ve Onbirler iktidardaydı. Onbirlere karşı sert bir mücadele başlattık. İkinci Erim Hükümetiyle güzel bir diyalog kurduk. Bu yöndeki iş birliğimiz sürüyor” şeklinde övünmüştür⁵⁵⁵.

1971 Darbesinden sonra odaların ithalat kotalarının dağıtım yetkisi geri alınmıştır. Askerî müdahale bir yandan odaların kamu bürokrasisine ilişkin yetkilerini geri alırken, diğer yandan 1961 Anayasası'nın tanıdığı özgürlükleri sıkı bir denetim altına alan 1971 Anayasal değişiklikleriyle çıkar temsilî yetkilerini de büyük ölçüde sınırlamıştır. Bu Anayasal değişiklik aslında girişimci örgütlerden çok işçi sendikalarına yöneliktir. Yine de siyasi yetkililerin çıkar grubu faaliyetlerine olumlu bakmadıklarını göstermektedir. İş adamları da doğal olarak, partikülarist ilişkilere ağırlık vermeye ve dernek yönetiminin hükümete yakın kişilerden oluşmasına özel dikkat göstermeye başlamışlardır. Bu koşullarda özel sektöre mesafeli olan bir partinin iktidara gelmesi, girişimci derneklerine tanınan ayrıcalıkların iyice kısıtlanması anlamına gelmektedir. Nitekim Ecevit'in başkanlığındaki CHP ile Necmeddin Erbakan'ın başkanlığındaki Millî Selamet Partisi Koalisyonu döneminde iş adamlarıyla politikacılar arasında iki tarafın da yükselttiği bir düşmanlığın hüküm sürdüğü bu dönemde, odalar ellerinde kalan son iki ayrıcalığı da

555 Ahmad, **a.g.e.**, s.373-374.

kaybetmişlerdir. Önce ithal malları fiyat listelerinin hazırlanması yetkileri geri alınmıştır. Sonra da resmî bir gazete olan Ticaret Sicili Gazetesi'ni çıkarma yetkisini kaybetmişlerdir⁵⁵⁶.

Türkiye'de siyasal yaşam 60'lar ve 70'ler boyunca 1961 Anayasası'nın sağladığı görece özgürlük ortamında şekillenmeye başlamıştır. Bu görece özgürlük ortamında TOBB'un sağ ve sol arasında gittikçe belirginleşen siyasal saflaşmada, hükümetle her zaman iyi ilişkiler geliştirmeye çalışan etkin bir sağ örgüt olarak yer aldığı söylenmektedir. Ekonomi politikaları açısından TOBB, merkezîyetçi ve ulusal kalkınmacı kesime daha eleştirel bir tutum takınırken, siyasal olarak milliyetçi cepheyi desteklemiştir. TOBB'un genel eğiliminin merkez sağ partilerden yana olup, bu partiler arasında ise Doğru Yol Partisi (DYP) ağırlığı görülmektedir. Her TOBB genel kurulunda başkanlığa aday olan insanların açıkça olmasa da "Beyefendi'den icazet alması" bu yapının yansımasıdır. Yükselen sol harekete karşı sert bir antikomünist tutum takınmıştır. İşçi sendikalarının taleplerine TUSİAD'tan çok daha sert tepki göstermiştir⁵⁵⁷. TOBB'un ve TUSİAD'ın üyelerinin tamamen birbirinden farklı kişiler olmadığı düşünülürse bir anlamda tüm sermaye çevreleri adına tepki gösterilmiş olmaktadır.

Muhtıra sırasında TOBB Başkanı olan Medeni Berk'ten sonra tam bir yıl (Erim Hükümetleri döneminde) başkanlık yapan Raif Önger'den sonra Sezai Dıblan 1972 Mayıs'ından 1979 Mayıs'ına kadar TOBB Başkanlığını sürdürmüştür. Çavuşoğlu'nun Mehmet Yazar ile yaptığı görüşmeden aktardığı bilgiye göre; Odalar Birliği Başkanı Sezai Dıblan, Süleyman Demirel'e çok yakın, Demirel'in emrinde bir insandır. Sezai Dıblan'ın Odalar Birliği Başkanlığında, Odalar Birliği "AP'nin yan bir siyasal organı" şekline dönüşmüş, oldukça pasif kalmıştır⁵⁵⁸. Aslına bakılırsa TOBB'u oluşturan tüccar-sanayici kesimi kendi bulunduğu mahalde bir siyasal partinin il başkanı, yani fiilen siyaset yapan kişiler olduğu için siyasetle iç içe olmuştur. Doğal olarak siyasetin dışında kalması beklenemeyecek olan TOBB camiasından siyasete giren birçok devlet adamı olmuştur. Bunlar arasında Mehmet Yazar, Ersin Faralyalı, Necmettin Erbakan, Yılmaz Ergenekon, Ömer Barutçu,

556 Buğra, a.g.e., s.331-332.

557 Çulha Zabçı, a.g.m., s.179-180; Öke, a.g.m., s.961.

558 Çavuşoğlu, a.g.m., s.132; tobb.gov.tr; 26/05/2021.

Orhan Kilercioğlu, Mehmet Batallı, Şadi Pehlivanoğlu, Haluk Müftüler, Mehmet Çebi, Feridun Alpat gibi isimler sayılmaktadır⁵⁵⁹.

II.4.4.6. 12 Eylül ve 1980'li Yıllar

Boratav'a göre burjuva demokrasileri feodal toplumla arasındaki tüm siyasi, ideolojik ve hukuki bağların kopması demek olan demokratik devrimler sonucunda oluşmaktadır. Uzun mücadeleler karşılığında olsa da emekçi sınıfların etkili ekonomik ve siyasi örgütlenmesine ve iktidara rakip ya da ortak olmasına imkân veren bir dengeye dayanır. Türkiye'de ise emekçi sınıflar Cumhuriyet'in ilk 25 yılını kapsayan reformcu ve otoriter bir paternalizmi izleyen "parlamentar popülizm" içinde siyaset sahnesine etkili bir şekilde çıkabilmişlerdir. Popülist rejimin burjuva demokrasinden temel farkı; emekçi sınıfların somut ve örgütlü siyasi mücadeleler sonunda belli hakları alan değil, egemen sınıfların inisiyatifinde sadece ödünler verilen aktörler olmalarıdır. İktidar, egemen sınıfların tekelindedir ve paylaşılmaz. Ancak ekonominin genişleme konjonktürlerinde halk sınıflarının görece durumlarını değilse bile mutlak gelir düzeylerini sürekli olarak ilerletecek mekanizmalar geliştirilir. Egemen sınıfların denetimindeki bu mekanizmalar siyasi istikrar ve sosyal barış için gereklidir. Bu denetimin zayıfladığı, emekçi sınıfların ekonomik mücadeleleri egemen sınıfların kabul edebileceği ölçüleri aşan kazanımlar sağlamaya başladığında veya bu mücadelelerin bağımsız siyasi biçimler olarak demokratik devrimci bir dönüşüm ihtimalinin biraz da olsa güçlendiği durumlarda popülizm biter. Askerî darbeler aracılığıyla tutucu otoriter bir rejim gündeme gelir ve/veya finansal/ekonomik krizler gerekçe gösterilerek ABD-IMF-Dünya Bankası ekonominin yönetimini devralır ve sermaye sınıflarının taleplerini yerine getirir. Birtakım ulusal farklılıklar olabilmekle beraber genel olarak bu sürecin popülist rejimleri burjuva demokrasileri doğrultusunda dönüştüremeyen çoğu üçüncü dünya ülkesinin, özellikle Latin Amerika ülkelerinin yaşadığı gözlenmiştir. Türkiye'de ve benzer üçüncü dünya ülkelerinde millî nitelikte bir burjuvazinin geç oluşması ve zayıf kalması sonucunda burjuvazi üstlenilmesi beklenen tarihi misyon (ve en başta burjuva devrimi) hep başka sınıflara devredilmiştir. Bunun sonucunda devlet ve küçük burjuva aydınları ile burjuvazi arasında Batı'daki örneklerinden farklı karmaşık bağlantılar, vesayet ve temsil ilişkileri doğmuş-

559 Öke, a.g.m., s.961.

tur. Burjuvazi Türkiye'de güçlü bir sınıf hâline gelirken bile gücünü tam rekabet koşullarında ekonomik etkinliğini veya üstünlüğünü sürekli kanıt-
lama zorunluluğundan kaynaklanan bir dinamizmden değil, devletin ken-
disine sağladığı özel imkânlardan kazanmıştır. Dolayısıyla başarısı bu me-
kanizmaya ulaşmasına ve onu etkilemesine bağlı olarak değişmiştir. Türkiye
burjuvazisinin emek vermeden sağladığı kazanç veya rant arayan özellikleri
yirmi küsur yıllık neo-liberal deneyim süresince daha da artmıştır⁵⁶⁰.

Türkiye'de iktisadi anlamda 1960'lı ve 1970'li yıllar, sanayileşmenin önce
yaygınlaştığı sonra derinleşmeye başladığı yıllar olmuştur. Dönem sonunda
sanayinin millî hasıladan aldığı pay tarıma yaklaşmış, makine yapan makine-
ler yapmak ve ağır sanayiye yönelmek, siyasi sloganlar seviyesinden planlama
sürecine ve uygulamaya geçmeye başlamıştır. Ancak bu gelişme çok önemli
çarpıklıkları ve geri kalmışlık unsurlarını da içermektedir. Siyasi anlamda
ise parlamenter popülizm 1971 yılında iki buçuk yıllık, 1980'de ise daha
uzun süreli kesintiye uğramış ve bu modelin uzun dönemli istikrar unsur-
larını içermediği ortaya çıkmıştır⁵⁶¹. Ekonomik sıkıntılar 1977'den itibaren
artarak 1980'de doruk noktasına varmıştır. Üretim ve dolayısıyla Türkiye
ekonomisi durma noktasına gelmiştir. Yüksek enflasyon, kredi kanallarının
kapanması ve dış borç krizi, döviz ve enerji darboğazları gibi olgular iç pazara
dönük ithal ikameci sanayileşme modelinde değişikliğe gidilmesi gerektiği
düşüncelerini güçlendirmiştir⁵⁶².

Dönemin hükümetlerinden biri olan AP'nin yeni azınlık hükümetini
Demirel kurmuştur. Diğer sağ partiler dışardan destekledikleri için, bu
hükûmete III. Milliyetçi Cephe ya da "Örtülü Milliyetçi Cephe" de den-
miştir. Bu hükümetin felç hâline gelmiş ekonomiyi düzelterbilmesi için bir
istikrar programı uygulamaktan başka çaresi yoktur. Nitekim 1971-73 yıl-
larında Dünya Bankası'nda çalışmış olan ve o sırada Başbakanlık Müsteşarı
ve Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşar Vekili olan Turgut Özal, 24 Ocak
Kararları diye tanınan istikrar paketini hazırlamıştır⁵⁶³. Bu pakette 24 Ocak
1980 tarihinden itibaren uygulanmaya başlanan "serbest piyasa ekonomisi"

560 Boratav, **a.g.e.**, s.221-223.

561 Boratav, **a.g.e.**, s.214.

562 Koç- Baskıcı, **a.g.e.**, s.201.

563 Akşin, **a.g.e.**, s.149-150.

görüŖü altında yeni liberal formüllere başvurulmuŖtur. Yeni liberal formül, “daha az devlet, daha çok özel giriŖim” Ŗeklinde formüle edilmektedir. Bu görüŖe göre devlet piyasaya müdahale etmeyecek, monopollerle mücadelede uluslararası ticaretin önündeki engelleri en aza indirmek için rekabetin ortaya çıkmasını sağlayacak, elindeki tüm iŖletmeleri özel sektöre devredecek, sıkı para politikası izleyecek ve gelir dağılımına düşük gelirli lehine müdahale etmeyecektir. Yeni liberallere göre devletin küçülmesi, devletin güçsüzleşmesi anlamına gelmemektedir. Devlet piyasa mekanizmasının düzgün iŖleyiŖini sağlayabilmek için güçlü olacaktır⁵⁶⁴.

TOBB, 24 Ocak 1980 tarihinde uygulamaya konan bu ekonomik istikrar programının daha önceki yıllarda uygulanmaya konan istikrar tedbirlerinden çok önemli farklılıkları olduğunu düşünmektedir. Buna göre daha önceki yıllarda uygulanan ekonomik politikalar kısa sürede ekonomik istikrarın sağlanmasına yönelik olmuŖ, ancak temel ekonomik tercihlerde köklü ve uzun vadeli değişiklikler amaçlanmamıŖtır. Ekonomik istikrarın sağlanmasından sonra ekonomik büyümenin hızlandırılmasına önem verilmiŖ, ancak yatırımlar sağlıklı finansman kaynaklarına dayandırılmadığı için bir süre sonra ekonomik istikrar tekrar bozulmuŖ ve ekonomide önemli darboğazlar ortaya çıkmıŖtır. 24 Ocak 1980 yılında uygulanmaya konan istikrar programı ise ekonomik istikrarın sağlanması yanında temel ekonomik model ve tercihlerde uzun vadeli ve köklü değişiklikleri de amaçlamıŖtır⁵⁶⁵.

Yeni ekonomik programın temel felsefesi; giderek gerçek bir piyasa ekonomisinin kurulmasıdır. Bu nedenle devletin ekonomiye olan doğrudan müdahalelerinin azaltılarak, kaynak dağılımında fiyat ve piyasa mekanizmasının kullanılmasına ağırlık verilmesi esas getirilmiŖtir. Yeni ekonomik program sanayileŖme stratejisinde de birtakım değişiklikler öngörmüŖtür. Ucuz döviz, ucuz kredi ve hızla genişletilen iç talebe dayanan ithal ikamesi yönündeki sanayileŖme stratejisinden, dıŖa açık ihracata dönük sanayileŖme stratejisine geçilmiŖtir. Özellikle emek-yoğun, yerli hammaddelelere dayalı ve dünya pazarlarında rekabet gücü olan sanayi kollarına öncelik verilmiŖtir. Bu nedenle yeni sanayileŖme stratejisine uygun olarak sanayide orta ve uzun

564 Z. Dinler 1997’den aktaran, Meltem Tekerek, **12 Eylül ve Ekonomi Politikaları**, Berikan Yayınevi, Ankara 2013, s.127.

565 İktisadi Rapor, TOBB, Ankara 1983, s.1.

vadede bünyesel değişimin piyasa mekanizması içinde sağlanmasına yönelik politika ve tedbirlere ağırlık verilmiştir. Bu açıklamalar 24 Ocak 1980 ekonomik programının kısa dönemde istikrarı sağlayacak hedefler ve tedbirler sunması yanında, uzun sürede uygulamaya devam edilmesi gerekli bir kalkınma stratejisini de açıkça belirlediğini göstermektedir⁵⁶⁶.

Bugünlerde ülkedeki şiddet ve yıldırma olaylarının yoğunluğu devam ederken 12 Eylül Darbesi'ni yapan Genelkurmay Başkanı Kenan Evren; günde 20 kadar, 2 yılda 5241 kişinin tedhişe kurban gittiğinden şikâyet edecektir. Evren'in darbe gerekçesi olarak öne sürdüğü hususlardan biri de Fahri Korutürk'ün Nisan 1980'de görev süresini doldurması üzerine, TBMM'nin 12 Eylül'e kadar sayısız seçim yapılmasına rağmen yerine bir cumhurbaşkanı seçmemesidir⁵⁶⁷.

Ekonomik ve siyasal gerginliklerin arttığı bugünlerde TOBB'da bir yönetim değişikliği söz konusu olmuştur. Odalar Birliğinde haklarının savunulmadığını düşünen Koç, Eczacıbaşı gibi önemli sanayiciler Mehmet Yazar'ı Odalar Birliği Genel Başkanı yapmak suretiyle Odalar Birliğine hâkim olmak istemişlerdir. Değişen dünyada o zamana kadar esnaf ve tüccarla yürütülen işler artık değişmek durumundadır. Demirel'in onaylamayacağı hiç kimse, Odalar Birliğine genel başkan olamayacağı için Sakıp Sabancı, Saadettin Bilgiç, Hüseyin Özalp'in yer aldığı bir grup Demirel ile Yazar'ın adaylığı için görüşmüşlerdir. Çavuşoğlu'nun Mehmet Yazar ile yaptığı görüşmeden aktardığına göre; Demirel "Mehmet Yazar'ı ikna ederseniz benim için sakınca yok" diyerek Yazar'ın adaylığına onay vermiştir. 26 Mayıs 1979 günü başlayan Odalar Birliği 34. Genel Kuruluna hükümet adına (III. Ecevit Hükümeti) adına CHP'den hiç kimse katılmazken; AP'den 20'den fazla milletvekili katılmıştır. 27 Mayıs'ta Odalar Birliği Başkanlığına Ankara Sanayi Odası Başkanı Mehmet Yazar seçilmiştir. 80'li yılların ortalarına kadar TOBB Başkanlığını yürüten Mehmet Yazar'dan önce Odalar Birliğinde tüccar kesim hâkimdir. Yazar, Odalar Birliğinde azınlıkta kalan sanayici kesimi temsilen Odalar Birliği Başkanlığına getirilmiştir⁵⁶⁸.

566 İktisadi Rapor, TOBB, Ankara 1983, s.1-2.

567 Akşin, a.g.e., s.150.

568 Çavuşoğlu, a.g.m., s.132-133.

Mehmet Yazar'ın ilk yönetim kurulunda bulunan isimlerden; İlker Sencer AP Milletvekili Hüseyin Özalp'ın yakını olarak, Aydın Doğan İstanbul Ticaret Odası Başkanı Nuh Kuşçulu'nun, Abdullah Öngen ve Tefvik Solaksubaşı ise Demirel ekibinin tavsiyesiyle listeye giren isimlerdir. Yazar'ın ilk yönetim kurulu listesine müdahale edilerek, 1984 yılında TOBB Genel Kurulundaki kulisler sonucunda, ANAP'a yakın 2 kişinin listeye girmesi sağlanmıştır. Fakat Yazar, diğer yönetim listelerini hiçbir baskı gelmeden kendisinin oluşturduğunu Çavuşoğlu ile yapılan görüşmede söylemiştir. Çavuşoğlu'nun Yazar'la yaptığı görüşmeden naklettiği diğer bilgiye göre; Yazar'ın kendisi ve onu destekleyen sanayici kesim bir meslek kuruluşu olan odaların siyasetle ilişkisi olmaması, bir siyasi partinin organı gibi davranmaması gerektiğini düşünmektedir. Oysa Odalar Birliğinde AP kadroları çoğunluktadır. Bu nedenle Yazar'ın ilk hedefi, Odalar Birliği'ni AP'nin bir yan kuruluşu olmaktan çıkarmak olmuştur. Demirel'den "Beni sıkıntıya koyma da ne yaparsan yap" yanıtını alan Yazar, ilk olarak 150 ile 200 arasında kişiyi görevden almıştır⁵⁶⁹.

12 Eylül 1980'e gelindiğinde Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu'nun verdiği yetkiye dayanarak kendisine verilen Türkiye Cumhuriyeti'ni koruma ve kollama görevini Yüce Türk Milleti adına emir ve komuta zinciri içinde ve emirle yerine getirme kararını almış ve ülke yönetimine bütünü ile el koymuştur⁵⁷⁰.

TOBB Başkanı Mehmet Yazar, gecikmeden Devlet Başkanı, Genelkurmay ve Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Orgeneral Kenan Evren'e bir telgrafla başarı dileklerini iletmiştir. Ayrıca TOBB'un Türk Silahlı Kuvvetlerinin başarılı olması için her türlü destek ve çabayı göstereceğini bildirmiştir. Yazar, telgrafında ayrıca Devlet Başkanı Evren'in TRT Radyo ve Televizyonundan yaptığı ilk konuşmada yer alan tüm görüşlerine katıldıklarını belirtmiştir⁵⁷¹.

Darbeden sonra kurularak 1983 yılı sonuna kadar görevde kalan Ulusu Hükümetinde; ekonomik istikrar paketini hazırlayan Turgut Özal, Zeyyat Baykara ile devlet bakanlığı ve başbakan yardımcılığı görevini üstlenmiştir.

569 Çavuşoğlu, a.g.m., s.133.

570 Tekerek, **12 Eylül ve Ekonomi Politikaları**, s.143.

571 **Cumhuriyet**, 15 Eylül 1980.

Maliye Bakanlığı görevini Kaya Erdem ile Adnan Başer Kafaoğlu yürütürken, Sanayi ve Teknoloji Bakanı daha önceki darbe hükümetinde de görev yapmış olan TİSK Başkanı Şahap Kocatopçu ile Mehmet Turgut'tur⁵⁷². Çıkarılan bir kanunla demokratik, laik hukuk devletinin kurulması için gerekli hukuki düzenlemelerle Anayasayı, Siyasi Partiler ve Seçim Kanunlarını yapmak üzere varlığı genel seçimlerde kurulacak TBMM fiilen göreve başlayınca sona erecek olan Kurucu Meclis kurulması kararlaştırılmıştır. Kurucu Meclis Millî Güvenlik Konseyi ile 160 üyeli Danışma Meclisinden oluşacaktır⁵⁷³.

1982 Anayasası genel ruhuna uygun bir şekilde kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının neyi yapıp yapmayacağını hiçbir boşluktan yararlanmaya meydan bırakmayacak şekilde 135. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve üst kuruluşlarının amacı; belli bir mesleğe mensup olanların müşterek ihtiyaçlarını karşılamak, mesleki faaliyetlerini kolaylaştırmak, mesleğin genel faaliyetlere uygun olarak gelişmesini sağlamak, meslek mensuplarının birbirleri ile ve halk ile olan ilişkilerinde dürüstlüğü ve güveni hâkim kılmak üzere meslek disiplini ve ahlakını korumak maksadı ile kurulmuşlardır. Anayasa böylece meslek kuruluşlarının faaliyet alanlarının sınırını çizmiştir. Kanunla kurulan meslek kuruluşları; organları kendi üyeleri tarafından kanunda gösterilen usulle göre yargı gözetimi altında ve gizli oyla seçilen kamu tüzel kişilikleridir. Meslek kuruluşları amaçları dışında faaliyette bulunamazlar, organlarının seçimlerinde siyasi partiler aday gösteremezler. Bu kuruluşlar üzerinde devletin idari ve mali denetimine ilişkin kurallar kanunla düzenlenir⁵⁷⁴.

Bunun yanında 80'li yıllarda 5590 sayılı Kanun'un içeriğinde önemli değişiklikler yapılmıştır. 24/12/1981 tarihli 2567 sayılı Kanun ve Turgut Özal Hükümeti döneminde getirilen 25/04/1986 tarihli 3277 sayılı Kanun'la 5590 sayılı Kanun'un içeriği nerdeyse tamamen değiştirilmiştir. Özellikle

572 İrfan Neziroğlu- Tuncer Yılmaz, **Hükümetler- Programları VE Genel Kurul Görüşmeleri**, C 7, TBMM Yayınları, Ankara 2013, s.5943-5945.

573 Kili-Gözübüyük, **a.g.e.**, s.266-267.

574 Yukardaki açıklama 23/7/1995 yılındaki 4121/13. md sayılı düzenlemeye göredir. Maddenin düzenlemeden önceki hâli ve diğer ayrıntılar için Bknz. Kili- Gözübüyük, **a.g.e.**, s.348, 387; anayasa.gen.tr/1982ay.htm; 27/10/2020.

25/04/1986 tarihli 3277 sayılı Kanun Özal Hükümetinin Birliğe ilişkin politikasının bir sonucu olarak şekillenmiştir. Düzenleme Birlik yönetimi ile hükümet arasındaki çekişmeye son verecek ve Birlik içinde hükümetle daha uyumlu bir yönetimin seçilmesine imkân verecek bir temsil sisteminin oluşturulması amacını taşımaktadır. Kanun'la Birliğin organları ve seçim sisteminde radikal değişiklikler söz konusu olmuştur⁵⁷⁵.

Boratav'ın tespiti; askerî rejimin, 24 Ocak Kararları ile başlayan politikaları, 1977-1979 krizine sermayenin talepleri doğrultusunda cevap verecek şekilde sürdürdüğü yönündedir. Bu durum esas olarak işgücü piyasasının ekonomi dışı yani askerî ve siyasal yöntemleri uygulamasıdır. Sendikal faaliyetlerin askıya alınması, DİSK yöneticilerinin yargılanması, grev yasağı, ücret belirlenmesinin toplu sözleşme düzeninden Yüksek Hakem Kurulu'na (YHK) kaydırılması bu uygulamalara örneklerdir. 1982 Anayasası'nın sermaye-emek ilişkilerinde emek aleyhtarı hükümleriyle askerî rejimin çalışma hayatına ilişkin olarak çıkardığı yasal düzenlemeler, iş gücü piyasasının yasal ve kurumsal yöntemlerle disiplin altına alınması çabalarından bazılarıdır. Bu politikalarla ilgili düzenlemelerde askerî yönetim TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği) ve TİSK (Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu) lobilerinin görüşlerine değer vermiştir. Türk-İş yönetimi ise sendikal aidatların check-off sistemiyle kesilmesi gibi önemsiz ödünler karşılığında sermayenin ve askerî rejimin uygulamalarına tepki göstermemiştir⁵⁷⁶.

24 Ocak Kararlarının etkin olarak uygulandığı 1980-1988 aralığında dışa açık ve rekabete hazır yerli sanayi oluşturmak ve mevcut sanayiye tam kapasitede çalıştırmak için gereken reformların hemen hemen tamamı hayata geçirilmiştir. 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi'nden sonra askerî vesayet altında uygulanan politikalarla, önce sendikaların faaliyetleri ve grev hakları yasaklanarak ücret ve maaş artışları denetim altına alınmış; tarımda uygulanan taban fiyatları ve destekleme alımlarının alanı daraltılmıştır. Kısa vadede piyasadaki kıtlık ve karaborsa ortadan kaldırılmaya çalışılırken uluslararası piyasalardan sağlanan kredilerle acil dış finansman sorunları aşılmaya çalışılmıştır⁵⁷⁷.

575 Alkan, **a.g. t.**, 100, 102.

576 Boratav, **a.g.e.**, s.150-151.

577 Koç- Baskıcı, **a.g.e.**, s.201.

Ancak yine de çok geçmeden iş çevresinin 24 Ocak uygulamalarıyla ilgili sorunları odaların da aralarında bulunduğu çeşitli platformlarda dile getirilmeye başlanmıştır. Ulugay gazetelerde yer alan haberlerden ticaret ve sanayi odalarının temsilcilerinin sorunlarını derleyerek aktarmıştır. Buna göre 1981 yılında yapılan İstanbul Sanayi Odası Meclis toplantısında sanayicilerin ve özel sektörün açmazları söz konusu olmuştur. İSO Yönetim Kurulu Başkanı Şaban Çavuşoğlu hemen bütün sanayicileri yakından ilgilendiren banka ve faizler konusunu gündeme getirmiş, bankaların devletleştirilmesi önerisi tartışmalara neden olmuştur. Ancak daha sonra yaşanan gelişmelerden sonra İSO Meclisinde “Murtaza Çelikel tarafından dile getirilen “faizlere ve bankalara devlet müdahalesi” konusunda gösterilen aşırı tepki ilginç bulunmuştur. Çünkü iş çevreleri artık bu soruna öyle ya da böyle çözüm bulunmasını istemektedir. Ulugay’a göre bu durumda “serbest rekabete bağlılık bıçak kemiğe dayanıncaya kadar sürüyor, ondan sonra devlet göreve çağrılıyordu. Devletin ya da devlet bankalarının serbest faize dayanamayarak sarsıntı geçiren büyük özel şirketlerin kurtarılması için göreve çağrılmaları da aynı şekilde ilginç olarak değerlendirilmiştir. Bu sırada Şili’de Pinochet yönetiminin “devletin ekonomiden uzak durması” esasını yok sayarak ülkenin dört büyük bankasıyla Türkiye’deki bankerlik kuruluşlarına benzetilen dört büyük finans kuruluşunu devlet denetimine alması hatırlatılmıştır. İSO Meclisinde yapılan tartışmalar sırasında Ertuğrul Soysal’ın söylediği sözlerin de üzerinde ayrıca durmak gerekmektedir. Soysal “...24 Ocak’a kadar bütün hükümetler bizi himaye ettiler. %10 oranında öz sermaye kullanarak iş başardık. Millet yemedi, içmedi, elindeki imkânı faiz yoluyla bize aktardı. Şimdi de içimizden ‘bizi gene himaye etseler’ düşüncesi geçiyor...” diyerek malumu ilan etmiştir. Sanayicilerin tek sorunları bankalar ve faizler değildir. Transferler yavaşlamıştır, dış kredi kullanımı durmuş, ihracat kredileri yavaşlamıştır⁵⁷⁸.

1981 yılı sonuna doğru İstanbul’da yapılacak olan bankalar arası toplantı öncesi iş çevrelerinin bankalarla ve faiz uygulamalarıyla ilgili sorunları devam etmektedir. İSO Meclis Başkanı İbrahim Bodur “...Bu ekonomi politikasına bazı revizyonlar artık getirilmelidir. Külâhı önümüze koyup düşünmenin zamanıdır. Burada devletin de yapabilecekleri var. Vergi mi indirecekler, ne

578 Ulugay, a.g.e., s.82-84, 96-98.

edeceklerse etsinler, halletsinler bu işi. Bunları söyleyince de Turgut Bey kızıyor...” diyerek İSO seçimleri öncesinde sanayicilere tercüman olmuştur. İSO Yönetim Kurulu Başkanı Şaban Çavuşoğlu, sanayinin dışa açılmasının 6-7 yıllık bir iş olduğunu belirterek faizler gibi daha kısa vadedeki sorunların da göz ardı edilmemesini istemiştir. Vehbi Koç da “şirketler için bunalım had safhada, vatandaşın durumunu ise pek yakından bilmiyoruz” demiştir. 1982 yılında İSO Yönetim Kurulu Başkanı Nurullah Gezgin 12 Mart günü Başkanlıkta yapılan toplantıdaki konuşmada ekonomik sorunlarla ilgili bazı tespitlerini sıralamıştır. İSO'nun çözüm önerileri arasında sıkışık durumdaki kuruluşların banka borçlarının Merkez Bankasında bir fon kurularak konsolide edilmesi yer almaktadır. En büyük sorunlardan biri olan banka ve banker konusunda Özal “şu anda lüzumsuz faiz yarışı önlenmiştir, ancak bankalarımızın bu boşluğu doldurmaları ve rekabeti kaybetmemeleri gerekmektedir. Bankalarımız daha riskli alanlarda kredi sağlamalıdır...” derken, Odalar Birliği Başkanı Mehmet Yazar da “kredi dağılımı ve kredi maliyeti konusunda bankalardan şikâyetler devam ediyor. Bankalarımızın daha rasyonel ve verimli çalışmaları şarttır” demiş, İstanbul Ticaret Odası Yönetim Kurulu Başkanı Nuh Kuşçulu ise “bankaların bloke mevduat gibi çeşitli kombinezonlarla gerçek faizi artırıcı uygulamalara başvurmalarının önlenmesini” istemiştir⁵⁷⁹.

24 Ocak Kararlarının ikinci yıl dönümüne rastlayan günlerde konuyla ilgili fikir beyan edenlerin değerlendirmesi ortaktır. Danışma Meclisinde bütçeyle ilgili eleştirileri yanıtlayan Turgut Özal, “12 Eylül olmasa bu ekonomik programın neticelerini alamazdık...” derken Danışma Meclisi Bütçe-Plan Komisyonu Başkanı Mustafa Aysan, Danışma Meclisi üyesi Dündar Soyer de aynı düşünceyi paylaşmıştır. İSO Başkanı İbrahim Bodur “24 Ocak Kararlarının alınması kadar 12 Eylül'den sonraki yönetimin bunlara devamlılık sağlamasının da büyük önem taşıdığını, 12 Eylül'den sonraki yönetimin bu kararların başarısını iki kat artırdığını” söylemiştir. Rahmi Koç da 12 Eylül öncesiyle sonrasını karşılaştırarak, 12 Eylül öncesinde; demokratik bir sistem altında karar almak, yönetmelik çıkarmak gibi işlemlerin uzun sürede gerçekleştiği, ekonomik yaklaşımın politik yaklaşımdan sonra geldiği, 12 Eylül'den sonra ise alınan kararların parlamentodan geçmesi zorunluluğu

579 Ulugay, a.g.e., s.48-49, 92-95.

olmaması nedeniyle hızlı hareket edilebilmesi, politik kaygılarla hareket edilememesi şeklinde belirtmiştir⁵⁸⁰.

24 Ocak Kararları doğrultusunda getirilen istikrar önlemleri ve benimsenen neo-liberal politikalar yanında 1980 sonrası Türkiye'de pek çok değer değişmiş; satın alma, iktidar, erk gibi kavramlar öne çıkmaya başlamıştır. Bu değişiklik meslek kuruluşlarını da içermektedir. Meslek kuruluşları artık nema dağıtımındaki işlevleri ile toplumsal kaynak ve gelir paylaşımında ne kadar söz sahibi olduklarına bağlı olarak değerlendirilmeye başlanmışlardır. Tanık, Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinin kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları açısından 1980 sonrasında çok özel bir önemi olduğunu düşünmektedir. Bu önem 1961 Anayasası'nın 122. maddesinde özerk kimliklerine kavuşan meslek kuruluşlarının, üyelerinin kimlikleri ve "işti-gal" alanlarına göre devlet tarafından farklı kategorilerde değerlendirildikleri bir dönem olarak gözlenmiştir. Bu dönem kendi öz emeği ile hizmeti ya da üretimi sağlayanlar ile meslek etkinliğinin sermaye ağırlıklı tanımlandığı alanların ayrıştığı bir dönemdir. Sermaye bileşeni arttıkça egemen yönetim erkinin gözdesi, emek yoğunluğu arttıkça da iktidardan uzaklaşan disiplinlerin kümelenildiği bir süreç yaşanmıştır. Para ve güç sahibi olmak 1980 sonrasında yaygın kullanılan ifadeyle en hızla yükselen değer hâline gelmiştir. Bu ortamda kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşlarına da nüfuz sağlama niyetiyle yaklaşmıştır. Verimlilik ve üretkenlik yerini kârlı olmaya; geniş bakış açıları ve uzun menziller yerini dar bölgecilik ve hemen şimdiciliğe; toplumsal ve evrensel ölçekler ise yerini bireyciliğe bırakmıştır. Bu örgütlere bakarken misyonun yerine işlevin konması, işlev ile misyonun özdeşleştirilmesi moda hâline gelmiştir. Bu kıstaslar ise uzun süreli genel toplumsal görevlerin, adanmışlıkların ve özverinin ötelenmesine; bazen de demokratikliğin feda edilmesine yol açmıştır. Devletle bütünleşme, yönetimin desteğini sağlama eğilimlerini öne çıkarmıştır. Şüphesiz ki bu şekilde sağlanan etkililik özerkliğin kaybedilmesine, örgütlerin kendi doğal kaynaklarından sağlayacakları gücün kaybolmasına açık bir süreci de beraberinde getirmiştir. 1980 sonrası kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarını toplumsal etkililik açısından değerlendiren Tanık, TOBB'un 1980 sonrasında en etkili meslek kuruluşlarından biri olduğunu söylemiştir. 12 Eylül yönetimi tarafından,

580 Ulugay, a.g.e., s.24-25.

1961 Anayasası'nın 122. maddesi uyarınca kurulmuş kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının tamamının, siyasal partilerin tamamının kapatılmasında olduğu gibi kapatılmamasında bu kuruluşun etkili olduğu düşünülmektedir. TOBB ve TUSİAD gibi kuruluşlar askerlerin sermaye çevreleri ile ilişkilerini düzenlemek konusunda alternatifi olmayan kuruluşlardır⁵⁸¹.

Bunların kuruluş amaçlarının dışına çıkarak siyasallaşmaları, belli siyasi partilere bağlı olmaları, doğal olarak tarafsız kalmalarına ve kendilerinden beklenen görevleri yerine getirmelerine engel oluşturmaktadır. Bu tür kuruluşlara üyelik kanunla zorunlu hâle getirildiğine göre tüm meslek mensuplarını temsil etmek ve üyeleri arasında bir ayırım yapmamak gibi bir yükümlülükleri vardır. Bu yönüyle değerlendirildiğinde meslek kuruluşlarının siyaset dışında kalmaları sadece anayasal düzenleme açısından değil, aynı zamanda kuruluş mantıkları ve ahlâkî değerler açısından da zorunlu olarak görülmektedir⁵⁸².

1982 Anayasal döneminin ilk seçimleri 6 Kasım 1983 tarihinde yapılmıştır. Geçiş döneminde tüm siyasi partilerin kapatılmasından sonra denetimli bir şekilde siyasal partilerin kurulması ve adayların belirlenmesinden sonra Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) Halkçı Parti (HP), ve ANAP seçimlere katılabilmıştır. Yapılan seçimlerde ANAP 211 temsilciyi %45,1 oy oranı ile elde etmesine karşılık 53, 0 oranında sandalye elde etmiştir⁵⁸³.

20 Mayıs 1983 tarihinde kurulan Anavatan Partisi ile Özal Türkiye'deki "yeni sağ" temsil etmeye başlamıştır. Aslında Özal'ın kurduğu parti 1980 öncesi partilerle kişisel ilişkiler kurmuş siyasetçilerden oluşmaktadır. Özal'ın 12 Eylül'e kadar DPT Müsteşarlığı, MESS Başkanlığı, 1977 genel seçimlerinde MSP'den milletvekili adaylığı, Başbakanlık Müsteşarlığı gibi birtakım tecrübeleri vardır. Süleyman Demirel'e yakın bir görüşle bürokraside yer

581 Bülent Tanık, "1980 Sonrası Meslek Kuruluşları ve Etkinlik, Toplumsal Etkinlik Açısından Odalar", **Yüzyıl Biterken Cumhuriyete Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C 14, s.958.

582 Çaha, a.g.m., s.220.

583 Buran, a.g.e., s.120.

alan Özal, merkez sağa yakınlığı kadar muhafazakâr eğilimleriyle de bilinen bir siyasal aktördür⁵⁸⁴.

ANAP'ı tek başına iktidar yapan 1983 seçim sonuçlarından iş insanları memnundur. Sakıp Sabancı "milletçe sınıfı geçtik" değerlendirmesini yapmış, hâlit Narin "ekonomiyi bilen seçildi" demiş, Ali Koçman ise seçimleri "Özal'ın şahsi başarısı" olarak değerlendirerek Özal'ın seçilmesinden duyulan memnuniyeti ifade etmişlerdir⁵⁸⁵.

Turgut Özal'ın Başbakan olması Türkiye'nin siyasi ve toplumsal hayatının yapısını büyük ölçüde etkilemiştir. Turgut Özal ve yakın çevresindeki bürokratlar Özal'ın özel sektör deneyimi ve "pratik zekâsı" nedeniyle alışlagelmiş bürokrat-siyasetçi imajını değiştirip, yerine "işbitirici siyasetçi" imajını yerleştirmişlerdir. Bu durum bir bakıma iş adamlarının yıllardan beri arzuladıkları iş âlemine daha yakın, siyasetçiden çok kimi zaman "profesyonel yönetici", kimi zaman "teknokrat" havasını taşıyan yenilenmiş bir siyasetçi sınıfı özleminin karşılanması olarak görülmüştür. ANAP'ın selefleri olan AP ve DP de özel sektöre ve iş dünyasına yakın partilerdir. Ancak ANAP'ın farkı parti içinde bulunan iş adamları, bankacılar ve serbest meslek erbabının sayılarının daha fazla olması ve bizzat Turgut Özal'ın DPT tecrübesinden sonra uzun süre özel sektörde üst düzey yönetici olarak çalışmış olmasından kaynaklanmıştır⁵⁸⁶. Nitekim 1983 seçimlerinin sonuçlarıyla oluşan 1983-1987 yılları arasındaki XVII. Yasama Döneminde ziraat sektörünü ve esnaf kesimini temsilen yok denecek kadar az sayıda milletvekili yer alırken, çok sayıda ticaret ve sanayi odası mensubu ANAP'tan milletvekili seçilmiş ve TBMM'de yer almıştır⁵⁸⁷.

584 H.Sami Uyar, **Özal Döneminde Sosyal Politika (1983-1989)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli, 2008, s.11; Tekerek, 12 Eylül ve Ekonomi Politikaları, s.239.

585 **Cumhuriyet**, 8 Kasım 1983; Tekerek, **12 Eylül ve Ekonomi Politikaları**, s.241.

586 Rıfat Bali, "İşadamları ve Siyaset: Pragmatik Bir Aşk Hikayesi!", **Birikim**, Sayı:14, Yıl: 1998, s.31.

587 **TBMM ALBÜMÜ** C 3, s.1124, 1125, 1130, 1133, 1134, 1138, 1142, 1148, 1149, 1150, 1151, 1155, 1157, 1158, 1160, 1162, 1165, 1168.

Turgut Özal'ın Başbakanlığı yanında siyasetteki ve bürokrasideki nicel varlıklarının artmış olması Türk iş insanlarının imajını da dönüştürmüştür. Büyük bir bölümü 1970-1980 döneminde sağ ve sol kesimlerin hedefi hâline gelmiş olan iş insanları ANAP dönemiyle birlikte artık kamuoyunun ön sıralarında yer alma konusundaki çekingenliklerinden vazgeçip, gittikçe artan bir hızla kamuoyunda görünür olmak konusunda birbirleriyle yarışmaya başlamışlardır. Buradan yola çıkarak Bali'nin ifadeleriyle iş insanları devletin hantallığından, Ankara'nın onların "havalanıp uçmaları" na engel olmasından şikâyet etmeye başlamışlardır. Bu şikâyetin ütopyik bir ifadesi; Başbakanlık dahil tüm bakanlıkların iş insanlarından oluşan bir bakanlar kurulu tarafından kârlılık ve verimlilik ilkelerine göre bir özel işletme gibi yönetilmesi ve "T.C Holding" adını taşıyıp özel sektör holdingi görünümü arz eden bir Türkiye özlemi olmuştur⁵⁸⁸.

Siyasetçiler ve devlet bürokrasisinin tüm kademeleri ile iş insanları arasında devamlı bir görüş alışverişi ve muhabbet olduğu, iş insanlarının da en az siyasetçiler ve bürokratlar kadar ilgili veya ilgisiz her yerde fikir beyan ettikleri bir ortam oluşmuştur. Kamuoyu artık iş insanlarının kendi kendilerine çizmiş oldukları sınırı aşmaya cesaret edip siyasete atılmalarını, meslek hayatlarında göstermiş oldukları hünerlerini, Özal döneminin sloganı hâline gelmiş olan "işbitiricilik" lerini yerel yönetimlere ve ülke yönetiminin hizmetine arz etmelerini ummaya başlamışlardır. Bali'nin düşüncesine göre iş insanlarının siyasete girme düşüncelerinin bir "vatan sevdası", bir "ideal" uğruna olmayıp soğukkanlılıkla yapılmış bir hesap sonucu, ait oldukları toplumsal sınıfın çıkarlarını veya dar bir çerçevede üyesi oldukları kuruluşun çıkarlarını kollamak için olduğu varsayılsa bile, bunun safça bir hesap olduğunu görmek için âlim olmaya gerek yoktur. İş insanları yıllardan beri bürokrasinin ve devletin tüm kademeleri ile geliştirmiş oldukları mükemmel ilişkileri sayesinde zaten mikro (şirket) veya makro (toplumsal sınıf) çıkarlarını fevkalâde bir şekilde koruyup kollayabilmektedirler⁵⁸⁹.

TOBB'nin 12 Eylül Harekâtı'ndan sonra siyaset sahnesinde daha çok görülür olması; kuşkusuz diğer toplumsal örgütlerin kapatılması sonucunda meydanın TOBB, TÜSİAD gibi işveren örgütlerine kalmasıyla yakından

588 Bali, a.g.m., s.31.

589 Bali, a.g.m., s.32-33.

ilgilidir. Askerî harekâtın Süleyman Demirel’i tutuklamasına karşın TOBB geleneksel bağlılığından asla taviz vermemiş ve ihtimaldir ki askerî harekât nedeniyle politikaya dâhil olmuştur. Örneğin 12 Eylül Harekâtı’ndan hemen sonraki Odalar Birliği Genel Kurulu Demokrat Parti’nin kuruluş tarihi olan 14 Mayıs’a denk getirilmiştir⁵⁹⁰. Sermaye çevreleri ile devlet arasındaki ilişkilerin bu minvalde seyrettiği ANAP’ın iktidar olduğu 80’li yıllardan başlayarak 1991 yılına kadar TOBB’da Mehmet Yazar, Ersin Faralyalı, Ali Coşkun ve Yalım Erez başkanlık yapan isimlerdir⁵⁹¹.

Bu başkanlardan Mehmet Yazar’ın TOBB Başkanlığı dönemi 2’ye ayrılmaktadır. Birinci bölüm, 12 Eylül sonrası kurulan askerî hükûmet dönemi, ikinci bölüm ise ANAP iktidarı dönemidir. TOBB’un tabanı siyasetin ve ekonominin içinden geldiği için, 12 Eylül sonrası kurulan askerî hükûmet döneminde, Odalar Birliğinin ana muhalefet partisi gibi işlev yerine getirdiği düşünülmektedir. Alınan tüm ekonomik tedbirlerde, atılan tüm adımlarda TOBB’un izi vardır. Askerler TOBB’un 12 Eylül’e yönelik eleştirilerinden ciddi ölçüde rahatsız olmuşlardır. Çavuşoğlu’nun Yazar’ın ifadesiyle naklettiği bilgiye göre “Bu durum kapatmaya kadar gidebilirdi.” Bu dönemde bazı kesimler “İşçi kesiminin sendikalarını kapattınız fakat işvereninkini hâlâ açık tutuyorsunuz” şeklinde baskılarda da bulunmuşlardır. Bu dönemde Odalar Birliğinin katkısıyla 2 Ocak 1981’de ekonomide önemli bir karar alınarak “Tahsisli İthal Malları Listesi” nin iptal edilerek, 1958’den itibaren dışalılarda uygulanan kota kısıtlamasının kaldırılması TOBB’un bürokrasideki varlığıyla ilişkilendirilmiştir⁵⁹².

ANAP iktidarı döneminde Yazar’ın Odalar Birliği’nden istifasına kadar geçen sürede, Özal ile TOBB arasında ilişkiler sıcak olmamıştır. Yazar’ın başkanlığı döneminde Turgut Özal tarafından “ihracatçı sermaye şirketleri” kurulmasıyla ihracat, belli başlı büyük ihracatçı sermaye şirketlerinin elinde toplanarak tekelleştirilmiştir. Başlangıçta sayıları 13 olan bu büyük şirketlere, ihracatı artırmak için özel teşvikler verilmiştir. Çavuşoğlu’nun Yazar ve Erez ile yaptığı görüşmelerden aktardığı bilgilere göre verilen bu teşvikler ihracattaki payı yüksek olan küçük-orta boylu kesimi rahatsız et-

590 Öke, a.g.m., s.962.

591 tobb.org.tr; 19/06/2021.

592 Çavuşoğlu, a.g.m., s.133-134.

miştir. Özal'ın ihracatçı sermaye şirketleri uygulamasını Odalar Birliğinin gücünün azaltılması için devreye soktuğu belirtilmiştir. Kamu kuruluşları ürünlerinin pazarlanmasında aracı olan ihracatçı sermaye şirketleri arasında ENKA, Çukurova, İzdaş, Borusan, Ram, Cam Pazarlama, Temel Pazarlama yer almaktadır. Mehmet Yazar ve Yalım Erez'in de belirttiği gibi bu şirketler, hayali ihracatın doğma sebebi olmuşlardır. Örneğin, 1985 yılında Maliye ve Hazine'nin incelemesi sonucu, 41 firmanın hayali ihracata karıştığı belirlenmiştir. TOBB ile ANAP arasında yaşanan sorunlardan biri de KDV konusundadır. TOBB'un 1 Ocak 1985'te yürürlüğe girecek KDV konusunda talebi sanayiciyi göz önünde bulundurarak ihracatı teşvik etmenin esas alınması ve uygulama için biraz süre tanınmasıdır⁵⁹³.

80'li yıllarda Turgut Özal da Demirel gibi Odalar Birliğini kontrol etmek istemiştir. TOBB'un 1984 yılında yapılan Genel Kuruluna, ANAP iktidarının 10 bakanı ile deyim yerindeyse “adeta çıkartma yaptığı”, yapılan kulisler sonucunda TOBB Yönetim Kuruluna ANAP'a yakın 2 kişinin girdiği söylenmiştir. 14 Ağustos 1984 günü Başbakan Turgut Özal'ın başkanlığında “Hükümet- Odalar Birliği Doruk Toplantısı” yapılmış, Başkan Mehmet Yazar, toplantıda hükümeti sert bir şekilde eleştirerek “4, 5 yıldır devam eden istikrar programından tam sonuç alınmadığını, enflasyonun ise endişe verici boyutlara ulaştığını” belirtmiştir. Ağustos ayındaki gerginlik Eylül ayında da devam ederek, 29 Eylül'de yapılan Odalar Birliğinin Karadeniz Bölge Toplantısı'na yansımıştır. Karadeniz Bölge Toplantısı'na Başbakan Özal ve bakanlar davetli oldukları hâlde katılmayarak, Mehmet Yazar'ı protesto etmişlerdir. Hükümet ile Odalar arasındaki bu durum “3. Türk-Amerikan İş Konferansı'na” da yansımıştır. Başbakan Turgut Özal, üretim ve yatırımların rekor düzeyde olduğunu belirtirken; Başkan Yazar yüksek faizlerin yatırımları engelleyici bir noktaya getirmesinden yakınmaktadır. Hükümete yönelik sert eleştirilerinden dolayı, Yazar'ın, cumhuriyetin ilanının 61. yıldönümü için TRT'ye yaptığı çekim, Devlet Bakanı Mesut Yılmaz tarafından yayınlanılmamıştır. Yazar, 13 Eylül günü Eskişehir'de yapılan “Odalar Birliği Ekonomik Kurul Toplantısı'nda” da hükümetin ekonomi politikasını sert bir biçimde eleştirmeye devam etmiştir. Bunun yanında Yazar'ın Odalar Birliği başkanlığı döneminde Odalar Birliği tarafından yasa

593 Çavuşoğlu, a.g.m., s.134-135.

tasarılarıyla ilgili görüş sunulması, raporlar hazırlanarak ilgili bürokratlarla paylaşılması, siyasi iktidar tarafından önemli katılımların olduğu toplantılar düzenlenmesi, ekonomik konularda hükûmete öneriler sunulması, ekonomik konularda yapılan yurt dışı gezilere katılınması gibi olağan fonksiyonlar yerine getirilmiştir. Ağustos 1984’te yapılan Hükümet-Odalar Birliği Doruk Toplantısından sonra, 16 Ocak 1985’te “Hükümet-Odalar Birliği Zirvesi” gerçekleştirilmiş, Odalar Birliği tarafından hazırlanan “Sorunlar-Öneriler” başlıklı rapor Başbakan Özal’a sunulmuştur. 16 Ocak’taki zirveden sonra Mehmet Yazar, TOBB Başkanlığından istifa ederek, DYP’ye katılmış, 15 Mayıs 1985 günü yapılan DYP Birinci Büyük Kongresi’nde genel başkanlığa aday olmuştur. Daha sonra DYP’den istifa eden Mehmet Yazar, 9 Mayıs 1986’da Hür Demokrat Parti’yi (HDP) kurmuştur. Mehmet Yazar’ın Genel Başkanı olduğu HDP, 28 Eylül ara seçimlerinden sonra kendini feshederek, ANAP ile birleşme kararı almıştır. 1987 seçimlerinde ANAP’tan Meclis’e giren Mehmet Yazar, Turgut Özal ve Yıldırım Akbulut hükümetlerinde Devlet Bakanlığı ve Millî Savunma Bakanlığı görevlerini yürütmüştür⁵⁹⁴.

Bunların yanında 1982 Anayasası ve ilgili KHK’lere dayanılarak TOBB yönetiminde hükûmet denetimli merkezîleşme düzenlemelerinden söz edilmektedir. Orta ölçekli yaygın sanayici ve tüccar ağırlıklı TOBB, AP-DYP çizgisi ile hükûmet arasında kalmıştır. Ancak yine de devletin ekonomi politikalarının odağı olmaya devam etmiştir. Politikalar ya TOBB’da şekillenmiş ya denenmiş ya da TOBB ile birlikte yeniden tasarlanmıştır. 12 Eylül öncesi ekonomi politikaları ve yasama ağırlıklı TOBB etkisi 1990’ların ortalarında bu kuruluşun sosyal-siyasal propagandalara da etki etmesi ile yeni boyutlar kazanmıştır (Örneğin Güneydoğu sorununa ilişkin Prof. Doğu Ergil’e hazırlatılan rapor). Kısacası TOBB 12 Eylül sonrasının en etkili meslek kuruluşu olarak görülmektedir⁵⁹⁵.

1982 Anayasası, çıkar grubu faaliyetlerini siyasi olarak kontrol altında tutmak konusundaki kararlılık açısından 1971’den çok daha radikal nitelikte olarak değerlendirilmiştir. Amaç toplumun tamamen politikadan uzak tutulması olduğundan, tam olarak uygulandığında dernek yaşamına önemli zararlar verecek önlemler getirmiştir. Nitekim 1980’lerde işçi sendikaları

594 Çavuşoğlu, a.g.m., s.136-137.

595 Tanık, a.g.m., 958-959.

dâhil olmak üzere pek çok dernek gibi girişimci derneklerinin de faaliyetleri durdurulmuştu. Tersine bu dönemde sesleri oldukça güçlü çıkan çıkar temsili örgütleri ve kamuoyu oluşturmakta önemli bir rol oynayan kuruluşlar olarak faaliyet göstermişlerdir. Anavatan Partisi hükümetleri bu faaliyetleri engellemeye çalışmamışlardır. Ama girişimci örgütleriyle hükümet arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi için resmî kanallar geliştirmeye de çalışmamışlardır. Ancak bu canlı dernek faaliyetlerinin başını çeken kuruluşlar arasında olmayan odaların Tanık'tan farklı olarak güçlü çıkar temsili olarak gelişemedikleri, kamu görevlerinin de ellerinden alındığı belirtilmiştir. A. Buğra'nın görüştüğü şahıslardan biri, bürokratik görevlerinin ortadan kalkmasıyla odaların zaman içinde çıkar temsili örgütleri olarak daha başarılı olabileceklerini söylemiştir. Ama temsil edilen çıkarların farklılığı ve sayısal miktarı göz önünde bulundurulunca, bunun uzak bir ihtimal olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca çıkar grubu faaliyetlerine karşı Türkiye'de duyulan kuşku da zaman içinde oldukça zayıflamış olmasına rağmen, örgütlerin çıkar temsili işlevlerini ön plana çıkarmalarını hâlâ engellemektedir. Bu ortamda girişimci örgütleri kendilerini, ulusal boyutta tanımlanmış sosyal amaçlara yönelik faaliyetlerde bulunan örgütler olarak tanımlamayı tercih etmişlerdir. Bu sosyal amaçlı faaliyet alanında da odalar 1960'tan itibaren toplumsal yaşamın parçası hâline gelen gönüllü üyeliğe dayalı örgütlerin gölgesinde kalmışlardır. Özel sektör çıkarlarının ulusal refahın bir parçası olarak temsil edilmesi eğilimi, pek çok farklı toplumda görülen uluslararası bir eğilimdir. Eğilimin farklı toplumlardaki ortaya çıkış biçimi ise doğal olarak dernek faaliyetlerinin toplumsal çerçevesini belirleyen tarihsel unsurlar tarafından belirlenmektedir⁵⁹⁶.

Önceki dönemlerde odalara egemen olamayan Koç Grubu tarafından 12 Mart'tan sonra 12 Eylül döneminde odaların seçim sistemlerine ilişkin bir değişiklik önerisi 1981'de İzmir'de toplanan İktisat Kongresi'nde Koç'un otuz yıllık "has" adamı Hulki Alisbah tarafından getirilmiştir. Sönmez'in Alisbah'tan aktardığı ifadeye göre "...seçilmede sanayi ve ticaretin kendi gruplarında ağırlığını teşkil eden müesseseler bu haktan ağırlıkları nispetinde istifade edememektedirler. Her meslek grubunda, o meslek grubu adına söz söylemeye yetkili olabilecek büyük kuruluşlar, çoğunluğu oluşturan

596 Buğra, a.g.e., s.332-333.

küçük müesseseler karşısında seçim dışı kalmaktadırlar. Sanayi ve ticaret odaları yetkili komite, meclis heyetleri seçiminde seçim ehliyeti için asgari bir istihdam gücü veya asgari bir üretim gücü ve mesela ihracatla ilgili komitelerde, asgari bir dışsatım kapasitesi gibi makul ölçüler konulması gerektiği kanaatindeyim⁵⁹⁷.”

Özellikle 70'li yılların başlarına kadar en önemli iş insanı örgütü statüsünde olan odalar siyasal otoritelerin vesayetine tâbi kuruluşlar olarak diğerlerinden farklıdır. Bu yasal statünün sonuçlarından biri; farklı çıkarlara sahip grupların hem bölgesel düzeyde hem sektörel düzeyde aynı yasal statüye bağlı olarak, hiyerarşik bir örgütlenme içinde temsil edilmeleridir. Dolayısıyla kitle temsili ile çıkar farklılıkları arasındaki zıtlık varlığını hep korumuştur. Odalar hiyerarşisi uzun yıllar boyunca 1986 yılına kadar Birlik Genel Kurulunda ağırlığa sahip olan ticaret ve sanayi odaları ve bu grup üzerinde baskın nüfuza sahip olan büyük ticaret odalarının etkinliği altında kalmıştır. Ticari çıkar sahiplerinin bu baskın durumu ithal ikameci sanayileşme politikalarının bir sonucu olarak gelişme gösteren sanayiciler ile bir çatışmaya yol açmış ve siyasal otoriteler üzerinde Odalar Birliğindeki hâkim konumu nedeniyle baskı oluşturabilmiştir. Bu genel çatışma eksenine paralel olarak oda örgütlenmeleri içinde sektör düzeyinde farklı çıkar sahibi gruplar bir arada bulunabilmektedirler. Sanayiciler içinde dışa açılmaya yönelik politikayı benimseyen büyük gruplarla, küçük üreticiler; yine büyük sanayiciler içinde dış pazara dönük üretim yapanlarla iç piyasaya dönük sanayi kuruluşlarına sahip gruplar; tacirler içinde ise tarımsal ürün ihracatçısı gruplar ile ithalatçılar ve perakendeciler arasında çıkar farklılıkları bulunmaktadır⁵⁹⁸.

Ticaret ve sanayi odalarının Birlik içindeki konumları 1986'daki düzenlemeler ile sınırlanmış, etkinlikleri oluşturulan beş konseyden birinin içine yerleştirilmiştir. Bu yeni statü kitle temsiline doğurduğu sorunları çözmediği gibi, yeni temsil problemlerine yol açmıştır. Öncelikle Genel Kurulun yönetimi belirleme gücü sınırlanmış ve etkinlik yeni oluşturulan bu konseyler içindeki dengelere kaymıştır. Burada Ticaret Odaları Konseyi içinde İstanbul İzmir ve Adana; Sanayi Odaları Konseyi içinde İstanbul ve Ege

597 Sönmez, *a.g.e.*, 157-158.

598 Haluk Alkan, “Türkiye’de İşadamı Örgütleri ve Devlet”, *Birikim*, Sayı:114, 1998, s.44.

Bölgesi Sanayi Odası (EBSO) belirli bir temsil ağırlığına sahiptir. Yapılan düzenlemelerle sanayi odalarının Birlik içindeki konumu eski statüye göre iyileştirilmişse de ticari çıkarlar karşısında yine zayıf kalmıştır. Büyük ticaret odaları, TSO Konseyi içinde kendilerine yakın gruplar ve Ticaret Borsaları Konseyi içindeki etkinlikleri sayesinde yine güçlü bir konumdadırlar. Böylelikle büyük ticaret odaları büyük gruplar içinde yatay; ticaret ve sanayi odaları üzerinde de dikey bir etkinlik sağlayarak çift yönlü bir nüfuza sahip olmaktadır. Sistemin avantajı, Yönetim Kurulunun ticaret ve sanayi odalarının etkinliğinin zayıflatılarak belirlenmesine imkân vermesidir. Nitekim 1986 yılındaki düzenlemeler, TOBB hiyerarşisi içinde AP-DYP çizgisinin 70'lerden itibaren devam eden etkinliğinin kırılarak yönetime ANAP hükümetinin daha kolay uyum sağlayabileceği bir grubun getirilmesi amacıyla yürürlüğe sokulmuştur. 25 Nisan 1986'da çıkarılan 3277 sayılı Kanun'la getirilen uygulamalar TOBB'un özerkliğini azaltmış ve iç yapısına güçlü bir müdahalede bulunmuştur. Daha önce küçük illerde kurulan, Anadolu'daki küçük ve orta ölçekteki sermayeyi barındıran ticaret ve sanayi odaları ile ticaret borsaları TOBB'un yönetiminde hâkim iken, yeni düzenlemeyle her bir gruptaki odaların 30'ar kişi ile temsil edildiği konseylerden oluşan Yönetim Kuruluna artık büyük sermaye ağırlığını koymaya başlamıştır. Odaların dâhil oldukları yasal çerçevenin belirlenmesinde dönemin siyasal koşulları belirgin rol oynamış ve bu hiyerarşi kendisini hiçbir zaman siyasal nüfuzdan bağımsız kılamamıştır. Bu nitelik, Odalar Birliğinin zaman zaman bir baskı grubu, zaman zaman da bir siyasal partinin veya hükümetin bağlı örgütü görünümü veren değişken faaliyet göstermesinin de dinamiğini oluşturmaktadır⁵⁹⁹.

Mayıs 1987'de eski siyasal lider ve yöneticilerin siyaset yasaklarının halk oylaması ile kaldırılmasından sonra; büyük ölçüde dönemin iktidar partisi ANAP'ın girişimiyle muhalefet partilerinin daha fazla güçlenmelerine fırsat vermemek amacıyla erken genel seçim kararı alınmıştır. 29 Kasım 1987'de yapılan ve toplam yedi siyasal partinin katıldığı seçimlere katılım oranı %93,3'tür. ANAP toplam 450 milletvekilliğinden 292'sini elde ederek tekrar iktidara gelmiştir⁶⁰⁰. Bu seçimler sonucunda oluşan 1987-1991 yılları

599 Alkan, "Türkiye'de İşadamı Örgütleri ve Devlet, s.44-45; Çulha Zapçı, a.g.m.,s.180-181.

600 Buran, a.g.e., s.121-122.

arasındaki yasama döneminde yine ziraat odaları ve esnaf temsilcileri oldukça az sayıda olup, bir önceki döneme göre nispeten fazla olacak şekilde ticaret ve sanayi odalarının çeşitli görevler yerine getirmiş üyeleri ANAP temsilcileri olarak TBMM'de yerlerini almıştır. Dönemin renkli isimlerinden biri devlet bakanlığı da yapmış olan Nergis A.Ş (Holding) Yönetim Kurulu Başkanı ve Bursa Spor Kulübü Başkanı Cavit Çağlar (DYP) da bu dönemde Meclise giren isimlerdendir. TOBB'un 15. Başkanı (1979-1985) Mehmet Yazar da XVIII. Dönem ANAP Kayseri milletvekili olarak seçilmiştir. 46. ve 47. Hükümetlerde devlet bakanlığı yapan Yazar, 47. Hükümetin Millî Savunma Bakanı'dir⁶⁰¹.

Bu yasama dönemini içine alan yıllarda TOBB'da Ersin Faralyalı'nın on dört aylık başkanlığından sonra 1986 yılında (haziran) başkan olan Ali Coşkun 1990 yılına kadar bu görevi sürdürmüştür⁶⁰². 3 Aralık 1986'da TOBB, Başbakan Turgut Özal ile bir buçuk saat süren bir zirve toplantısı gerçekleştirmiştir. Odalar Birliği, hükümetten zor durumdaki şirketlerin kurtarılmasını, hacizlerin durdurulmasını, kredi faizlerinin düşürülmesini, ithalatın kısıtlanmasını, ihracatın teşvik edilmesini, yeminli Mali Müşavirlik Kanunu'nun bir an önce ele alınmasını istemektedir. Odalar Birliği'nin bu istekleri doğrultusunda, ANAP iktidarı bazı adımlar atmıştır. Bunlardan biri lüks malların ithalatının kısıtlanması amacıyla, lüks malların ithalatında gümrük vergisinin artırılması ve fon yükü getirilmesidir. Odalar Birliğinin isteği doğrultusunda, ANAP iktidarı tarafından atılan ikinci adım, peşin vergi desteğiyle ilgilidir. Peşin vergi desteği için daha önce 20 milyon dolarlık ihracatın sınır olarak alınması düşünülmürken; TOBB Başkanı Ali Coşkun'un Başbakan Vekili Kaya Erdem ile görüşmesinden sonra, bu miktar 10 milyon dolara inmiştir. Özel sektör, hükümetle yaptığı toplantılarda faizlerin düşürülmesini istemiş, TOBB Başkanı Ali Coşkun da Eylül 1988'den itibaren faizlerin 3 aşamada düşürülmesini talep etmiştir. Bu doğrultuda ANAP ik-

601 **TBMM ALBÜMÜ C 3**, s.1179, 1182, 1184, 1185, 1186, 1187, 1189, 1191, 1197, 1202, 1203, 1210, 1211, 1212, 1213, 1219, 1220, 1221, 1222, 1224, 1228, 1231, 1232.

602 tobb.gov.tr; 28/05/2021

tidarı, Ağustos ayında vadeli ve vadesiz mevduat faiz oranlarında indirime gitmiştir⁶⁰³.

Ali Coşkun'un Başkanlığı döneminde 1987 yılında yapılan TOBB 42. Genel Kurulu öncesi Odalar Birliği tarafından "ilahi söylenen, Kur-an okunan iftar yemeği" verilmesi tepkiyle karşılanmış ve TOBB Yönetim Kurulu üyesi Dündar Soyer istifa etmiştir. Coşkun'un Başkanlığı sırasında tartışılan bir konu da Ali Coşkun'un, televizyonda Diyanet Vakfı'nın "İslam Ansiklopedisi" reklâm filminde oynamasıdır. Bu gelişme üzerine TOBB Yönetim Kurulunun 10 üyesi tarafından Ali Coşkun'a "Başkanlık makamını dinsel propagandaya alet ettiği ve TOBB'u yıpratmış" gerekçesiyle bir ultiatom verilmiştir. Genel olarak Ali Coşkun'un Başkanlığı döneminde Odalar Birliğine, ANAP iktidarının hâkim olduğu, Odalar Birliğinin ekonomik gücünü arttırdığı, önemli bir baskı grubu olma özelliğini sürdürdüğü, fakat baskı grubu olarak bir aşama kaydedemediği görülmüştür. Coşkun'un TOBB Başkanlığı döneminde, Odalar Birliğinin hazırladığı raporların önemli bir bölümünün, siyasi iktidar tarafından dikkate alınarak, kararnamelelerin bazı maddelerinin değiştirildiği söylenmektedir⁶⁰⁴.

II.4.4.7. 1990'lar ve 28 Şubat

Özellikle 1980'lerin ikinci yarısından itibaren enflasyon yüksek oranlarda sabitlenmiştir. Ekonomiyi serbestleştirmek için alınan tedbirler ile bir iktisadi büyüme süreci yakalanmışsa da kamu açıkları ve kamu kesimi borçlanma ihtiyacının artması, özelleştirmeler konusundaki reformların yapılamaması, vergi gelirlerinin iç borçları bile karşılayamaması, yüksek enflasyon oranlarının yatırımcının hevesini kırması ve sermaye sahiplerini üretmek yerine faiz ve rant gelirlerinden yararlanmaya sevk etmesi, kısa vadeli spekülâtif yabancı sermaye hareketleri gibi olay ve olgular Türk ekonomisini 1994 krizine sürüklemiştir. Ulusal mali piyasalarda yeterince olgunlaşma sağlanmadan uluslararası spekülâtif sermayenin çıkar alanına çekilmiş, buna bağlı olarak da reel ekonomik faaliyetlerde dalgalanmalar yaşanmaya başlamıştır. Kriz sonrası alınan tedbirler ile 1985'ten beri IMF olmadan yürütülen ekonomi-

603 Hüseyin Çavuşoğlu-Özcan Sezer, "Fuat Miras'ın TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği) Başkanlığı Döneminde TOBB-Siyaset İlişkisi", **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Bahar 2013, C 9, Yıl: 9, S 1, s.178-179.

604 Çavuşoğlu-Sezer, a.g.m.,s.179.

de yeniden IMF ile anlaşmak durumunda kalınmıştır. 1990'lı yıllar sanayi kesiminin, özellikle KOBİ'lerin üretimlerini sürdürmekte zorlandıkları yıllar olmuştur. İç ve dış krizleri fazlasıyla hissedilen Türkiye'de 1998'deki Asya Krizinin etkileri de hissedilmiş, siyasette koalisyon hükümetlerinin kurulması ülkede ekonomik istikrarı güçleştirmiştir⁶⁰⁵.

TÜSİAD'ın kurulması ile siyasette etkili olma rolünü TÜSİAD'a kaptıran Odalar Birliği, 1990'ların başından itibaren tekrar siyasette aktif olmaya başlamıştır. 1991 yılı TOBB'un siyasette yaptığı atılımlar açısından bir dönüm noktası olarak görülmektedir. Özellikle 1991 erken seçimlerinin gerçekleşmesinde TOBB ve Başkanı Yalım Erez'in etkisi söz konusudur. 1991'den itibaren TÜSİAD'ın üstlendiği role sahip çıkan TOBB, ekonomik konular yanında sosyal ve siyasal sorunlarla da ilgilenmeye başlamıştır. Hükümete sosyal konularla ilgili çeşitli raporlar sunmuş, kendisini Türkiye'deki sivil toplumun en güçlü örgütü olarak ilan etmiştir. Bu tarihlerde birçok meslek kuruluşu sivil toplum örgütü olma unvanını elde etme yarışına girmiştir. Örneğin TESK. Bu yıllarda TOBB'un, "sınıf temelli çıkar siyaseti yapan bir baskı grubu olmaktan, kamu yararına çalışan bir sivil toplum örgütü olmaya doğru evrilmek istediği imajını vermeye çalıştığı" söylenmektedir. Fakat TOBB içindeki bu dönüşümde Avrupa Birliği'ne giriş ve uluslararası kapitalizmle bütünleşme amacının da etkisi olduğu belirtilmektedir. Yani bu durum sadece bir imaj oluşturma dürtüsünden ibaret değildir⁶⁰⁶.

TOBB'da 1990 yılında Yalım Erez'in bir yıldan fazla süren başkanlığından sonra, bir yıldan az bir süre Rona Yırcalı başkanlık yapmış, 1992 yılında tekrar görev verilen Yalım Erez 1996 başına kadar TOBB Başkanlığını yürütmüştür⁶⁰⁷. Bu nedenle Yalım Erez'in TOBB Başkanlığı iki dönemdir. Erez, 1990 yılında, TOBB Başkanlığına seçildikten sonra, 1991 seçimlerine girebilmek için Odalar Birliği Başkanlığından istifa etmiş, 20 Ekim 1991 seçimlerinde DYP'den milletvekili adayı olmuştur. 1991 seçimlerinde TBMM'ye giremeyen Erez, 1992 yılında yeniden TOBB Başkanlığına seçilmiştir⁶⁰⁸.

605 Koç-Baskıcı, a.g.e., s.207.

606 Çulha Zabçı, a.g.m., s.181-183.

607 tobb.gov.tr; 28/05/2021.

608 Çavuoğlu-Sezer, a.g.m., s.179.

Buğra, Odalar Birliğinde iktidar yanlısı bir yönetim iş başındayken bile eleştirel görüşlerin güçlü bir biçimde dile getirildiğini düşünmektedir. 1990’da yapılan Oda seçimlerinde de muhalefetteki Doğru Yol Partisi yanlısı grup yönetime gelmiştir. Bu seçim parti politikasının seçim sürecine hâkim olması açısından öncekilerden farklı değildir. Önceki seçimlerden farklı olan yanı; Odalar Birliği seçiminin ülkedeki iktidar değişikliğini yansıtmayıp, bu değişikliğin haberciliğini yapması şeklinde değerlendirilmiştir⁶⁰⁹.

Odalar Birliği Başkanlığı döneminde “DYP’li” olarak bilinen Erez döneminde ANAP iktidarına en sert eleştiriler yöneltilmiştir. Odalar Birliğinin istediği kanun değişiklikleri ANAP iktidarı döneminde büyük ölçüde gerçekleştirilmiştir. Diğer dönemlerden farklı olarak, Yalım Erez döneminde Odalar Birliği, doğrudan siyasetin içinde olmuştur. Yalım Erez’in önemli siyasi gelişmelerde rolü olduğu görülmektedir. Bu siyasi gelişmeler, 24 Kasım 1990’da yapılan DYP Büyük Kongresi öncesi, partide başlayan yenileşme hareketi; DYP-DMP (Demokrat Merkez Parti) birleşmesi; 1991 erken genel seçimlerinin yapılması; Tansu Çiller’in DYP Genel Başkanı (Başbakan) seçilmesi; Tansu Çiller’in ilk hükûmet kabinesini oluşturması gibi konular olarak tespit edilmiştir⁶¹⁰.

TÜSİAD’ın erken seçim çağrısı yaptığı 1990 yılında İstanbul Sanayi Odası, Ege Bölgesi Sanayi Odası, İzmir Ticaret Odası, TOBB gibi işveren örgütlerinden destek gelmiştir. Ancak TİSK Başkanı Refik Baydur “diyalogun şartını erken seçime bağlamanın yanlış olduğunu” söyleyerek çağrıya farklı bir tavır almıştır⁶¹¹. Ülkenin erken seçime götürülmesinde ve DYP iktidarının oluşumunda çok aktif rol oynayan TOBB Başkanı Yalım Erez siyasetin yasak olduğu bir meslek örgütünün temsilcisi olarak; bir Karadeniz gezisi sırasında Trabzon’da düzenlediği basın toplantısında açıkça erken seçim çağrısı yapmıştır. 11 Mart 1991 günü yapılan bu çağrı, sonraki günlerde düzenlenen gezi ve toplantılarla oldukça yüksek sesle ve sık dile getirilmiştir ki, 25 Mayıs 1991’de yapılan TOBB Genel Kurulunda TOBB yöneticilerinin bu ısrarlı isteklerine karşı dönemin Başbakanı seçim yapılmasını kabul et-

609 Buğra, a.g.e., s.346.

610 Çavuoğlu-Sezer, a.g.m., s.179-180.

611 **Cumhuriyet**, 14 Mart 1990.

miştir⁶¹². 1991 seçimleri sırasında TOBB’de görev yapan birçok yöneticinin DYP adayı olarak siyasette boy göstermeleri tesadüf değildir. Siyasete dâhil olma o kadar ileri boyutlara varmıştır ki, Başkan Yalım Erez 50. Cumhuriyet Hükümetinin kurulmasında bizzat rol oynamış ve adı basında “hükümeti kuran gizli güç” olarak anılmıştır⁶¹³.

TOBB’un da katkılarıyla Kasım 1992’de yapılması gereken seçimler öne alınarak 20 Ekim 1991’de yapılmıştır. Seçimlere seçmenin %83, 9’u katılmış, DYP birinci parti olurken, ANAP ikinci parti durumuna düşmüştür. Seçimler sonunda herhangi bir parti çoğunluğu sağlayamadığı için 1982 Anayasal döneminde ilk kez koalisyon hükümetleri görev yapmaya başlamıştır. İlk olarak DYP-SHP koalisyon hükümeti kurulmuştur⁶¹⁴. TBMM’de 1991-1995 yılları arasında ticaret ve sanayi odası üyelerinin varlığı aşağı yukarı aynı düzeyde korunmuştur. Mecliste bu yasama döneminde görülen TOBB Genel Sekreterliği yapmış C Şadi Pehlivanoglu yanında başka bir isim TOBB’un 16. Başkanı (1985-1986) Ersin Faralyalı’dır. Ege Bölgesi Sanayi Odası temsilcisi olan Faralyalı TUSİAD Yönetim Kurulu üyeliği de yapmıştır. XIX. Dönem İzmir Milletvekili olan Faralyalı 49. Hükümetin Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı’dır⁶¹⁵.

Tansu Çiller’in kongrede genel başkan seçilmesinde de en büyük payın dönemin TOBB Başkanı Yalım Erez’e ait olduğu söylenmektedir. Çavuşoğlu’nun Erez’den naklettiğine göre Erez’in kongre öncesinde Çiller’e hitaben “Cindoruk ben aday değilim diyene kadar adaylığını açıklamayacaksın” ifadesi Erez’in, Çiller üzerindeki etkisini gösteren ifadeler olarak değerlendirilmiştir. Erez’in, Tansu Çiller’in DYP Genel Başkanı seçildiği 13 Haziran 1993’teki kongrede, delegeler üzerinde önemli bir etkisi olmuştur. Her ildeki il başkanı, bir sanayi odasının veya bir ticaret odasının üyesidir. Bu durum göz önüne alındığında, TOBB Başkanı Yalım Erez’in kongredeki etkisi ortaya çıkmaktadır. TOBB Başkanı Erez, Türkiye çapındaki 310 oda

612 Öke, a.g.m., s.962.

613 Öke, a.g.m., s.962.

614 Buran, a.g.e., s.123-124.

615 **TBMM ALBÜMÜ C 3**, s.1246, 1248, 1250, 1251, 1252, 1253, 1254, 1257, 1259, 1261, 1262, 1266, 1267, 1270, 1273, 1279, 1280, 1281, 1283, 1286, 1287, 1288, 1291, 1296.

ve borsa başkanı, Meclis Başkanlarıyla Ankara’da tek tek yaptığı görüşmelerde, başkanlardan delegelerle temas kurmalarını istemiştir. Erez’e yardımcı olan kişi ise DYP teşkilatını iyi tanıyan İbrahim Mendilcioğlu’dur. Kongre öncesinde, TOBB’nin üst düzey bir yöneticisi de “Bizim 310 oda başkanımız var. Her biri iki delege getirirse Çiller’in alacağı oy en az 620 eder” şeklinde düşüncelerini açıklamıştır. Zeydanlı’ya göre eğer bu gerçeğin ifadesi ise DYP’nin kongre yapmasına gerek yoktur. Demirel’in Çiller’i istemediği, Erez’in Demirel’in has adamı olmasına rağmen Çiller’i desteklemeyi göze almasının ucunda bir planı olduğunu düşünmüştür⁶¹⁶.

Zeydanlı, Erez’in Anayasayı okuyup okumadığından şüpheye düşerek, “... meslek kuruluşları, kuruluş amaçları dışında faaliyet gösteremezler; siyasetle uğraşamazlar, siyasi partiler, sendikalar ve derneklerle ortak hareket edemezler” şeklindeki 135. maddeyi hatırlatarak “TOBB ve Başkanı hariçtir” şeklinde bir şerh olmadığını söyleyerek eleştirmiştir. Erez’in Tansu Çiller’i desteklediğini açıkça beyan etmesinin ötesinde Sezgin, Toptan ve Topçu’nun bu durum karşısında sessiz kalmalarını, Anayasanın diğer uygulayıcıları ve savunucularının da bu duruma tepkisiz kalmalarını bir başka eleştiri konusu yapmıştır⁶¹⁷. Soyer de anılarında Yalım Erez’in başkan olduğu dönemde Tansu Çiller’in başbakanlığa getirilişinde en büyük etkinin Odalar Birliğinden geldiği ifade etmiştir⁶¹⁸.

1991 seçimlerinden sonra, 24 Aralık 1995’te yapılan seçimlerde merkez sağ partilerin oyları gerilemiş, buna karşılık Refah Partisi (RP)’nin oy oranı ve temsilci sayısı açısından daha önceki seçimlere göre en üst seviyeye çıkarak, tek başına iktidar durumuna gelemese de birinci siyasi parti olmuştur. Seçim sonuçlarına göre oluşan sandalye dağılımına göre tek başına iktidar yerine; RP-DYP Koalisyonu kurulmuştur. Seçim sonucu kurulan dönüşümlü Başbakanlık sistemi ve DYP-RP Koalisyon hükümeti verimli olamamış, 28 Şubat Krizi sonrası erken seçim kararı alınmıştır⁶¹⁹. 1995-1999 yıllarını kap-

616 Çavuşoğlu-Sezer, a.g.m., s.180; Vedat Zeydanlı, “TOBB DYP’ye Başkan Seçiyor”, **Türkiye Gazetesi**, 12 Haziran 1993.

617 Vedat Zeydanlı, “TOBB DYP’ye Başkan Seçiyor”, **Türkiye Gazetesi**, 12 Haziran 1993.

618 Soyer, a.g.e., s.219

619 Buran, a.g.e., s.125.

sayan XX. Yasama döneminde çok sayıda tüccar ve sanayici daha çok DYP, kısmen ANAP olmak üzere çeşitli partilerin temsilcileri olarak Meclis'e seçilmişlerdir. Tüccar ve sanayicilerin temsil ettikleri diğer partiler DEPAR, Bağımsız, DTP, DSP, FP, RP'dir. Bu dönemde Necmettin Erbakan (RP) ile birlikte Ali Coşkun (ANAP/Bağımsız/ FP) ve Yalım Erez (DYP/Bağımsız) olmak üzere tam üç tane TOBB Başkanlığı geçmişİ olan milletvekili Meclis'e girmiştir. Odalar ve Borsalar Birliği Genel Sekreteri Mehmet Sağlam da XX. Dönem milletvekili olarak Meclise girmiş olup, 54. Hükümetin Milli Eğitim Bakanındır⁶²⁰. 1995 genel seçimlerinde DYP'den TBMM'ye gire Yalım Erez, Mesut Yılmaz'ın Başbakanlığında kurulan ANAYOL Azınlık Hükümeti'nin ve Necmettin Erbakan'ın Başbakanlığında kurulan REFAHYOL Hükümeti'nin mimarı olarak anılmaktadır⁶²¹.

24 Aralık 1995 seçimlerinde, Yalım Erez'in DYP'den TBMM'ye girmesinden sonra, 9 Ocak 1996 günü yapılan oylamada, Fuat Miras genel kurula kadar vekâleten TOBB Başkanlığına seçilmiştir. Yalım Erez'in desteklediği Fuat Miras Mayıs 1996'da yapılan genel kurulda ise başkanlığa gelmiştir. Fuat Miras'ın TOBB Başkanlığı 2001 yılı ortalarına kadar sürmüştür. Miras'ın Odalar Birliği Başkanlığı döneminde, ANAYOL Azınlık Hükümeti, REFAHYOL Hükümeti, ANASOL-D Hükümeti, DSP Azınlık Hükümeti ve DSP-MHP-ANAP Koalisyon Hükümeti iktidarda olmuştur⁶²².

ANAYOL Azınlık Hükümetinin sona ermesinden sonra, RP lideri Necmettin Erbakan'ın Başbakanlığında, RP-DYP Koalisyon Hükümeti kurulmuştur. Odalar Birliği ile DYP Milletvekili Yalım Erez, Refahyol Hükümeti yerine yeni bir hükümetin kurulması girişimlerine destek vermiş, Odalar Birliği Refahyol Hükümeti döneminde RP'lilerin dış gezilerde, MÜSİAD'ı ön plana çıkarmasından rahatsız olmuştur. Küçük ve Orta Boy İşletmelere (KOBİ) yönelik hazırlanan kararnemeyi RP'li Devlet Bakanı Sabri Tekir'in imzalamayı geciktirmesi sonucunda oluşan gerginlik DYP lideri Tansu Çiller'in araya girmesiyle sonuca ulaştırılmıştır. DYP ile TOBB arasındaki ilişkilerdeki sorunlar 28 Şubat sürecinde zirveye çıkmıştır. Bu

620 **TBMM ALBÜMÜ C 3**, s.1311, 1312, 1313, 1314, 1337, 1337 1342, 1344, 1345, 1347, 1350, 1352, 1354, 1359, 1360, 1362, 1369, 1370, 1371, 1373.

621 Çavuşoğlu-Sezer, a.g.m., s.180-181.

622 Çavuşoğlu-Sezer, a.g.m., s.183; tobb.gov.tr; 28/05/2021.

dönemde, ANAP lideri Mesut Yılmaz'ın TOBB'a gerçekleştirdiği ziyaret yankı uyandırmıştır. TOBB Başkanı Fuat Miras, "Türkiye'nin gözde partisi ANAP'ın liderinin ziyaretinden memnun" olduğunu söylemiştir. Odalar Birliği'nde, ilk kez bir ANAP liderine "Dürüst başkan" ve "En büyük başkan bizim başkan" sloganları atılmıştır. DYP lideri Tansu Çiller, TOBB'un hükûmete yönelik sert eleştirilerinden ve ANAP lideri Mesut Yılmaz'ın Odalar Birliği ziyaretinden rahatsız olmuştur. Bu gelişmelere tepkisini gösterirken "Beni kızdırmasınlar, bir yasa çıkartır odaları, TOBB'u kapatırım" ifadelerini kullanmıştır. Çiller'in bu tepkisinden kısa bir süre sonra yapılan TOBB 52. Genel Kuruluna Çiller ile TOBB arasındaki anlaşmazlık yansımıştır. Genel Kurulda Çiller, Odalar Birliği delegeleri tarafından protesto edilirken; ANAP lideri Mesut Yılmaz'a Yalım Erez tarafından şilt verilmiştir⁶²³.

28 Şubat 1997 tarihine gelindiğinde Milli Güvenlik Konseyi Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel başkanlığında Çankaya Köşkü'nde toplanmıştır. MGK Genel Sekreterliğinden yapılan açıklamada MGK'da "Bölücü terörle mücadelede şimdiye kadar alınan tedbirler ve elde edilen sonuçlar, Kıbrıs Sorunu ve Yunanistan ile ilişkilerle ilgili durum, Anayasa ile Atatürk milliyetçiliğine bağlı demokratik, laik, sosyal hukuk devleti olarak belirlenen Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne karşı çağ dışı bir kisve altında zemin oluşturmaya yönelik rejim aleyhtarları faaliyetlerin değerlendirildiği" bildirilmiştir⁶²⁴.

Bir süre sonra Genelkurmay Karargâhında bir araya gelen komutanların Refah-Yol Hükümetinin düşürülmesi için "silahsız kuvvetler" olarak adlandırılan demokratik güçlere "bu işi bitirin" mesajı verilmesi yönünde birleştikleri söylenmektedir. Demokratik kitle örgütlerinden olan TOBB, TİSK, TÜRK-İŞ ve DİSK Başkanlarının da Refah-Yol Hükümetinin durumunu, Türkiye'de "şariatçı" olarak nitelenen eylemleri değerlendirecekleri işçi-işveren zirvesinin hazırlıklarının tamamlanmışlığı, Refah-Yol Hükümetinin istifaya davet edileceği belirtilmiştir⁶²⁵. "Silahsız Kuvvetler" olarak tabir edilen bu işçi ve işveren örgütlerinin o günlerde sivil toplum örgütleri olarak MGK kararlarını desteklediklerinden, ortak muhtıra verdiklerinden, darbe gereki-

623 Çavuşoğlu-Sezer, a.g.m., s.183-184.

624 Tekerek, a.g.t., s.365.

625 Cumhuriyet, 14 Mayıs 1997.

yorsa destekleyeceklerinden, 5'li Çete tarafından milletvekillerine mektup yazıldığından söz edilmektedir⁶²⁶.

TOBB bu dönemde kurumsal olarak tek başına faaliyetler yürüttüğü gibi, Beşli İnsiyatif'in üyesi olarak da çeşitli faaliyetleri olmuştur. TOBB'un yaşanan olaylar üzerine 1 Nisan 1997'de basına yansıyan açıklaması 28 Şubat Kararlarını ve askerî vesayeti destekler niteliktedir. Haberde "TOBB'un da Sanayi Bakanı Yalım Erez'in hükümetin bitmesi gerektiği yönündeki açıklamasından hemen sonra, Yönetim Kurulu olarak hükümetin durumunu görüşmek üzere Çankırı'da toplandığı ve TOBB yönetiminin hükümet hakkında Erez ve diğer STK'lar ile aynı görüşte oldukları, artık okun yaydan çıktığı, hükümette ve devlette uyumun bozulduğu ve hükümetin hemen bırakması gerektiği" belirtilmektedir. Mayıs ayı içerisinde çeşitli oda temsilcileri ve TOBB temsilcilerinin hükümete yönelik eleştirileri devam etmiştir. Mayıs ayı içerisinde hükümetin DYP kanadında yoğun bir baskının olduğu ve bir an önce Çiller'in çekilmesi gerektiği, tarihin Çiller'i affetmeyeceği yönünde haberler basında yer almış ve iş çevrelerinin Çiller ile açıktan bir çatışmaya girdiği görülmüştür⁶²⁷.

TOBB'un Beşli Sivil İnsiyatif/Girişim/Çete olarak adlandırılan gruba katılmasından sonra gerçekleştirilen önemli faaliyetlerden biri hükümeti düşürmek için gerekli eylem planını oluşturmak üzere Beşli İnsiyatif üyelerinin TOBB merkezinde bir araya gelmeleridir. 28 Mayıs tarihli toplantı sonrası girişim adına Miras açıklama yaparak çok aşamalı bir eylem planı kararı aldıklarını belirtmiştir. Bildiriden sonraki ikinci aşamada ise bu bildirinin içeriği hakkında bilgilendirme yapmak ve diğer yapılması gerekli olduğu düşünülen konular hakkında düşüncelerini sunmak üzere Cumhurbaşkanının ziyaret edilmesi planlanmıştır. Ülkede kargaşanın devam etmesi hâlinde bu kez beş üye oda ve sendikaya üye 6000 kişi ile Meclis Başkanını ziyaret ederek mevcut hükümetin görevini yapamadığı ve bu hükümetin yerine Meclis içinden yeni bir hükümet kurulması taleplerini ileteceklerdir. Bu aşamada da sonuç elde edilemezse büyük bir miting düzenlenecek ve diğer STK'lar

626 **Yeni Şafak**, 26 Nisan 2012.

627 Tunahan Gür, **Sivil Toplum Kuruluşlarının 28 Şubat Sürecindeki Rolü, TOBB ve TÜSİAD Örneği**, s. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2018, 122-126.

da bu eyleme çağrılabilir. Hükümetin görevi bırakmaması durumunda son aşama olarak esnaftan taksiciye ve fabrikalara kadar hayatın her alanında daha geniş kapsamlı bir iş bırakma eylemi yapılacaktır. Bu bildiriden sonra Erbakan'ın istifasını sunacağına basında sıklıkla konuşulmaya başlandığı ve 18 Haziran'da da gerçekleşen istifadan iki gün önce 16 Haziran'da eylem planlarının ikinci aşamasını gerçekleştirmek üzere Cumhurbaşkanı ziyaret edilmiştir. Beşli İnsiyatif üyeleri ziyarette bir erken seçim için gerekli hükümetin nasıl oluşacağı ve seçim sonrasında yine benzer bir tablo oluşabileceği yönünde endişelerini ve Demirel'in siyasi parti temsilcilerini bir araya getirerek insiyatif alması isteklerini iletmışlerdir. Demirel bu ziyarette teklif edilen siyasi partilerin temsilcilerini bir araya getirme görevini TOBB Başkanı Miras'a vermiştir⁶²⁸.

28 Şubat sürecinde yaşananları bir düello olarak tanımlayan Milliyet Yazarı Serpil Yılmaz düelloyu Demirel'in başlattığını söylüyor. Yılmaz'a göre Erbakan, İstanbul sermayesi ile ilk olumsuz deneyimi akademik hayatı geride bırakarak geldiği TOBB Yönetim Kurul Başkanlığından polis zoru ile alınması ile yaşamıştır. Erbakan, okul arkadaşı ve siyasi rakibi Demirel'in itirazı ile gerçekleşen bu kopuşu, "Anadolu sermayesini geliştirme projelerime karşı çıktılar" şeklinde açıklamıştır. TOBB'un Erbakan ile düellosu, 1990'larda tekrarlanmıştır. 28 Şubat sürecinde Refahiyol iktidarının düşmesinde TOBB'un oynadığı rol sır değildir ve eski TOBB Başkanı ve dönemin Sanayi ve Ticaret Bakanı Yalım Erez, 28 Şubat kararlarını destekleyen DİSK, TİSK, TÜRK-İŞ ve TESK kurumlarına önderlik etmiştir⁶²⁹.

Soyer anılarında, Turgut Özal'ı büyütüp besleyerek siyaset sahnesine getiren, üniversiteden arkadaşı Necmettin Erbakan'ı da "Gümüş Motor'u batırdıktan sonra" Odalar Birliği Genel Sekreterliğine getirenin Süleyman Demirel olduğunu söylemektedir. Süleyman Demirel'in Odalar Birliği yönetimine getirdiği kişilerden Mehmet Yazar ve Yalım Erez de örgütü politika bataklığına sokmuştur. Tansu Çiller'in önce DYP Başkanlığına sonra da başbakanlığa getirilişinde öncü silahşörlük görevini yapma rolü Odalar Birliği tarafından ifa edilmiştir. Soyer'e göre bu da Odalar Birliğinin bir si-

628 Gür, **a.g. t.**, s.130-131.

629 Serpil Yılmaz, "Anadolu Sermayesi Son Yolculuğuna Uğurlanıyor", **Milliyet** 1 Mart 2011.

yasi parti organı hâline gelmesi ile ekonomik fonksiyonundan uzaklaştığını gösteren çok çarpıcı bir örnek teşkil etmiştir⁶³⁰.

Meslek kuruluşlarının siyasetle ilişkisinde üzerinde durulması gereken en önemli husus bunlardan bir kısmının militarist duruşlarıdır. Meslek kuruluşları kendilerini “demokratik kitle örgütleri” veya “sivil toplum kuruluşları” gibi tanımlamaya özen göstermektedirler. Ancak askerî müdahaleler döneminde bu kuruluşların bir kısmı demokrasinin ve sivil toplumun yıpranmasına hizmet etmişlerdir. 28 Şubat sürecinde “Beşli Sivil İnsiyatif” adı altında oluşan ittifak içinde TOBB ve TESK meslek kuruluşu olarak yer almışlardır. Beşli oluşumun içinde yer alan meslek kuruluşları temsilcileri, kurumları adına hükümete tepki göstermiş ülkenin şeriat tehdidi altında olduğunu belirterek hükümetin istifa etmesi yolunda baskı yapmış ve başarılı olmuşlardır⁶³¹.

Refahiyol Hükümetinin sona erip, Bülent Ecevit’in Başbakanlığında ANASOL-D hükümetinin kurulmasında TOBB yine etkili olmuştur. Şubat 1998’de, Sanayi Bakanı Yalım Erez, merkez sağda yer alan iki partiyi (ANAP-DYP) birleştirmek için harekete geçmiştir. ANASOL-D Hükümetinde Sanayi Bakanı olarak görev alan Yalım Erez’in, Samsun’dan başlattığı ANAP-DYP birleşmesini amaçlayan “demokratik hak arama hareketine”, Odalar Birliği Başkanı Fuat Miras da katılmıştır. TOBB tarafından düzenlenen Samsun’dan başlayan bu toplantılar Ordu, Giresun, Trabzon ve Rize’de sürmüştür. Ancak Erez’in bu girişimleri sonuçsuz kalmıştır⁶³².

1982 Anayasal döneminde 1983 yılındaki genel seçimler hariç, 1987 yılında başlayan erken genel seçimlerin dördüncüsü 18 Nisan 1999 tarihinde yapılmıştır. Seçim sonuçlarına göre ANAP, DYP ve özellikle RP’nin oylarında gerileme; buna karşılık DSP ile MHP’nin oylarında büyük bir artış görülmüştür⁶³³. XXI. yasama döneminde (1999-2002) odalar mensubu milletvekili sayısı azalmakla beraber gelenek devam ettirilmiştir. Bu dönemde DSP, DYP, YTP, ANAP AK Parti ve Bağımsız temsilciler Meclise girmiştir. 1999

630 Soyer, **a.g.e.**, s.219.

631 Çaha, a.g.m., s.221.

632 Çavuşoğlu-Sezer, a.g.m., s.184-185.

633 Buran, **a.g.e.**, s.126.

seçimlerinde, Ağâh Oktay Güner (ANAP/Bağımsız/DYP, Ankara Ticaret Odası Genel Sekreteri), Mehmet Sağlam (DYP, TOBB Genel Sekreteri), Ömer Barutçu (DYP, TOBB İdari İşler Daire Başkanı), Ali Coşkun (FP/Bağımsız/AK Parti, TOBB Başkanı) milletvekili seçilmiştir⁶³⁴.

1999 seçimleri sonrasında, DSP lideri Bülent Ecevit'in Başbakanlığında DSP-MHP-ANAP Koalisyon Hükümeti kurulmuştur. Hükümetin kuruluşundan kısa bir süre sonra yaşanan 18 Ağustos Depremi sonrasında koalisyon hükümetinin ekonomide aldığı bazı tedbirler, Odalar Birliği başta olmak üzere işverenlerin tepkisiyle karşılaşmıştır. Özellikle Odalar Birliği hükümet tarafından getirilen ek vergiler konusunda tepki göstermiştir. Odalar Birliğinin ek vergide geri adım atılması yönündeki isteği, hükümet tarafından uygun bulunmamıştır⁶³⁵.

Fuat Miras döneminde TOBB ile Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) tarafından, hükümetin uygulamaya koyduğu enflasyonu düşürme programına destek olmak, enflasyon konusunda toplumsal bilinç oluşturmak amacıyla "Türkiye Enflasyonu Yeniyor" adlı bir kampanya düzenlenmiştir. Kampanya kapsamında hazırlanan, mutabakat belgesine ilk imzayı Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel atmış, mutabakat zaptını 550 milletvekilinden 213'ü imzalamıştır. Bu dönemde TOBB; mali sektörde yaşanan krizin sanayi, ihracat, küçük ve orta boy işletmeler ile reel sektörde yarattığı sıkıntılara çözüm bulunmasını istemiştir. Bu bağlamda, TOBB tarafından Ecevit Hükümeti'ne "Acil Önlemler Öneri Paketi" adı altında sunulan önerilerin, önemli bir bölümü iktidar tarafından gerçekleştirilememiştir. Miras'ın 9 Nisan 2001 günü Genelkurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu ve bazı komutanlarla Genelkurmay'da yaptığı görüşmede askerî kesim, ekonomik kriz nedeniyle artan sokak eylemlerinden duyulan rahatsızlığı iletmış ve bu eylemlerin sona erdirilmesini istemiştir. Bu görüşmeden bir gün sonra 350 oda başkanının katıldığı toplantıda Odalar Birliği, hükümetin istifa etmesini istemiştir. Genelkurmay'daki görüşmesinden bir gün sonra bu yönde bir kararın çıkması, Odalar Birliği'ne özellikle Fuat Miras'a yönelik sert eleştirilere yol açmıştır. 350 oda başkanının katıldığı toplantıda Odalar Birliğinin bir parti

634 **TBMM ALBÜMÜ C 3**, s.1391, 1392, 1393, 1395, 1397, 1411, 1413, 1418, 1423, 1428, 1436, 1437, 1438, 1449.

635 Çavuşoğlu-Sezer, a.g.m., s.185.

kurması yönündeki görüşlerin dile getirilmesi de önemlidir. Hatta bu toplantıda Süleyman Demirel’e, kurulacak parti için resmî danışmanlık teklifinin götürülmesi bile konuşulmuştur. Oda başkanları, ekonomik gidişten oldukça rahatsız olduklarını dile getirmişlerdir. Oda başkanlarının Meclise ya da Başbakanlığa yürümek istediklerini söyleyen Miras, bu toplantıda talebin önlendiğini belirtmiştir. Daha önce hükûmete desteğini belirten Odalar Birliğinin hükûmeti istifaya çağırması başta Türk-İş Başkanı olmak üzere birçok kişi tarafından yadırganmıştır. Birkaç gün önce hükûmeti istifaya çağırın Odalar Birliği, 14 Nisan 2001 günü Başbakan Bülent Ecevit, “Türkiye’nin Güçlü Ekonomiye Geçiş” adlı programını açıkladığında yeni ekonomik programa desteğini açıklamıştır. Bunun yanında TOBB, hükûmetin istifasından yana olmadıklarını, kabinede revizyonun daha doğru olacağını ifade etmiştir⁶³⁶. Bu hükûmet döneminde yaşanan sadece bu birkaç örnek gelişme bile ticaret ve sanayi odalarının veya üst birliklerinin siyasetle ne ölçüde iç içe olduklarını göstermekle kalmayıp; siyaseti ne denli kontrolleri altında tuttıklarını, istediği ekibin hükûmet kurmasını, istediği ekibin istifa etmesini talep etmek suretiyle, bunu ait olduğu sınıfın doğal haklarından biri olarak benimsediklerini göstermektedir.

Fuat Miras’ın Başkanlığı döneminde ekonomik gücünü artıran TOBB’un Mayıs 2000’de yapılan genel kurulda bankada 167.7 trilyonu bulunmaktadır. Krizden sonra faizlerin artması üzerine Odalar Birliğinin faiz geliri, 42 trilyondan 106 trilyona yükselmiş, 2001’de Odalar Birliğinin nakit miktarı 273.4 trilyona ulaşmıştır. Birliğin bütçesi ise 2001’de 54.3 trilyondan 121 trilyon 292 milyara çıkmıştır⁶³⁷. Elbette bu bütçe de TOBB’un sadece mesleki anlamda değil, siyasal alanda da söz sahibi olduğunu düşündüren etkenler arasındadır.

Oldukça kayda değer olayların yaşandığı Fuat Miras’ın Başkanlıktan ayrılarak yerine Rıfat Hisarcıklıoğlu’nun gelmesi de ilginç gelişmelerin sonunda olmuştur. Yeni Şafak’ın haberine göre hükûmetin iflas eden üç yıllık istikrar programına “Türkiye Enflasyonu Yeniyor” kampanyası düzenleyerek destek

636 Çavuşoğlu-Sezer, a.g.m., s.185-186.

637 Hüseyin Çavuşoğlu-Özcan Sezer, “Fuat Miras’ın TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği) Başkanlığı Döneminde TOBB-Siyaset İlişkisi”, **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Bahar 2013, C 9, Yıl: 9, S 1, 9, s.167-193. s.172.

veren, Şubat krizinden sonra gazetelere ilan vererek “Ekonomik Kurtuluş Savaşı” başlatan 28 Şubat’ın baş aktörlerinden TOBB Başkanı Fuat Miras faiz kavgası nedeniyle istifa etmiştir. Habere göre Başkan Miras kurumun 100 milyon dolarının yönetimi konusunda istediği olmayınca üyelerle tartışarak istifasını vermiştir⁶³⁸. Fuat Miras ile Basın Sözcüsü ve EBSO Başkanı Atıl Akkan arasında 8 Haziran Cuma günü yapılan Yönetim Kurulunda ihracatçı KOBİ’lere kullanılacak 100 milyon dolar kaynak nedeniyle bir tartışma yaşanmıştır. TOBB’un Eximbank eliyle ihracatçı KOBİ’lere kullanacağı kredi nedeniyle yaşanan tartışmada Akkan, söz konusu krediye firma başına 200 bin dolar sınırlama getirilmesini istemiş, TOBB Başkanı Miras ise buna karşı çıkarak, kredinin dağılımında Eximbank kriterlerinin ölçü alınması talebinde bulunmuştur⁶³⁹. 15 kişi ile toplanan yönetim kurulunda 8 üye istifanın kabulü yönünde oy kullanmış, fakat istifa düşüncesini değiştiren Miras bu sonucun çoğunluk anlamına gelmeyeceğini söyleyerek itiraz etmiştir⁶⁴⁰. Miras’ın Ankara 6. İdare Mahkemesi’ne yaptığı, “TOBB Yönetim Kurulundan istifasının kabulü, yerine yedeğinin getirilmesi ile Yönetim Kurulu başkanlığına Rifat Hisarcıklıoğlu’nun seçilmesine” ilişkin kararın iptali ile yürütmenin durdurulmasına ilişkin istemi reddedilmiştir⁶⁴¹. Bunun yanında TOBB Genel Sekreteri Şefik Tokat da Miras’ın istifasının geçerli olup olmadığı konusunda Sanayi ve Ticaret Bakanlığı’na başvuruda bulunmuş, Bakanlık ise TOBB’a gönderdiği mütalaasında Miras’ın istifasının geçerli olduğunu bildirmiştir. Bunun üzerine TOBB Başkan Vekili Rifat Hisarcıklıoğlu, TOBB Yönetim Kurulu’nu yeni başkanını seçmesi amacıyla toplantıya çağırılmış, 14 yönetim kurulu üyesinin katılımıyla yapılan toplantı sonunda Hisarcıklıoğlu, Yönetim Kurulu üyeleriyle birlikte basına kısa bir açıklama yapmıştır. TOBB’un eski TOBB Başkanlığına seçilmiştir. Böylece Mehmet Yazar’ın 1985 yılında Odalar Birliği Başkanlığı’ndan ayrılmasından sonra Odalar Birliği Başkanlığı’na yeniden Ankara odalarından bir başkan seçilmiş olmaktadır⁶⁴². Rifat Hisarcıklıoğlu 1992 yılında Ankara Ticaret Odası (ATO) Meclis Üyeliğine seçilmiş, TOBB’da bir yıl süren Başkan

638 **Yeni Şafak**, 10/06/2001.

639 **Hürriyet**, 12/06/2001.

640 **Hürriyet**, 13/06/2001.

641 **Milliyet**, 07/07/2001.

642 **Hürriyet**, 16/06/2001.

Yardımcılığı görevinin ardından, 2001 yılında yapılan seçimlerde Başkan olarak göreve gelmiş ve 2002, 2005, 2009, 2013 ve 2018 yıllarında yeniden TOBB Başkanı seçilmiştir⁶⁴³.

Fakat bu yıllarda TOBB örneğinde görüldüğü gibi Türkiye'de gittikçe daha çok sayıda iş insanının politikaya heveslendiğinin tespit edildiğini belirtelim. Üstelik bu iş insanları toplumda yer edinmiş, büyük şirket veya holdinglerin patronlarıdır. Ayrıca politikaya parti, meclis, komisyon üyelikleri gibi nispeten sınırlı pozisyonlarda girmekle kalmayıp, doğrudan doğruya partilerin başına geçmekte veya parti kurmaktadırlar. Bu eğilimin ilk akla gelen isimleri Cem Boyner ve Besim Tibuk'tur. Ekşigil'in düşüncesine göre bu eğilim 1980'li yılların ortalarından itibaren tüm gelişmiş kapitalist demokrasilerde etkili olmaya başlayan yeni liberalizmin etkisiyle belirgin hâle gelmeye başlayan bir trendin yansımalarıdır. 90'lı yılların başında söz konusu demokrasilerde girişimcilik "etiğine ve mitine" yönelik artan bir ilgi olmuş ve çok sayıda iş insanı politika sahnesine çıkmıştır. ABD'de Ross Perot, İtalya'da Silvio Berlusconi, Polonya'da Stanislaw Tyminski, Brezilya'da Fernando Collor, Fransa'da Bernard Tapie bu isimler arasında sayılmıştır⁶⁴⁴.

Türkiye'de iş insanlarının devletle olan ilişkisi Batı demokrasilerindeki örneklerinden farklı olarak değerlendirilmiştir. Ekşigil'e göre Batı'daki iş adamı-devlet ilişkisine bir işlevsellik ve araçsallık hâkimdir. Örneğin kapitalist demokrasinin beşiği sayılan İngiltere'de iş insanlarının işlerinde veya ekonomide herhangi bir olumsuzluk yaşandığında iş insanları, devlet içindeki temsilcilerini ve takipçilerini harekete geçirerek, gerektiğinde kamuoyunu da dâhil ederek, söz konusu olumsuzlukları makûl bir süre ve çaba sonunda devletle paylaşmakta, devlet ise gerekli iş veya işlemleri yaparak duruma bir çözüm bulmaktadır. Bu süreç pürüzsüz ve problemsiz olmamakla beraber, iş insanları ile devlet arasında kolaylıkla izlenebilir bir bilgi, etki ve nüfuz akışkanlığı olmaktadır. Bu durum bir açıdan, devletin iş insanlarının sınıfsal iktidarının bir "aracı" olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Ancak devlet doğrudan bir araç değildir. Çünkü diğer toplumsal sınıfların çıkarları ile bizzat iş insanlarının farklı çıkarlarını dengelemek ve uzun vadeli bir "vizyon"

643 tobb.gov.tr; 29/05/2021.

644 Adnan Ekşigil, "İşadamlarının Türkiye Siyasetinde Artan Rolü", **Birikim**, S 114, Ekim 1998, s.38.

çerçevesinde bağdaştırmak için belirli bir mesafede bulunmak zorundadır. Burada devleti bir “araç” olarak değil, sınıf mücadeleleri içinde cisimlenen bir “süreç” veya bu mücadelelerin bir sonucu olarak görmenin teorik olarak daha doğru olduğu belirtilmiştir. Devletin iş insanlarının sınıfsal iktidarının dolaylı bir “aracı” olduğu düşüncesi, burada söz konusu edilen genel izlenime daha uygun bir tasvir olarak kabul edilebilir⁶⁴⁵.

Bu açıklamalardan sonra Türkiye’deki görünümün Batı’daki “araç-devlet” izleniminden oldukça farklı olduğu görülmüştür. Bu bağlamda Türkiye’de devlet; bir araçtan çok bir amaca veya bu amacın cisimleştiği bir “özne”ye benzetilmektedir. Bu özne “asker-sivil” bürokrasidir. Devletin özünü bu bürokrasi oluşturmaktadır. Bu hâliyle devlet; iş insanlarının bir aracı değil, aksine iş insanları devletin bir aracıdır. Devlet istediği takdirde iş insanlarını destekleyebilir, onların önünü açabilir, hatta Ekşigil’in ifadesiyle yoluna kırmızı halı serer. Fakat devlet özellikle iş adamları kendilerini ifade ettikleri zaman, üstelik örgütlenip de devletin huzuruna çıktıkları zaman bunları yapmak istemeyebilir. Genel olarak devlet iş insanlarının hizmetindedir. Kendisinden rica minnette bulunanlara hizmette kusur etmediği gibi gösterdiği cömertlikte sıklıkla ölçüyü kaçırdığı olmuştur. Ancak yine de son söz daima devletindir. Kısacası iş insanları devlete her türlü işlerini gördürebilirler, fakat hiçbir zaman devletin sahibi değillerdir, kendilerini öyle hissedecek bir güven duygusuna da sahip değildirler. Devletle birlikte hareket etmek, devletle var olmak durumundadırlar. O hâlde iş adamı-devlet ilişkisinin kapitalist bir demokrasinin gereklerine çok ters düştüğü değerlendirilmiştir. Tam işleyen bir kapitalist demokrasinin kurulması ve geliştirilmesi ise toplumun diğer kesimleri kadar işveren kesiminin de bu bağımlılık ilişkisinden kurtulmasına bağlıdır⁶⁴⁶.

Bu karşılaştırmanın sonucunda ister istemez ortaya çıkabilecek bazı soruların da cevaplanması gerektiği kanaatindeyiz. Örneğin devletin iş insanlarının sınıfsal iktidarının bir aracı olması gerekiyorsa diğer sınıfların, örneğin işçilerin sınıfsal iktidarının aracı da devlet mi olacaktır? Olursa iki sınıfsal iktidarın çıkarları arasında çatışma söz konusu değil midir? Eğer devlet sa-

645

646 Ekşigil, a.g.m., s.39-40.

dece iş insanlarının sınıfsal iktidarının veya daha basit söylemle çıkarlarının hizmetinde olması gerekiyorsa, bu ne derece adil ve demokratiktir?

II.4.5. Yeni Yüzyılın İlk Kanunu ve 2000'ler

1999 Seçimleri sonucunda ortaya çıkan koalisyon hükümetinin almış olduğu radikal kararlar ve yapılan işlemler toplum tarafından yeterince benimsenmemiş, enflasyon kontrol altına alınamamış ve iktidarın büyük ortağı DSP'nin parti içi sorunlarının artması gibi nedenlerle; iktidar ortaklarının da desteği ile TBMM'de yeni bir erken seçim kararı alınmıştır. 3 Kasım 2002'de yapılan seçimlerde seçmenin %79, 1'i oyunu kullanmıştır. Seçim sonuçlarına göre MHP, DYP, ANAP ve özellikle DSP'nin çok büyük oranda oy kaybına uğradığı ve baraj altında kaldığı görülmüştür. Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) büyük ölçüde, CHP ise sınırlı ölçüde oylarını artırmış ve sadece bu iki parti TBMM'ye girmiştir⁶⁴⁷. AK Parti'nin iktidar olduğu 2002 seçimleri ile oluşan Mecliste; çoğunluğu AKP'den olmak üzere ve bazıları AK Parti kurucularından olan çeşitli odalara mensup tüccar veya sanayici milletvekilleri yerlerini almıştır. Çiftçi/esnaf kesimine yönelik temsilci yok gibidir. XX. XXI. ve XXII. dönem olmak üzere Mecliste bulunan eski TOBB Başkanı Ali Coşkun, XX. dönemde Millî Savunma Komisyonu Başkanlığı yaptıktan sonra, 58. ve 59. Hükümette Sanayi ve Ticaret Bakanlığı yapmıştır⁶⁴⁸.

2002 seçimleri yaklaşırken Milliyet'in "TOBB yekûn siyaset" başlığıyla verdiği habere göre TOBB'a bağlı yaklaşık 30 oda ve borsa başkanı siyasete girmek için hazırlanmaktadır. İş dünyasının sorunlarının çözümünde daha etkin rol alabilmek için Meclis'e gireceklerini açıklayan iş insanları "önümüzdeki dönem elimizi taşın altına sokacağız" derken, aktif siyasete hazırlanan iş insanları arasında sadece TOBB yönetiminden üç isim vardır. Yönetim Kurulunda yer alan bu üç üyenin milletvekilliğine adaylıklarını DYP'den koymas beklenmektedir. Siyasete girmeye hazırlanan diğer oda başkanlarının çoğunun da adaylığını DYP'den koymas beklenmektedir. Yani oda başkanlarının siyasi parti tercihinde DYP ağır basmaktadır. Belirtilmesi gereken bir husus da TOBB Başkanı Rıfat Hisarcıklıoğlu'nun "hangi partiden

647 Buran, a.g.e., s.127.

648 TBMM ALBÜMÜ C 3, s.1458, 1467, 1468, 1469, 1474, 1475, 1479, 1480, 1481, 1488, 1490, 1491, 1501, 1504, 1505, 1506, 1508, 1510, 1513, 1515, 1520, 1524.

olursa olsun Meclise girmek isteyen bütün başkanlarına destek vereceğini ve başkanları partilerine takdim edeceğini” yönündeki açıklamasıdır. Oda başkanları bu dönemde TOBB camiasından siyasete girmek isteyenlerin sayısındaki artışı İtalya örneği ile açıklamaktadırlar. “Eğer kazanırsam İtalya’yı anonim şirket gibi yöneteceğim” diyen Silvio Berlusconi’den esinlendikleri anlaşılan oda başkanlarına göre “İtalya’nın yönetiminde iş adamları vardır. Türkiye’de neden olmasın. İtalyan Başbakan’ı da bir iş adamıdır. Siyasette bir kere de iş adamları denesin” düşüncesindedirler⁶⁴⁹.

Ancak başkanların bu girişimleri DYP’nin barajı aşamaması nedeniyle boşa çıkmıştır. İlginç bulunan noktalardan biri de bu adaylık sürecinde TOBB Başkanı Rıfat Hisarcıklıoğlu’nun bir başka açıklamasıdır. Hisarcıklıoğlu, seçimlerde aday olmanın ve milletvekili seçilmenin düşünüldüğü kadar önemli olmadığını, Mecliste bulunan siyasetçilerin büyük bir çoğunluğunun zaten iş adamı kökenli olduğunu, siyasete doğrudan girmekle pek fazla bir şey kazanılmadığını, artık önemli olanın “sistemi kurumsal olarak etkileyebilmek ve değiştirmekte düğümlendiğini” söylemiştir. Bu etkileme ve değiştirme çabasının sonucu olarak “Türkiye Geleceğini İstiyor Bildirgesi” biçimlenmiştir⁶⁵⁰.

TOBB’un yurt genelinde başlattığı Türkiye Geleceğini İstiyor Bildirisini İstanbul’da TOBB Başkanı Rıfat Hisarcıklıoğlu okumuştur. Bildiri, 356 oda ve borsanın bulunduğu 81 ilde de aynı anda okunarak ilan edilmiştir. Hisarcıklıoğlu, partileri Türkiye’nin ihtiyaç duyduğu reformlar için kamuoyuna taahhütte bulunmaya davet etmiş ve siyasi partilerin verdiği vaatleri denetlemek için “izleme komitesi” kuracaklarını, siyasilere ve partilere karne vereceklerini söylemiştir. TOBB’un seferberlik açıklamasında, kamu yönetiminin iflas ettiği, toplumda derin bir güven bunalımı yaşandığı, siyaset kurumunun çözüm yeteneğini kaybettiği, hukuk sisteminin tıkanıp, ekonominin kronik krizlerle zayıfladığı vurgulanmıştır⁶⁵¹. Partileri kamuoyuna taahhütte bulunmaya davet eden Hisarcıklıoğlu, kamuoyu sadece oda camiasından oluşmadığına göre tüm kamuoyu adına taahhüt isteme yetkisini kendisinde veya TOBB’da görmekte veya kendisini kamuoyu ola-

649 **Milliyet**, 20/07/2002.

650 Çulha Zapçı, a.g.m., s.183.

651 **Milliyet**, 23/10/2002.

rak görmektedir. Beklenen vaatler de iş dünyasını ilgilendiren konulardadır. TÜSİAD'ın “Ön Uyarı Raporu” ile karşılaştırıldığında, “Türkiye Geleceğini İstiyor Bildirgesi” oldukça kısa, temel sorunlara değinen ve genel geçer ifadelerle çözüm önerileri geliştiren bir metin izlenimi uyandırmıştır. TOBB, Türkiye'deki temel sorunları işaret ederken, geçmişten beri sadece TÜSİAD'ın değil, genel olarak sermaye çevrelerinin üzerinde sıklıkla durdukları konuları dile getirmektedir. Öneriler düzeyinde ele alındığında TOBB, özellikle bir zihniyet değişiminin gerekli olduğunu düşünmektedir. Zapçı'ya göre TÜSİAD'ın raporunun bir özeti niteliğinde olan bildirmede konular tanı aynıdır. Siyasal partiler sistemi ve seçim sistemi demokrasiyi yönetilemez hâle getirmiştir. Seçim öncesinde ekonomi politikaları konusunda sermaye grupları siyasi partilere daha çok “boş vaatlerde bulunmayın” ve “popülist politikaların peşinde olmayın” şeklinde iki uyarı yapmıştır. Bu uyarılar sermayenin siyasete bakışı ve beklentileri açısından; aynı zamanda sermaye grupları ile devlet arasında özellikle 80'lerden itibaren kurulan ilişkinin yönünün değişmediğini göstermesi açısından önemli bulunmuştur. Sermaye açısından istikrarlı bir rejim ve uygulamalarda öngörülebilirlik devletle ilişkilerde ön planda tutulmaktadır⁶⁵².

TOBB Başkanı Hisarcıklıoğlu Türkiye'nin yeniden yapılandırma programının tam ortasında 3 Kasım seçimlerine gidildiğini hatırlatmış, “bu seçim döneminde her konuda sınırsız vaat değil, ekonomi alanında somut projeler duymak istiyoruz” diyerek sermaye çevrelerinin siyasi partilerden dolayısıyla müstakbel iktidardan beklentilerini de bir anlamda iletmiş olmaktadır⁶⁵³. Gerek bildirmede gerekse Başkan Rıfat Hisarcıklıoğlu'nun seçim öncesinde ve sonrasında çeşitli vesilelerle yaptığı bu türden konuşmalarda geçen, siyasetçilere “popülist politikaların peşinde olmayın” uyarısının bir yönü kamu harcamalarının kısılması ile ilgilidir. Özellikle IMF çıkışlı programın, kamuda çalışan memur ve işçilerin ücretlerindeki artışın olabildiği kadar sınırlı tutulmasını öngören bölümü işveren örgütlerinin tam desteğini almıştır. Kurulacak hükümetin de programın bu yönüne sadık kalması beklenmekte, hatta kesinlikle istenmektedir. Ancak, konu sadece kamu çalışanları ile sınırlı değildir. “Popülizmden kaçının” uyarısı seçimden önce “İş Güvencesi Yasa

652 Çulha Zapçı, a.g.m., s.184-186.

653 **Yeni Şafak**, 06/10/2002; **Hürriyet**, 14/09/2002.

Tasarısı” ile ilgili kaygılarla birlikte de gündeme getirilmiştir. İş Güvencesi Yasa Tasarısı konusundaki uyarılar sadece TOBB tarafından yapılmamış, TİSK ve TUSİAD da benzer şekilde hareket etmiştir. Bunun yanında yanında TOBB’un “Türkiye Geleceğini İstiyor” kampanyasının meslek odalarından ve sendikalardan destek aldığı haberleri yer alsa da TİSK, HAK-İŞ ve TESK gibi daha çok sağ politikalarla bütünleşmiş örgütler dışında açıkça destek veren olmadığı görülmüştür. Seçim sürecinde seslerini duyurma imkânı daha sınırlı olan diğer meslek birlikleri ve sendikaların bu kampanyaya ihtiyatlı yaklaşmayı tercih ettikleri tahmin edilmiştir⁶⁵⁴.

1990’lı yıllardaki koalisyon hükümetleri zamanında ekonomik istikrar koşullarının sağlanamadığı Türkiye ekonomisinde 2000’li yıllara girerken makro dengeler istikrarsızlığa sürüklenmiş, temiz siyaset arayışı hızlanmış, enflasyonu düşürmek ve sürdürülemez boyutlara ulaşmış olan kamu borçlarını kontrol altına almak amacıyla IMF ile bir istikrar programı üzerinde anlaşılmıştı. Siyasi istikrarsızlık, makroekonomik dengesizlikler ve kırılgan bir banka/finans sektörü sonucunda patlak veren Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri istikrar programını sona erdirmişti. Krizin ekonomik faturası ağır olmuş; 15 bine yakın KOBİ kapanmış, bir milyona yakın kişi işsiz kalmıştı. Bankacılık sektöründe ise yaklaşık 18 bin kişi işsiz kalmıştı. Kriz sonrasında yine IMF ile “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” uygulamaya konulmuştu. 2002 yılından itibaren kurulan AKP Hükümeti ile istikrarlı bir ekonomik ortam sağlanarak kriz sonrası olumsuzluklar giderilmeye ve iktisadi büyümeyi sağlayıcı tedbirler alınmaya başlanmıştır. Bunun sonucunda doğrudan yabancı yatırımların özendirilmesi, özelleştirmelere ağırlık verilmesi, enflasyonun düşürülmesi, ihracatın ve vergi gelirlerinin artırılması, dolarizasyonun kırılması, Türk lirasına itibar kazandırılması ve güçlü TL yaratılması, dış borç stoğunun azaltılması ve IMF’ye olan bağımlılığın sona ermesi 2000’li yıllarda Türk ekonomisinde yaşanan başlıca gelişmeler olarak özetlenmektedir⁶⁵⁵.

AKP’nin iktidar olduğu 2004 yılına gelindiğinde TOBB’un tabii olduğu 5590 sayılı Kanun ise artık yerini 5174 Sayılı Kanun’a bırakmıştır. Başbakan Erdoğan tarafından TBMM Başkanlığına sunulan “Türkiye Odalar ve

654 Çulha Zıpcı, a.g.m., s.187-189.

655 Koç- Baskıcı, a.g.e., s.210-211.

Borsalar Birliği ile Odalar ve Borsalar Kanunu” nun genel gerekçesinde yer verilen açıklamalarda öncelikle kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları olarak dayanağını Anayasa’nın 135 inci maddesinden alan odalar ve borsalar ile Türkiye Odalar ve Borsalar Birliğinin ülkede ticaret ve sanayinin gelişmesi ve ekonominin istenen düzeye gelmesi ve böylece toplumsal refahın yükselmesinde rol oynayan önemli kurumlardan biri olduğu belirtilmiştir. Çünkü oda ve borsalar ile bunların üst kuruluşu olan Birlik; ekonominin en önemli aktörlerinden olan tüccar ve sanayicilerden oluşan üyelerinin hem kendi aralarında hem de halk ile olan ilişkilerinde ve faaliyetlerinde meslek ahlakını ve disiplinini sağlamak suretiyle bir yandan sağlıklı bir ekonomik kamu düzeni oluşturulmasına katkı sağlarken, diğer yandan üyelerini dünya ekonomisinin gelişen şartlarına ayak uydurabilmelerini sağlamak amacıyla yönlendirmektedirler. Bütün bunların yanında, ticaret ve sanayici kesimi ile siyasi kurumlar, kamu kurum ve kuruluşları ve sivil toplum kuruluşları arasındaki bağlantının kurulması ve bu kesimin siyasi ve hukuki yönden meşru menfaatlerinin savunulması ve korunması konusunda da en önemli işlev, odalar, borsalar ve Birlik tarafından üstlenilmektedir.⁶⁵⁶

1950 yılında yürürlüğe konulmuş olan 5590 sayılı Kanun 2002 yılına kadar birtakım değişikliklere uğramış olup, dönemin şartları açısından değerlendirildiğinde son derece başarılı bir kodifikasyon örneği olarak görülmüştür. Ancak gerekçede öne sürüldüğü üzere Kanun’da çeşitli tarihlerde yapılan değişikliklerle bütünlüğün kaybolması ve Kanun’un ilk hâlindeki sistematğin bozulması; bunun yanında 1950’lerin ihtiyaçları ile 2000’lerin ihtiyaçlarının çok farklı olması nedeniyle, dünyadaki güncel gelişmelerden son derece çabuk etkilenebilen ticaret ve sanayi kesiminin tâbi olacağı kuralların tamamen yeni bir kanunla düzenlenmesi gereği ortaya çıkmıştır. Özellikle çok hızlı gelişen bilgi ve iletişim teknoloji sayesinde dünyanın herhangi bir yerindeki gelişmeden anında bilgi sahibi olunabilmekte ve bu durum dünyayı adeta küçük bir köy hâline getirmektedir. Bu olgunun ekonomik alanda gösterdiği etki tüm dünyayı adeta küçük bir köy pazarına dönüştürmektedir. Bu yeni ekonomik küresel düzende olağandışı yeni değişime en hızlı ayak uydurabilen ekonomik aktörler ve bunlar arasında da lokomotif güç olarak tüccar ve sanayiciler diğerlerine göre çok önemli bir ekonomik avan-

656 **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: 22, C 49, Yasama Yılı: 2, Birleşim: 90, 18 Mayıs 2004.

taj elde edeceklerdir. Bu nedenle tüccar ve sanayicilerin zorunlu olarak üye oldukları meslek kuruluşlarının ve üst kuruluşlarının bu değişime uygun olarak yeniden yapılanmaları ve görevlerinin ve tâbi olacakları kuralların yeniden düzenlenmesi son derece önemlidir. Böylece Türkiye’de ticaret ve sanayi, yeni kanunun oluşturduğu hukuksal çerçevede daha güvenli ve önu daha açık bir şekilde dünya ölçeğinde rekabet edebilecektir. Bunun sonucunda ortaya çıkacak artı değerden ise tüm toplum yarar sağlayacaktır. Hem ulusal ticarete hem uluslararası ticarete çok önemli bir işleve sahip olan ticaret borsalarının da dünyadaki modern borsacılık uygulamalarına paralel olarak yeniden yapılandırılması ve bu itibarla bir yandan ticaret borsalarının uzmanlaşmasının sağlanması, diğer yandan niteliklerine göre sınıflandırılmaları bir zorunluluk hâline gelmiştir⁶⁵⁷.

Genel olarak bu gerekçelerle yenilenmesi düşünülen 5174 sayılı kanunun tasarısı 18/05/2004 tarihinde kabul edilerek, 01/06/2004 tarihinde Resmî Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu kanunda “odalar; üyelerinin ortak ihtiyaçlarını karşılamak, mesleki faaliyetlerini kolaylaştırmak, mesleğin genel menfaatlere uygun olarak gelişmesini sağlamak, üyelerinin birbirleriyle ve halkla olan ilişkilerinde dürüstlüğü ve güveni hâkim kılmak üzere mesleki disiplin, ahlâk ve dayanışmayı korumak ve bu kanunda yazılı hizmetler ile mevzuatla odalara verilen görevleri yerine getirmek amacıyla kurulan, tüzel kişiliğe sahip kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşları” olarak tanımlanmıştır⁶⁵⁸.

Kanun odaların kuruluşuyla ilgili olarak; odaların illerde, Birliğin olumlu görüşü üzerine Bakanlığın kararı ile kurulması hükmünü getirmiştir. Bir ilde oda kurulabilmesi için ticaret siciline kayıtlı ve bu kanunda belirtilen niteliklere sahip en az bin tacir ve/veya sanayici veya deniz ticareti ile meşgul olanların Birliğe yazılı başvuruda bulunması zorunludur. Müstakil sanayi odası kurulabilmesi için o ilde faaliyet gösteren sanayicilerin yarısından fazlasının yazılı talebi şartı getirilmiştir. Mevcut ticaret ve sanayi odasından ayrılan sanayicilerin, Kanun’da öngörülen usul ve esaslara uygun olmak kaydıyla, müstakil sanayi odası kurması hâlinde, o ildeki ticaret ve sanayi odası,

657 **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: 22, C 49, Yasama Yılı: 2, Birleşim: 90, 18 Mayıs 2004.

658 **Resmî Gazete**, 1 Haziran 2004, S 25479.

ticaret odası adını alacaktır. Bu değişikliklere ek olarak Kanun'da ayrıca ilk defa coğrafi bölge odaları kurulabilmesi için; bölge illerindeki toplam üye sayısının yarısından fazlasının Birliğe yazılı müracaatı veya il oda meclislerinin ayrı ayrı üye tam sayısının üçte ikisinin kararıyla ve Birliğin olumlu görüşü üzerine Bakanlığın kararı ile gerçekleşmesi koşulu getirilmiştir⁶⁵⁹. Yani her türlü kuruluş işlemi için Birliğin olumlu görüşü ve Bakanlığın kararı gereklidir.

Odaların kuruluşlarına ait düzenlemelerin nüfus büyüklükleri ve ekonomik büyüme faktörleri ile bağlantılı olarak çeşitlendirildiği görülmektedir. Odaların kuruluş ve çalışma alanları il olarak belirlenmiştir. Kuruluş ve çalışma alanları içinde aynı unvanda başka bir oda kurulamaz. Ayrıca ilçenin bulunduğu ilde kurulu oda türünden olmak şartıyla; bir ilçede faaliyet gösteren tacir ve/veya sanayici sayısı bini aştığı takdirde ticaret ve sanayi odası şubesi veya ticaret odası şubesi; faaliyet gösteren sanayici sayısı iki yüz elliyi aştığı takdirde sanayi odası şubesi; faaliyet gösteren deniz taciri sayısı yüzü aştığı takdirde deniz ticaret odası şubesi ilgili oda yönetim kurulunun teklifi ve meclislerinin kararı ile kurulabilecektir. Ayrıca oda şubesi bulunmayan ilçelerde, beldelede ve sanayi bölgeleri ile organize sanayi bölgelerinde oda yönetim kurulunun teklifi ve meclis kararı ile oda temsilciliği kurulabilir⁶⁶⁰.

Odaya kayıt zorunluluğu devam etmektedir. Ticaret siciline kayıtlı tacirler ve 5' inci maddeye göre sanayici ve deniz taciri sıfatına sahip tüm gerçek ve tüzel kişiler ile bunların şubeleri ve fabrikaları, buldukları yerdeki odaya kaydolmak zorundadırlar. Meslek gruplarına göre yapılacak üye kayıtları, elektronik ortamda Bakanlık ve Birlik bünyesinde düzenlenen ortak veri tabanında güncel olarak tutulacaktır⁶⁶¹.

Odaların görevleri arasında yine ticaret ve sanayiye ilgilendiren bilgi ve haberleri derleyerek ilgililere ulaştırmak, ilgili kanunlar çerçevesinde resmî makamlarca istenecek bilgileri vermek yer alır. Bunun yanında odaların çalışma alanları içindeki ticari ve sınai örf, adet ve tepkimeleri tespit etmek, Bakanlığın onayına sunmak ve ilân etmek görevi de vardır. Odaların görev-

659 **Resmî Gazete**, 1 Haziran 2004, S 25479.

660 **Resmî Gazete**, 1 Haziran 2004, S 25479

661 **Resmî Gazete**, 1 Haziran 2004, S 25479.

leri ile ilgili Kanun'da ilk defa yer verilen görev mesleki gelişim (eğitime) yöneliktir. Odalar artık Millî Eğitim Bakanlığının izin ve denetiminde ticaret, denizcilik ve sanayi ile ilgili kursları açmak, açılan kurslara yardımda bulunmak, yurt içinde ve dışında ihtiyaç duyulan alanlar için öğrenci okutmak ve stajyer bulundurmamak; mesleki ve teknik eğitim ve öğretimi geliştirme ve yönlendirme çalışmaları yapmak, kendi üyelerinin işyerleriyle sınırlı olmak üzere, 3308 sayılı Mesleki Eğitim Kanunu kapsamına alınmamış meslek dallarında bu uygulamaya ilişkin belgeleri düzenlemek görevini de yapacaklardır⁶⁶².

Gerekçede odaların, borsaların ve üst kuruluşu olan Birliğin organlarının oluşumunda ve seçiminde öncesine göre çok köklü değişikliklere gerek duyulmamakla birlikte birtakım yeni düzenlemeler öngörüldüğü belirtilmişti. Bu düzenlemeler ile amaçlanan hem daha etkili ve verimli çalışacak bir yönetim yapısının oluşturulması, hem de temel hukuk ilkeleri ve kurallarının azami derecede gözetilerek demokratik bir katılım ortamı sağlanmasıdır⁶⁶³. Böylece Kanun'da oda organları "meslek komiteleri, meclis, yönetim kurulu, disiplin kurulu" olmak üzere dört birimden oluşturulacaktır. Kanun'da Birliğin organları oda organlarından farklı olarak genel kurul, oda ve borsa konseyleri, yönetim kurulu, yüksek disiplin kurulu olarak belirlenmiştir⁶⁶⁴.

Gerekçede borsaların ise yeni koşullara uyum sağlaması için birtakım düzenlemeler içermesi gerektiğinden söz edilmiştir. Kanun'a göre ticaret borsaları, bu kanunda yazılı esaslar çerçevesinde borsaya dâhil maddelerin alım satımı ve borsada oluşan fiyatlarının tespit, tescil ve ilânı işleriyle meşgul olmak üzere kurulan kamu tüzel kişiliğine sahip kurumlardır. Ülke, bölge ve uluslararası düzeyde faaliyet göstermek üzere özel nitelikli borsalar da kurulabilir. Ticaret ve sanayi odalarına benzer yöntemle bölge borsaları kurulabilmesi de bu kanunda söz konusu olmuştur. Bölge borsaları kurulabilmesi; bölge illerindeki toplam üye sayısının yarısından fazlasının, Birliğe yazılı müracaatı veya borsa meclislerinin ayrı ayrı üye tam sayısının üçte ikisinin kararı ve Birliğin olumlu görüşü üzerine Bakanlığın kararı ile gerçekleşir. Bölge

662 **Resmî Gazete**, 1 Haziran 2004, S 25479.

663 **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: 22, C 49, Yasama Yılı: 2, Birleşim: 90, 18 Mayıs 2004.

664 **Resmî Gazete**, 1 Haziran 2004, S 25479.

borsasının kurulması ile kurucu borsalar şube hâline dönüşür. Bölge ticaret borsaları kapsadıkları çalışma alanlarında şube kurabilirler. Borsalar, çalışma alanları içinde borsa meclisi kararıyla şubeler açabilirler. Ticaret borsası kotasyonuna dâhil maddelerin alım veya satımı ile uğraşanlar, buldukları yerin borsasına kaydolmak zorundadırlar. Buna uymayanların kayıtları, borsa tarafından resen yapılır ve kendilerine tebliğ edilir. Meslek gruplarına göre yapılacak bu üye kayıtları, elektronik ortamda Bakanlık ve Birlik bünyesinde düzenlenen ortak veri tabanında güncel olarak tutulur. Borsaların organları da odalar gibi meslek komiteleri, meclis, yönetim kurulu, disiplin kurulu olarak belirlenmiştir⁶⁶⁵.

İlk defa 5590 sayılı Kanun'la kurulan Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nin bir üst kuruluş olarak nitelikleri ve görevlerine yeni Kanun'da da yer verilmiştir. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, odalar ve borsalar arasındaki birlik ve dayanışmayı temin etmek, mesleğin genel menfaatlere uygun olarak gelişmesini sağlamak, oda ve borsa mensuplarının mesleki faaliyetlerini kolaylaştırmak, bunların birbirleriyle ve halk ile olan ilişkilerinde dürüstlüğü ve güveni hâkim kılmak üzere, meslek disiplinini ve ahlâkını korumak, ülkenin kalkınması, ekonominin gelişmesi için gerekli çalışmaları yapmak ve bu kanunda belirtilen hizmetleri yerine getirmek amacıyla kurulan, tüzel kişiliğe sahip, kamu kurumu niteliğinde meslek üst kuruluşudur⁶⁶⁶.

Pek çok görevi olan ülkedeki tüm oda ve borsaların üst örgütlenmesi olan Birliğin görevlerine bakıldığında; Birliğin ticaret ve sanayi kesimini temsile yetkili, devletin ekonomi politikalarının belirlenmesi ve ekonomik faaliyetlerin düzenli ve verimli bir şekilde yürütülmesi için birtakım kamu hizmetlerini yürütmek üzere verilen görevler olduğu görülebilir. Bunlardan birkaç tanesini şöyle sıralayabiliriz:

- Ülkenin iktisadi durumu hakkında raporlar hazırlamak, oda ve borsalar tarafından bu konuda hazırlanan raporları incelemek ve değerlendirmek, Ekonomik ve Sosyal Konseyde ve benzeri kurum, kurul, komisyon ve kuruluşlarda ticaret ve sanayi kesimini temsil etmek.

665 **Resmî Gazete**, 1 Haziran 2004, S 25479.

666 **Resmî Gazete**, 1 Haziran 2004, S 25479.

- Yabancı ülkelerdeki oda, borsa ve benzeri ilgili organizasyonlar tarafından düzenlenen raporları incelemek ve ülkeyi ilgilendiren kısımları derleyip yayınlamak; gelişen dünya koşullarında ulusal ticaret, sanayi ve hizmet sektörlerinin gelişmesine yönelik çalışmalar yapmak; Avrupa Birliği ve uluslararası kuruluşlarla olan ilişkilerde bu sektörlerin haklarını gözetmek; Avrupa Birliği mevzuatı konusunda çalışmalar yapmak, oda ve borsaları bu konularda bilgilendirmek.

- Milletlerarası Ticaret Odası Türkiye Millî Komitesini kurmak ve faaliyetlerini yürütmek.

- Tüketicinin korunması ve sağlıklı bir rekabet ortamının oluşturulması için gerekli önlemleri almak, mevzuat uyarınca bakanlık ve bakanlıklar tarafından bu ve benzeri konularda verilecek diğer görevleri yapmak ve gerekli teşkilatı kurmak.

- Özel sektörün ekonomik politikalarını belirlemek; dünya ekonomisi ile entegrasyonu sağlamak üzere gerekli dış ekonomik ilişkilerin kurulmasında ilgili kamu kurum ve kuruluşlarına gerekli hâllerde görüş vermek ve bu ilişkilerin yürütülmesinde yardımcı olmak.

- Sermaye piyasası, yatırımların teşviki ve yönlendirilmesi, ithalat-ihracat rejimi kararları, ithalatta haksız rekabetin önlenmesi ve vergi ile ilgili konularda resmî mercilere görüş bildirmek, önerilerde bulunmak, gerektiğinde bu konularla ilgili toplantılara katılmak; küçük ve orta ölçekli işletmeleri pazarlama, finansman, araştırma-geliştirme çalışmalarında teşvik etmek.

- Bakanlığın gözetimi ve denetiminde Türk Ticaret Kanunu'nun 37'nci maddesinde belirtilen Türkiye Ticaret Sicili Gazetesini çıkarmak.

- Yeni oda ve borsa kurulması, mevcut oda ve borsaların çalışma alanlarının genişletilmesi ya da daraltılması, mevcut oda ve borsaların dağılması ile kayıt ücretleri, aidatlar ve alınacak ücretlere ilişkin konularda bu kanunla verilen görevleri yapmak.

- Ticaret ve sanayi kesimi ve faaliyetleri konusundaki bürokratik engellerin kaldırılması, özelleştirmenin hızlandırılması, yatırım teşviklerinde yatırım konusu ve yerinin belirlenmesi, ülkenin sanayi, ticaret, tarım, turizm ve hizmet sektörlerinin envanterinin çıkarılması konularında çalışmalar yapmak;

ticaret ve sanayinin bünyesi ile işletme büyüklükleri, işçi sayıları konularında istatistiki bilgiler derlemek ve yayınlamak; elektronik ticareti geliştirmeye yönelik çalışmalar yapmak, gerekli araştırma birimlerini kurmak, sayısal sertifika verilmesi ve internet alan adı tahsisi konusunda önerilerde bulunmak.

- Bakanlık tarafından mevzuat çerçevesinde verilecek görevleri yapmak, ülke ekonomisinin geliştirilmesi ve yönlendirilmesi amacıyla resmî mercilere görüş bildirmek ve öneride bulunmak.

Bütün bunlara ek olarak Birlik, bu kanunda belirtilen kuruluş amaçları ve görev alanı çerçevesinde kendisine verilmesi hâlinde, mevzuatla bakanlıklara veya kamu kurum ve kuruluşlarına verilen görevleri de yerine getirecektir⁶⁶⁷.

5174 sayılı Kanun'da TOBB'un görevleri arasında yer verilen "ticaret ve sanayi kesimi ve faaliyetleri konusundaki bürokratik engellerin kaldırılması" konusu 15-16 Eylül 2004 tarihinde toplanan 9. Çalışma Meclisinde dile getirilmiştir. TOBB adına konuşan Ahmet Şağar, istihdamın artırılması bakımından yatırım ortamının iyileştirilmesi kapsamındaki çalışmaların büyük önem taşıdığını belirttikten sonra; iki yılı aşkın bir süre geçmiş olmasına rağmen doğrudan yabancı yatırımlar ve şirket kuruluşlarını kolaylaştıran kanun dışında bu konuda bir gelişme kaydedilmediğini söylemiştir. Şağar'ın ifadesine göre mevcut şartlarda bir şirketin faaliyete geçebilmesi için onlarca kamu kuruluşundan izin veya ruhsat alınması lazımdır. Çeşitli yönetmelik ve yönergelerde değişiklik yapılarak bu sürecin rasyonel hâle getirilmesi mümkün olduğu hâlde, yapılan çalışmaları, nüfuzunu kaybetmek istemeyen bürokratik kesim engellemektedir. Bu nedenle, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, bürokrasinin yetki alanlarını koruma mücadelesinin kırılması için Yatırım Danışma Konseyinde Sayın Başbakanın verdiği taahhüdün yerine getirilmesini beklemektedir⁶⁶⁸.

TOBB'a Kanun'la verilen bu görevler kaçınılmaz olarak TOBB'u ekonomik konuların merkezinde konumlandırmıştır. Dolayısıyla Çulha Zapçı'nın belirttiği gibi "2000'lerde TOBB'un Türkiye'deki ekonomik sorunlar başta olmak üzere siyaset ve dış politika sorunlarında da fikir yürüten ve öneriler

667 **Resmî Gazete**, 1 Haziran 2004, S 25479.

668 **9. Çalışma Meclisi**, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Genel Müdürlüğü, Yayın No: 120, Ankara 2005, s.135.

geliştiren bir meslek kuruluşu olma özelliği kazandığını” söylemesine hak vermek gerekiyor. Avrupa Birliği için yapılan lobi çalışmalarının başında TÜSİAD ve hemen yanında TOBB yer almaktadır. IMF heyeti artık sadece TÜSİAD ile değil, TOBB Başkanı ile de görüşmekte ve “Türkiye’nin büyüme trendi” üzerine beklentilerini aktarmaktadır. Ancak TOBB’un ve diğer işveren örgütlerinin siyasi konularda söz sahibi olmalarına temkinli yaklaşılması gerektiği düşünülmektedir. ABD’nin Irak Müdahalesi’ne Türkiye’nin katkısı konusuna başından beri şüpheli bakan TOBB’u Amerikan Büyükelçisinin ziyaret ederek Türk özel sektörünün desteğini sağlamak için “kesenin ağzını açmayı” vaat etmesi bu ihtiyat tavsiyesinin sebebi hakkında bir fikir verecektir kanaatindeyiz⁶⁶⁹.

TOBB siyaset ilişkisinin informal tarafı yanında formal bir tarafı da tespit edilmiştir. Bu yapılanmaya göre ekonomik yapının karar alma düzlemi olan bürokrasi; kabine ve parlamentodan oluşan siyasi düzlemi yanında ekonomik ve ticari faaliyetlerin yani üretimin cereyan ettiği düzlemi söz konusudur. Bu üçüncü kesimin en büyük sözcüsü ise TOBB’dır. Ekonomik bir kararın alınmasında, yasallaşmasında ya da uygulanmasında bu düzlemler arasında yasal veya kendiliğinden oluşan ilişkiler vardır. Bu ilişkilerin yasal zemininde örneğin TSE gibi birçok kamu kurumunda TOBB temsilcilerinin Yönetim Kurulu üyesi olmak gibi zorunluluklar vardır. Başka bir ifadeyle kamusal örgütlerde, kamusal etkinliklerde özel sektör temsilcisinin katılımı söz konusudur. Bu özel sektör temsilcileri TOBB tarafından sağlanmaktadır. Yasal zeminin dışında TOBB’nin bir baskı grubu olarak çeşitli ekonomik kararların alınmasında sözünün geçerli olması, görüşünün alınması piyasa ekonomilerinde kurumlaşmış bir yapı olarak değerlendirilmiştir. Sonuç olarak; ekonomik faaliyetlerin yaşandığı evrende gerek bürokrasi-siyasetçi ilişkisinde, gerek siyasal düzen-üretim ilişkisinde özel sektörün sözcüsü olarak TOBB vardır. Ekonomik kararların alınmasında merkezi hükümetle bu kadar birlikteliği olan ve kamusal bir görev yaptığı kabul edilen TOBB’nin artık siyasal ya da lobicilik alanında fazla bir çaba göstermesine gerek kalmamaktadır. TOBB yöneticileri de bu fırsatı kendi üyelerinin çıkarlarının korunması açısından gerektiği zaman ve gerektiği ölçüde kullanmaktadır. Dolayısıyla ekonomik ve ticari ilişkilerin merkezinde yer alan ve

669 Çulha Zapçı, a.g.m., s.181.

bir kamu tüzel kişiliği olan TOBB'nin siyasal alanda neden anahtar örgüt olduğu anlaşılabilir bulunmuştur⁶⁷⁰.

Demokrat Parti'den sonra AP ve DYP ile devam eden 2000'lerin başlarında ise nispeten daha muhafazakâr bir parti olan AKP iktidarları dönemlerinde odalar ve devlet arasındaki ilişkilerde geleneğin değişmediği görülecektir. İlk AKP Hükümeti zamanında 2004 yılında çıkarılan yeni Kanun diğer Kanunların modernize edilmiş hâlinde başka bir şey değildir. Bu kanunun çıkarılmasından sonra ilk defa yapılan ve AKP tarafından kazanılan 2007 seçimlerine sermaye çevrelerinin ilgisine bakılacak olursa bu ilişkinin yönünün değişme ihtimalinin düşük olduğu öngörülebilir. Bu seçimlerde bir önceki AK Parti iktidarı dönemine oranla (2002-2007) TBMM'deki ticaret ve sanayi sektörlerine ait temsilci sayısının arttığı görülmektedir. Tarım kesimine ait temsil görülmezken, çoğu iktidar partisinden olmak üzere çok sayıda ticaret ve sanayi odası üyesi 2007 seçimlerinde yasama organında bulunmak üzere seçilmiştir. Bazı oda üyelerinin aynı zamanda sermaye kaynaklı derneklere de üye olmak suretiyle çıkarların temsili anlamında herhangi bir boşluğa meydan vermeyecek şekilde konumlandıkları görülebilir. Örneğin İstanbul Ticaret Odasının Meclis üyeliği yapmış olan üyesi Bayram Ali Bayramoğlu Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği kurucularından olup derneğin genel başkanlığını yapmış vekillerden biridir. 2007 seçimlerinde milletvekilliği kazananlardan biri de Ankara Sanayi Odası kökenli, TOBB Başkan Yardımcılığı yapmış olan AK Parti milletvekili M. Zafer Çağlayan'dır. Çağlayan 60. Hükümette Sanayi ve Ticaret Bakanlığı ile Devlet Bakanlığı yapmış bir isimdir. Bu dönemde birkaç esnaf odası üyesiyle temsil edilen esnaflardan TESK Başkanlığı yapmış olan Derviş Günday CHP'den seçilen isimdir⁶⁷¹. Çağlayan, kısa bir süre sonra odalar ile devlet arasındaki ilişkilerin geldiği boyutun niteliğini göstermesi bakımından tüm Türkiye'yi günlerce meşgul edecek olayların başrol oyuncularından biri olarak tarihe geçecektir.

670 Öke, a.g.m., s.962.

671 **TBMM ALBÜMÜ**, C 3, s.1538, 1541, 1542, 1544, 1545, 1549, 1551, 1552, 1555, 1556, 1557, 1558, 1560, 1561, 1562, 1564, 1567, 1570, 1573, 1573, 1574, 1575, 1580, 1581, 1582, 1583, 1586, 1587, 1588, 1590, 1591, 1594, 1595, 1596, 1599.

TOBB'un halen, yerel düzeyde, ticaret, sanayi, ticaret ve sanayi, deniz ticaret odaları ve borsalardan oluşan 365 üyesi bulunmaktadır. Tüm ülke çapında yayılmış olan oda ve borsalara, çeşitli büyüklüklerde ve bütün sektörlerden 1 milyon 400 binin üzerinde firma kayıtlı bulunmaktadır. TOBB'un; 2020 yılı itibarıyla 181 ticaret ve sanayi odası, 57 ticaret odası, 12 sanayi odası, 2 deniz ticaret odası, 113 ticaret borsası olmak üzere toplam 365 üyesi vardır⁶⁷². Daha önceki düzenlemelerde olduğu gibi odalar ve borsalar her yıl tahsil edilen gelirlerinin %8'ini aidat olarak, Birlik Yönetim Kurulunun belirleyeceği bankalardan birine Birlik adına yatırmak zorundadırlar⁶⁷³. TOBB'un günümüzde 1960 darbesinin ürünü olan OYAK da dâhil 14 iştiraki vardır⁶⁷⁴. TOBB'un ekonomik olduğu kadar siyasi anlamdaki gücünde bu nicel verilerin payı elbette tartışmasıdır.

Birlik bir yandan resmî iştirakleriyle; ülkedeki sanayi ve ticari faaliyetleri düzenleyen, denetleyen kurumlar ve uluslararası alanda faaliyet gösteren ticaret ve sanayi odaları, ekonomik ve sosyal oluşumlar vb. pek çok kuruluşu bünyesinde temsil ederek, yönlendirici ve politika belirleyici misyonunu yerine getirmekte, diğer yandan da iş hayatında ihtiyaç duyulan nitelikli girişimci, küresel rekabete hazır insan gücünün yetişmesine katkı sağlamaktadır. Ayrıca Birlik, sosyal iştirakleri olan çeşitli sivil toplum kuruluşlarına da dünyada yaşanan veya yaşanması muhtemel ekonomik ve politik gelişmeleri takip ederek destek vermektedir⁶⁷⁵.

672 **Sorularla Merak Ettikleriniz Yayın Serisi 1**, s.1, 11.

673 **Resmî Gazete**, 1 Haziran 2004, S 25479

674 TOBB'un resmî iştirakleri; Basın İlan Kurumu, Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu,

Küçük, Orta Ölçekli Sanayi İşletmeleri Geliştirme Birliği (KOSGEB), Mesleki Yeterlilik Kurumu, Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK), Rekabet Kurulu, Reklam Kurulu, Sermaye Piyasası Kurulu, Sosyal Güvenlik Kurumu, Türk Akreditasyon Kurumu (TÜRKA), Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK), Türkiye İş Kurumu (İŞ-KUR), Türk Patent Enstitüsü, Ulusal Bor Araştırma Enstitüsü'dür. **Sorularla Merak Ettikleriniz Yayın Serisi 1**, s.31-32.

675 **Sorularla Merak Ettikleriniz Yayın Serisi 1**, s.31-32.

SONUÇ

İnsanoğlunun tüm ihtiyaçları için kendi üretimini yapmasının mümkün olmadığı kadar çeşitlenmesinden itibaren insanlar arasında alış- veriş başlamış, bu alışveriş önce küçük çaplı iken giderek kıtalar arası bir hâl almaya başlamıştır. Alışverişin basit hâliyle yapıldığı günlerden başlayarak dünyada esnaf veya zanaatkâr veya tacir sıfatlarına sahip hem üretenin hem satarak kar sağlayanların bir arada bulunduğu bir kesim oluşmuştur. Giderek artan sayıları yanında toplum genelinde çeşitli ihtiyaçların karşılanması konusunda oynadıkları roller nedeniyle ekonomiyi yönlendirme gücüne sahip olmuşlardır. Devlet açısından toplumun çeşitli ihtiyaçlarının sağlayarak toplumsal düzeni ve refahı sağlamaya yönelik katkıları yanında devlete ait koruma kollama görevleri konusunda da katkıları söz konusu olmuştur. Başlıca sözü edilen bu sebeplerle esnaf, zanaatkârlar ve tacirler devlet otoriteleri tarafından daima göz önünde bulundurulması gereken gruplar olmuşlardır. Bu gücün farkında olmalarını müteakip örgütlenerek varlıklarını sürdürme eğiliminde olmuşlardır. Bu örgütlenme üreten ve ürettiğini satarak gelir elde eden bu kesimin mesleklerini korumak, geliştirmek, yardımlaşmak, sorun çözmek gibi işlevleri yanında toplum ve devlet nezdinde daha etkili bir güç olma hedefini de beslemiştir. Bu kesim açısından daha etkili bir güç ise daha çok kazanç anlamına gelmektedir.

Geçmişten bu yana dünyanın çeşitli ülkelerinde çeşitli türlerde işveren örgütlenmeleri kurulmaktadır. Bunlar arasındaki temel fark; bir tür ihtiyaçtan doğan bu örgütlenmelerin konjonktüre göre amaç, kapsam ve işlevlerinin değişmesi ve genel yapının bu değişikliklere bağlı olarak yeniden düzenlenmesidir. Söz konusu konjonktür ise çeşitli ülkelerin ekonomi-politik ve sosyo-kültürel özelliklerine göre değişiklik göstermektedir. Örneğin dünya genelinde sık rastlanan lonca örgütlenmesi ülkeden ülkeye değişen ölçülerde benzerlik veya farklılıklar içermekle beraber öz itibarıyla üreten ve ürettiklerini satan kesimlerin birlikteliğidir.

Eski Türkler de diğer dünya toplumlarında olduğu gibi üretimin çeşitliliğine ve miktarına bağlı olarak bu türden örgütler kurulmuştur. Anadolu'ya geçişle birlikte Ahi geleneğinden etkilenen esnaf zanaatkâr örgütleri bir süre Türk toplumunun sosyo-ekonomik ihtiyaçlarını karşılamış, bu anlamda devlet için veya devlet adına pek çok işlevi ya yerine getirmiş ya da işlevin yerine

getirilmesinde devlete yardımcı olmuştur. Ardından Osmanlı toplumuna özgü lonca türü örgütlenmeye geçiş olmakla beraber Ahi örgütlenmesinin izlerini bu örgütlenmede uzun süre görmek mümkün olmuştur.

Loncalarda esnaf, zanaatkâr, tacir gruplarında üretim-satış, işçi-işverenin bir arada bulunması nedeniyle tam olarak bugünkü anlamda baskı grubu olarak faaliyet gösteren bir işveren örgütlenmesi niteliğine sahip olmaktan daha çok düzenleyici ve denetleyici nitelikte olmuşlardır. Bu bağlamda geçmişte loncaların günümüzde esnafi, zanaatkârı, tüccarı ve sanayiciyi örgütleyen odaların devletin ekonomik faaliyetleri yerine getirmesinde en büyük yardımcılarından biri olduğunu söylemek hatalı olmayacaktır.

Dünyada sanayileşmenin yaygınlaşması ve derinleşmesiyle lonca yapısındaki işçi-işveren birlikteliği bozulmuş, yerini işçi ve işverenlerin ayrıştığı dernekler, sendikalar ve odalara bırakmıştır. Osmanlı'da sanayileşmenin geç başlaması ve ekonomik ve sosyal yapıdaki bazı farklılıkların da etkisiyle ilk odalar Avrupa'dan sonra kurulmaya başlanmıştır. Osmanlı'da ilk odaların kurulmasını müteakip kırk yıldan fazla süren bir tecrübe sonrası cumhuriyetin ilanından sonra devletin ekonomik faaliyetleri düzenleme konusunda yine ilk olarak başvurduğu en önemli aracı kuruluşlardan biri olmuştur.

1925 yılında mevcut şartların ihtiyaçları göz önünde bulundurularak hazırlanan kanun tasarısı İzmir'de yapılan Kongre'deki tüccar kesiminin, özellikle İstanbul tüccarının katkısıyla kabul edilmiştir. 655 Sayılı Kanun'da ilk defa odalara kayıt zorunlu hâle getirilerek, odalar kamu tüzel kişiliğine sahip kuruluşlar hâline getirilmişlerdir. Kabulünden itibaren çok fazla sayıda maddesinde değişiklik veya düzenleme yapılan Kanun'un İkinci Dünya Savaşı yılları sırasında tamamen değiştirilmesi ihtiyacı duyulmuştur. İlk Kanun'un yürürlükte olduğu dönemde siyasal anlamda dünyada ve Türkiye'de totaliter rejimler yaygındır. Bununla da bağlantılı olarak Türkiye'de ticaret ve sanayi odaları nerdeyse tam bir vesayet altında faaliyet göstermiştir. Dönemin her alanda olduğu ekonomik alanda da devrim niteliğinde ilkleri içermesi bakımından elverişli koşulların oluşturulmasına katkı sağladığını söyleyebiliriz. Ayrıca bir taraftan da odaların kurulması ve faaliyetleri konusunda birçok tecrübe edinilerek sonraki dönemlere yansıtılabilmiş, düzenlemeler yapılabilmiş, hatalar veya eksikler fark edilerek düzeltilmesi konusunda bilinç oluşabilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sürerken çıkarılan 4355 sayılı Kanun önceki ve sonraki Kanunlara göre esnafı ve taciri-sanayiciyi, borsacıyı odalar bünyesinde örgütlemesi bakımında farklılıklar göstermekle beraber kısa bir süre yürürlükte kalmıştır. İkinci Dünya Savaşının bitiminden itibaren yaygınlaşmaya başlayan özgürlük ve demokrasi ortamının tezahürleri yanında oluşmaya başlayan yeni dünya düzeni de farklı ekonomik yapıları ve düzenlemeleri gerektirmektedir. 1950 yılında ise Türkiye'de ticaret ve sanayi odaları kurulması ve faaliyetleri konusunda uzunca bir süre yürürlükte kalacak olan 5590 sayılı Kanun kabul edilmiştir. Bu Kanun ile ilk defa ticaret ve sanayi odaları ile borsaları bir çatı altında toplayan Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nin kurulmasının önu açılmıştır. Diğer Kanunlara göre odaların ve Odalar Birliğinin nispeten daha özerk olmalarının önünü açan bu kanunun en büyük değişikliklerinden biri de ticaret odalarından ayrı olarak Osmanlı'dan itibaren kurulmasına çalışılan sanayi odalarının kurulmasını imkân vermesidir. CHP iktidarı döneminde yürürlüğe giren Kanun'a istinaden hazırlıkların tamamlanmasıyla Türkiye Odalar Ve Borsalar Birliği Demokrat Parti iktidarı döneminde faaliyete geçmiş ve devlet artık ekonomik faaliyetlerin düzenlenmesi konusunda mahalli odalar yerine Birlik ile temasta bulunmaya başlamıştır.

Demokrat Parti yıllarında yıllardır ihtiyaç duyulan bir organ olan Birlik kanalıyla faaliyetler gerçekleştirilmesi ve düzenlemeler yapılması konusunda etkin bir durum söz konusudur. Bu ilk heyecandan sonra ticaret ve sanayi odaları mensupları ile devletin temaslarının gerçekleşmesinde birtakım rotadan sapmalar, farklı davranış şekilleri belirlemeler siyasal partilere ve mevcut liderlere göre değişmiştir. Odalar mensuplarının da bu temaslar konusunda siyasiler gibi farklı yaklaşım biçimleri benimseme tercihleri göz önünde bulundurulduğunda devlet ile sermaye çevreleri arasındaki ilişkilerin çeşitlilik derecesi derinleşmektedir.

Liberal bir nitelikte olduğu yönünde yaygın bir anlayışın olduğu 1961 Anayasasında meslek kuruluşlarının faaliyetleri de ilk defa düzenlenmiş ve bu dönem 1982 yılına kadar devam etmiştir. İlk askerî darbeye değişen tüm sistem içinde sermaye çevreleri de kendi çıkarları doğrultusunda yerlerini alabilmek için Anayasa yapım sürecinden başlamak üzere tüm oluşumlarda yerlerini almışlar ve yeni düzene kendilerini hazırlamışlardır.

1960'lı ve 1970'li yıllarda TOBB'un kanunla kendisine verilen görevleri yerine getirmek üzere birtakım çabaları söz konusudur. 1961 Anayasal Döneminde işveren kesimi adına kamu kurumu niteliğinde bir meslek kuruluşu olarak görev ifa eden TOBB'un karşısına bu dönemde 1962 yılında TİSK, 1971 yılında TÜSİAD'ın kurulması ile iki işveren örgütü daha çıkmıştır.

1961 Anayasal dönemin kendine özgü siyasal düzlemi içinde işveren örgütleri genel olarak militarist tavır sergilemişlerdir. Bunlardan biri olan TOBB kanunla kurulmuş olmasının da verdiği cesaretle devletle inişli çıkışlı da olsa hep birlikte hareket hâlinindedir. Bu birliktelikte cumhuriyetin ilânından hatta Osmanlı'dan itibaren süregelen devlet eliyle burjuvazinin yatırım seviyesini yükselterek sanayi ve ticaret sektörlerini güçlü kılma ve özellikle sanayide atılımı gerçekleştirmek suretiyle kalkınma öngörüsü yatmaktadır. Dünyada genel olarak ekonomik faaliyetleri organize etmek konusunda devletin en çok birlikte hareket edeceği organlardan biri olan ticaret ve sanayi odaları ve bunların üst örgütü olan TOBB için devletle ilişkilerde mesafeli olunması ancak belirli bir ölçüde mümkün olabilir. Başlangıçtan itibaren sermaye çevrelerinden zaman zaman zorunlu üyeliğin kaldırılması, kuruluşun organlarına seçimlere müdahale edilmemesi, devlete ait birtakım görev ve yetkilerin kullanımı ile ilgili sınırlar, devlet tarafından atanmış bir görevlinin kuruluş içinde görevli olması gibi oda örgütlerine ait uygulamalarda düzenlemeler yapılarak özerk bir yapıya kavuşturulması gündeme gelmiştir. Ancak devletin odalar üzerindeki vesayeti konusunun sermaye kesimine mensup tüm üyeler tarafından aynı şekilde değerlendirilmediği kanaatindeyiz. Çünkü sermaye sınıfı mensupları kendi çıkarlarının getirisine göre zaman zaman bu ilişkiden bazen bireysel bazen bütünsel olarak olmasa da gruplar hâlinde çıkar sağlayabilmektedirler. Sermayenin kesiminin devletin ekonomiye müdahalesi konusunda da aynı tutarsızlığı görebiliriz. Sermaye kesimi genel olarak devletin ekonomiye müdahalesi konusuna sıcak bakmazken, ekonomik gelişmeler kriz aşamasına geldiği zaman veya bir grubun çıkarı diğer grubun aleyhine döndüğü zaman devlet müdahalesi talep etmektedirler. Sermaye kesimi en azından bu müdahalenin kendi belirlediği ölçüler içinde kalmasını istemektedir.

Sözü edilen bu tutarsız yaklaşımı 12 Eylül Askerî Müdahalesi sonrası neo-liberal politikaların uygulanmaya başladığı süreçte görebiliriz. 70'li yılların

sonunda derinleşen ekonomik krize çözüm olabilmesi niyetiyle hazırlanan istikrar önlemlerinin uygulanabilmesi için bulunmaz bir fırsat yaratan 12 Eylül Darbesi sonrası sermaye çevreleri açısından umut vaat etmişti. Bir süredir istedikleri koşullar oluştuğundan gidişattan memnun göründükleri yönünde açıklamalar yaparak sürece destek veren sermaye çevreleri henüz bir yıl dolmadan ekonomik gidişattan şikâyet etmeye başlamış ve devletin müdahalesini talep etmişlerdir. Bunların başında da TOBB gelmektedir. Ancak kendilerini anlayan bir Başbakanları olduğu çok şanslıdır sermaye çevreleri. Nitekim öyle de olmuş ve kendilerini daha kolay ifade etme imkânı bulmuşlar ve kamuoyunda daha çok görünür olmaya başlamışlardır. Ancak bu kez ortaya çıkan durum her ne kadar kendilerini anlayan bir Başbakan olsa da Başbakanın ve daha sonraları onun partisinin odaları ve TOBB'ü denetlemek veya yönlendirmek istemesidir. Burada sermaye çevrelerinin hangi işveren örgütü çatısı altında toplanmış olursa olsun aynı zamanda bir oda, yani TOBB mensubu olduğunu hatırlayalım. Buna karşılık sermaye çevreleri de devleti kendi çıkarları doğrultusunda yönetemese bile yönlendirmek istemekte devam etmektedir.

90'lı yıllara geldiği zaman devletle sermaye çevreleri arasındaki birlikteliğin ulaştığı boyut derinleşmişken, sermaye çevreleri arasında uç veren birtakım ayrılıklar da tırmanmıştır. Sermaye çevrelerinden özellikle TOBB'dan bazı isimler ekonomi yönetimine dâhil olma adı altında devletin yönetimine dâhil olmuştur. 80'li ve 90'lı yıllarda daha çok ANAP ve DYP ile devam eden partiler ekseninde yer alan işverenler örtülü veya açıktan devlet yönetimine dâhil olmuşlardır. Başlangıçtan itibaren var olan parlamento ve kabinede yer alarak seslerini duyurma ve karar alma süreçlerine dâhil olma eğilimleri yoğunlaşmıştır. Elbette bu katılım bürokrasi çevrelerinden birtakım engellerle karşılaşmadan pürüzsüz olmamıştır. Fakat parlamento ve kabine içerisinde yer alan karar alıcıların bir kısmının da aynı toplumsal sınıfa ait olduklarını ya da bu toplumsal sınıfa aday olduklarını düşünürsek sonuç olarak sermayenin kendi içindeki çıkar rekabeti ile karşılaşabiliriz. Bu süreçte aslında 1960'larda Erbakan'ın TOBB Başkanlığı olayındaki gelişmelerin sinyallerini verdiği sermaye kesimi arasındaki ayrışmanın en belirgin yansımalarından biri olan 90'ların post modern darbesi 28 Şubat yaşanmıştır. Bu ayrışmanın sebebinin en sade hâliyle ifadesi paylaşılacak artı üründen alınacak paydır.

Ekonomik güce sahip olmanın yanında dünyada ve özel olarak Türkiye’de yılların verdiği alışkanlıkla yönetim sürecine dâhil olmak eğiliminde olan ticaret ve sanayi erbabı 2000’lere de özünde aynı kavrayışla girmek istemişlerdir. Tek fark tek partili dönemde edinilen birtakım alışkanlıkların değişen dünya ve Türkiye koşullarına göre daha liberal izlenimler taşıyan DP ile başlayan ve gelinen noktada AKP ile sürdürülen biçimin modernliğidir. 2004 yılında kabul edilen yeni Kanun da bazı küçük değişiklikler dışında daha öncekilerin modern koşullara ve teknolojiye uyarlanmış hâlinde başka bir şey değildir. Daha önce iktidarda olan sağ partilere göre AKP’nin daha muhafazakâr olması ve muhafazakâr kesimin de artı üründen pay alması; 60’lardan itibaren darbe girişimlerine ve süreçlerine destek veren tacir ve sanayici açısından paylaşım sürecinde mutabakat sağlandığı sürece çok fazla bir şey değiştirmemiştir. Değiştirilebileceği ise öngörülememektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, İ.MMS. 65-3075; H-05-02-1297 Tarihli Dersaadet'te Bir Ticaret Odası Teşkilî Hakkında Yazı

BOA, HR. İM. /102-43; 13/04/1924 Tarihli Millî Türk Ticaret Birliği Tarafından Neşredilecek Salnameye Konulmak Üzere İstanbul'da Bulunan Yabancı Sefarethane, Konsoloshane ve Mümessilliklerde Görevli Memurların ve Şehbenderlerin İsimlerini Gösterir Listenin İstanbul Ticaret Odasından Talep Edilmesi Hakkında Yazı.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 490 1 0 0 207 820 1; 06/12/1938 Tarihli CHP Konya İl İdare Kurulu Tarafından Esnaf Cemiyetleri Mazbatalarının Genel Sekreterliğe Sunulduğu Hakkında Yazı.

BCA, 490 1 0 0/ 1447 29 2; 16/05/1945 Tarihli Küçük Esnafın Teşkilatlanması ile İlgili Raporlar.

BCA, 490 1 0 0/ 600 77 5; 10/07/1950 Tarihli İstanbul Esnaf Cemiyeti'nin Kurulduğu Hakkında Yazı.

BCA, 030 18 01 02 34 20 4; 29/03/1933 Tarihli Resmî Dairelere Satılan Evraktan Ticaret ve Sanayi Odalarına da Satılması Hakkında Kararname.

BCA, 30 10 0 0164 148 10; Ankara'da Toplanan 4. Ticaret ve Sanayi Odaları Kongresi Hakkında İktisat Vekâletinin 28/03/1935 Tarihli Yazısı.

BCA, 030 10 0 0165 149 6; Ticaret ve Sanayi Odaları Genel Kongresi Hakkında Ticaret Vekâletinin 28/08/1939 Tarihli Yazısı.

BCA, 490 1 0 0 1447 271; 05/07/1945 Tarihli 4355 Sayılı Ticaret ve Sanayi Odaları Kanununa Göre Esnaf Odalarının Teşkilî Hakkında Yazışmalar.

BCA, 490 1 0 0454 18691; 24/08/1948 Tarihli Ticaret ve Sanayi Odaları Seçimi ile İlgili Bilgi Toplanması Hakkında Yazı.

BCA, 30 01 00 00 42 250 4; 20/12/1947 Tarihli Vehbi Koç'un Amerika Büyükelçisi Wilson ile Yaptığı Mülakat.

BCA, 30 01 00 00 42 252 5; 14/8/1948 Tarihli Vehbi Koç'un Muhtelif Konularda Cumhuriyet Halk Partisi Divanına Gönderdiği Yazılar ve Bu Konularda Divanda Yapılan Görüşmeler.

BCA, 30 01 00 00 43 253 1; 22/2/1950 Tarihli CHP Divan Üyelerinden Vehbi Koç'un Demir ve Yakacak İşleri Hakkındaki Önergesi.

BCA, 490 01 00 00 456 1875 2; 22/2/1950 Tarihli CHP Divan Üyelerinden Vehbi Koç'un Raporlarının Görüşülerek Hükûmete Gönderildiği Hakkında Yazı.

BCA, 030 10 00 00 163 142 9; Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı 05/04/1952 Tarihli Yazısı (406 Sayılı Sirküler)

BCA, 30 01 00 006 31 30; 28/11/1956 Tarihli Ford Motor Company'den Vehbi Koç Firmasıyla Kurulan Ortaklık Hakkında Adnan Menderes'e Yazılan Bir Mektup.

BCA, 221245; 25/12/1961, Vehbi Koç'un Başbakan İsmet İnönü'ye Tebrik Mektubu.

BCA, 030 01 00 00 86 539 6; 12 Mart 1965 Tarihli İlgili Bakanlarla Özel Sektör Temsilcileri Arasında Yapılacak Toplantıda Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Başkanı Nuri Ciritoğlu'nun Konuşması.

BCA, 30 18 01 02 22890 6; 28/12/1968 Tarihli Vehbi Koç Vakfı'na Vergi Muafiyeti Tanınması Hakkında Yazı.

Resmî Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt: 1, İçtima Senesi 1, İçtima 14, 05/09/1339; Devre II, Cilt: 18, İçtima Senesi II, İçtima 105, 18/04/1341 (1925); Devre II, Cilt: 18, İçtima Senesi II, İçtima 109, 22/04/1341 (1925); Devre: IV, Cilt: 16, İçtima: 2, İnikat: 67, 8/6/1933; Devre: VI, Cilt: 28, İçtima: 4, İnikat: 1, 1/11/1942; Devre: VI, Cilt: 30, İçtima: 4, İnikat:24, 06/01/1943; Devre VI, Cilt: 30, İçtima 4, İnikat: 26, 11/01/1943; Dönem VIII, Cilt: 22, Toplantı: 4, Birleşim: 13, 05/12/1949; Dönem VIII, Cilt: 25, Toplantı: 4, Birleşim: 61, 08/03/1950; Dönem:8, Cilt: 25, Toplantı: 4, Birleşim: 72, 24/03/1950; Dönem: 22, Cilt: 49, Yasama Yılı: 2, Birleşim: 90, 18 Mayıs 2004.

Resmî Gazete, 2 Mayıs 1341(1925), Sayı: 99; 11 Teşrinisani 1341(1925), Sayı: 216; 12 Teşrinisani 1341 (1925), Sayı: 217; 14 Teşrinisani 1341 (1925), Sayı: 218; 15 Teşrinisani 1341 (1925), Sayı: 219; 16 Teşrinisani 1341 (1925), Sayı: 220; 17 Teşrinisani 1341 (1925), Sayı: 221; 18 Teşrinisani 1341 (1925), Sayı: 222; 21 Teşrinisani 1341 (1925), Sayı: 224; 4 Nisan 1926, Sayı: 339; 28 Kânunuevvel 1927, Sayı: 773; 20 Mart 1929, Sayı: 1146; 3 Teşrinisani 1929, Sayı: 1335; 18 Haziran 1931, Sayı: 1826; 18 Haziran 1933, Sayı: 2430; 5 Şubat 1937, Sayı: 3526; 25 Teşrinievvvel 1938, Sayı: 4046; 27 Kânunusani 1938, Sayı: 3819; 18 Kânunusani 1943, Sayı: 5307; 3 Mayıs 1949, Sayı: 7197; 15 Mart 1950, Sayı: 7457; 31 Mart 1950, Sayı: 7471; 9 Temmuz 1956, Sayı: 9353; 9 Ocak 1961, Sayı: 10702; 24 Temmuz 1963, Sayı: 11462; 1 Ağustos 1964, Sayı: 11769; 3 Ağustos 1964, Sayı: 11770; 4 Ağustos 1964, Sayı: 11771; 21 Haziran 2005, Sayı: 25852; 1 Haziran 2004, Sayı: 25479; 14 Şubat 2011, Sayı: 27846.

T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, **Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967**, 1963, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan1.pdf>, Erişim Tarihi: 29/05/2020.

T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972**, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan2.pdf>, Erişim Tarihi: 29/05/2020.

Kitaplar ve Makaleler

Abadan, Nermin, “Devlet İdaresinde Menfaat Gruplarının Rolü”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C 14, S 1, 1959.

Akça, İsmet, “Kollektif Bir Sermayedar Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri, Birikim’den Seçmeler”, **Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye’de Ordu**, Der. Ahmet İnsel, Ali Bayramoğlu, Birikim Yayınları, İstanbul 2004.

Aktay, Nizamettin, **Sendika Hakkı**, Kamu İşletmeleri İşverenleri Sendikası, Ankara 1993.

Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006.

Aynural, Salih, “19. Yüzyıla Girerken İstanbul Esnafının Hiyerarşik Yapısı”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S 37-38, 1992, s.125-131.

Ahmad, Feroz, Turgay Ahmad, Bedia, **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1976.

Ahmad, Feroz, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, Hil Yayın, İstanbul 2010.

Akalın, Uğur Selçuk, **Türkiye’de Devlet-Sermaye İşbirliğinin Ekonomi Politikası**, Set Yayınları, İstanbul 2002.

Akşin, Sina, **Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi 1789-1980, 2. Cilt**, Yenigün Haber Ajansı, 1997.

Alkan, Haluk, “Türkiye’de İşadamlı Örgütleri ve Devlet”, **Birikim**, S 114, 1998, s.43-62.

Ankara Ticaret ve Sanayi Odası, 29 Birinci Teşrin 1933.

“Ankara Ticaret ve Sanayi Odası Hükümet Merkezinde”, İktisadi Yürüyüş, Ticaret ve Sanayi Odaları Ticaret ve Zahire Borsaları Fevkalade Sayısı, 1943.

“Ankara Ticaret ve Zahire Borsası Mühim Bir Pazar Merkezi”, İktisadi Yürüyüş, Ticaret ve Sanayi Odaları Ticaret ve Zahire Borsaları Fevkalade Sayısı, 1943.

“Avrupa Topluluğunda Sanayi ve Ticaret Odaları”, Çev. Zeynep Ceyhan, İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi, C 6, S 47, s.56-63.

Avrupa’da Ticaret ve Sanayi Odalarının Statü ve Görevleri, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları No: 71, y.y., 1974.

Bahtiyar, Galip, “Mesleki Teşekküller”, **Esnaf Meslek Mecmuası**, S 6, 1934.

Bali, Rıfat, “İşadamları ve Siyaset: Pragmatik Bir Aşk Hikayesi!”, **Birikim**, S 14, 1998, s.31-37.

Barkan, Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğunda Esnaf Cemiyetleri”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C 41, S 1-4, 1985, s.39-46.

Başar, Ahmet Hamdi, **Barış Dünyası**, C 6, S 57, 1967.

Başar, Ahmet Hamdi, “Millî Ticaret Odası Kurulurken”, İktisadi Yürüyüş, s.13.

Bayram, Mikail, “Anadolu Ahiliğinin Teşekkülündeki Rolü Açısından Fütüvvet Hareketi ve Tarihi”, **Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi**, S 1, s.51-73.

Bayram, Mikail, “Türkiye Selçukluları Döneminde Bilimsel Ortam ve Ahiliğin Doğuşuna Etkisi”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 10, s.1-11.

Berkes, Niyazi, **100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, Birinci Baskı, 1969.

Berkes, Niyazi, **100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi**, Cilt II, Birinci Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1970.

Bianchi, Robert, **Interest Groups and Political Development in Turkey**, Princeton University Press, New Jersey 1984.

Birlik-İş Sendikası Çalışma Raporu, 5. Olağan Genel Kurul Çalışma ve Mali Raporları (23/3/1969-11/5/1971), Birlik-iş, Ankara, Tisa Matbaacılık, 1971.

Boratav, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-2007)**, 13. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2009.

Bozkır'dan Sanayinin Başkentine Ankara Sanayi Tarihi, Ankara Sanayi Odası Yayını, Yayın No: 62, Ankara 2013.

Buğra, Ayşe, **Devlet ve İşadamları**, Çev. Fikret Adaman, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

Buran, Hasan, **Seçim Sistemleri**, Siyasal Kitabevi, Ankara 2005.

Cavid, Selim, "Ticaret Odaları Kanunu", İktisadi Yürüyüş, Yıl 4, C 7, S 76, 1943, Ticaret ve Sanayi Odaları Ticaret ve Zahire Borsaları Fevkalade Sayısı.

Cumhuriyet'le Yaşıt; Ankara Ticaret Odası'nın Tarihçesi, Ankara Ticaret Odası, Ankara,

Çabuk, Vahid, **Osmanlı Teşkilat ve Siyaset Kültürü**, Emre Yayınları, İstanbul 1996.

Çağatay, Neşet, **Bir Türk Kurumu Olan Ahilik**, TTK Yayınları, Yayınları, Ankara 1989.

Çaha, Ömer, "Türkiye'de Meslek Odaları, Oligarşinin Meslek Üsleri", **Liberal Düşünce**, Yıl 6, S 63, Yaz 2011, s.213-222.

Çavuşoğlu, Hüseyin, Sezer, Özcan, "Fuat Miras'ın TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği) Başkanlığı Döneminde TOBB-Siyaset İlişkisi", **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl 9, C 9, S 1, 9, Bahar 2013, s.167-193.

Çavuşoğlu, Hüseyin, "Mehmet Yazar'ın TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği) Başkanlığı Dönemi", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C 13, S 23, Haziran 2010.

Eczacıbaşı, Nejat, **Kuşaktan Kuşağa**, <https://play.google.com/books>, Erişim Tarihi: 20/05/2021.

Erkson, Hakkı Nezih, "Odaların Tarihi", İktisadi Yürüyüş, Ticaret ve Sanayi Odaları Ticaret ve Zahire Borsaları Fevkalade Sayısı, 1943.

Ertan, Şinasi, "Odalar Birliği'nin Dünü, Bugünü ve Yarını", İstanbul Sanayi Odası Dergisi, Yıl 4, S 48, 1970.

Ehiloğlu, Zeki, “Esnaflığın Tarihçesi 1”, **Esnaf Meslek Mecmuası**, S 8, 1934.

Ehiloğlu, Zeki, “Esnaflığın Tarihçesi 2”, **Esnaf Meslek Mecmuası**, S 7, 1934.

Ekinci, Yusuf, **Ahilik ve Meslek Eğitimi**, MEB Yayınları, İstanbul 1990.

Ekşigil, Adnan, “İşadamlarının Türkiye Siyasetinde Artan Rolü”, **Birikim**, S 114, Ekim 1998, s.38-42.

Genç, Mehmet, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014.

Giz, Adnan, “Osmanlı Devleti’nde Ticaret, Sanayi Odaları ve Borsalar”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedi**, 3. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.

Giz, Adnan, “18 Yılın Getirdikleri”, İstanbul Sanayi Odası Dergisi, Yıl 5, S 52, 1970.

Giz, Adnan, “Türkiye’de Odaların Kuruluşuna Ait İlk Resmî Belgeler”, İstanbul Sanayi Odası Dergisi, Yıl 4, S 42, 1969.

Gölçek, A. Gökhan, Köktaş, A. Murat, “Ekonomik ve Hukuki Yönleriyle Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’si’ne Esnaf Kavramı”, **IV. Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu**, Cilt 4, Niğde, 26-28 Nisan 2017.

Gölpınarlı, Abdülbâki, İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı, İTO, Akademik Yayınlar, Yayın No: 2011/23, İstanbul 2011.

Göze, Ayferi, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 1995.

Gülerman, Adnan, Taştekil, Sevda, **Ahi Teşkilatının Türk Toplumunun Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerindeki Etkileri**, Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, Feryal Matbaası, Ankara 1993.

Gözübüyük, Şeref, **Türkiye’nin Yönetim Yapısı**, 10. Baskı, Ankara 2008.

Gülmez, Mesut, **Türkiye’de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)**, TODAİE Yayınları No: 236, DİE Matbaası, Ankara 1991.

Gülsoy, Ufuk, Nazır Bayram, **Türkiye’de Ticaretin Öncü Kuruluşu İstanbul Ticaret Odası 1923-1960**, İTO Yayınları, İstanbul 2012.

Gülsoy, Ufuk, İstanbul Ticaret Borsası (1924-2014), İTO Yayınları, İstanbul 2014.

Günay, Ünver, “Dini Sosyal Bir Kurum Olarak Ahilik”, **Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C 16, S 10, s.69-78.

Hatemi, Hüseyin, “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Derneklerin Gelişimi”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, 1. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.

Hirsch, E., “Yeni Ticaret Odaları Kanunu”, İktisadi Yürüyüş, Ticaret ve Sanayi Odaları Ticaret ve Zahire Borsaları Fevkalade Sayısı.

Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 1, Haz. İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, TBMM Basımevi, 2013.

Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 2, Haz. İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, TBMM Yayınları, Ankara 2013.

Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 3, Haz. İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, TBMM Yayınları, 2013.

İstanbul Ticaret Odası Broşürü/**Kitapçık**, “Tacir- Esnaf Ayrımı”, Nisan 2002.

İktisadi Rapor, TOBB, Ankara 1983.

İnan, Afet, İzmir İktisat Kongresi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.

“İstanbul Esnaf Odaları Birliği”, İktisadi Yürüyüş, Ticaret ve Sanayi Odaları Ticaret ve Zahire Borsaları Fevkalade Sayısı, 1943.

Kafesoğlu, İbrahim, **Türk Millî Kültürü**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1983.

- Kapani, Münici, **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1996.
- Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, Cilt 5, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- Kazıcı, Ziya, “Ahilik”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 1, İstanbul 1988; islamansiklopedisi.org.tr; Erişim Tarihi: 10/06/2021, s.540-542.
- Kal'a, Ahmet, “Lonca”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 27. Cilt, Ankara 2003; islamansiklopedisi.org.tr; Erişim Tarihi: 10/06/2021.
- Kal'a, Ahmet, “Esnaf”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 11. Cilt, İstanbul 1995; islamansiklopedisi.org.tr; Erişim Tarihi: 10/06/2021, s.423-430.
- Kışlalı, Ahmet Taner, **Siyaset Bilimi**, Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Yayınları, No: 9, Ankara 1987.
- Kili, Suna, Gözübüyük, Şeref, **Sened-i İttifaktan Günümüze Türk Anayasa Metinleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006.
- Koçu, Reşat Ekrem, “Esnaf, İstanbul Esnafı”, İstanbul Ansiklopedisi, 10. Cilt, 1958.
- Kolay, İzzet, “Esnaf Cemiyetlerinin İstikbali -Esnaf Odaları”, İktisadi Yürüyüş, S 77, 1943.
- Koç, Bekir, Baskıcı, Murat, **Bozkırdan Sanayinin Başkentine/ Ankara Sanayi Tarihi**, Ankara Sanayi Odası Yayını, Yayın No: 62, Ankara 2013.
- Koç, Vehbi, **Hayat Hikayem**, İstanbul 1973.
- Koçak, Cemil, **Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)**, Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2007.
- Koraltürk, Murat, **Türkiye'de Ticaret ve Sanayi Odaları (1880-1952)**, Denizler Kitabevi, İstanbul 2002.
- Koraltürk, Murat, “İmparatorluktan Cumhuriyet'e Türkiye'de Sanayi Sermayesinin Örgütlenmesi”, **75 Yılda Çarkları Döndürenler**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s.292-293.

Koraltürk, Murat, “1920’lerde Ankara’nın Sermaye Birikimini Yönlendirme Girişimleri ve Buna İstanbul’un Tepkisi”, İstanbul Dergisi, S 36, 2001, s.97-101.

Köksal, M. Fatih, **Ahi Evran ve Ahilik**, Kırşehir Valiliği Yayın No:5, Kırşehir 2008.

Kuruç, Bilsay, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987.

Makal, Ahmet, **Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946**, İmge Kitabevi, Ankara 1999.

Manyas, Raufi, “Canlı Hatıralar”, İktisadi Yürüyüş, Ticaret ve Sanayi Odaları Ticaret ve Zahire Borsaları Fevkalade Sayısı, 1943.

Nazır, Bayram, İstanbul Esnafı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2019.

Nezihi, Hakkı, **50 Yıllık Oda Hayatı (1882-1932)**, İTO Yayını Sanayii Nefise Matbaası, İstanbul 1932.

Ocak, Ahmet Yaşar, “Din ve Düşünce”, **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, Cilt 2, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul 1998.

Ocak, Ahmet Yaşar, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluşunda Ahilik ve Şeyh Edebali: Problematik Açından Bir Sorgulama”, **II. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri, 13-15 Ekim 1999, Kırşehir**, Kültür Bakanlığı Yayınları 2350, Hagem Yayınları 288, s.241-247.

Ocak, Ahmet Yaşar, “Ahilik ve Şeyh Edebali: Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Tarihi Açısından Bir Sorgulama”, **İslami Araştırmalar Dergisi**, C 12, S 3-4, 1999, s.225- 229.

“Odamızın Ellinci Senesi”, **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, S 1, Kanunisani, Ocak 1932.

Odyakmaz, Zehra, Kaymak, Ümit, Ercan, İsmail, **Anayasa Hukuku-İdare Hukuku**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2011.

Oran, İsmet, "Türkiye Esnaf ve Sanatkârlar Konfederasyonu", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, 14. Cilt (Yüzyıl Biterken), İletişim Yayınları, İstanbul 1996.

Ögel, Bahaeddin, **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1998.

Öke, Mim Kemal, "Odalar Birliği", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, 14. Cilt (Yüzyıl Biterken), İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s.961-962.

Öncü, Ayşe, "Cumhuriyet Döneminde Odalar", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, 6. Cilt (Yüzyıl Biterken), İletişim Yayınları, İstanbul 1995.

Önsoy, Rıfat, "Tanzimat Döneminde Sanayi ve Ticaretle İlgili Meclisler (1839-1876)", **X. Türk Tarih Kongresi, 22-26 Eylül 1986**, Ankara, s.1685-1696.

Özellikle Gelişmekte Olan Ülkelerde Sendika Hürriyeti ve İşçi-İşveren İlişkileri, Der. ve Çev. Muharrem Taşçıoğlu, TİSA Matbaacılık, Ankara 1977.

Özgüven, Ali, İktisadi Düşünceler-Doktrinler ve Teoriler, Filiz Kitabevi, İstanbul 1992.

Pamuk, Şevket, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, İletişim Yayınları, İstanbul 2007.

Parla, Taha, **Türkiye'de Merkantilist Militarizm 1960-1998, Birlik'ten Seçmeler 2, Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye'de Ordu**, Birikim Yayınları, İstanbul 2004.

Sülker, Kemal, **Türkiye'de Sendikacılık Dünyada ve Bizde Sendikacılık**, Varlık Yayınevi, İstanbul 1966.

Saybaşı, Kemali, "Türkiye'de Özel Teşebbüs ve Ekonomi Politikası", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, S 13, Ankara 1976, s.83-97.

Sönmez, Mustafa, **Türkiye'de Holdingler Kırk Haramiler**, Arkadaş Yayınevi, Ankara 1992.

Sorularla TOBB, Sorularla Merak Ettikleriniz Yayın Serisi 1, TOBB Yayın No: 2012/ 168, Ankara www.tobb.org.tr

Soyer, Dündar, **Cumhuriyetle Adım Adım Olaylar, Anılar...**, Buke Yayınları, İstanbul 2000.

Standage, Tom, **İnsanlığın Yeme Tarihi**, Maya Kitap, İstanbul 2022.

Şener, Mustafa, “Baskı Grupları”, **Siyaset Bilimi; Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinlerarası İlişkiler**, Haz. Gökhan Atılğan, Attila AYTEKİN, Yordam Kitap, İstanbul 2013, s.213-222.

Tabakoğlu, Ahmet, **Türk İktisat Tarihi**, İkinci Baskı, Dergâh Yayınları 122, İstanbul 1994.

Tanık, Bülent, “1980 Sonrası Meslek Kuruluşları ve Etkinlik, Toplumsal Etkinlik Açısından Odalar”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, 14. Cilt (Yüzyıl Biterken), İletişim Yayınları, İstanbul 1996.

TBMM ALBÜMÜ 1920-2010, 1. Cilt 1920-1950, TBMM Basın ve Halklar İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No: 1, Ankara 2010.

TBMM ALBÜMÜ 1920-2010, 2. Cilt (1950-1980), TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No: 1, Ankara 2010.

TBMM ALBÜMÜ 1920-2010, 3. Cilt 1983-2010, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No: 1, Ankara 2010.

TBMM Albümü 1920-2010, 4. Cilt, 1960-1983, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No: 1, Ankara 2010.

Turan, İlter, **Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış**, Der Yayınları, İstanbul 1986.

T.C Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Genel Müdürlüğü, **11. Çalışma Meclisi**, Ankara, 23 Aralık 2015.

Ticaret ve Sanayi Odası Kanunu ve Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi ve Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi, 1929.

Tekeli, İlhan, İlkin, Selim, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, ODTÜ Yayınları, Ankara 1977.

Tekerek, Meltem, **12 Eylül ve Ekonomi Politikaları**, Berikan Yayınevi, Ankara 2013.

Tezel, Yahya Sezai, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, 3. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.

Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu ve Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi ve Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, 1341 R. (1925 M.), Vatan Matbaası.

Ticaret ve Sanayi Odası Kanunu ve Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi ve Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, Osmanbey Matbaası, İstanbul 1929.

Timur, Taner, **Türk Devrimi ve Sonrası**, İmge Kitabevi, Ankara 1997.

Tomalı, Ali, "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İktisat Politikalarında Aksiyoner Bir Grup: Esnaf ve Esnaf Cemiyetleri (1908-1918)", **Belgi**, S 23, 2022, s.323-353.

Toprak, Zafer, **Türkiye'de İşçi Sınıfı**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016.

Toprak, Zafer, "Osmanlı Devleti'nde Korporatif Dünya Görüşü: Meslekçilik", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, 2. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.

Toprak, Zafer, "1909 Cemiyetler Kanunu", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, 1. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.

Toprak, Zafer, "İstanbul İktisat Kongresi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, 4. Cilt, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994, s.223-224.

Toprak, Zafer, "Zanaattan Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelere Lonca'dan Kobi'ye - Esnaf ve Sanatkârın Dünü", Osmanlı Bankası Müzesi, İstanbul 2004, s.1-20.

Toprak, Zafer, **Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2022, s.204.

Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, 2. Cilt, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yurt Yayınları Ortak Yayını, İstanbul 1998.

Türkiye Ticaret Odaları Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği İşçileri Sendikası, BİRLİK-İŞ Ana Tüzüğü, Ankara, Sendika, 1967.

Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları, Ticaret Borsaları ve Birliği İşçileri Sendikası (BİRLİK-İŞ) Ana Tüzüğü, Ankara, Sendika 1968 (?).

Ulugay, Osman, **24 Ocak Deneyimi Üzerine**, İkinci Baskı, Hil Yayın, İstanbul 1984.

Üçüncü Çalışma Meclisi, 22-29 Ocak 1962.

Weber, Max, **Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı**, Çev. Özer Ozankaya, İstanbul 2014, s.121-122.

Weber, Max, **Şehir**, Ed. Don Martindale, Gertrud Neuwirth, Çev. Musa Ceylan, Bakış Yayınları, İstanbul 2000.

Yalçın, Aydın, **Türkiye İktisat Tarihi**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1979.

Yerman, Celal, “Odalar, Borsalar ve Tüccarlar”, İktisadi Yürüyüş, C 8, S 81-85, Ticaret ve Sanayi Odaları Ticaret ve Zahire Borsaları Fevkalade Sayısı, s.11-92.

Zapçı, Filiz Çulha, “Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği ve Siyaset: 2002 Genel Seçimler Öncesine Bir Bakış”, **Mülkiye**, C XXVII, S 238, s.175-192.

9. Çalışma Meclisi, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Genel Müdürlüğü, Yayın No: 120, Ankara 2005.

Gazeteler

Hâkimiyet-i Milliye, 7 Teşrinievvel 1931.

Hâkimiyet-i Milliye, 23 Teşrinievvel 1931.

Hâkimiyet-i Milliye, 25 Teşrinievvel 1931.

Ulus, 20 Mart 1935.

Ulus, 21 Mayıs 1935.

Ulus, 22 Mayıs 1935.

Ulus, 25 Ağustos 1939.

Türkiye İktisat Gazetesi, (Yirminci Yıl İlavesi), 7 Şubat 1972.

Cumhuriyet, 15 Eylül 1980.

Cumhuriyet, 14 Mart 1990.

Türkiye, 12 Haziran 1993.

Cumhuriyet, 14 Mayıs 1997.

Hürriyet, 12/06/2001.

Hürriyet, 13/06/2001.

Yeni Şafak, 10/06/2001.

Hürriyet, 16/06/2001.

Milliyet, 07/07/2001.

Milliyet, 20/07/2002.

Hürriyet, 14/09/2002.

Yeni Şafak, 06/10/2002.

Milliyet, 23/10/2002.

Milliyet, 1 Mart 2011.

Yeni Şafak, 26 Nisan 2012.

Tezler

Alkan, Haluk, **Türkiye’de Baskı Grupları, Siyaset ve İşadamlı Örgütlenmeleri (Odalar- TÜSİAD- MÜSİAD)**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1998.

Ezici, Erhan, **Toplumsal Hareketler ve Ekonomik Krizler: Türkiye’de 2001 Esnaf Protestoları Örneği**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2012.

Gür, Tunahan, **Sivil Toplum Kuruluşlarının 28 Şubat Sürecindeki Rolü, TOBB ve TÜSİAD Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2018.

İnce, Erdal, **Osmanlı Devleti’nde Esnaf Teşkilatı ve İkinci Meşrutiyet Döneminde Esnafa Yönelik Teşvik Politikaları**, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2020.

Korkmaz, Selcen, **Tarihsel Süreç İçerisinde Osmanlı Esnaf Loncaları**, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2005.

Tekerek, Meltem, **Sanayi Burjuvazisinin Üst Örgütü: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu**, AÜ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2017.

Vural, Zeki, **Ticaret ve Sanayi Odaları İle Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Üzerinde İdari Vesayet Denetiminin Etkinliği**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2019.

Uyar, H. Sami, **Özal Döneminde Sosyal Politika (1983-1989)**, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli 2008.

İnternet Kaynakları

anayasa.gen.tr/1982ay.htm; Erişim Tarihi: 27/10/2020.

aso.org.tr; Erişim Tarihi: 14/01/2021;

atonet.org.tr; Erişim Tarihi: 14/01/2021;

izto.org.tr

tobb.gov.tr; Erişim Tarihi: 26/05/2021,28/05/2021, 29/05/2021.

tüsiad.org.tr; Erişim Tarihi: 26/05/2021.

tesk.gov.tr; Erişim Tarihi: 12/12/2020.

ebso.org.tr; Erişim Tarihi: 25/07/2021.

islamansiklopedisi.org.tr; Erişim Tarihi: 04/07/2021.

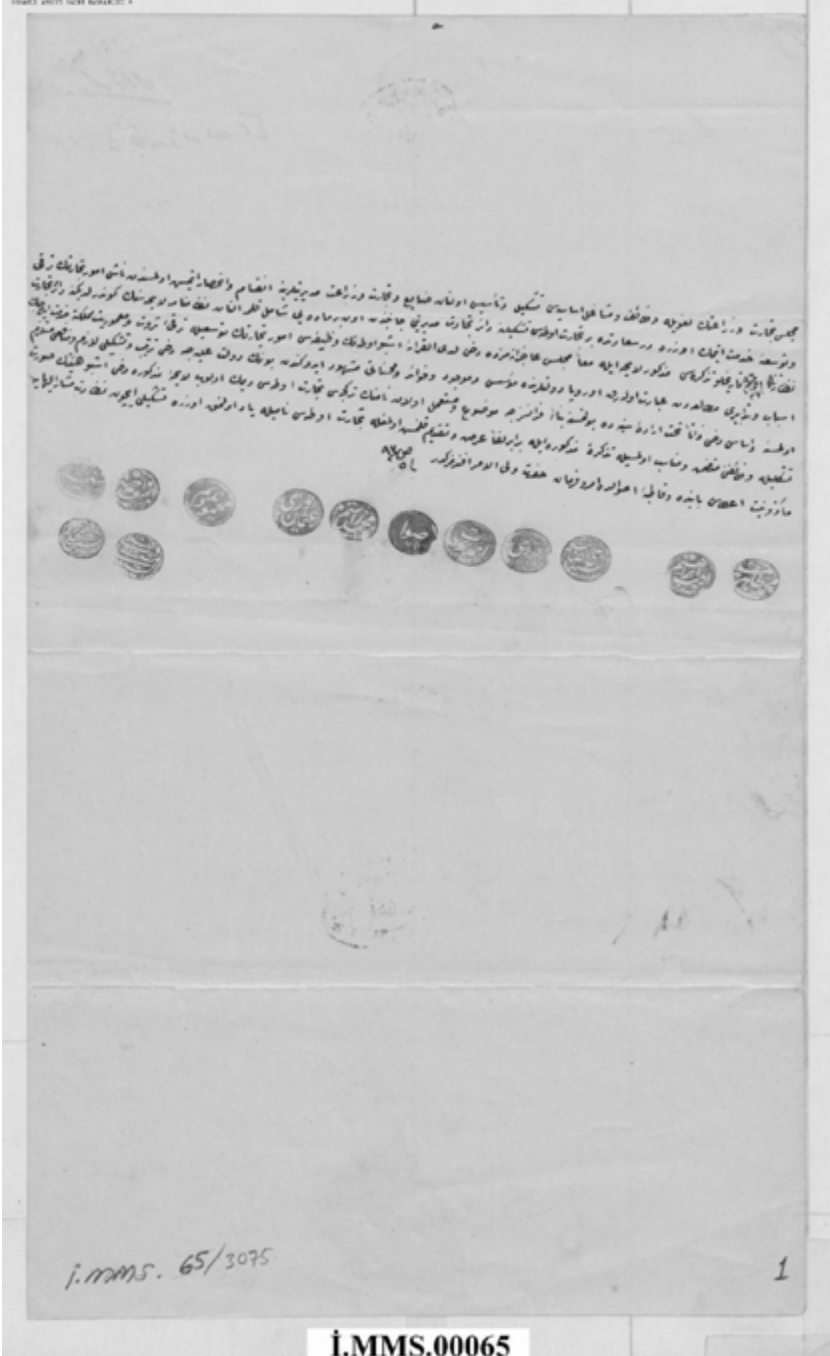
itb.org.tr; Erişim Tarihi: 13/07/2021.

EKLER:

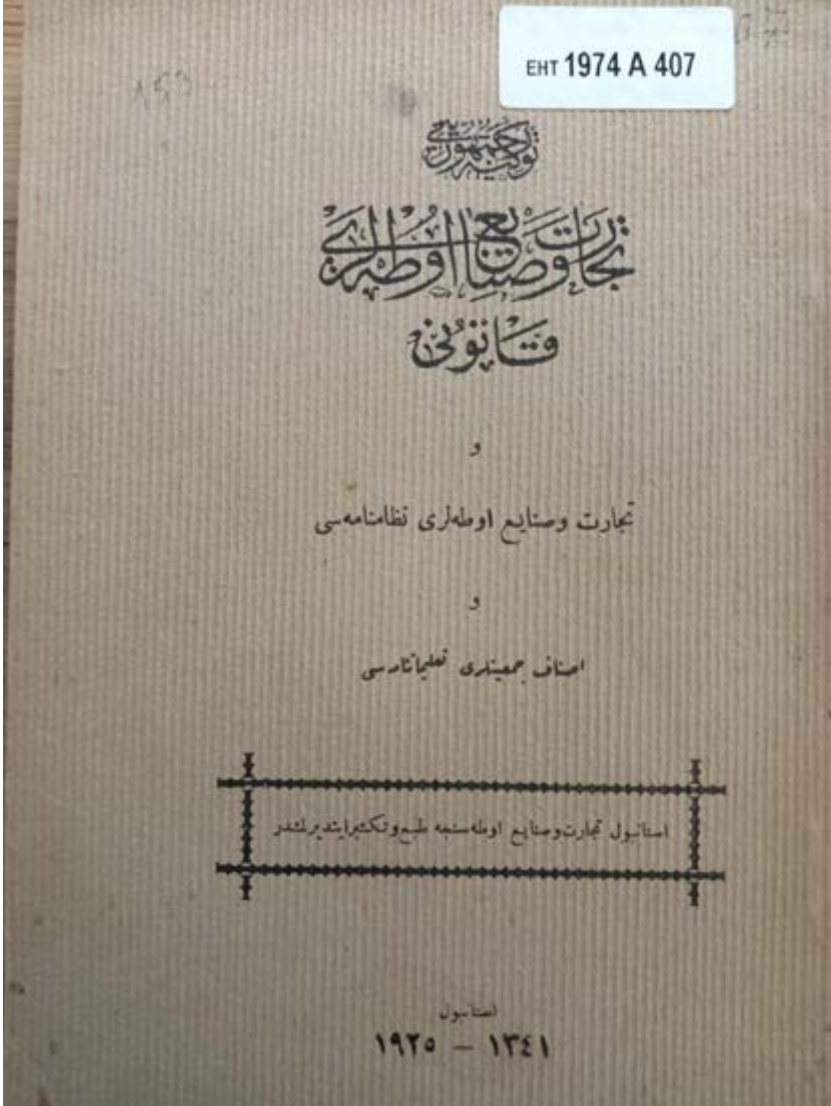
EK-1 TOBB Başkanları ve Görev Süreleri

- 1 Üzeyir AVUNDUK 07/02/1952-03/09/1959
- 2 Hayri TERZİOĞLU 03/09/1959-23/05/1960
- 3 Ahmet DALLI 23/05/1960-11/06/1960
- 4 Hilmi GÜRĞAN 11/06/1960-05/08/1960
- 5 Vehbi KOÇ 05/08/1960-12/09/1960
- 6 Bülent YAZICI 12/09/1960-31/05/1962
- 7 Behçet OSMANAĞAOĞLU 31/05/1962-15/06/1963
- 8 Nuri CİRİTOĞLU 15/06/1963-30/05/1965
- 9 Sırrı Enver BATUR 30/05/1965-25/05/1969
- 10 Necmettin ERBAKAN 25/05/1969-08/08/1969
- 11 Sırrı Enver BATUR 08/08/1969-05/01/1970
- 12 Medeni BERK 05/01/1970-30/05/1971
- 13 Raif ONGER 30/05/1971-30/05/1972
- 14 Sezai DIBLAN 30/05/1972-27/05/1979
- 15 Mehmet YAZAR 27/05/1979-04/04/1985
- 16 Ersin FARALYALI 04/04/1985-04/06/1986
- 17 Ali COŞKUN 04/06/1986-30/05/1990
- 18 Yalım EREZ 30/05/1990-29/08/1991
- 19 Rona YIRCALI 29/08/1991-29/05/1992
- 20 Yalım EREZ 29/05/1992-09/01/1996
- 21 Fuat MİRAS 09/01/1996-16/06/2001
- 22 M. Rifat HİSARCIKLIOĞLU 16/06/2001- Günümüze

EK-2 Dersaadet'te Bir Ticaret Odası Teşkiline Dair

EK-3 1341 (1925) Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi ve Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi

EK-4 Vehbi Koç'un İnönü'ye Tebrik Telgrafı

VEHBI KOÇ

İSTANBUL 5.12.1961
Adres: Caddesi 347 Beyoğlu
Telefon : 44 46 18
Telegraf : KOÇ - İSTANBUL

A7

Sayın İsmet İNÖNÜ,
Başbakan,
Başbakanlık,
Ankara.

İşlerimin doğurduğu zaruretle Avrupa'da idim, yeni döndüm.
Bundan dolayı size tebriklerimi arz etmekte geciktim.

27 Mayıs 1960 dan 15 Ekim ve o tarihten Güven Oyu aldığı-
nız 2.12.1961 tarihine kadar memleket , çok mühim günler
ve anlar yaşadı. BŞyle mühim bir zamanda 2.nci Cumhuriye-
tin birinci hükümetini kurmak vazifesini kabul etmekle çok
büyük hizmet ettiniz.

Demokrasi'nin başladığı 1945 senesinden bugüne kadar geçen
bir çok hadiselerde çok yorulduñuz. Bu son fedakârlığınız-
la memleketi selâmete çıkarmak hususunda gösterdiğiniz sekkâ,
sabır, enerji hakikaten ölçülmeyecek kadar büyüktür. Memle-
ketimizin her zaman dan fazla istikrar ve sükûna ihtiyacı
bulunduğu böyle bir zamanı Meclis asalarının takdir ve ka-
bul ederek hiç olmazsa bir vesile ile ifade buyurduğunuz
gibi iki sene müddetle hükümetin rahat çalışmasını temin
etmelerini candan dilerim.

Memleketin bu büyük çıkmazdan kurtulması hususunda Allah'ın
sizin gibi tecrübeli bir Devlet adamını bulundurmasını Mil-
letin bir şansı addeder, bu mühim vazifesini başarımanız için
sıhhat ve enerjinizin bozulmasını temenni ederek, hürmetle
ellerinizden öperim.

VK-ZT.

Vehbi Koç

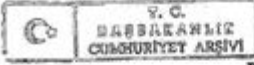
030 11 22 124 5

2

EK- 5 Ekonomi ve Ticaret Bakanlığının 5/4/1952 Tarihli Yazısı

T.C.
EKONOMİ VE TİCARET BAKANLIĞI
Dış Ticaret Dairesi

Ankara, 5.4.1952

Dış Ticaret İşlerine Dair.
" 406 " sayılı girdiler

1- "Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği" 5590 sayılı Kanunun 61 inci maddesine tevfikon kabul olarak merkezi Ankara'da olmak üzere faaliyete geçmiş bulunmaktadır.

Belki geçen Kanunun 62 inci maddesine göre bu Birliğin görevleri arasında şu mevzular girmektedir :

a) 22 inci madde dışında Odalarla Odalar, Borsalarla Borsalar, Odalarla Borsalar arasında çıkacak mesleki ihtilafları kesin olarak çözmek;

b) Muhasebe ve Muamelât Yönetmeliklerini birleştirmek ve tasdik etmek;

c) Türkiye'nin iktisadi durumu hakkında, raporlar hazırlamak ve Yönetim Kurulu tarafından hazırlanmaları tetkik etmek;

g) Yabancı memleketlerdeki Ticaret Odaları ve Borsaları tarafından tanınan odılan raporları tetkik ve Türkiye'yi ilgilendiren kısımları derleyip neşretmek;

d) Milletlerarası Ticaret Odası Türkiye Komitesini kurmak ve işlerini yürütmek;

e) Millî ve Milletlerarası sergi ve panayirlara iştirak ve yabancı memleketler Ticaret ve Sanayi Odalarının vekillik, mümessillik veya muhabirliğini kabul ve ifa etmek; millî ve milletlerarası mesleki teşekküllere üye olmak veya bu çeşit teşekküller kurmak; milletlerarası mesleki toplantılara iştirak etmek;

f) Yabancı memleketlerdeki Türkiye veya Türk-yabancı Ticaret ve Sanayi Derneklerine lüzumunda, Genel Kurul Kararıyla yardımlar yapabilmek;

g) Bu kanunla verilen sair görevleri yapmak ve ekonomi işlerinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Komisyonları ve Bakanlıklara istenen belümler ve mütalâaları vermek;

h) Ekonomi ve Ticaret Bakanlığınca verilecek görevleri yerine getirmek.

-2-

030 10 163 162 9

1923
CUMHURİYET ARŞİVİ

- 2 -

2- Kuruluş gayesi icabı olarak, memleketimizin ekonomik durumu ile yakından ilgilenecek ve bu mevzular üzerinde hazırlayacağı rapor ve mütalâceler hazırlamak suretiyle, Hükümetimizin ekonomik sahada vazife almış mekamlarına yardımlarda bulunacak olan bu Birliğin, kendisine tevdi olunan vesaifi bîhakkın yerine getirebilmesi ve ticaret ve sanayi orbabına faydalı olabilmesi, memleket ekonomisinde beklenen tesiri icra edebilmesi için, Bakanlığımızın tasarrufları ve memleket dışı teşkilâtlarının yardımlarından faydalanmasında zaruret vardır. Bu bakımdan, Bölge Ekonomi ve Ticaret Müdürlükleri ile Ticaret Müşavir ve Ataşelerimizin bu birlikle doğrudan doğruya muhabereye geçmek suretiyle istenecek malûmatı vevceleri uygun mütalâca edilmektedir.

Bilgi edinilmesi ve gereğinin yapılması rica olunur.

Ekonomi ve Ticaret
Bakanı

Muhlis H. K.

Bu vasa eshâde vevcâli Makam ve Müesseselere
gönderilmektedir :

A) Gereğinin yapılması için :
Bölge Ekonomi ve Ticaret Müdürlüklerine, Bakanlık Yurt dışı Teşkilâtına.

B) Bilgi olarak :
Başbakanlık ve Bakanlıklara, Başbakanlık Koordinasyon Bürosuna, Genel Kurmay, Yargıtay, Danıştay, Sayıştay Başkanlıklarına, illere, Katma Bütçeli Kurumlara, İktisadi Devlet Kurumlarına, Bankalara, Halk Sandıklarına, Başlıca Ticaret ve Zahir Borsalarına, Ticaret ve Hayvan Borsalarına, Ofislere, Tarım ve Satış Kooperatifleri Birliklerine, İhracatçı Birlikleri Ulusal Müesseselerine, Bilimum Ticaret ve Sanayi Odalarına ve Bakanlık merkez teşkilâtına.

R.Ödr/S.3

030	10			163	162	9
-----	----	--	--	-----	-----	---

EK-6 TOBB İlk Yönetim Kurulu ve İlk TOBB Binası

Ankara'da Bakasöğütler Semaende Atatürk Bulvarında; beşyapı Karanfil Sokakı katlar devam eden üçü blok ile arada bir katlı rana salotundan müteşekkil Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Binaları genel görünüşü.

Yanda Atatürk Bulvarı üzerindeki 9 katlı A Blok'u, yukarıda ise Karanfil Sokak'taki 7 katlı B Blok'u görmektedir.

(7 Şubat 1972 Tarihli Türkiye İktisat Gazetesinden alınmıştır.)

EK 7: Ford Motor Company Şirketi Tarafından Adnan Menderes'e Yazılan Mektup

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ
C/3

Ford Motor Company.

PK

OFFICE OF THE PRESIDENT

THE AMERICAN ROAD
DEARBORN, MICHIGAN

November 28, 1956

His Excellency, Adnan Menderes
Prime Minister, Republic of Turkey
Ankara, Turkey

My dear Mr. Prime Minister:

I am very grateful for your letter of October 9th introducing Mr. Vehbi Koc to me. It was a distinct pleasure to meet with Mr. Koc and his associates.

We are giving careful consideration to means whereby we may be of assistance to Mr. Koc and his associates towards achievement of the objective of providing a facility in Turkey for the assembly of Ford trucks from several sources. Their visit has helped us make progress to this end.

We have been advised that a proposed plan will be submitted by Mr. Koc for the concurrence of your government in the relatively near future. We trust that a mutually acceptable arrangement will result under which Ford Motor Company would play an important part in the creation and continuing success of the proposed assembly operation.

Very Sincerely,
Henry Ford

HFII:bs

039	01			6	31	30
-----	----	--	--	---	----	----

-1-

Meltem TEKEREK

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler mezunudur. 2017 yılında Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsünden Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalında doktora ünvanını almıştır. Ekonomik ve sosyal tarih alanında çalışmaları bulunmaktadır.

Esnaf ve zanaatkârlar hemen tüm toplumlarda öteden beri örgütleneleşmiş meslek zümrelerinden biridir. Türk toplumunda da örgütlü bir grup olan esnaf ve zanaatkârlar; Osmanlı'da başlangıçta Ahi teşkilatları ve akabinde loncalarda örgütlenmiş; Tanzimat sonrası başlayan reformların bir yansıması olarak odalar bünyesinde örgütlenmek suretiyle çıkar grubu faaliyeti göstermeye başlamışlardır.

Sanayi Devrimi'ne eşlik eden Fransız Devrimi ile dünya yeni bir düzene doğru evrilirken; siyasi yapıyla birlikte sosyo-ekonomik yapıdaki değişim de kaçınılmaz olmuş, bunun sonucunda yeni toplumsal sınıflar belirgin olmaya başlamıştır. Osmanlı'da sermaye birikiminin kısıtlı olmasına bağlı olarak bu dönüşüm görece uzun vadede gerçekleşmiş; esnaf-zanaatkâr zümreleri ile sanayici-tacir zümrelerinin ayrışması ve işçi zümresinin oluşması için sermayenin büyümesini beklemek gerekmiştir.

Bu kitapta, Osmanlı'da ve yüz yıllık geçmişi olan Cumhuriyet Dönemi'nde esnaf ve zanaatkârlar ile tacir ve sanayicilerin toplumsal ahenkle ilgili işlevleri de gözetilerek devlet politikalarının odağında yer aldıklarından, dönüşüm sürecinin hikâyesi devletle ilişkilere bağlı olarak irdelenmeye çalışılmıştır.

E-mağaza

www.atam.gov.tr